

Edward W. Said

Haberlerin Ağında İslam

1935 Kudüs doğumlu. Columbia Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi.

Princeton ve Harvard'ta eğitim gördü. Evli ve iki çocuğu var.

Türkçede Edward Said:

Şarkiyatçılık Berna Ülner MeÜs-1999

Kültür ve Emperyalizm Necmiye Alpay Hil-1999

Entelektüel Tuncay Birkan Aynnh-1995

Babil Yayınlan

Rıhtım Cad. No: 16 Kadıköy/İST.

Tel - Faks: 0216. 414 12 53

Haberlerin Ağında İslam Edward W. Said

©EdwardW. Said 1997 © Babil Yayınlan 2000 Akçalı Ajans Aracılığıyla

Birinci basım: Mayıs-Haziran 2000

Yayma Hazırlayan: Özkan Akpmar Baskıya Hazırlık: Tayf Ajans - 338 96 38

ISBN 975-8480-06-5

Babil Yayıncılık Seyhan Müzik Yapım Ltd. Şti. Kuruluşudur.

Haberlerin Ağında İslam

Edward W. Said

Türkçesi Alev Alatl

içindekiler

Yeni Baskının Önsözü

Giriş.....

Ek Not.....

1 İslamiyet'i Aktarma: Haber Olarak İslam

1. İslam ve Batı.....

2. Yorum Çevreleri.....

3. Bu Çerçeve İçinde Prenses Olayı.....

2 İran Hikayesi

1. Kutsal Savaş

2. İran'ın Kaybedilmesi

3. İncelenmiş ve Saklı Kalmış Varsayımlar.....

4. Bir Başka Ülke.....

3

"Bilgi" ve İktidar

1. İslamiyet'i Yorum Politikası:

Şabloncu Bilgi ve Karşıtı.....

2. Bilgi ve Yorum.....

Notlar.....

i

I

Yeni baskının önsözü

'Haberlerin Ağında İslam'ın piyasaya çıkmasının ardından geçen 15 yıllık süre içinde Amerikan ve Avrupa medyası, İslamiyet ve Müslümanlar üzerinde daha hararetle odaklanmış duruma geldi. Öyle ki, hayli şişirilmiş basmakalıp örneklerle bezenmiş her an püskürmeye hazır kinleri, kitabımda önceden anlattıklarımın daha bir şiddetli gözüküyor artık. İran ve benzeri kökten dinci Müslüman ülkelerin, kendilerini ve yaşam biçimlerini tehdit ettiği yolunda açıklamalar ve bunun yanı sıra şehir merkezlerindeki binalara yapılan bombalı saldırılar, ticari havayolları sabotajları, içme ve kullanma

suyu kaynaklarını zehirleme operasyonları hakkındaki spekülasyonlar, İslam'ın terörizmdeki rolünü kuvvetlendirici Batı bilincini pekiştiriyor. İslam Dünyası hakkında, kendilerince uzman bir şura oluşturan bu ülkeler, herhangi bir kriz döneminde, haber ve talk show programlarında yalnız kendi doğrularıyla formüle edilmiş fikirlerle kritik yapmaktan da geri kalmıyorlar. Hristiyan kilisesi yasalarını n tuhaf bir dirilişi söz konusu. Müslümanlar hakkında hiçbir saygınlık barındırmayan Doğu üslubunda yorumlar, ırk veya din ayrımcılığının yapıldığı dönemlere ait şaşırtıcı derecede göze batan fikirler umarsızca yayılmaya devam ediyor. İslam dini hakkındaki art niyetli genellemeler, Batı'nın, kendi bünyesi dışındaki yabancı kültürleri, kabul edilebilirlik sınırlarını zorla-

11

yıcı biçimde yadsıdığını, dışladığını gözler önüne sermeye yetiyor . Müslüman zekası ya da karakterinin, İslam dininin, İslami kültürün, Afrikalılar, Yahudiler ya da diğer Doğu ve Asya kökenli toplumlarla paralel eğilimde olmadığı söylemleriye bunu açıkça ortaya koyuyor... Geçtiğimiz 15 yıllık süre içerisinde tabii ki Müslüman grupların neden olduğu tahrikler meydana gelmiş, özellikle İran, Sudan, Irak, Somali, Afganistan ve Libya gibi İslam ülkeleri sorun yaratan olayların vuku bulmasında etken olmuşlardır. 1983 yılında Lübnan'da 240 Amerikan askerinin hayatını kaybettiği bombalı eylem bir Müslüman grup tarafından üstlenilmiş, Beyrut'taki Amerika Birleşik Devletleri elçiliği, Müslüman intihar timleri tarafından havaya uçurulmuş ve olayda çok sayıda can kaybı meydana gelmişti. Yine 80'li yıllarda bir Şii grubun, esir aldığı Amerikalıları Lübnan'da uzun süre tutsak ettiği bilinmektedir. 14-30 Haziran 1985 tarihleri arasında Beyrut'ta alıkonan TWA uçuşuyla ilgili uçak kaçırma olayı uzun süre hafızalardan silinmezken, yine aynı tarihlerde vuku bulan Fransa'daki bombalı eylemler de bir takım Müslüman gruplarca üstlenilmişti. Ve meşhur Lockerbie davası... 1988 yılında İskoçya'nın Lockerbie kasabası üzerinde uçmakta olduğu sırada infilak eden 109 no'lu Pan Am uçuşu da, İslami terör olarak adlandırıldı. Lübnan, Ürdün, Sudan, Filistin, Mısır, Suudi Arabistan ve diğer bazı bölgelerdeki çeşitli ayaklanmacı gruplardan da destek bulan İran, bu konuda en kötü üne sahip ülke konumunda. Karşıt görüşlü İslami grupların çatışmalarıyla, adeta kaynayan bir kazanı andıran Afganistan'da, Birleşik Devletler'in de silah ve eğitim desteğini arkasına alan Talibân ve yanlıları ülkeyi istila etmiş durumda. 1993 Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanması olayını organize etmekle suçlanan Şeyh Ömer Abdül Rahman ve benzeri bazı Amerikan eğitilmiş gerillalarsa, şimdi, Mısır ve Suudi Arabistan'da sivil direnişi çöktürmek gibi birtakım misyonlara sahip-

12

ler. Bu gerillalar, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefikleri konumunda. Humeyni'nin Salman Rüşdi hakkında çıkardığı fetva (14 Şubat 1989) ve bilahare yazarın başına konan milyonlarca dolarlık Ödül İslam'ın acımasızlığının, çağdaş ve liberal değerlere karşı verdiği azimli savaşın somut örneği olarak görüldü. Okyanusları aşarak Batı'nın kalbine ulaşip meydan okuyacak, tahrik ve gözdağı verecek büyüklükteki kapasitesiyle üstelik...

1983'ten sonra, Müslümanların İslam'a olan bağlılıkları dünya basınında sık sık gündeme gelmeye başladı. Cezayir'de belediye seçimlerini kazanmalarının ardından ordunun müdahalesi geldi. Cezayir halen, militanların ordu gruplarıyla çatıştığı, binlerce aydın, gazeteci, sanatçı ve yazarın öldürüldüğü korkunç sivil savaşın açılışlarıyla yoğruluyor. Sudan, bugün, başkanlığını kötü niyetli bir zekaya sahip olduğu söylenen Hasan El Turabi'nin yaptığı Militer İslam Partisi tarafından yönetiliyor. Ülkede İslami kıyafet zorunluluğu var. Düzinelerce masum Avrupalı ve İsraili turistin İslami saldırılar sonucu katledildiği Mısır'da, Müslüman Birliği ve Cemaat-i İslamiye grupları -ki her biri diğerinden daha şiddet yanlısı ve uzlaşmaz- geçen on yıl içerisinde güçlerine güç kattı. Filistinlilerin 1987'nin son ayında başlattığı intifada hareketiyle birlikte Batı Şeria ve Gazze Şeri-di'ni işgal ettiği dönemlerde, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün otoritesini baltalamak amacıyla İsrail tarafından desteklenen Ha-mas ve ona bağlı İslami Cihad Örgütlerinin yön değiştirmeleri dehşet dolu sahneleri de beraberinde getirdi. Canlı bombalar, havaya uçurulan sivil otobüsler. Öldürülen İsraili siviller basının irkilerek takip ettiği gelişmelerdi. Amerikan medyasının terörist olarak gündeme getirdiği ve kendilerini Allah'ın partisi olarak nitelendiren Hizbullah gerillalarıysa, İsrail işgali altındaki Güney Lübnan topraklarında bulunan güvenlik şeridinde direniş lerini sürdürmeye devam ettiler.

13

1996 Mart'ında Mısır'ın liman kenti Şarm El Şeyh'te düzenlenen ve aralarında Başkan Bili Clinton, Hüsnü Mübarek, Yaser Arafat ve Başbakan Şimon Perez'in de bulunduğu çok sayıda dünya liderini bir

araya getiren uluslararası terör zirvesi sırasında, İsraili sivillere yönelik olarak düzenlenen üç intihar saldırısı yakın zamanda vuku bulan örnekler arasında. Konferansı yalnız başına sürdüren Perez'in açıklamaları tüm dünya televizyonlarından canlı olarak yayınlandı. İslam ve İran İslam Cumhuriyeti kınandı. 1995 Nisan'ında Oklahoma City'de yaşanan bombalı saldırı, İslam'a karşı cephelenen Batı ve Amerikan medya çevrelerini yeniden harekete geçirmeye yetti. Müslümanlar yine vurmuştu. Ortadoğu üzerine yazdığım makaleler nedeniyle bazı gerçekleri diğerlerinden daha iyi bildiğimi düşünüyor olmalıydılar ki, olayın gerçekleştiği gün, gazete ve televizyon kanallarından beni arayan tam 25 basın mensubuyla konuşmak zorunda kaldım. Araplar, Müslümanlar ve terörizm arasındaki bağlantı kafamda asla netleşmemişti ve sırf bu nedenle kendi yarattığım bir suçluluk duygusunun düşüncelerime yapışmasını engelleyememiştım. İslam'a karşı cephe alan medya bir anda beni hedeflemişti. Benim İslam diniyle olan bağlantımdı buna sebep. O Öğleden sonrayı halen üzüntüyle hatırlıyorum.

Sırp hemşehrileri tarafından etnik temizliğe kurban edilen Bosnalı Müslümanların durumu da kesinlikle aynı. Tek fark -David Rieff ve diğerlerinin de gösterdiği gibi- Birleşik Devletler ve Avrupa ülkelerine ait güçlerin Bosnalı Müslümanlar lehine birşeyler yapmış olmaları. En acımasız zulüm ve eziyetler olup bittikten sonra bile olsa... Diğer bölgelerdeki Müslümanlar saldırgan ve gözü kanlı insan muamelesi görürken -Rusya'nın Çeçen Müslümanları sindirmek için devam ettirdiği kanlı saldırılar dikkate alınabilir-, Birleşmiş Milletler'in Bosna'da sergilediği insani yardım çabası hiç de alışlagelmiş bir durum değildi. Birer gaddar gözüyle bakılan Müslümanlara yapılan en iyi

14

muamele, küfür, tehdit, ceza, karantınaydı. Ve fırsat ele geçtiğindeyse hava saldırıları kaçınılmaz oluyordu. Libya ve Irak davalarında olduğu gibi. İlki 1986 Nisan ayındaı Amerika Birleşik Devletleri hava saldırısını akşam saatlerinde gerçekleştirdi. İkincisiye başlı başına bir savaş manzarasındaıydı. Birleşik Devletler'in hava saldırıları 1993 ve 1996 yıllarında da sürdü. Çoğu, CNN televizyonundan canlı olarak yayınlandı. Masum sivil halkı etkilemesine rağmen, Batı, saldırıları yerinde ve makul buldu. 1992'de Müslüman Somali'ye el uzatan olmadı. Irak, Libya, Çeçenistan ve Bosna davaları birbirlerinden tamamen bağımsız olaylar. Ancak tüm bu farklı davalarda izlenen ortak politika, Müslümanların dünyaya bakış açısını şu şekilde biçimlendirmeye yetiyor: Batı, özellikle de Hristiyan güçler İslam'a karşı silahlanmayı sürdürüyor. Sonuçta kutuplaşma derinleşiyor ve kültürler arasında müzakere şansı sürekli erteleniyor. Müslümanlar, her fırsatta, Bosnalı, Filistinli, Çeçen kurbanları hatırlatarak terörün İslam'dan kaynaklanmadığını, Batı'nın bu konuda birşeyler yapması ve daha fazla çaba göstermesi gerektiğini dile getiriyorlar. Tüm bunlar yaşanırken İsrail'in Müslüman Arap topraklarını istila etmesine göz yumuluyor. Neden sadece İslam ülkeleri ve Müslümanlar kin ve düşmanlık içinde olabilirler ki? Bir çok Amerikalıya göre İslam, sadece bir sorun. Başka hiçbir şey değil.

Görüldüğü gibi, tablo karışık. Bir yanda İslam Dünyası'na karşı dirilen intiba, diğer yanda organize ya da değil Batı'yı ve İsrail'i hedef alan terör olayları. İslam'ın benimsendiği ülkelerdeki genel vaziyete bakarsak yaşam koşulları oldukça ağır; üretim ve refah düzeyinde gerileme, sansür ve kısıtlamalar, buna oranla demokrasi yoksunluğu, yaygın dikta yönetimlerinin verdiği yılgınlık, acımasız baskılar, terörü canlandıran otoriter devlet yapıları, işkence, genetik bozulmalar... Geri kalmışlığın getirdiği tüm bu dayanılması zor şartlar Suudi Arabistan, Mısır,

15

Irak, Sudan ve Cezayir gibi temel İslam ülkelerinde, diğerlerine nazaran daha etkin.

Beni kaygılandıran konu islam'ın, her şeye rağmen yalnızca bir etiket olarak kullanılması. İster izahatı yapılsın, ister gelişigüzel kınansm İslamiyet hakkındaki tüm müzakereler, İslam savunucuları Batılı sözcüler arasında kin ve nefret uyandırıcı bir saldırı biçimine dönüşerek son buluyor. İslamiyet kelimesi, aslında, bir milyar insanı, düzinelerce ülkeyi, toplumları, gelenek ve görenekleri, dilleri ve tabii sınırsız deneyimleri kapsayan İslam Dünyası'nı tanımlamak için yeterli değil. Batı'nın bu konudaki tavrını ve sonuçta yaşanan gelişmeleri sadece İslamiyet kelimesinin ardında aramak ve izah etmeye çalışmak da hata olur. Doğu medeniyetleri üzerinde ihtisas sahibi -Özellikle Amerikalı, İngiliz ve İsraili- uzmanlar, İslamiyet'in kozmopolit İslam toplumlarını baştan aşağı regüle ettiği konusunda hemfikirler. İslamiyet, tüm bu geniş alana yayılmış kültürleri birbirlerine bağlayan tutarlı ve bağımsız bir mevcudiyet. Yine bu uzmanların yorumlarına göre İslamiyet tek din ve tek devlet anlayışı üzerine kurulu. İşte benim bu kitapta anlatmaya çalıştığım da, birtakım sorumsuz kişiler tarafından yapılan bu tür kabul edilemez genellemelerin, yeryüzünde hiçbir dini, kültürel ve demografik grup için

kullanılamayacağı. Kompleks teorilerini, rengarenk sosyal yapı analizlerini, tarihlerini, kültürel formasyonlarını, gelişmiş dilleriyle hazırladıkları tezlerini göz önüne aldığımızda, Batı toplumlarının ciddi teoremlerinden ne bekleyebiliriz ki?

Batı'ya ait genellemelerde, ciddi çalışmalar yerine gazetecilerin ölçsüz ifadelerle gününbirlik hazırladıkları, ardından medyanın, edite ediyorum diye dramatize ederek yayımladığı ifade ve demeçlerle karşılaşırız daha çok. Güvenilmez kaynaklara dayalı çalışmalar olduğundan daha önemli gösterilip fundamen-talizm üzerine sabit imalarda bulunulurken, okurların İslam ve

16

fundamentalizmin aynı şeyler olduğuna inandırılması amacıyla bu iki farklı anlam arasında kasıtlı bir bağ yaratılıyor. İslamiyet'i yıpratmak eğilimiyle, inanç üzerine bir avuç kural, klişeleşmiş örnek ve genellemelere sığınarak, şiddet, ilkelik, köktencilik, tehditkarlık gibi negatif olgular İslamiyet'le özdeşleştiril-meye çalışılıyor. Üstelik, gerek fundamentalizmin tanımlanması olsun, gerek köktencilik veya aşırı uçluk gibi terimlere sabit anlamlar yüklensin, tüm bu çalışmalar için hayli ucuz bir çaba sarfediliyor. Bu tür fenomenlere ucuz bir içerik yüklemek yetiyor onlar için. Örneğin, "Müslümanların yüzde 5'i, yüzde 10'u veyahutta yüzde 50'si fundamentalisttir" deniliyor.

Amerikan Sanatlar ve Bilimler Akademisi de 1991 yılından bu yana yayımladığı 5 kalın ciltlik incelemesinde fundamanta-lizmle ilgili tasvirlerle yer veriyor. Burada beni kaygılandıran, bu projenin, Yahudilik ve Hristiyanlık'ta olduğu gibi gerçek bilgilerin ışığında değil de akıllardaki İslam imajına dayandırılarak gerçekleştirilmiş olması. Üstelik sayısız seçkin üniversite görevlisi konuya daha yatkınken, bu iş için iki genel editörün -Martin E. Marty ve R.Scott Appleby- görevlendirilmiş olması şaşırtıcı. Popüler gazeteler, genelde kendi inceleme yazılarını övmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. Sert eleştirileriyle tanınan Ian Lustick ise fundamentalizmin ortaya çıkışında elle tutulur bir tanımın bulunmadığını söylüyor. Lustick, incelemeleri yayına hazırlayan editör ve yardımcılarına, fundamentalizmi kastederek şöyle sesleniyor: "Sonu hüsrana olacak bir şey yapacağınıza, hiçbir şey yapmayın daha iyi." Sonuçta, gayet net bir şekilde anlaşılıyor ki; eğer konunun uzmanları tasvir yapacak kadar ehil değillerse, polemikçiler de istedikleri gibi at oynatabiliyorlar. Böylelikle Müslüman düşmanlığım körükleyecek her türlü zemin kendiliğinden oluşuyor. Okurlarının duygularını alt üst etseler de, içlerine korku salsalar da, onlar bunu başarmakta hayli ustalar.

17

Ulusal Güvenlik Konseyi eski üyesi Peter Rodman, National Review'da yayımlanan 11 Mayıs 1992 tarihli yazısında şöyle diyor: "Asırlar boyunca Hristiyan Dünyası'na karşı yapılan kötü muamelelerden söz eden, kin yüklü politik dalaşmalarla kavgaya hazır hale getirilen Batı dünyası, tüm bunların etkisinden yeni yeni sıyrılarak kendisine meydan okuyor." Rodman ılımlı ilk dayanak noktasını bu şekilde ifade ediyor. Oldukça geniş içerikli ve liberal anlamda kullanılan sınırlandırmaların eksikliğine dikkat ediniz: "Asırlar boyunca Hristiyan Alemi'ne karşı yapılan kötü muameleler..." Bunlar, doğruluğunun kanıtlanması mümkün olmayan genellemeler. Kulağa hoş geliyor ve daha etkileyici. Rodman yazısına şöyle devam ediyor; "İslam Dünyası'nın büyük bir bölümü sosyal bölünmelerle yırtılmış ş, Batı'ya oranla adi ve ikinci sınıf görülerek engellenmiş, Batı kültürünün etkisiyle törpülenmiş ve kendi içindeki burukluğuy-la yoluna devam etmiştir" (Bernard Lewis'ın "Politics of Ra-ge'de değindiği gibi). Buradaki Batı karşıtılığı sadece bir taktikten ibaret değil. Lewis'ın bu söylevdeki rolüneyse, daha sonra kısaca değineceğim. Rodman, İslam hakkında ileri sürdüğü savlar -adilik ve ikinci sınıflık, törpülenmişlik ve kendi içinde burukluk gibi- hakkında bir kanıt gösteremiyor. Kendisine göre sadece açıklamak yeterli. Çünkü nasıl İslamiyet, oryantalist yorumlarla tasvir edilebiliyorsa, nasıl medya kendi örnekleriyle, hiçbir belgeye dayandırmaya ihtiyaç bile duymadan İslamiyet'i suçlayabiliyor ve yargılayabiliyorsa, kendisi de, Batı dünyası ya da Hristiyan Dünyası hakkında istediği gibi görüş bildirebilir. Sormak istiyoruz; dünyadaki bir milyara yakın Müslümanın her biri kendisini öfkeli ve aşağılık mı hissediyor? Tüm Endonezyalılar, tüm Pakistanlılar ya da tüm Mısırlılar Batı'nın nüfuzluluğu, kudreti karşısında hayıflanıyorlar mı? Bu oldukça basit Ve net soruların yanıtlarını alabilmek için ne yapmalı? Bir başka açıdan yaklaşırsak; İslamiyet, diğer kültür ya da dinler gibi araştırılmalı

yor, çünkü o diğerlerine benzemeyen, "normal" insani geçmişe sahip olmayan bir din mi demeliyiz? Her şeyi kapsadığı halde hakkında konuşulacak hiçbir şeyi olmayan, ruh hastası özellikler taşıyan benzer insanoğullarını mı barındırıyor İslamiyet?

Tam bir Müslümanlık karşıtı olan Daniel Pipes'ın en büyük özelliği, bir Doğu bilimcisi olarak İslamiyet'i korkunç ve berbat bir şey olarak görmesi. The National Interest'in 1995 Sonbahar

baskısında yayımlanan bir yazısının başlığında "Fundamentalist İslamiyet'te ılımlılık yoktur" diyor. Tanımlaması çok rahatsız edici değil. Hatta radikal olmayan şeklinde de algılanabilen bu başlık yazıya oranla oldukça müspet. Pipes, İslamiyet için; "Gerçek doğasında, geleneksel bir din olmaktan çok ideolojilere (komünizm, faşizm) yatkınlık var" diyor. Ve benzerliği daha da geliştiriyor:

"Fundamentalist İslam, detaylarında diğer ütopyik ideolojilerden ayrılırken, faaliyet alanı ve hedef olarak ise bu ideolojileri bire bir çağrıştırıyor. Komünizm ve faşizm gibi öncü bir ideoloji sunuyor. İnsanı geliştirmek ve yeni toplum yaratmak için eksiksiz bir düzenek, toplum üzerinde tam bir kontrol mekanizması, kan dökmeye meyilli." Pipes, "siyasi İslam kendi yörüngesinde seyrediyor" diyen uzmanlarla, "hayır, altın çağını yaşıyor" şeklindeki karşı tezini öne sürerek dalga geçmeyi de ihmal etmiyor. Şiddetli, mantıksız, kışkırtıcı, tamamen uzlaşmaz... Pipes'ın "fundamentalist" İslam'ı tüm dünyaya gözdağı veriyor. Özellikle de "bize". Üstelik Birleşik Devletler'ce hazırlanan şu istatistiksel veriye rağmen: 'Olayların büyüklüğüne ve sıklığına göre, dünyada, terörizmin kaynaklandığı bölgeler arasında Ortadoğu altıncı sırada yer alıyor.'

Kısaca Pipes'ın görüşlerini şu şekilde toparlayabiliriz: 'Fundamentalizm eşittir İslamiyet eşittir biz şimdi ona karşı savaşmalıyız. Soğuk savaş döneminde komünizmle savaştığımız gibi. Savaş ciddi bir sorundur ve İslam daha etkin, daha tehlikelidir.' Pipes da, Rodman da ne bir uzaylı ne de bir kaçık.

Planlı

19

ve amaçlı hareket ediyorlar. Realist beklentileri var ve siyasi kurallar içerisinde adımlarına dikkat ederek yol alıyorlar. Düşüncelerini daha geniş platformlara taşımak için her fırsatta medyadan yararlanıyorlar. 6 Temmuz 1987'de yayımlanan Amerikan World Report haber dergisinde şu satırlara yer verilmiş: "Özür dilemeyen - ve eğilmeyen - fundamentalizm İslam Dünyası'nın içine işliyor. İslam dininin coşkusu ve politik hedefi şiddete yol açıyor ve bu da Batı'nın dengesini bozuyor.

Fundamentalistlerin söylemlerinin çoğunluğu Humeyni'nin deklare ettiği devrimci amaçlarla örtüşüyor. Ve bu mesajlar yayılacak gibi gözüküyor." Birkaç ay sonra, aynı derginin 16 Ekim 1987 tarihli baskındaysa, Sünni çoğunluğun gençleri arasında şehitlik mertebesine verilen önemin yaygınlaştığı söyleniyor. İslamiyet söz konusu olduğunda mantıklı düşünce ilkelerinden uzaklaşıyor olmalı ki, 'Şehitlik mertebesine verilen önem Sünni gençler arasında yaygınlaşıyor*' gibi bir demecin doğruluğu nasıl kanıtlanabilir. Fas'tan Özbekistan'a yüzlerce milyon insanı kapsayan bu tanımlama için nasıl bir kanıt gösterilebilir?

New York Times Gazetesi 21 Ocak 1996 tarihli sayısının Pazar ekinde yer alan "Haftanın Eleştirisi" köşesinde şu başlığa yer veriyor: "Kızıl Tehdit Yerini İslam'a Bıraktı" Elaine Sciolino tarafından kaleme alınan art niyetli bu uzun makale; bir yönüyle planlanmış, amaçlı bir yazı hissini veriyor. Diğer bir yönüyle ise; prensipli bir makale görünümünde. Yazarın asıl niyetini ise şu satırlar ele veriyor; "Bugünün akademi çevrelerinde yaşanan sert ve çirkin tartışmalar, geçmişte yaşanan, tek düzen hakimiyetine dayalı komünist tehdit tartışmasına ayna tutuyor". Yazarın kışkırtıcı başlığı bir yana, yazısı da okuyucuları İslamiyet'e karşı tavır almaya zorluyor. İslamiyet ("yeşil tehdit") Batılı değerler adına bir tehlike olarak gösteriliyor. Bu görüşü daha önce dile getirenler de yok değildi (NATO Sekreteri Gn. Claes, Newt Gingrich, Bernard Lewis, Şimon Perez ve tam olarak

20

uygun görülmesi de bu listeye girmek için can atan Steven Emerson). Buna ek olarak, evrensel tehdit iddiasının yandaşları arasında Benazir Butto, Hüsnü Mübarek ve Tansu Çiller gibi Amerikan bağlantılı liderler sayılabilir.

Tüm bunlara karşı çıkan tek kişiye, Georgetown Üniversitesi Profesörü John Esposito oldu. Esposito, "The Islamic Threat: Myth or Reality?" (İslami Tehdit: Uydurma mı; Gerçek mi?/Oxford, 1992) adlı kitabında; İslamiyet'i mantıklı ve inandırıcı bir şekilde tartıştı. Sabırla kanıtlarını bir bir ortaya koyarak İslam'da tehdit teorisini çürüttü. Bu tavrıyla da diğer taraftaki yerini aldı.

Batılı siyasetbilimcileri ve bazı medya çevreleri İslamiyet'i büyüteç altına almış durumda. İslamiyet ve İslam Dünyası, merkezi bir tartışma konusu. Aslında görülüyor ki, bugünün İslami gruplaşmalarının çoğu Amerika Birleşik Devletleri'nin yörüngesinde odaklanıyor. Ya Birleşik Devletler'in müttefiki ya da müşterisi. Suudi Arabistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Mısır, Fas, Ürdün ve Türkiye militan Müslümanlar olarak adlandırılan grupların nispeten daha çok rastlandığı ülkeler. Çünkü bu ülkelerde rejim Amerika Birleşik Devletleri tarafından açıkça destekleniyor. Genelde tecrit edilmiş ve kendi halkına yabancılaştırılmış azınlık hükümetler Birleşik Devletler'in nüfuzunu kabullenmeye zorlanıyor.

Hayli güçlü ve itibarlı bir siyasi kurum olan Dış İlişkiler Konseyi, kısa bir süre önce İslam Politikası Raporu adı altında bir yayın çıkarmaya başladı. Bunun yanı sıra İslamiyet hakkında geniş anlamda araştırmalar yapmak için de bir çalışma grubunu devreye soktu. Grubun bazı çalışmalarının aydınlatıcı olduğu söylenebilir. Yine Konsey tarafından üç ayda bir çıkarılan Dış Gündem'in içeriği de ekseri İslamiyet üzerine. Çoğunlukla, karşıt fikirlere sahip kişiler arasında müzakereler yaratılıyor (Örneğin; Judith Miller ve Leon Hadar). Bir

21

taraf tartışılan konu üzerinde pozitif yaklaşımlar üretirken, diğer taraf, ortaya karşıt görüşler koyuyor. "İslamiyet bir tiyatro mudur?" (Foreign Affairs-Dış Gündem, İlkbahar 1993). Kendi inanç ve kültürü üzerine acımasız eleştirilere maruz kalan, kendi halkının terör, şiddet ve "fundamentalizm"le bağlantılı olduğu ve dünya halkları için bir tehdit oluşturduğu ısrarla yinelenen bir Müslüman, sizce bu durumdan rahatsız değil midir? Hele bu genel bir tartışma konusu haline getirilirse... Kendinizi bir Müslüman'ın yerine koyduğunuz zaman, bunu anlayabilmeniz hiç de zor olmayacak. Amerikalılar ve Avrupalılar arasında, İsrail'in İslami şiddetin kurbanı olduğu görüşü yaygınlaşmaya devam ediyor. Bunda, şişirilmiş içerikleriyle İsrail yanlısı gazete ve kitap gibi yayınların payı oldukça büyük. Her yeni gelen İsrail hükümeti, uluslararası arenada bu imajı korumak için elinden geleni yapıyor. Ortadoğu'da ciddi problemlerin başladığı 1948'den beri bu alanda ustaca propaganda yapılıyor. Daha önce de değindim bu konuyu vurgulamakta yarar görüyorum; İslamiyet ve Özellikle Araplar üzerine ortaya atılan iddiaların maksadı, İslam'ın asıl muhalifleri İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki icraatları nı örtbas edebilmektir. Bu icraatlar arasında; İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nin birçok İslam ülkesine karşı düzenledikleri bombalı saldırılar (Mısır, Ürdün, Suriye, Libya, Somali, Irak), 4 ülkede Arap-İslam topraklarının işgali (İsrail davası) ve Birleşik Devletler'in işgallere alenen sağladığı askeri destek, Müslüman ve Arap nüfusunun ezici çoğunluğuna karşın İsrail'in bölgede nükleer güce sahip olması, komşularını küçümseyen, bombalarının sayısına ve sıklığına önem vermeyen, gaspçı ve talan-cı İsrail'in özellikle Filistinliler söz konusu olduğunda insan hayatına değer vermemesi (Müslümanlar tarafından öldürülen İsraillilerin sayısından çok daha fazla) sayılabilir. Uluslararası hukuka, Birleşmiş Milletler karar ve önergelerine meydan oku-

22

yan İsrail, Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri'ni istila etmekle kalmamış, 1982'de de Güney Lübnan'ı işgal etmişti. İnsanlık dışı muamele gösterdiği Filistinlileri sürekli tehdit altında tutmayı başaran İsrail, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu politikasını sahip olduğu güçle birleştirerek, 4 milyon İsraillinin çıkarını 200 milyon Arap Müslüman'ın çıkarından üstün tutmayı becermiştir. Gerçek budur. Zira, Bernard Lewis'ın, Müslümanlar'ın Batı medeniyetini öfkeliendirdiği şeklindeki ilginç formülasyonu değildir. Liberal demokrasiye sahip olduklarını ilan eden fakat zayıflara gaddarca muamelelerde bulunacak kadar tutarsız bir şekilde tamamen kendi çıkarları uğruna hareket eden İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nden yakınan Müslüman Arap-lar'ca, Lewis'ın bu görüş açısı ne ölçüde anlaşılabilir?

1991 yılında Amerika Birleşik Devletleri Irak aleyhine bir karşı blok oluşturduğunda, buna neden olarak bölgedeki anlaşmazlık ve istilalar gösterildi. İsrail'in Batı Şeria ve Golan Tepeleri'ne müdahalesi ve işgali, Doğu Kudüs'ü zaptetmesi nasıl Birleşik Devletler tarafından görülmemiş ve işgal olaylarına müdahale edilmemişse Irak'a da müdahale edilmeyebilirdi. Ne var ki, askeri müdahaleye maruz kalan Irak, çok büyük petrol rezervlerinin bulunduğu bölgede Müslüman bir ülkeydi. Müslümanların İslam sureti altında İsraillilere ve Batılılara saldırmadığını söylemiyorum elbette. Bazı medya çevrelerinin "Şiddet İslam'dan kaynaklanıyor, çünkü İslamiyet zaten budur" şeklindeki tanımlarından bahsediyorum. Somut örnekler de bu tip yaklaşımlarla yok ediliyor. Diğer bir deyişle Müslüman ve Arapların genel eylem ve etkinlikleri sumen altı edilip, en kusurlu yönleri ayyuka çıkarılarak İslamiyet'in önu kesilmeye çalışılıyor.

Sizlere, Ortadoğu ve İslamiyet hakkında, marjinal, çılgın ya da önemsiz yazarlardan örnekler göstermiyorum. Şimdi inceleyeceğimiz yazarlar da The New Republic ve The Atlantic gibi,

23

yine tanınan, bilinen basın kuruluşlarından; Martin Peretz ve Morton Zuckerman. Her ikisi de koyu İsrail yanlısı ve tabii İslamiyet'e karşı önyargılı. İslamiyet'in ve Arap toplumlarının fanatik aleyhtarı Peretz özel bir konuma sahip. Amerikan medyasında hiç kimse, belirli bir toplumu aşağılayarak ve ırkçı nefretini dile getirerek, Peretz kadar uzun soluklu olabilmeyi başarabilmiş değildir. Peretz'in kini

ise tamamen İsrail'in çıkarlarını kollamaktan kaynaklanıyor. 7 Mayıs 1984 tarihli yazısında, daha Önce izlediği bir melodramdan şöyle bahsediyor Peretz:

...Bir Alman işadamı ve onun ziyaret ettiği bir Amerikan Yahudi göçmen... Filistinli bir Arap onları Arap kuşatması altındaki Kudüs'te bir bombardıman sığınağında bulur, Kendinizi oyundaki Alman ve yanındaki Yahudi'nin yerine koyduğunuz zaman, eğer az da olsa ürkütücü bir şeyler hissediyorsanız bu, kültürümüzün bize Araplar hakkında hazırladığı evrensel önyargıdan kaynaklanıyordur. Çılgına donmuş bir Arap... Bu, kendi kültürünün özelliğinden kaynaklanıyor. Gerçeği ve yanılşamayı birbirinden ayırt edemiyor, uzlaşmadan nefret ediyor. Gözünü kan bürümüş. Bu politk bir oyun, bir temsil. Ancak bu oyundaki Arap Müslüman'ı biz Trablusgarp'te ve Şam'da gördük. Geçtiğimiz haftalarda Gazze'ye kaçırılan otobüs hadisesinde, Kudüs sokaklarında masum halka yapılan silahlı saldırılarda gördük. Bu sahnedeki Arap, hayali bir karakter tabii ki. Fakat gerçek yaşamdakiler hayali değil. Onun biraz daha "ılımlı" kardeşleri.

Bu yazı, Amerika'nın hatırı sayılır dergilerinden birinde, üst üste haftalarca yayımlandı. Washington ve New York'ta on binlerce insan tarafından da okundu. Peretz, görülmemiş karalamalarını, tamamen tarihi gerçekleri karanlıkta bırakmak amacıyla sürdürmüştür. Tarihi gerçeklere bakıldığında; ekseriyetle Avrupalı Yahudilerin Filistin topraklarına girdikleri, buralardaki top-

24

lumları çökerttikleri, mal varlıklarını ellerinden aldıkları, bölgedeki insanların üçte ikisini dışarı attıkları ve sonuçta İsrail'in Filistin topraklarına on yıllardır askeri müdahalede bulunduğu {Lübnan ve Suriye gibi) ve Doğu Kudüs'ü istila ettiği görülmektedir. Bu gerçekleri gözardı etmenin yanı sıra Peretz, İsrail'in politik gücünü de arkasına alarak Müslümanlar ve Araplar üzerinde, tek taraflı şiddet ve ikinci sınıf kültür gibi deyimleri barındıran teoriler üretiyor. Gazetesinin 13 Ağustos 1996 tarihli baskısında, iktidarda olan İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun arsız politikalarını desteklediğini açıkça ortaya koyarak şöyle diyor: "İsrail, bilimsel ve endüstriyel gelişime tamamen kapalı bir kültür mizacına sahip olan Araplarla ilgilenmelidir. Ne yazık ki bunlar, bırakınız mikroçipi, kendi başlarına tuğla dahi üretemeyen toplumlardır." Peretz görüşlerini şöyle sürdürüyor: "Aradaki uçurum gittikçe derinleşecek ve sonuçta bu, belki de İsrail'e karşı tamiri mümkün olmayan bir küskünlük ve garaz üretecek. Bu garaz İsrail'in son yıllarda maruz kaldığı terör olaylarının ve isyanların devam etmesine neden olacak."

Peretz'in İslam'a ve Araplara sataşmak -tabii sevgili İsrail'e karşı işledikleri kabahatler nedeniyle- için kullandığı tutarsız ve çok yüzeysel üslup, kitaplarda, makalelerde, televizyon programlarında ve filmlerde oldukça sevecen ve iyi huylu olarak sergileniyor. Hem bilgilendirici hem eğlendirici... New Yorker'ın Ortadoğu üzerine yazdığı makalelerle tanınan yazar Milton Vi-orst, bunları 1994 yılında basılan Sandcastles (Modern Dünyada Araplar Üzerine İncelemeler) adlı kitapta bir araya getiriyor. Sı ki gözlemci Viorst, kendi sanı ve şüphelerini içeriğe yansıtmaya da, İslam üzerine incelenmemiş, varsayıma dayalı nitelemeler nedeniyle, kitabında tökezliyor. Kitap hakkında yapılan kritiklerde de, kuşku uyandırıcı ve kesinlik arzetmeyen edatlardan pek bahsedilmiyor. Ancak biri hariç. Muhammed Ali Halidi, Journal of Palestine Studies (Filistin Çalışmaları Dergisi, Kış

25

1996) adlı yayında, eleştirilerini yıkıcı bir üslupla dile getirmiş. Halidi, yazısında, önce Viorst'tan şu alıntılarını gündeme getiriyor: "Geleneksel İslam kentleşmelerinde dış estetiğe önem verilir. Oysa Araplar sokaklarına gereken önemi göstermiyor ve çöpe boğuyorlar. Bazı gözlemciler bu ilgisizliğin, İslam kültüründeki yaşam ve yerleşim biçiminde mahremiyetin önemli olması, sosyal yaşamda ev içi düzeninin ön planda tutulması nedeniyle doğal olarak ortaya çıktığını söylüyorlar." Dahası da var. Viorst diyor ki; "Hristiyanlık'ta erkeğin mantıklı düşünme gücü zayı fladığı zaman İslam başarı kazanır. Araplar her zaman muhafazakarlığa ve kültürlerinde var olan kaderciliğe Önem veriyorlar. Entelektüel meydan okuma, zihinsel yarış onları çok rahatsız ediyor." Ve Halidi, Viorst'a direkt olarak hatırlatıyor; Müslümanlar için Yunan felsefesi sonradan edinilme bir Avrupa alış kanlığından ibarettir. Müslümanlar, mantık ve astronominin öncüleridir. Tıbbi bir bilim haline getirmişler, cebiri icat etmişlerdir.

Viorst fikirlerinde caydırılmış değildi (ya da yeterli derecede bilgi sahibi değildi). İslamiyet'in tanımına yönlendirilen temel düşmanlığa değindi ve şunu ifade etti: "Müslümanlar -Araplar ve Türkler- bir dizi entelektüel kriterler üzerine yargılandıklarını kabul ediyorlar. Kendi medeniyetleri Batı'nınki ile dengelenmedi, çünkü Batı'nın modern dünyaya armağanı Arap medeniyetlerine ancak ulaştı."

Bu ifadelerde benim asıl keyfimi kaçıran konu; Viorst, Peretz ve bunlar gibi daha birçoğunun kendi saptamalarından oluşan fikirleri -daha ziyade savunmacı ve yabancı düşmanlığı güdücü-öne sürerek, gönüllerince İslamiyet'e saldırabiliyor olmaları. Üstelik İslamiyet hakkında yapılan son tanımlamalar, bu dini oldukça aşağılayıcı. Batı'nın da kışkırtmasıyla yapılan güncel tasvirlerde İslamiyet, karşı konulduğunda, kendisiyle yarışıldığında ve kızdırıldığında saldırganlaşıyor ve daha da çir-

26

kinleşiyor. New Yorker, the New York Review of Books (New York Kitap Eleştirileri) ve Atlantic Monthly gibi tanınmış düş ünce dergilerinde Müslüman ve Arap yazarların deneme (ya da edebi eserler) yazılarına hiçbir zaman yer verilmezken, politik ve kültürel gerçekleri araştırmadan, varsayımlar üzerine yorumlarda bulunan Viorst gibi uzmanların görüşleri sürekli yayımlanıyor. Çok nadir olarak da kendi hegemonyalarına meydan okuyan kritikler yer alabiliyor bu yayınlarda. İslamiyet hakkında medyada, siyasi içerikli yayınlarda ve akademik çevrelerde yer alan basmakalıp görüşlerin yarattığı yıkıcı etkiler üzerine son zamanlarda yapılan kritiklerden bir tanesi Zachary Karabell'e (World Policy Journal /Dünya Siyaseti Dergisi, Yaz 1995) ait. Karabell'in özeleştirilerinin dayanak noktası Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana "fundamentalist" İslam'a aşırı dikkat çekildiği üzerine. Açık bir ifadeyle, insanların İslamiyet hakkında negatif imajlarla doldurulduğunu söylüyor Karabell: "Amerika'daki kolej ya da diğer elit üniversitelerin öğrencilerine, 'İslamiyet' kelimesinin kendilerine ne ifade ettiğini sorun. Alacağınız yanıtlar kaçınılmaz olarak aynı olacaktır; 'baş düşmanları Amerika Birleşik Devletleri'ne zarar vermeye çaba gösteren silahlı, sakallı, fanatik teröristler". Karabell iddiasını örneklerle dayandırarak da destekliyor: "İslamiyet'in, dünyanın her yerine yayılmış Müslüman teröristlerin Önderliğinde, bu dini aşılama için mücadele veren Allah'ın askerlerinin mensup olduğu savaşı bir din olduğu şeklindeki tartışma programı, Amerikan ABC televizyonunun 20/20 adlı haber programında bölümler halinde yayınlandı." Bu arada Karabell bilhassa, Emerson'un PBS yapımı Jihad in America (Amerika'da Cihad) filmini ve provokatif isimleriyle kendilerine moda kitaplar arasında yer bulan Sacred Rage (Kutsal Hiddet) veya in the Name of God (Allah'ın Adıyla) gibi kitapları da örnek göstererek, İslamiyet'in, nasıl bir tehlike unsuru olarak gösterilme-

27

ye çalışıldığına daha ziyade dikkat çekebilirdi. Karabell, yazılı basında İslamiyet hakkında yaratılan imajın da aynı yönde olduğunu şu örnekle açıklıyor: "Ortadoğu hakkındaki yazılar genellikle ya bir camii ya da dua eden kalabalık bir cemaat resmiyle birlikte yayımlanır".

Tüm bu örnekler, 15 yıl Önce orijinal baskısı yapılan 'Haberlerin Ağında İslam'da değindiğim kötü gidişatın daha da vahim bir hal aldığına dalalet ediyor. Günümüzde, Müslümanları şeytani ve insanlıkdışı, Batılıları, çoğunlukla da Amerikalıları da bu şeytani teröristleri yok eden kahramanlar olarak göstermeyi hedefleyen geniş çaplı bir yanlı film akımı başgösteriyor. Kara-bell'in de tanımladığı gibi, Tme Lies (Gerçek Yalanlar) filmindeki "Amerikalıları öldürmek için büyük ihtiraslarla dolu, gözleri dehşet saçan kötü adamlar, klasik Arap teröristler" konuya oldukça uygun bir örnek. Delta Force (Delta Harekatı, 1985) ile başlayan bu akım Indiana Jones destanıyla ve Müslümanların birer şeytan, zorba ve daha önemlisi katil olarak gösterildiği sayısız televizyon dizileriyle devam etti. Doğu'yu konu alan Hollywood filmlerinde artık aşk ve cazibeden daha çok, sayısız kara maskeli Doğulu ninjaya karşı savaşan kahraman Amerikalı tarzında sahneler yer veriliyor.

Tüm bu saptırma ve yönlendirmelerde, İslam Dünyası içindeki marjinalliğin, aşırı uç Müslümanların ne denli abartıldığı, şişirildiği gözlenebiliyor. 1993'te yayımlanan ve ardından The Politics of Dispossession (Gasp Politikası/Panrheon, 1994) adlı kitabımda da yer verdiğim bir denemede, İslamiyet karşıtı görüş leri ustaca yayan, sansasyonel ve bilgisiz Amerikan medyasının acımasız abartılarına ve vahşi saldırılarına rağmen, Müslüman Arap toplumlarını bir arada tutan şeyin fundamentalizmden ziyade laiklik, dünyevilik olduğunu anlatmaya çalışmıştım. Karabell de, ironik ifadesiyle "modernizm ve laikliğin gerçek gücü Ortadoğu'da kullanılandan daha fazla" derken, konuya mükem-

mel bir şekilde parmak basıyordu. Fransız siyaset bilimcisi Oli-ver Roy, The Failure of Politicat islam'da (Politik İslam'ın Başarısızlığı Harvard, 1994) İslamiyet'in siyasi başarısızlığından bahsediyor. Diğer siyaset bilimcilerden John Esposito ise İslamiyet'i çok tabanlı birleşimli ve Batı karşıtçısı olarak varsaydığı "The Islamic Threat: Myth or Reality?" (İslami Tehdit: Uydurma mı; Gerçek mi?) adlı kitabında, Müslüman toplumlarının farklı gelenekleri ve tarihi deneyimlerine değiniyor.

Monolitik, Öfkeli, tehditkar, komplocu ve yayılcı İslamiyet tasvirlerini yaymak için oluşturulan ve bu yabancı düşmana karşı yeni seferberlikler oluşturmayı amaçlayan piyasa her geçen gün daha da büyüyor ve Amerika Birleşik Devletleri'nin İtibarlı medyasının da desteğiyle birlikte İslamiyet, terör ve Filistinliler ayrılmaz bir bütün olarak görülüyorken, İslamiyet gerçeği hakkında sağduyulu, iyi araştırılmış ve belgelere dayandırılan alternatif görüşler de yeni yeni ortaya çıkıyor. Richard Bul-liet'in islam: The View from the Edge (İslamiyet'e Teğet Bakış /Columbia, 1994) ve David Pryce Jones'un The Closed Circle (Kapalı Çember/Harper, 1991) isimli kitaplarının yanı sıra Charles Krauthammer'ın "Global İntifada Hareketi" (Washington Post, 66 Şubat, 1990) başlıklı makalesi ve A.M. Rosenthal'ın The New York Times'da yayımlanan yazıları değerlendirilebilir Bunun yanı sıra yanlı medyanın günlük okuyucuları, doğal olarak, Yvonne Yazbeck Haddad'ın Amerikan politikasının İslamiyet'i nasıl algıladığı üzerine titizlikle hazırladığı analizlerle ve yine yazık ki David W. Lesch tarafından kaleme alınan The Middle East and the United States (Orta Doğu ve Amerika Birleşik Devletleri/Westview, 1996) gibi kitaplarla her zaman karşılaşıyor. Rosenthal, yazılarında, İslam Dünyası'yla Batı dünyasının arasındaki diyalogun her geçen gün daha da kötüleşmesine yol açan tahrikleri, örneklerle ortaya koyuyor. Bunlar

29

arasında; Ben Gurion'un "İslamiyet dışında hiçbir şeyden korkumuz yok", İzhak Rabin'in "İslam dini bizim yegane düşmanı mıdır" ve Şimon Perez'in "İslamiyet kılıcını bırakmadığı sürece kendimizi güvence altında hissetmeyeceğiz" şeklindeki açıklamalarının yanı sıra İsrail-Amerika Birleşik Devletleri'nin iş birliğiyle güçlerinin zirvesine ulaşan Batı'nın direkt olarak İslam Dünyası'na karşı gerçekleştirdiği faaliyetler sayılabilir.

Haddad'a ve bu tip diğer bazı yazarlara ait görüşler; sonuçta, birebir doğru veya kayıtsız şartsız kabul edilebilir ya da reddedilebilir olmasalar da, insafsız Batı medyasının görmemezlikten geldiği İslam Dünyası'na ait bugünkü portreyi ve gerçekleri gözler önüne serebiliyor. Tabii ki gazetecilerin ve medya çalışanlarının, İslamiyet'in monofitik ve saldırgan olmadığını anlamaları için bütün gün kitap okumalarını, sürekli alternatif görüşler araştırmalarını beklemiyoruz. Fakat neden bu İslamiyet hakkında tekdüze görüşleri köleymişçesine olduğu gibi kabullenme? Ve neden bu hükümetler nezdinde İslamiyet hakkındaki sorumsuz resmi açıklamaları kabullenmedeki olağanüstü gönüllülük? Terörizmi İslam'a dayandırma ve İslamiyet'in "tehlikeli" olduğu yönündeki İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nin politikalarını yüceltme çabası niye?

Yanıt, çok eskilerden beri süregelen İslamiyet'in Hristiyan Batı karşısında ciddi bir rakip olduğu şeklindeki yaygın kanıda yatıyor. Japonya, bu konuda verilebilecek en güzel örneklerden bir tanesi. Tarihin sayfaları içinde yerini almış, gerçek bir örnek. Avrupa-Amerika ortak ekonomik güç birliğinden kaynaklanan egemenliği hisseden Japonya bu birlikteliğe karşı inatla direndi. Tüm dünya ülkelerinin bir ülkenin hükümdarlığı altına girmeleri eğilimiyle birlikte, bugünün son süper gücü Amerika Birleşik Devletleri gücüne güç kattı. Tüm büyük kültürler Birleşik Dev-letler'in bu rolünü kabullenmiş görünüyorlarken, İslam Dünyası içindeki kararlı direnç hala ayakta ve hala güçlü gözüküyor. Bu

30

nedenle İslam kültürüne ve dinine yapılan saldırıların, Batı'nın ve tabii onun lideri Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarları gereğince medeniyet kisvesi altında yapıldığını görebiliyoruz. Batı'nın kendi egemenliğini meşrulaştırması düşüncesini tasvip etmek; Batı gücünü olduğu gibi kabullenmek, idolize etmektir.

İslamiyet'e karşı verilen kültürel savaşta en büyük suçlulardan bir tanesi, şu anda Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Princeton'dan emekli İngiliz Doğu Bilimcisi Profesör Bernard Lewis'tır. The New York Review of Books (New York Kitap Eleştirileri), Commentary (Yorum), Atlantic Monthly (Aylık Atlantik), Foreign Affairs (Dış Gündem) gibi yayınlarda düzenli olarak makaleleri yayımlanan Lewis'in İslamiyet'e dair tutum ve görüşleri on yıllar boyunca değişmemiş ve giderek daha da keskinleşen bu görüşler, tutkulu gazetecilerin ve politikacıların düşüncelerine oturarak söylevlerine

kadar sızmıştır. Kimlerin İslamiyet'i Hristiyanlık ve liberal değerlere karşı bir tehlike olarak kabul ettiğini göz önüne alırsak, Lewis'ın su katılmadık görüşlerinin XIX. yüzyılın yetiştirdiği İngiliz ve Fransız siyaset bilimcilerinden ve akademik çevrelerden türediğini basitçe görebiliriz. Lewis'ın tüm çabası İslamiyet'i bildiğimiz, yaşadığımız dünya düzeninin dışında göstermekten ve İslamiyet'in çağdaş değerlerle savaştığı izlenimini yaratmaktan ibarettir. Orientalism adlı kitabımda da değindiğim gibi Lewis'ın taktığı, kötü niyetli gözlemleriyle, etimolojiyi, kokenbilimi hileli kullanımıyla kültürleri karalayarak kitleleri sınıflandırmaktır. "İslam toplumlarını kültürleri, politikaları ve tarihleriyle değerlendirmeli. Sonuçta, iyi olamazlar, çünkü Batılı değiller" şeklindeki tanımlamasını dikkate alırsak Lewis'ın ne kadar yetersiz bir kavrama düzeyine sahip olduğunu ve azarlanmayı ne kadar daha çok hakettiğini görebiliriz.

Lewis'ın, Türkçe'de memleket, yurt ya da ulus anlamında kullanılan 'vatan' kelimesi üzerinde nasıl yorum yaptığına bir

31

bakın: İslam'a göre vatan kelimesi, toprak bütünlüğü, birleştiricime, ataya aitsellik gibi yan anlamlar taşımaz ve sadece doğal bir yerleşim birimidir. Bu ifade Levvis'in islam and the West (İslamiyet ve Batı/Oxford, 1993) adlı deneme kitabından. Kitapta yer alan bu ve bunun gibi birtakım söylemlerin amacı da şu olmalı ki; öncelikle Levvis'in bilgi düzeyini sergilemek, sonra da Batılıların uzmanlığı gösteriyor ki, 'Müslümanlar hissedebiliyorlar ancak her nedense ifade edemiyorlar' diyebilmek. Kitapta yer alan herşey, Müslüman Arapların geçmişleri ve yaşam gerçekleri hakkında şok edici cehaletlerini ortaya çıkarabilmek üzerine kurulu. XVIII. yüzyıldan bu yana varolan edebi kaynakları tamamen göz ardı ederek üzerinde durduğu bu konuyu desteklemek İçin Ortaçağ'a ait Arap yazınlarından birkaç Örnek toplayan Lewis, bugünkü kullanımıyla vatan kelimesinin Arap-larca tam anlamıyla, ev, kişisel eşya ve bağlılık gibi anlamlar taşıdığını savunuyor. Arapça'daki birçok özel anlam ve yan anlamlar taşıyan, duyarlılık ifade eden kelimelerden bihaber Le-wis'a göre zaten Arapça da tekstlerden oluşan, günlük konuşmaya uygun olmayan bir dil.

Müslümanların hisleri, çabaları ve ümitleri üzerine oluşturduğu yargılar gösteriyor ki, Levvis'in üslubu ve görüşlerini yayma metodu son derece insanlık dışı bir anlatım içeriyor. Diyor ki "İslamiyet sadece inanç ve ibadet sistemi değil, hayatın bir bölümüdür, o zaman denebilir ki.... O daha ziyade yaşamın tamamıdır". Bu demeç Lewis'ın Önyargısını ortaya koyduğu gibi, insan hayatının amacı üzerine nasıl aptalca bir yanlış anlamaya sahip olduğunu da gösteriyor. Lewis'ın bu tarzdaki yorumu şuna işaret ediyor; tüm Müslümanlar -bütün bir milyar insan- sivil toplum düzenini, cezai ve anayasal hukukun öngördüğü tüm kuralları kabul etmiş, içine sindirmiş ve hayatlarının tüm önemli faaliyetlerinde bu temel kurallara köle gibi uymuşlardır. Öyleyse Lewis, aslında sadece Müslümanların farklılığından bahset-

miyor, aynı zamanda insan hayatını ilgilendiren konular üzerinde de yorum yapmış oluyor. Keza yine kendi görüşüne göre 'herhangi bir şey kendisine yabancıysa, bu şey radikal olarak farklıdır, bir başka şeydir'.

Aşırı sağcı Yahudi dergisi Commentary'de (Yorum) yayımlanan ve ardından İslam and the West (İslamiyet ve Batı) adlı kitapta toparlanan "İslamiyet'in Geri Dönüşü" adlı denemede İslamiyet hakkında inanılmaz görüşler yer alıyor. Lewis ve onun yandaşları, bugünün Arap dünyasının politik gerçeklerini VII. yüzyılın İslamiyet'i ile özdeşleştirirlerken, islam Dünyası'nın aydınlarından Esad Ebu Halil'in Lewis'a yanıtı şu oluyor: "Modern Batı zekasıyla Müslüman zekası arasında fundamentalist -genetik- farklar olduğuna inanan Lewis, eski zamanla yeniyi ayırt edemiyor ve bugün yaşanan gerçekler üzerindeki analizlerini Ortaçağa ait olaylara ve yine o çağa ait İslam hukukuna dayandırıyor, onun bugünün gündemine ait analizleri itibarsızdır, cahilcedir" (JPS, Kış 1995). Asıl önemli nokta, Lewis'm bu tarz düşüncelerinin, okurları etki altına alması ve onların, günümüzün Müslüman zekasını, eğilimini görebilmelerine engel teşkil etmesi. Okurlara önyargı aşılayan bu yorum ve tasvirler doğal olarak insanların, tarihi değişimleri görmelerine, tüm Müslümanların VII. yüzyıldan bu yana aynı düşünce tarzıyla hareket etmediklerini idrak etmelerine ve sonuçta bugünün muhasebesini doğru şekilde yapmalarına mani oluyor. Müslümanların, hiçbir zaman kendilerini yenilemeye ihtiyaç duymadıklarını ve uzlaşmaya karşı gereksiz bir başkaldırı içinde olduklarını ileri süren Lewis'ın asıl maksadı da bu zaten.

The Atlantic'in Eylül 1990 tarihli sayısındaki yazısı için "Müslüman Öfkesinin Kaynağı" şeklinde bir başlık kullanan Lewis, bu yazısıyla zalimliğinin doruğuna çıkıyor. Derginin görsel yönetmeni de,

kapak dizaynında Lewis'tan yana gayet iyi çalışmış: Oldukça sert ve kızgın görünüşlü, okuyucuya dik dik ba-

32

33

kar durumunda bir Müslüman ve arka planda Amerikan bayraklarını göstererek kin ve öfkelerini yansıtan sarıklı, türbanlı yandaşları.

"Müslüman Öfkесinin Kaynağı" adlı deneme, tarihi gerçeklerden, mantıklı düşünceden ve akilane olmaktan yoksun, kaba bir polemik sadece. Müslümanları, ürkütücü birliktelikleri ve dış dünyadaki öfkeleriyle karakterize etmeyi amaçlıyor. Örneğin: ...serbest kalmış kadınlar, asi çocuklar... Kendi evinde kendi efendiliğine karşı meydan okunuyordu (bahsi geçen kişi bir Müslüman). Toplumun düzenini bozan ve kendisinin de egemenliğini tehdit eden kafir güçler, kaçınılmaz olarak kendi evinin mahremiyetine de tecavüzde bulunuyordu. Bu yabancıya katlanmak çok zordu. Kendi temel inançlarından ve sadakatından kaynaklanan tüm gücünü elinden alabilirdi bu düşman onun. Ve bu yeni binyılın düşman gücü doğal olarak onu çok öfkeliendiriyordu.

"Batı'ya hayranlık duyup ondan daha iyisini yapmaya çalışan Müslümanlar, Batı'yı bu şekilde kabullendiler" diyen Lewis'ın, bu ifadeyi kullanarak kendi düşünceleriyle de çeliştiğini görüyoruz. İşin içine derin hırs ve tutkular karışınca, ileri sürülen saf nefret ve öfke iddiaları da eritilmiş oluyor. Tartışılan bu soyut olayın çağdaşlığa karşı olan bir Öfkeden ibaret olduğunu söyleyen Lewis, yazısını şu önermeyle noktalıyor:

Gayet açık görülüyor ki; politikaları ve hatta hükümetleri aşan bir ruh hali ve hareketle karşı karşıyayız. Bu bir uygarlık çatışmasından öte bir şey değildir. Ezeli hasmımızın, Hristiyan mirasına, hediyemiz olan çağdaş sistemlere, laikliğe ve bu alanlarda dünyaya yayılmamıza karşı olan tarihi tepkisidir. Bu hasmımızın mantıksız ve yersiz tepkileri karşısında tahriklere kapılmamamız ve provoke olmamamız gerekir.

34

Diğer bir deyişle Müslümanların bugün sadece tarihi ve belki de genetik nedenlerden ötürü tepki gösterdiklerine karar verilmiş, çünkü tepki gösterdikleri şeyler politikalar, eylemler veya günlük olaylar değil. Ve Lewis'ın "bizim, sadece bizim" diyerek bahsettiği bugünün laik değerlerine karşı olan kin ve nefretleri uğruna savaşıyorlar.

İleri sürdükleri iddialardaki küstahlık nefes kesici boyutlarda. Müslümanlar ve "biz" her ne kadar birbirimize karşı kapa-lıysak da, geçen yüzyıllar içinde kültür alışverişi ve kimi alanlarda değişimler yaşanmıştır. Bu arada "biz" kendi kültürel üstünlüğümüzün zevkine varırken, "onlar" kendi öfkelerinin akı betine uğramışlardır. Biz gerçeği temsil ediyoruz, laik ve modern dünyayı. Onlarsa aptalca fantezileri uğrunda yakınıyorlar ve feryat ediyorlar. Sonuçta "bizim" dünyamız İsrail'in ve Batı'nın dünyasıdır, onlarınki ise İslamiyet'in ve diğerlerinin. Onlardan kendimizi sakınmalıyız. Fakat politikalarla ve bu tür yazılı müzakerelerle değil, bizzat savaşıarak. Samuel P. Huntington'ın uygarlıkların çatışması üzerine yazdığı bu yazı, başlığını ve ana temasını Lewis'ın denemesinden almıştır.

Bazı fikirlere düşmanca ve mantıksız demek o fikirlere ait davayı abartmaya yetmez. New York Times yazarı Judith Mil-ler'm God Has- Ninety-Nine Names: A Reporter's Journey Through a Militant Middle East (Allah'ın Doksan Dokuz Adı Vardır: Bir Muhabirin Militan Ortadoğu Seyahati/Simon and Schuster, 1996), medyanın İslamiyet hakkında yayımladığı yetersiz ve çarpıtılmış bilgilerden oluşan bir ders kitabı niteliğinde. Ortadoğu hakkındaki tartışma programları ve seminerlerden edinilme bilgileri Miller, "İslami Tehditte biraraya getiriyor. Özel misyonu ise İslamiyet'in Batı için bir tehlike unsuru olduğu iddiasını daha da ileriye taşımak. Miller, birçok İslam ülkesinin bugünkü yoksulluğundan ve zorba yönetimler altında nasıl ezildiğinden bahsetmiyor. Sahip oldukları askeri güç ile,

35

mantık olarak kendi halklarından başka kimseye zarar veremeyeceklerinden ve Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün ve Pakistan gibi en güçlü konumda olanlarının ise zaten Amerika Birleşik Devletleri'nin yörüngesi altında olduğundan da bahsetmiyor. Miller, Huntington, Martin Kramer, Daniel Pipes, Barry Rubin ve daha birçok İsraili akademisyen takımı İslamiyet'i terör, şiddet ve despotlukla yargılayıp tehditin gözlerimizden anlaşıldığını vurgularlarken, bir yandan da kendi çıkarlarını karlı danışmanlık hizmetleri, televizyon ve kitap anlaşmalarıyla garanti altına almayı ihmal etmiyorlar.

İslami partilerin, ülke iktidarlarını ele geçirmeleri aslında hiç de iyi sonuçlar doğurmuyor. İran bunların dışında tutulabilir, ama ne Sudan, ne İslami güçler ve acımasız askeri sulta arasındaki mücadeleyle yorulan Cezayir, ne de kontrolden çıkmış Afganistan kendi kendilerini daha da yoksullaştırmaktan ve dünya nezdinde aşırı uç örnekler olarak gösterilmekten başka bir şey yapamadılar. Amerikan-İsrail işbirliğinin Ortadoğu üzerindeki oyunlarına karşı direnişi körüklemek için kimi Müslüman grupların İslam kisvesi altına bürünerek hareket etmeleri, İslami tehlike söylevlerinde bir parça da olsa gerçeklik payı çıkarıyor ortaya. Bugüne kadar ne Hizbullah ne de Hamas Ortadoğu'da süregelen baskılara bir engel oluşturabildiler. Sadece barış sürecini tıkadılar. Şunu da belirtmeliyim ki, Batı'ya karşı çok büyük İslami kampanyalar uygulama çabası içinde olan yeteneksiz ve kaba diktatör rejimleri, Müslüman Arapların büyük bir bölümünü yıldırılmış, küçük düşürmüş ve duyarsızlaştırmıştır. Bununla birlikte rejimle birlik olan seçkin sınıf ise savaşçı yasaları desteklemişlerdir. Peki öyleyse İslamiyet tartışmaları gündeme gelince neden korku, kaygı ve tetikte olmak vurgulanıyor? Tabii ki bugüne kadar intihar saldırıları ve bombalama eylemleri gibi çok sayıda çirkin terör olayı vuku bulmuştur. Ancak tüm bunlar İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nin imajlarını güçlendir-

36

mek ve Müslüman ülkeler üzerinde sahip oldukları nüfuzu pekiştirmekten başka ne kazandırmıştır bu eylemleri yapanlara?

Kanımca yanıt şu; Miller gibi yazarlara ait kitaplar, İsrail-Amerikan egemenliğine karşı Müslüman ve Arapların direnişini kırmak amacıyla ikinci bir silah olarak kullanılıyorlar. Dahası, İslamiyet'le ilişkilendirilen tek yönlü inatçılık şeklindeki kendi politikalarını haklı göstermek Batı için stratejik bir önem taşımaktadır. Sonuçta petrol yönünden oldukça zengin bir bölge söz konusudur ve İslamiyet'e karşı sürdürülen karalama kampanyaları İslam ülkeleri ve Araplar ile İsrail arasındaki eşit diyalog şansını azaltmaktadır.

Yeryüzüne dağılmış bütün bir kültür şeytanlaştırılıyor, insanlık dışı gösteriliyor ve öfkeleriyle çağdaş değerlere yakıştırılma-mayan Müslümanlar, sonuçta, tedavi gören, gerektiğinde cezalandırılan objeler şeklinde sınıflandırılıyorlar. Burada bir yanlış anlaşılma olsun istemiyorum, İslamiyet olsun, tabii aynı şekilde Hristiyanlık veya Yahudilik söz konusu olsun, bunlar üzerine güdülen politik amaçlar yıkıcı etkilere sahiptir. Sadece Suudi Arabistan, Batı Şeria, Gazze, Pakistan, Sudan, Cezayir ve Tunus'ta değil, aynı zamanda İsrail'de, Hristiyan eğilimin yaygın olduğu Lübnan'da (Miller'ın gayri ahlaki sempati gösterdiği) ve teokratik eğilimlerin gözüktüğü her yerde buna karşı çıkılmalıdır. Ve tabii Müslüman Arap ülkelerinin zayıflıklarının tamamıyla Siyonizm'e ve emperyalizme bulanabileceğini de söylemiyorum.

Ancak şunu da söyleyemeyiz ki; İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri bu alanda olumlu bir mücadele vermiştir. Daha ziyade, suistimallerde ve lekelemelerde bulunmuş, İslamiyet üzerine yaptıkları genellemelerle, zaten İsrail'i laik ve liberal demokrat gören Amerikalı ve Avrupalıların İslamiyet hakkındaki kızgınlık ve korku gibi duygularını harekete geçirecek kışkırtıcı rol üstlenmişlerdir. Miller, kitabının sonunda, İsrail'de sağ kanıt Ya-

37

hudiliğin bir başka kitabın konusu olacağını söylüyor. Aslında bu, kesinlikle, yazmış olduğu kitabın İslamiyet'ten ziyade büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Miller, maalesef hiçbir din veya dünyanın hiçbir bölgesi hakkında bir şeyler yazmak için yeterli kapasitede değildir. Ortadoğu ile yirmi beş yıldır profesyonel olarak ilgilendiğinden ve kendisinin konuyla yakından ilgili olduğu birçok olaydan bahsediyor ama henüz ne Arapça biliyor ne de Farsça, Gittiği her yerde, doğruluk ve güvenilirlikleri hakkında yorum yapmadığı tercümanlara ihtiyaç duyduğunu itiraf ediyor. Rusya'da olsun, Fransa'da, Almanya'da, Latin Amerika'da ve hatta Çin'de, Japonya'da olsun, gerekli lisanı bilmeyen bir muhabirin ya da uzman kişinin ciddiye alındığı görülmemiştir. Fakat "İslamiyet" için, gerçek bir kültür ve din değilmişçesine dilbilimcilik gerekli görülüyor!

Kitabındaki dipnotlarda bahsettiği kaynaklar Miller'ın cahilliğini ortaya koymaya yetiyor aslında. Çünkü bunlar, sadece kendisinin anlayabildiği kaynaklardan veya sadece kendi görüşlerine uyan otoritelerden derlenen alıntılardan oluşuyor. Müslüman ve Arap kütüphaneleri kendisine ve tabii okuyucularına oldukça uzak görünüyor. Ne zaman birkaç Arapça sözcük kullanarak bizi etkilemeye çalışsa, kesinlikle bunu da yanlış yapıyor. Bu tip hatalara kitabında sıkça rastlanıyor ve bunları anlamak hiç de zor değil. Çeviri ve imla hatalarından oluşan yanlışlardan bahsetmiyorum. Bunlar,

konuyla yirmi beş yıldır profesyonelce ilgilendiğini söyleyen biri tarafından yapılan kaba ve münasebetsiz hatalar. Kitabının 211. sayfasında Sedat'ın Kadda-fi'yi tasvirini " al walid majnoon / şu deli çocuk" olarak aktarıyor. Aslında deyim "el walad el magnoon / çocuk çılgın". Miller aktardığı şeyin deyimini karikatürleştirilmiş, sevimli hali olduğunu sanıyor. Mısırlı ünlü aktris "Shadia"nın adı, Miller'ın kitabında Sha'adia olarak geçiyor. Bu da gösteriyor ki. Miller

38

Arap alfabesindeki harfler hakkında da bilgi sahibi değil. Ve bazı Arapça kelimeleri İngilizce'deki gibi çoğul kullanma alışkanlığı var (örneğin; thobe/thobes ya da hanif/hanifs). 315. sayfada İse gayet küstahça, çevirisiyle kalitesini düşürdüğü güzel bir Arapça şiirden bahsediyor.

Eğer Arap ve İslam Dünyası'nın detaylarını anlayabilmede bu kadar başarısızsa, konu hakkında nasıl politik ve tarihi bilgilendirme yapabilir ki? Miller'ın kitabında, bu on ülkenin (Mısır, Suudi Arabistan, Sudan ve diğerleri) herbiri hakkındaki bölümler, küçük bir anekdotla başlıyor ve bölgenin tarihi içeriğinin anlatıldığı bir akademik çalışmaya dönüşüyor. Bu tarihi bilgiler, konuya hakim bir hava yaratırken, güvenilirliği tartışılır otoritelerden alıntı yapılarak biraraya getirilen görüşler, İçler acısı önyargıları, hatalı analizleri ve kavrayışları gözler Önüne sermeye yetiyor. Örneğin, Suudi Arabistan'ın anlatıldığı bölümde Miller, Hz. Muhammed hakkında en gözde kaynağının Fransız doğubi-limci Marksist akademisyen Maxime Rodinson olduğunu not ediyor. Miller kitabında, Rodinson'dan dört-beş sayfalık alıntı yapıyor. Hz. Muhammed'in hayatından bahsedilen özetle, onun bir Charlemagne ve Hz. İsa kombinasyonu olduğu şeklinde aşağılık ve bir o kadar da gülünç tasvirler yer alıyor. Miller, Hz. Muhammed hakkında hiçbir Müslüman kaynağa başvurmuyor ve tamamen, kendilerine ters gelen düşünceleri çürütme uğraşla-rıyla hazımsızlık çeken Batılı doğubilimcilere güveniyor. Avrupa'da ya da Amerika Birleşik Devletleri'nde Hz. İsa veya Hz. Musa hakkında bir kitap hazırlandığını düşünün. Ve tek bir Yahudi veya Hristiyan otoritesine başvurulmadan... Kitabında; "kendisine ve İslamiyet'e yapılan hakaretlerden dolayı Hz. Muhammed, söylendiğine göre, Mekke'yi fethettikten sonra sadece 10 kişiyi öldürmüş" diyen Miller aşağılık bir çabayla dalga geçmeye de çalışıyor. Hz. Muhammed konusundaki dikkatini bize kanıtlamak içinse, Hz. Muhammed'in bir din ve bir ülke inşa et-

39

tiğini [buradaki gözlem orijinal değildir] ve ardından VII. yüz- yıl'dan günümüze sıçradığını, uzak geçmişteki bu tip kurucuların günümüz için en iyi kaynaklar olduğunu söylüyor. Bu taktik daha ziyade Lewis'a ait.

Unutulmaması gerekir ki; Miller, temelinde siyasi motivasyona sahip eğilimli bir muhabir. Ne bir akademisyen ne de' bir uzman. Tutarlı bir yazar değil. Kitaplarının çoğu, argümanlara, tez ve düşüncelere değil, ikna edici olmayan, işe yaramaz röportajlara ve sıradan kritiklere dayanıyor. Küçük tarihsel öykülerinin dışında, sıkıcı, yapılandırılmamış başıboş tanımlamalarında ve kendi asıl bilgilerinin dışında konunun bütünlüğünü sağlamak için yazılanlar arasında sürükleniyoruz. İşte yazarın yetersiz genellemelerinden tipik bir örnek: "Ve Suriyeliler., ülkelerinin karmaşık tarihini unutmayan [bu, yeryüzündeki hangi ülke veya o ülkenin vatandaşları için geçerli değil?], anarşiye yeniden dönüş ihtimalini, uzun süredir devam eden kanlı iktidar çatışmalarını ve belki de laik bir ülkede militan İslam'ın zaferi ihtimalini [bunu hangi termometreyle ölçüyor?] akıllarından çıkaramayan Suriyeliler endişe içindeler." Berbat telaffuzunu ve anlaşılabilir üslubunu bir kenara bırakın, "Suriyeliler" ve onların "düşünce yapıları" hakkında Miller 'in yazdıklarından geriye kalanlar bir dizi basmakalıp söz ve doğruluğu kanıtlanmamış iddialardan öteye geçmez.

Miller, betimlemeleri arasında kullandığı "arkadaşım", "dostum" gibi yaldızlı sözcüklerle okuyucuyu, bu insanları gerçekten tanıdığına ve sonuçta yazdığı konuya hakim olduğu hususuna inandırmaya çalışıyor. Bu yolla o insanların Özel hayatı hakkında sadece kendisinin bilgi toplayabildiğine inandığı gibi... Fakat, İslamiyet'le ilgili yerel politikaların ve laik kuruluşların ya da İslamcılar ve onlara karşı olan aynı ülke vatandaşları arasındaki aktif entelektüel rekabetin incelenmesi gibi konuyla direkt bağlantılı olan materyallere aldırarak, konu dışı

40

anlatımlarla İslami düşünce yapısını kanıtlamaya çalışan bu teknik, sıradışı saptırmalar oluşturur. Öyle gözüküyor ki, Miller'ın, Muhammed Arkun, Muhammed el-Jabri, George Tarabishi, Adonis, Hasan Hanefi ya da Haşim Caît gibi iddialarıyla tüm İslam Dünyası içinde sıcak tartışmalar yaratan isimlerden hiç haberi yok.

Bu sarsıcı bilgi ve analiz hataları özellikle İsrail'in anlatıldığı (aslında anlatılanların hepsi Filistin üzerine) bölümde de sürüyor. Özellikle de; İntifada Hareketi'nin ve 30 yıldır süren İsrail işgalinin bu

uzun dönem içinde yarattığı değişimler ve etkileri, sıradan Filistin halkı hakkında kaleme alınan iğrenç yazılar ve Yaser Arafat'ın tek adam hükümdarlığı konularında. Bu bir tesadüf olamaz ki; Amerika Birleşik Devletleri'nin politikalarını destekleyen Miller, Hamas ile diğerlerinden daha fazla ilgileniyor ve Hamas'ı İsrail'in yıllarca insafsızca müdahalede bulunduğu acınacak haldeki ülkelerin iç meselelerinden uzak tutuyor. Örneğin, Filistin sermayesiyle kurulmamış tek Filistin üniversitesi olan ve İntifada Hareketi sırasında İsrail'in, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü baltalamak amacıyla açtığı Gazze İslam (Hamas) Üniversitesi'nden bahsetmiyor. Hz. Muhammed'in Yahudi talanından bahsediyor ama, Yahudi olmayanlara karşı İsrail'in tutumundan, inançlarından ve yasalarından hiç bahsetmiyor. Sınır dışı etmeler, katliamlar, ev yıkımları, aleni istila ve işgallerden de hiç söz etmiyor Miller. Gazze üzerine en güvenilir otoritelerden biri olan Sara Roy'un telaffuz ettiği gibi sistematik, ekonomik çifte gelişim söz konusu.

Miller'in diğer bir alışkanlığı da okurlarını, kitabında bahsettiği kişilerin dinleri hakkında bilgilendirme çabası; Hristiyan, Sünni Müslüman, Şii Müslüman gibi... Ancak bu ayrıntıyla ilgilenenler, Miller'in sık sık yanıldığını farkedebiliyorlar. Miller, "arkadaşım" diyerek telaffuz ettiği Haşim Şarabi'yi Hristiyan

41

olarak tanımlıyor. Ancak o bir Sünni Müslüman. Yine Müslüman olarak tanımlanan Badr el Haj, aslında bir Hristiyan. Bilgiçliğiyle okurları etkilemeye çalışan Miller'in bu basit hataları, onun "arkadaşım" diye bahsettiği kişilerle ne kadar yakın olduğu hakkında bize oldukça güzel ipuçları veriyor. Bütün bunların yanı sıra en göze batan özelliği de, kendi dini geçmişini ve politik tutumunu maalesef hiçbir zaman ortaya koymaması. Özellikle kendisinin telaffuz ettiği gibi tamamıyla dinler ve ideolojik tutkular üzerine kurulu olan bir konu hakkında betimlemeler yaptığı halde, kendi dini inanışının (İslamiyet ve Hinduizm olduğunu sanmıyorum) mevzubahis olmadığını söylemesini oldukça tuhaf buluyorum. Bilgi topladığı insanların kaç tanesi gerçekten kiminle konuştuğunu biliyordu ve şimdi bunlardan kaç tanesi onun kendileri hakkında neler yazdığını biliyor; bu bir merak konusu.

Kimi nüfuzlu insanlara ve kimi olaylara gösterdiği tepki iğreti edici derecede candan ve arkadaşça gözüküyor Miller'ın. Ürdün Kralı Kral Hüseyin için kanser teşhisi konulduğunda Miller'ın üzüntüye boğulmuş bir hali vardı, ancak onun ülkesindeki işkence gören ve haksız yere mahkum edilen kurbanlara pek aldırmıyordu. Lübnan'da bir Hristiyan kilisesinde, yaşanan insanlık dışı olaylar karşısında gözleri yaşarıyor, ancak katliamlar sonucu dolan Müslüman mezarlıkları söz konusu olduğunda veya Suriye'de, Lübnan'da, Filistin'de yok edilen köyler, kasabalar mevzubahis olduğunda duyarsız kalıyordu. Onun gerçek olan, hor görücü ve aşağılayıcı duygularını ise yine kendi kalemi açığa vuruyor. Miller'ın, kendisini misafir olarak ağırlayan, kızı henüz İslamcı olmuş orta sınıfa ait bir Suriyeli kadın hakkındaki görüş ve temennileri şöyle:

O, orta sınıf bir Suriyeli annenin uğrunda yanıp tutuşacağı şu değerlerden hiçbirine sahip olamayacaktı: Elmas işlemeli beyaz gelinlikler içindeki kızının görkemli düğün gecesi.. Kahve ma-

42

sasına veya şöminenin üstündeki rafa koyacağı, gümüş çerçevelerde smokinli damadının ve telli duvaklı kızının fotoğrafları.. Gün ağarana dek, kıvrak dansözler eşliğinde patlatılan şişeler dolusu şampanya.. Üstelik, Esad'ın zalim ve soğuk rejimini kendi çıkarları uğruna destekledikleri için Nadîne'nin arkadaşları ve arkadaşlarının çocukları onları dışlayacak ve hor görecekdiler. Şamlı orta sınıf bir ailenin kızı eğer İslamiyet'e boyun eğiyorsa bundan kim sorumludur?

Miller'ın kitabı hakkındaki en ilginç soru ise Miller'ın tüm bunları neden yazdığı olmalı. Düşünün; Lübnan'dan çekindiğini ve hoşlanmadığını itiraf ediyor, Suriye'den nefret ediyor, Libya'ya gülüyor, Sudan'ı önemsemiyor, Mısır için biraz üzümekle beraber endişe duyuyor ve Suudi Arabistan tarafından zaten dışlanıyor. Lisan öğrenmek gibi bir zahmete sokmuyor kendini ve bir milyarlık, güçlü İslam Dünyası içinde -riskli bir tahmin olacak ama-, yüzde 5'in altında bir oranı kapsayan organize İslami militanlık konusuyla ilgileniyor sadece. Tamamen İslamiyet yanlılarının sindirilmesinden yana (fakat bu sindirme politikası içinde işkence ve diğer illegal yöntemlerden bahsedilmiyor: gerçeklerin inkar edilmesinde kendi misyonu gözünden kaçmış olacak). Amerika Birleşik Devletleri'nin arka çıktığı ve İslamcılarının hedef alındığı Mısır, Ürdün, Suriye, Suudi Arabistan gibi ülkelerde demokratik uygulamaların ve yasal prosedürlerin bulunmaması ise, kendisinde herhangi bir mide bulantısı yaratmıyor. Kitabıyla ilgili bir sahnede, Müslüman terörist olduğu ileri sürülen bir zanlının, İsrail polisi tarafından cezaevinde sürdürülen, işkence ve diğer sorgulama yöntemlerinin sistematik olarak

kullanıldığı sorgulamasına gerçekten iştirak ediyor (sumen altı cinayetler, geceyarısı baskınları ve tutuklamaları, ev yıkımları) ve nazikçe, kendisinin de kelepçeli adama birkaç sorusu olduğunu belirtiyor.

Bir gazeteci olarak belki de en büyük, en istikrarlı kusuru;

43

bağlantılar kurma konusunda gönüllü olması ve kendisinin hakim olduğu İslam Dünyası'nın nefret verici, militan yönüyle ilgili konularda analizler sunması Şimdi küçük bir keşmekeş yaratmak istiyorum; İslami Arapların içinde bulundukları durum oldukça kötü. Son otuz yıldır basın da bunu söylüyor. Fakat Miller bu kötü vaziyette İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri'nin de payı bulunduğu hakkında en küçük bir portre bile çizmezken, en sonunda anti-Arap ve anti-İslami Birleşik Devletler politikasının varlığından güç bela söz ediyor. Örneğin, Lübnan'ı ele alalım. 1982 yılındaki Beşir Gemayel suikastından söz ederken, sanki Gemayel'in genel seçimleri kaybettiğinden bahsediyor-muşçasına bir izlenim yaratıyor. Onun, Sabra ve Shatila kampları katliamlarının hemen öncesinde İsrail askeri Batı Beyrut'tayken iktidara getirildiğinden ve Yuri Lubrani gibi İsrailli kaynaklara göre de Mosad'ın Lübnan'daki adamı olduğundan hiç mi hiç bahsetmiyor. Lübnan'ın bugünkü iktidarı yapısı içinde, kamp katliamlarından direkt olarak sorumlu tutulan Elia Ho-beika gibi daha pek çok isim yer alıyor. Miller aynı zamanda İsrail'in Araplara ve Müslümanlara karşı ırkçı tutumundan da bahsetmeli. İsrail'in sivillere karşı sürdürdüğü savaş zarfında, mülteci kamplarındaki insanlara ve savaş mahkumlarına karşı sistematik olarak uygulanan kampanyalar, köy talanları, hastane ve okulların bombalanması olayları ve kasten binlerce mülteci yaratma çabaları hep saçma sapan söylevlerin arasına gömüldü. Miller'in temel problemi olaylara tepeden bakması. Müslümanları, Amerika Birleşik Devletleri'nin de desteğini arkasında bulan İsrail terörünü hak etmiş kurbanlar olarak gören yaklaşımı yla Miller, bugünün Batı medyasının Ortadoğu hakkındaki taraflı tutumuna mükemmel bir Örnek teşkil ediyor.

Miller'in kitabında yer alan Ortadoğu ve İslamiyet hakkındaki tasvir ve yorumlarla, İslamcılar arasında gizliden gizliye bir iç çatışma yaratılmaya çalışılıyor. Kitabı için tercihlediği kay-

44

naklar, onun tam bir partizan ve Arap milliyetçiliği karşıtı olduğunu gösteriyor. Kendisi de kitabında bunu sıkça deklare ediyor. Birleşik Devletler politikalarını kolluyor ve kendisini Filistin milliyetçiliğine karşı düşman adanmış. Kısaca özetlersek, Miller sığ düşünceli bir gazeteci. 500 sayfalık devasa kitabı, içeriğine oranla gereksiz büyüklükte. Buna rağmen medyanın düşüncesizce işleyerek isim yaptırdığı önem arzetmeyen kitaplar için de oldukça iyi bir örnek.

New York Times'ın Kudüs Bürosu Şefi Serge Schmemmann ile İngiliz Independent gazetesinin Lübnan muhabiri Robert Fisk arasında, aynı olay üzerinde yaşanan habercilik farkı, medyanın gündemi nasıl istediği yönde sürüklediği konusunda, yaşanmış, güzel bir örnek. Sınırın iki ayrı tarafında bulunan bu iki adam, İsrail'in 1996 Nisan'ında Lübnan'a saldırması olayının ayrıntılarını veriyorlar. Bir tarafın yazılı haberleriyle diğer tarafta radyoda yayınlanan tartışma programındaki ("Demokrasi Hemen", 5 Mayıs 1996, Pacifica Radio) açıklamalar tamamen birbirine zıt bir gazetecilik uygulamasını gözler önüne seriyor. Bu arada, şu konuya açıklık getirilmeli; İsrail'in 1982'den bu yana, güvenlik bölgesi diye ilan ederek zaptettiği Güney Lübnan'ın bir bölümünde aynı zamanda paralı askerlerden oluşan bir Lübnan ordusu konuşlandırıldı. Ve kendilerini Allah'ın partisi olarak adlandıran Hizbullah da bölgede direnişe başladı. Bu gerillalar güneyde ikamet ediyorlar ve savaşıyorlardı. Bu nedenle, birçok standarda göre, ülke toprakları içindeki illegal askeri istilayla savaştan bir gerilla grubu olarak düşünülebilirler. Diğer yandan Hizbullah'ı İsrail'le savaştan terörist bir organizasyon olarak nitelendiren Birleşik Devletler medyası, sürekli olarak bu gerillaların dini inaçları üzerinde yoğunlaşıyor.

Times'ın 1 Nisan 1996 tarihli haberinde, İsrail'in Güney Lübnan'ı topa tuttuğu ve iki sivilin hayatını kaybetmesine neden olduğu söyleniyordu: "Allah'ın militan partisi misilleme tehdidi-

45

dinde bulundu". Bu imzasız haber şöyle devam ediyor; "Geçtiğimiz ay içinde, israil tarafından kontrol altında tutulan Lübnan'ın güney sınır şeridinde gerillaların altı İsrail askerini öldürmesi, sınırın her iki tarafında da tansiyonun gerilmesine neden oldu." Normalde de zaten gerillalar işgalci veya müdahaleci orduların askerleriyle savaşırlar. O halde bu haberdeki asıl hedef, haberin en başında "militan" kelimesini vurgulayarak, okurun kafasında İslami tehdit, fundamentalizm ve bunun gibi iddiaların çağrıştınlmasını sağlamak olmalı. 10 Nisan tarihli "Şii İran Hükümeti tarafından desteklenen"

şeklindeki bir girişle başlayan haber ise (Times'ın İsrail temsilcisi Joel Greenberg'in haberi) iki hafta boyunca Times'da başka herhangi bir hikayenin yayımlanmasına yer bırakmayacak şekilde, saldırıların arkası kesilene dek sürüyor. Bu arada, ne zaman İsrail söz konusu olsa Times, okurlarının şunu bilmesini ister ki; bu ülkenin düşmanı, iş galler karşısında direnen gerillalar değil, militan Müslümanlar'dır. 12 Nisan tarihinde de Schmemann, Hizbullah'tan "Iran tarafından desteklenen militan Şii Müslüman organizasyon" olarak bahsediyor. Tıpkı; 'bakın yine Müslümanlar ve alışıldığı gibi yine Yahudileri öldürüyorlar' der gibi... Verilen haberlerde; "Kir-yat Şimona'daki İsrail halkı korku içinde" deniliyor. Oysa aynı anda İsrail Beyrut'u bombalıyor ve Beyrut'un korku içindeki halkından hiç söz edilmiyor.

Aynı gün, "İsrail'in teröre yanıtı" şeklindeki kelimelerle başlayan Times'ın editoryal yazısında şu iddialara yer veriliyor: "İsrail, Lübnan'daki terörist hedeflere yönelik olarak sürdürdüğü hava saldırılarını sınırlandırdı.... Dünkü saldırı olaylarının ve sınırın her iki tarafında verilen zayıatların baş sorumluları Hiz-bullah teröristleri ve aynı zamanda Beyrut ve Şam yönetimleridir. Bu olaylarda Bay Perez'in rolü İsrail'in haklarını korumaktan ibarettir." Bu ifadeler, İsrail'in, daha öncesinde havadan, karadan ve denizden bombaladığı Güney Lübnan'daki 200 bin

46

kişiyi sınır dışı ettikleri (üstelik bu, savaş kanunlarına da ters düşüyor) anda kullanılıyor. Tablo tamamen tersine çevriliyor. Çünkü İsrail'in sorunu var, çünkü İslamiyet tehdit edici. 18 Nisan tarihinde İsrail Birleşmiş Milletler karargahı olan Gana Kampı'nı bombalayarak 100'den fazla insanın ölümüne neden olduğunda, Times'ın konuyla ilgili yayımladığı haberi şu oluyor: "Hem Birleşik Devletler hem de Şimon Perez, can kayıpları için üzgün. Fakat olaylardan, herhangi tahrik edici bir unsur olmadığı hâlde 1993 anlaşmasını bozan Hizbullah sorumludur" (21 Nisan). İsrail'in Lübnan üzerindeki tüm politikalarını gerçekleştirdiği dönem içerisinde Times, İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri hükümetlerine ters düşecek hiçbir bakış açısına yer vermedi. Tüm bunların dışında Suriye ve İran'da da benzer sorunlar yaşandı. Üstelik, Güney Lübnan'da vuku bulan tek bir işgal ve ona karşı misilleme olayından daha fazlaları. Ve yine aynı yorumlar yapıldı; İslamiyet Batı'ya karşıydı.

İsrailli ve Amerikan resmi yetkililerinin tüm dünyayı istedikleri gibi kandırmalarından ziyade gerçek olaylarla ilgilenen Ro-bert Fisk, basında yer alan yanlış haberlerin yarattığı deformasyonlara işaret ediyor. Fisk, gerillaların istilalara karşı direnişleri konusuna dar açıdan bakmıyor ve Güney Lübnan'da olup bitenlerin de Batı ile İran destekli Müslüman teröristler arasındaki çatışmalardan ibaret olduğu yönündeki göz boyamalara aldanmıyor. 1993 ateşkesinden bu yana İsrail'in, bölgede kasıtlı politikalar uyguladığı ve Hizbullah'ı bu bölgeden sürerek Lübnan ve Suriye üzerindeki baskılarını artırmayı amaçladığı yolunda ikna edici açıklamalara sahip. Schmemann'ın Times'ta yer alan editoryal yazısındaki öngörüler, Fisk'in bağımsız yorumlarıyla karşılaştırıldığında doğruluğunu yitiriyor. Radyodaki röportajda Schmemann'a şöyle sesleniliyor: "İsrail'in Lübnan'da doğru ve yerinde bir politika uyguladığını yazıyorsunuz. Hiçbir eleştirel yorumda bulunmadan, İsrailli yetkililerin bombardıman

47

sırasında Gana Kampındaki mültecilerden haberdar olmadıklarını söylüyorsunuz. İsrail'in hedefinin siviller olmadığı konusunda kasıtlı bir izlenim yaratma çabasıdasınız. Fakat bu söyledikleriniz Fisk'in açıklamalarından çok farklı."

İsrail'in sivillere karşı yürüttüğü bu operasyonda kasıt bulunmadığı şeklindeki yorumlara, Fisk, 19 ve 22 Nisan tarihlerinde Independent'a yayımlanan yazılarıyla karşılık veriyor. Fisk'in Güney Lübnan'dan gönderdiği ana makalesinin başlığı "Bu sadece bir askeri operasyon değil, aynı zamanda bir ülkeyi parçalama girişimidir" şeklinde. İsrail'in kasıtlı hareket ettiğine dair üç adet delil gösteriyor Fisk. Birincisi; Gana Kampı bombalanmadan 19 saat önce Birleşmiş Milletler yetkililerinin İsrailli komutanlara, tüm Birleşmiş Milletler karargahlarındaki sivillerin sığınaklara yerleştiğini haber vermiş olmaları, ikincisi; bombalama anında yüz üstü dönen pilotsuz bir İsrail uçağının görüldüğü. Masaya konulan üçüncü kanıt ise; İsrail'in böbürlendiği yüksek teknolojiyle donatılmış ve hedefi şaşmayan bombardıman uçaklarının kullanılmasına rağmen, Nakira'daki (Güney Lübnan'da bulunan bir bölge) Birleşmiş Milletler yetkililerinin operasyonu artık bitirmeleri hakkındaki tüm yalvarmalarının ardından bombardımanın neden uzun süre daha devam ettiği. Bu delillere karşı Schmemann'ın yanıtı şu oluyor: "Anlamıyorum, İsrail neden kasıtlı olarak sivilleri vursun ki?" Ve Schmemann gerçekten inandığı şu görüşü ortaya koyuyor; her ne kadar Müslüman teröristler masum insanlara karşı kasıtlı şiddet uygulasa-lar da, İsrail bunu yapmaz. Bu aynı zamanda, Birleşik Devletler medyasının da genel

tutumunu yansıtıyor. Olayları İsrail'den bildirmekle Güney Lübnan'dan bildirmek arasında büyük fark olduğunu farkedene Fisk, Schmemann hakkında şu kaniya varıyor; Schmemann .sadece orada neler olduğunu anlatıyor, düş üncelerini ve hislerini yazdığı haberlere yansıtmıyor. Bir muhabir ile bir köşe yazarı arasındaki farkı anlatmaya çalışıyor bura-

48

da Fisk. Ve gayet güzel tanımlıyor farkı. Bir muhabirin asıl görevi hangi olayları hangi durumlarla birleştirmesi gerektiğini bilmesidir. Fisk, bu bağlamı İsrail Dışişleri Bakanı Ehud Ba-rak'a {şimdiki Başbakanı} yöneltilen bir soru ve alınan yanıtla açıklıyor. Hizbullah'a yönelik saldırıların devam edip etmeyece ği konusundaki bir soruya Barak, "Eğer İsrail askeri müdahale-de bulunuyorsa, bu Lübnan'a karşı olacaktır ve kurbanlar da Lübnanlılar olacaktır" (3 Ocak 1996) şeklinde yanıt veriyor, Kısacası, Hizbullah, temelde terörist, İran destekli bir militan Şii grup olarak kabullenildiğinde (Judith Miller CNN televizyonunda ve New York Times 'ta Hizbullah'ın terörist bir organizasyon olduğunu telaffuz etmiştir), İslamiyet'in modern dünyaya karşı öfke dolu olduğu, haksız yere şiddet uyguladığı iddialarında gerçeklik payı oluşturulacak ve bu da İsrail'in Lübnan'a saldırı politikasını haklı çıkaracaktır. Miller bir keresinde, gerillaların Güney Lübnan'dan olmadığını, Bekaa Vadisi'nden ("ora-daydım ve biliyorum" diyor) olduğunu ve İsrail'in caniliğinin kanıtlanması için kadın ve çocukların soğukkanlılıkla ateş altına sürüldüğünü söylemişti. Alexander Cockburn, The Nation'ın 20 Mayıs 1996 tarihli sayısında, Lübnan kriziyle ilgili basında yer alan haberleri kendi köşesinde bir araya getiriyor. İslamiyet'in şiddet yanlısı ve tutarsız bir din olduğu görüş lerinin empoze edilmesi, yaşanan gerçeklerin çarpıtılarak medyaya yansıtılmasını da beraberinde getiriyor. Gerillalar konusuna, "İran destekli Şii militanların direnişi" şeklinde yaklaşmak, olayları hem insanlıkdışı hem de genel kurallara aykırı gösteriyor.

İslamiyet'in genel portresi üzerindeki çarpıtmalar ve saptırmalar kanıtlıyor ki; bu insanlar İslamiyet'i gerçekten anlamak arzusu İçinde değiller. İslamiyet gerçeği hakkında, ne görülebilecekleri görmek, ne de duyulabilecekleri duymak istiyorlar. Medyanın, İslamiyet'i saf ve pragmatik değerlerinden

49



uzaklaştırarak Batı toplumlarına nasıl düşmanca ve cahil gösterdiği, Noam Chomsky'nin kitaplarında (Manufacturing Consent with Edward S. Herman, The Culture of Terrorism, and Detering Democracy) gayet güzel analiz edilmiş. En başta da söylediğim gibi, "Haberlerin Ağında İslam"ın ilk baskısının yapıldığı 1980 yılından beri bu alanda her şey daha kötüye gitti. Ciddi müzakereler, sanatsal üretim, sıradan insanların günlük yaşamda birbirlerine karşı etkileşimleri, uyuşmaları, çatışmaları kendi iradelerinden çıkıp kitlesel medyanın egemenliği altına girmeye başladı. Varolan hayali çizginin her iki tarafındaki "Bizler" ve "Onlar" arasında duyarlılığın gelişmemesi sonucunda, sansasyonellik, salt yabancı düşmanlığı ve yoğun çatışmalar günlük sıradan olaylar haline geldi. Bu tür kitapların ve ılımlı çabaların, tüm bu olup biten, yanlışların farkedilmesine yardımcı olacağını ve biriken negatif etkilere karşı panzehir işlevi göreceğini umuyorum.

Bu yeni baskı için yapılan revizyon ve güncellemelerde, eski arkadaşım Nubar Hovsepyan'ın çok değerli katkıları oldu. Mario Ortiz Robles ve Andrew Rubin, özellikle bibliyografik konularda bana yardımcı oldular. Zeynep İstrabadi'nin yardımlarının yanı sıra Shelley Wanger'ın editoryal becerisinin de kitabımda çok büyük emeği bulunuyor.

E. W. S 31 Ekim 1996 New York

50

Giriş

Bu kitap, İslam Dünyası, Araplar ve Doğu ile Batı, Fransa, İngiltere ve özellikle Birleşik Amerika arasındaki çağdaş ilişkileri tahlil etmeye çalıştığım bir dizi kitabın üçüncü ve sonuncusudur.

"Oryantalizm", bu kitapların en genel olanıdır. Napol-yon'un Mısır'ı işgal ettiği tarihten başlayarak, ilişkilerin çeşitli aşamalarını, sömürgecilik dönemi ve 19. yüzyıl Avrupası'nın geliştirdiği modern

oryantalist bilimlerin tahlili de dahil olmak üzere inceler ve İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip çöken İngiliz ve Fransız hegemonyasının yerini Amerikan hakimiyetine bırakmasıyla son bulur.

"Oryantalizm"in temel konusu "bilgi birikimi" ile "güç" arasındaki yakın ilişkidir.¹

"Filistin Sorunu" adlı ikinci kitabım, Filistin'in çoğunlukla Müslüman yerli Arapları² ile menşei ve Filistin'in "oryantal" gerçeklerini kavrama yöntemi itibarıyla esasen Batılı olan Siyonist hareket (daha sonra İsrail) arasındaki mücadeleyi bir "vaka tarihi" olarak inceler. Batı'nın Doğu'ya (halen Filistin'in kendi kaderini tayin etme mücadelesine) bakış tarzının altında yatan unsurları "Oryantalizm" de olduğundan daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışır.

Bu kitabın konusu ise tamamiyle günceldir: çok önemli ve fakat bir o kadar da taciz edici ve sorunlu olduğu düşünülen bir İslam Dünyası'na karşı. Batı'da, özellikle Amerika'da yetmişli

51

yılların başlarından itibaren gelişen tavır. Bu gelişmenin bir nedeni, dikkatlerin Arap ve Basra Körfezi petrolü (dolayısıyla OPEC) üzerinde yoğunlaşmasına sebebiyet veren, ciddi enerji kısıtlaması ile petrol fiyatlarındaki misli görülmemiş artışın ve enflasyonun Batı toplum düzeni üzerindeki altüst edici etkisidir. İran Devrimi ve rehineler krizinin, daha sonraları "İslamiyet'in geri dönüşü" olarak vasıflandırılacak bir şeyin, "bir vaka" olduğunun dehşet verici delilleri olarak görülmesi, bir ikinci nedendir. Üçüncü ve son neden, İslam Dünyası'nda yeniden doğan radikal milliyetçiliğin (İran-İrak savaşı) beraberinde getirdiği talihsiz oluşum; yani, süper güçlerin bölgedeki yoğun rekabetinin tekrar alevlenmesidir (Sovyetler'in Afganistan'ı işgali, Birleşik Devletler'in Körfez Çevik Kuvvetleri hazırlıkları). Kitabın konusunun sayfalar ilerledikçe vuzuha kavuşacağı kuşkusuz olmakla beraber, bu noktada basit bir açıklama yapmakta yarar görüyorum.* Şöyle ki, bu kitabımda ve "Oryantalizm"de üzerinde durduğum noktalardan birisi, bugün kullanıldığı şekliyle, "İslamiyet" teriminin basit bir anlam taşıyormuş gibi görünmesine karşın, aslında, kısmen bir düzmece, kısmen bir ideolojik etiket, kısmen de İslamiyet adlı bir dinin "kısmi" unvanı olduğudur. Gündelik Batılı kullanımıyla, "İslamiyet" ile 800.000.000'dan fazla mümini, çoğunlukla Asya ve Afrika'da düzinelerce toplumu, devleti, tarihi, coğrafyası ve kültürü ile İslam Dünyası'nın çok çeşitli yaşam biçimleri arasında hiçbir önemli mütakabiliyet yoktur. Öte yandan, bugün Batı'da, ilerde açıklayacağım nedenlerle, "İslamiyet", garip bir şekilde "ızdırap veren bir haberler bütünü" haline gelmiştir. Basını "İslamiyet"i

* Kitabın orijinal adı "Covering islam". E. Said "Covering" kelimesini çift anlamlı kullanıyor. Kelimenin ilk anlamı "örtmek"tir. İkinci anlamı haber, bilgi veya yorum suretiyle bir oluşumu, vakayı veya yöreyi okuyucu veya seyircilere "aktarmak" anlamına gelen basın (erimidir. Said'in iddiası. Amerikan basınının "İslamiyet"i bir yandan "aktarıırken" diğer taraftan da "örttüğüdür"; yani, gerçeklerini sakladığı, saptırdığı vb. Harfi çeviri "İslamiyet'i aktarıırken kararanak" olabilir. (AA)

52

"aktarmak" yani resmini çizmek, kişiliğini belirlemek, incelemek, hakkında kurslar düzenlemek ve dolayısıyla "tanıtmak" zorunda bırakan, Avrupa ve Amerika'nın son yıllarda ve özellikle İran olaylarında yoğunlaşan dikkatidir.

Ancak, "kriz hilali"nden sözeden İslamiyet uzmanı üniversite öğretim üyelerinin, jeopolitik stratejistlerin ve "Batı'nın çöküşü" ne şahit olmaktan dolayı elem duyduklarını beyan eden bu "İslamiyet'i aktarma" hareketi, o denli yoğun ve kapsamlıdır ki, salt bu kapsamı nedeniyle dahi, İslamiyet hakkında bilinmesi gereken ne varsa hepsinin aktarıldığı izlenimini vermektedir. Öyle ki, haber tüketicileri "İslamiyet"i kavradıkları inancına kapılmakta, ancak bu çok enerjik aktarma hareketinin hiç de nesnel olmayan malzeme üzerine bina edildiğinden bihaber bırakılmaktadır. Olayın, "İslamiyet" olayı olması, gazete muhabirlerine yanlış yapma imtiyazı tanımakla kalmayıp hiçbir sınır tanımayan etnosentrizm* kültürel ve hatta ırkçı bir nefret ve derin olduğu kadar da yüzeysel bir düşmanlığın açıkça sergilenmesine olanak tanımıştır. Bütün bunlara neden olan şey, Amerikalıların İslamiyet'in hakkaniyet, denge ve sorumluluk gözetilerek aktarıldığını varsaymalarıdır. Diğer taraftan, Hristiyanlık ve Musevilikte de, görmemezlikten gelinemeyecek dirilişler (veya İslamiyet için söylendiği gibi "geri dönüşler") söz konusu olduğu halde, kamuoyu bu dinlerle ilişkili olaylara böylesine duygusal bir tepkiyle yaklaşmamaktadır. Oysa, "İslamiyet" in bir avuç cüretkar diyebileceğimiz kadar genel ve tekrar tekrar kullanılan klişelerle tanımlanabileceğinden kimsenin kuşkusu yokmuş gibi görünmektedir. Ve "İslamiyet" her zaman, "bizi" petrol kaynaklarımızın bulunduğu, "oralarda biryerlerde" duran, adeta, sabit ve elle tutulur bir cisim olarak algılanmaktadır.

Bu tür bir "aktarma", çoğu kez de "karartma" demektir. Örne-

* Etnosentrizm: Kişinin kendi ırkı, milleti veya kültürünün diğer bütün ırk, millet veya kültürlerden üstün olduğu inancı. (AA)

53



ğin, İran'ın Irak saldırısı karşısında gösterdiği şaşkıncı direncini, The New York Times gazetesi, "Şiiilerin şehadet iştiağı" gibisinden bir formülle açıklamaktan çekinmedi. Oysa, bu gibi formüllerin yüzeysel bir inanırlığı olmakla beraber, ben, pek çoğunun gazete muhabirlerinin bilgisizliklerini örtmek için ortaya atıldığı inancındayım. Muhabirler belirli görevlere, ya o sıralarda birinci sayfaya manşet olan haberlerin olduğu yöreye yakın bir yerlerde olduklarından ya da çabuk koku almak gibi bir yetileri olduğundan atanırlar. Yörenin dilini bilmiyor olmaları aslında daha büyük bir cehaletin parçasıdır. Atandıkları ülke hakkında daha çok şey öğrenmek yerine, hemen çevrelerinde cereyan eden olayları yakalar ve çoğunlukla ya bir klişeye ya da memleketteki okuyucuların doğruluğundan sorgu sual edeceklerine pek ihtimal vermedikleri bir "gazetecilik hikmeti"ne dönüştürürler. Bu durumda, rehine krizinin ilk günlerinde, Tah-ran'dan, içlerinden tek bir kişinin dahi Farsça bilmediği üç yüz kişilik bir muhabir kadrosundan yayılan haberlerin esas itibarıyla aynı bayat izahatı tekrarlamış olmasına şaşkıncılamak gerekir. Aynı şekilde. "Müslüman zihniyeti" veya "Amerikan düşmanlığı" gibi formüllerle tanımlanamayacak olayların veya siyasal hareketlerin hasıraltı edilmiş olması da doğaldır. Öte yandan, İslamiyet'i "aktarmak" ve "karartmak" faaliyetleri, bizzat kendilerinin belirtilerini teşkil ettikleri bir durumun vehameti üzerinde düşünülmesini de engelledi; kolay ve çarçabuk genellemeleri kaldıramıyacak kadar karmaşılaşan bir dünyayı kavramak içinde yaşamak zorunluluğu.

Karmaşılaşan bu dünyada, İslamiyet, sadece tipik değil, geçmişi itibarıyla Batı için çok eski ve iyi tanımlanmış olduğundan, Özel bir olgudur da. Bunu söylerken anlatmak istediğim, sömürge sonrası dünyasının önemli bir bölümü gibi, İslamiyet'in de ne Avrupa'ya ne de endüstrileşmiş milletler topluluğuna (Japonya'nın olduğu gibi) mensup olmadığıdır. İslamiyet, "kalkınma ihtimali olanlar" grubuna dahil oldu*

54

ğu düşünülenlerin arasındadır ki, bu, en az son otuz yıldır, "islam toplumları 'modernizasyon' ihtiyacı içindedirler" demenin başka bir biçimidir. Diğer taraftan "modernizasyon ideolojisinin geliştirdiği "İslamiyet" imajı İran Şahı'nın zirvede olduğu zamanlarda "modern" bir lider, devrildiği zaman ise, "ortaçağ fanatıklığının ve dindarlığının kurbanı" olmak üzere, her iki durumda da geçerliliğini korumuştur.

Diğer taraftan, "islamiyet", "Oryantalizm" de ele aldığım ve burada tekrar tekrar incelediğim nedenlerle, Batı için her zaman özel bir "tehdit" in temsilcisi olmuştur. Bugün, hiçbir başka din ve kültür topluluğu için, islamiyet'le ilgili olarak iddia edildiği gibi, "Batı medeniyetini tehdit ediyor" türünden bir değerlendirme söz konusu değildir. Bu nedendir ki günümüz Müslüman dünyasının yaşadığı çalkantılar ve ayaklanmalar (bunlar salt Müslümanlık'tan değil, sosyal, ekonomik ve tarihi faktörlerden de kaynaklanmaktadır) "kadere Müslümanlar" gibi yüzeysel oryantalist klişelerle açıklanmaktadır. Olayları incelemektense, "Avrupa ordularının Hindistan yarım adasından Kuzey Afrika'ya kadar uzanan Müslüman topraklarının hemen bütününe kasıp kavurduğu günlere" duyulan özlemin kamçılarıyor olması da tesadüfi değildir. Son zamanlarda, Körfez bölgesinin yeniden işgal edilmesi gerektiğini iddia eden ve iddiaların gerekçesi olarak Müslüman barbarlığını ileri süren kitap, gazete ve kamuya mal olmuş kişilerin bu denli başarılı olmaları bu fenomenin bir parçasıdır. Wisconsin Üniversitesi sabık sömürge tarihi profesörü ve Abu Dabi Şeyhi Zayed'in bir zamanki danışmanı, Yeni Zelandalı J.B.Kelly gibi, Müslümanları artık beğenmeyen "uzmanlar" ile, Kelly'nin aksine, Arap petrolüne satılan ılımlı Batılıların, Amerika'da ün kazanmaya başlamalarının bu zamana denk gelmesi dikkate şayandır. Dikkate şayan olan bir başka husus, Kelly'nin kitabını tenkid eden az sayıdaki eleştirilerden hiçbirisinin, içerdiği emperyalist işgal istemi ve

55

saklayamadığı ırkçı yaklaşımı nedeniyle aşağıda iktibas etmeye değer bulduğum sonuç paragrafının akıl almaz derecede açık sözlü atavizmine* değinmemiş olmalarıdır:

"Süveyş'in batısındaki stratejik mirasını koruması veya geri alabilmesi için, Batı Avrupa'nın daha ne kadar bir zamanı olduğu bilinmez. "PaxBritanica"nın yürürlükte olduğu, yani, yaklaşık olarak 19.

yüzyılın İlk kırk-elli yılından bu yüzyılın ortalarına kadarki sürede, Şark Suları'na ve Batı Hint Okyanusu sahillerine sükunet hakimdi. Eski İmparatorluk düzeninin belli belirsiz bir kalıntısı, geçici bir sükunet, orada daha hala can çekişmektedir. Ancak eğer son dört-beş yüzyılın tarihi bize bir şeyler anlatıyorsa, bu sırça barış çok uzun bir zaman dayanamayacak demektir Asya'nın çoğu despotizme, Afrika'nın çoğu barbarlığa - kısacası, Vasco da Gama'nın Portekiz Doğu sömürgecilerinin temellerini atmak üzere Ümit Burnu'nu ilk dolaştığı zamanlardaki durumlarına - süratle dönüyorlar... Aden nasıl Kızıl Deniz'e geçiş anahtarı ise, Umman da Körfez hakimiyetinin ve deniz savunmasının anahtarıdır. Batılı güçler bu anahtarların bir tanesini attılar bile, ama diğeri hala bir kol boyu uzaklıktadır. Geçmiş zamanların Portekizli kaptan- generalleri gibi, ellerinin altındakini uzanıp kavrayacak kadar cesaretleri olup olmadığını ise zaman gösterecektir."⁴

Kelly'nin, günümüz politikacılarına en uygun kılavuz olarak, onbeşinci-onaltıncı yüzyıl Portekiz sömürgeciliğini öneriyor olması bazı okuyucularımızın garibine gidebilir. Ancak günümüz toplumunun ruh halini böylesine basite indirgenmiş bir tarihin, en iyi biçimde yansıttığını da kabul etmek durumundayız. Milyonlarca insanın boyunduruk altında tutulması, şiirsel bir betimlemeymişçesine, bu insanlar yaşamlarının en güzel günlerini geçirmişlermişçesine, "sömürgecilik sükunet getirdi" diyor Kelly.

* Atavizm: Model olarak çok uzak geçmiş seçmek veya ilkele dönüş. (AA)

56

"Biz, "bize" yararlı olan kaynakları, coğrafi ve siyasal önemi olan bölgeleri, ucuz, yerli işgücünü almaya devam ettiğimiz sürece, insanların sömürülen duyguları, çarpıtılan tarihleri, mutsuz kaderleri Önemli değil. Asya ve Afrika ülkelerinin asırlar süren sömürge yaşamından sonra bağımsızlıklarını kazanmaları, Kelly'ye göre, despotizme ve barbarlığa dönüş. Eski sömürge düzeni de korkakça geri çekildiğine göre, geriye bir tek çözüm yolu kalıyor, o da yeniden işgal. Batı'yı, "bizim hakkımız" olanı almaya davet etmesinin altında yatan, hükümler olmamızı istediği Asya'nın yerli islam kültürüne karşı duyduğu derin nefrettir.

William F. Buckley* ve New Republic dergisi de dahil olmak üzere, sağcı Amerikan entelektüellerinin saygılı övgülerine mazhar olan Kelly'nin çarpık mantığından daha da önemli olan, temsilcisi olduğu anlayıştır. Çapraşık ve ayrıntılı sorunlar karşısında bu anlayış uyarınca geliştirilen toptancı çözümlerin - hele bir de İslamiyet'e karşı kaba kuvvete başvurulması gerektiğini savunuyorlarsa - başka hiçbir çıkış yoluna ihtiyaç duyulmaksızın, hemen taraftar topluyor olmaları dikkate şayandır. Örneğin bir Yemen veya Türkiye'de veya Kızıldeniz'in Öbür yakasında, Sudan'da, Moritanya'da, Fas'ta hatta Mısır'da neler olup bittiğinden söz eden yoktur. Rehineler krizini aktarmakla meşgul basın suskundur. Hükümete ve petrol şirketlerine Körfez'deki muhtemel değişiklikleri nasıl tahmin edebileceklerini Öğretmeye çalışan öğretim üyeleri de öyle. Hükümete gelince onlar da istihbaratlarını sadece "bizim" dostlarımızın (Şah veya Enver Sedat) işaret ettikleri noktalara taksif etmekle meşgul oldukları için sessiz kalırlar. Bu durumda, "İslamiyet" Batı petrol rezervlerini elinde tutan "şey"den başka bir şey değildir. Gerisi önemli olmadığı gibi düşünmeye de değmez.

* William F. Buckley, 1925: Amerikalı yazar ve siyasal adamı.

57

Üniversite düzeyindeki İslam araştırmalarının bugünkü seviyesi düşünüldüğünde, durumu düzeltmek için onlardan da pek fazla bir şey beklememek gerektiği ortaya çıkmaktadır. Toplumun "yaşayan" bir parçası olmadıkları için, bunlar kıyıda köşede kalmış bilim dallarıdır ve gerek hükümet, gerekse petrol şirketleri tarafından kolayca yönlendirilirler. Bu halleriyle İslamiyet'i aktarmakta yetersizdirler ve İslam toplulukları hakkındaki yüzeysel bilgilerimize bir şeyler ilave edemezler. Ayrıca bilimlerin kendi içlerinde hala çözemedikleri yöntemsel ve düşünsel sorunları vardır. Örneğin, Müslüman davranış biçimi diye bir şey gerçekte var mıdır? Çeşitli İslam toplumlarında günlük yaşam, din kuralları ile nasıl bir uyum içindedir? Bir Fas'ı, bir Suudi Arabistan'ı, Suriye'yi ve Endonezya'yı incelerken, İslamiyet kavramından yola çıkmak ne derece doğrudur? Pek çok bilim adamının son zamanlarda değindiği gibi, İslam doktrininin kapitalizme olduğu kadar sosyalizme, militanlığa olduğu kadar kaderciliğe, merkeziyetçiliğe olduğu kadar adem-i merkeziyetçiliğe de aynı ölçüde cevaz veren bir din olduğunun farkına varmaya başladığımızda, İslamiyet'in akademik tanımlamaları ile (basının bunları karikatürize etmesi kaçınılmazdır) Müslüman dünyasının gerçekleri arasında ne büyük bir uçurum olduğunu sezinlemeye başlarız.

Bütün bunlara rağmen, İslamiyet'in dünyanın yeni siyasal, sosyal ve iktisadi gelişmelerinden hoşnut olmadığımız sürece, bir "şamar oğlanı" olarak kullanılması gerektiği üzerinde genel bir ittifak vardır.

Sağcılara göre İslamiyet barbarlığın temsilci-sidir; solculara göre ortaçağ dinciliğini sembolize eder; ortacılara göre de zevksiz bir egzantriklik. Üzerinde birleşilen ortak nokta, hakkında pek bir şey bilinmemesine rağmen, İslamiyet'in tasvip edilecek tarafı olmadığıdır. Garip olan, İslam Dünya-sı'ndaki anti-komünist rejimlerin hemen hepsinin Amerikan yanlısı baskı rejimleri olmalarına rağmen, İslamiyet'in en iyi tarafının anti-komünistliği olduğu düşüncesidir.

58

Bu kitap İslamiyet savunması değildir. Zaten böyle bir proje ne ihtimal dahilindedir ne de amaçlanma uygun düşer. Yapmaya çalıştığım, "İslamiyet'in Batı'da ve pek çok İslam ülkesinde hangi amaçlara hizmet edecek şekilde kullanıldığını anlatmaktır. Dolayısıyla, Batı'nın İslamiyet kavramını sömürmesini eleştirirken, aynı şeyi yapan Müslüman toplumları hoş görüyor değilim. Baskıyı, kişisel özgürlüklerin kısıtlanmasını, çoğunluğu değil azınlığı temsil eden rejimlerin iktidarda olmasını, İslamiyet'in gerekleri olarak, hileli bir mantık silsilesiyle açıklayan veya bunlara sahte bir meşruiyet kazandıran çok, pek çok İslam ülkesi olduğu bir gerçektir. Oysa, dünyanın diğer bütün büyük dinleri gibi İslamiyet sömürüsü, çoğu durumda, merkezi hükümetlerin aşırı gücü ve otoritesiyle doğru orantılıdır.

Yine de, İslam Dünyası'na ilişkin her türlü sağlıksızlığın kabahatini Batı'ya yüklemesek bile, Batı'nın İslamiyet hakkında söyleyegeldiği şeylerle, birtakım Müslüman toplumların, bunlara tepki olarak yaptıkları arasındaki bağlantıyı görmemiz gerektiğine inanıyorum. İster eski bir sömürgeci ister yeni bir ticaret ortağı olarak, Batı, İslam Dünyası'nın çok önemli bir muhatabıdır. İkisinin arasındaki diyalektik, bu kitabın incelemeyi ve açıklamayı amaçladığı (Thomas Franck ve Edward Weisband'ın¹ "sözcük siyaseti" diye adlandırdıkları) bir "tür" yaratmıştır. Batı ile İslamiyet arasındaki karşılıklı atışma, tehditler ve cevapları, tumturaklı sözler bu "sözcük siyaseti"nin parçalarıdır. Öyle ki, her iki taraf da yeni durumlar yaratmakta, hareketlerine gerekçe bulmakta, diğerine tercih hakkı tanınamakta, kendi alternatiflerini seçmeye zorlamaktadır. Şöyle ki, İranlılar Tahran'daki Amerikan elçiliğini işgal ettiklerinde, sadece sabık Şah'ın Amerika'ya gelmesine değil, kendilerinden daha güçlü Amerikalılardan yıllar yılı hakaret gördükleri düşüncesine tepki gösteriyorlardı. Amerikalılar her işlerine karışmışlar, Müslümanları kendi

59



topraklarında esir almışlardı; Amerikalıları kendi topraklarında, Tahran elçiliğinde, esir alma sırası şimdi de onlardaydı. Düşünceleri eylemlerinde belirlendi, ancak eylem yolunu açan ve mümkün kılan, güçlerini harekete geçiren kelimelerdi.

Dil ile siyasal gerçekler arasındaki yakınlığa dikkati çektiği için, bence bu olay, hiç değilse İslamiyet'e ilişkin tartışmalar açısından çok önemlidir. Ne var ki, İslamiyet uzmanı öğretim üyelerine, bilim adamları olarak ağızlarından çıkan sözlerin ve hareketlerin çok ciddi ve bazı yönleriyle saldırgan bir siyasal çerçeve içine girdiğini kabul ettirmek çok zordur. Çağdaş Batı'da, İslamiyet'i konu alan her türlü yazı, her yönüyle siyasal bir önem taşır; ancak konunun uzmanı olsun olmasın, hiçbir yazar bunun böyle olduğunu kabul etmemektedir. Yabancı, alışılmadık ve farklı toplumların yadırgandıklarını, ister Müslüman ister Batılı olsun her toplumun kendisinden olmayana karşı siyasal, ahlaki veya dini açıdan belli bir tedirginlik içinde olduğunu bilmemize rağmen, öğretim üyelerinin bizim dışımızdaki toplumlar hakkında verdikleri söylevlerde nesnelliğin "eşyanın tabiatında olduğu varsayılır. Örneğin Avrupa'da, oryantalistler direkt olarak sömürge dairelerine bağlıdır. Bilimsellik, sömürgelerin askeri işgali arasındaki işbirliğinin yakınlık derecesini öğrenmek öğretici olduğu kadar da esef vericidir. Müslümanların güvenini, Hollandalıların Sumatra'nın⁶ Atjehnese halkına açtığı zalim savaşı başlatmak üzere kullanan saygın Hollandalı oryantalist C. Snouck Hurgronje'nin durumunda olduğu gibi.* Bütün bunlara rağmen, Batı kaynaklı bilimlerin nesnelliğini öven, oryantalist öğrenimin faydalarını sıralayan, uzman-

* Aşeler ve Asinler (Atjehler) Endonezya'da Sumatra adasının kuzey kısmında yaşarlar. Bölge, adını eski Müslüman sultanlığından alır. Nüfusu 1.5 milyonu geçer. Kauçuk ağacı ve yağ hurması bahçeleri geniş yer tutar, petrol yatakları da bulunmuştur. Eski Açe sultanlığı

topraklarında yaşayan halk, iç yaylalarda yaşayan diğer küçük topluluklarla, onların asıl hayat sahasını kuşatan asıl Açeler karıştırılmamalıdır. Ülke nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden Açeler, Oravid kanı karışmış Endonezyalıdır. (AA)

60

lıkta "objectivite"nin nasıl değerli olduğunu anlatan kitap ve makalelerin ardı arkası kesilmemektedir. Oysa, "İslamiyet" uzmanı olup da, hükümete danışmanlık yapmayan veya devlet, şirket ya da basın hesabına çalışmayan hemen hiç kimse yoktur. Söylemeye çalıştığım, böylesi bir işbirliği içinde olunduğunun salt ahlaki nedenlerle değil, entelektüel nedenlerle de kabul edilmesi ve dikkate alınması gerektiğidir. Siyasal, ekonomik ve entelektüel koşulların İslamiyet "derslerini" tümüyle yozlaştır-masa da, biraz olsun "etkilediğini" bir an için kabul edersek, bu savımızın Batı'da olduğu kadar Doğu'da da geçerli olduğunu görürüz. İslamiyet'e ilişkin her beyanın bir tür nüfuz veya güç peşinde olduğunu söylemek mübalağa olmasa gerekir. Ancak salt bu nedenlerden ötürü İslamiyet ile ilgili her araştırmanın veya yazının işe yaramaz olduğunu da söylemek istemiyorum. Tersine, hiç yoktan iyi olduklarını ve hangi çıkarlara hizmet edildiğini göstermeleri bakımından iyi bir fihrist meydana getirdiklerini savunuyorum. Zaten, insan toplumlarını ilgilendiren meselelerde kesin gerçekler veya kesinlikle doğru bilgiler diye bir şey var mı, bilmiyorum. Belki de bu tür kavramlar sadece soyut düzeylerde geçerlidir. Ayrıca bunun böyle olabileceğini kabullenmekte zorlanıyor da değilim. Fakat ne var ki, yaşadığımız günlerde "İslamiyet" gibi meselelere ilişkin gerçekler, bu gerçekleri "üretenlere" göre değişiyor. Böyle olunca, bilgileri yeterli yetersiz veya orta diye sınıflandırmak mümkün olduğu gibi, kişiden "doğru" olanı söylemesi de istenebilir. Bütün yapacağımız, İslamiyet hakkında konuşanlara, herhangi bir edebiyat öğrencisine birinci sınıfta öğretilen bir kuralı hatırlatmaktır: İnsan gerçeğini konu alan metinler yazılır veya okunurken, "objectivite" gibi etiketlerle açıklanamayan (veya korunamayan) pek çok unsurların ortaya çıkması doğaldır. İslamiyet hakkında verilen hükümlerin hangi koşulların ürünü olduğunu tesbit etme çabalarımın nedeni budur. Aynı şekilde,

61

İslamiyet ile ilgilenenlerin hangi gruplar olduğuna dikkati çekmenin önemi de buradadır. Zira, genel olarak Batı'da ve özellikle Birleşik Devletler'de, İslamiyet'in üzerine çullanan güçler ve bunların bileşikleri olan üniversiteler, şirketler, basın ve hükümetin topluca yarattıkları İslamiyet imajlarına muhalefet edenlerin sayısı azdır. Sonuç, İslamiyet'in en kaba çizgilerine indir-genmesidir; öyle ki, artık Soğuk Savaş'ı diriltmekten tutun ırkçılığın uyandırılması, muhtemel bir işgal için hazırlıklar, Müslümanlara ve Araplara durmaksızın iftira etmek gibi, bir takım manevralara girilebilir⁷. Bu tür manevraların amaçlandığı nasıl hiçbir zaman kabul edilmiyorsa, olup bitenin gerçekleri amaçladığını da ben kabul etmiyorum. Tersine, İslamiyet hakkında beyan edilen hükümler bir bilimsellik ve hatta uzmanlık tepsisinin üstünde sunulmaktadır. Bunun bir başka "matrak" sonucu da, Müslüman ülkelerin Amerikan üniversitelerine Arap veya Müslüman araştırmaları için yaptıkları para yardımlarını "Amerikan üniversitelerine yabancı müdahalesi" olarak niteleyip feryad eden liberallerin, aynı yardım Japonya veya Almanya'dan geldiğinde seslerini çıkarmamalarıdır. Şirketlerin, üniversiteler üzerindeki baskılarına gelince, bunlar da hayır işlerinin bir parçası olarak kabul görmektedirler⁸.

Oscar Wilde'nin "cynic", yani, her şeyin fiyatını bilip hiçbir şeyin kıymetini bilmeyen bir adamın tipik bir örneği olduğum izlenimini verdiğem, şunu hemen belirteyim ki bilgili, uzman görüşün değerini kabul etmiyor değilim. Birleşik Devletler'in bir büyük güç olarak dış dünyaya karşı küçük güçlerin olanak bulamadığı bir takım tavırları ve politikalarının olmasının ihtimal dahilinde olduğunu ve şu andaki kasvetli durumun düzeleceğinden de çok umutlu olduğumu eklemeliyim. Ancak oluşturulan "İslamiyet" fikrine çoğu uzmanın, politika saptayıcılarının ve entelektüellerin inandıkları kadar inanmıyorum. Aksine, bu "fikrin" insanları ve toplumları harekete geçiren unsurların ne-

62

ler olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktan çok engel olduğu kanısındayım. İnandığım, insanlarda "eleştirel bir duygu" olduğu ve vatandaşlarımızın bu duyguyu uzmanların kişisel çıkarlarının ve "idees reçues" (herkes tarafından doğru olduğu kabul edilen fikirlerinin) ötesindeki gerçekleri kavramak için kullanabileceklerine ve kullanmak isteyeceklerine inanıyorum. Eleştirel bir gözle okumak, gerekli soruları sormak ve bunlara uygun cevapları talep etmek suretiyle, herkes, saçma olanı saçma olmayan-dan ayırabilir, "İslamiyet"i veya kadınıyla, erkeğiyle, kültürleriyle İslam Dünyası'nı öğrenebilir, dillerini konuşabilir, havasını koklayabilir, tarihlerini, toplumlarını ortaya çıkarabilir. İnsanlık bilgisi

bu noktada başlar ve bu bilginin getirdiği toplumsal sorumluluk, bu noktada omuzlanır. Bu kitabı bu gayeye hizmet etmek için yazdım.

Birinci ve ikinci bölümlerin bazı kısımları The Nation ve Co-lumbia Journalism Review dergilerinde yayımlandı. Bu konuyla ilgili olarak, kısa bir süre için editörlüğünü yaptığı Columbia Journalism Review'u heyecan verici bir dergi haline getiren Robert Manhoff'a özel minnetimi belirtmek isterim. Kitaba gerekli dökümanları toplamakta Douglas Baldwin ve Philip Shehade-yardımcı oldular. Paul Lipari eseri redakte etti ve baskıya hazırladı. Albert Said'e cömert yardımlarından ötürü ayrıca müşekkürüm. Entelektüel eleştiri ve gerçekleri gözlemleri için, bana, hemen hepsinden yararlandığım fikirlerini, araştırmalarını, yorumlarını gönderen: Fred Halliday, Miriam Rosen, William Greider, Ervand Abrahamian, William Dorman, Man-sur Ferheng, Nikki Keddie, Melody Kimmel, Charles Kimball ve Stuart Schaar.

Bu karmaşık ve zor zamanları geçirmemizde çoğumuza, ansiklopedik bilgisi ve kılavuzluğu ile yardımcı olan sevgili dostum Ekber Ahmet'e özel bir minnet borcum var. Kitabın ilk taslaklarından birini okuyan ve gerekli gördüğü değişiklikleri ay-

63

rıntıyla söyleyen James Peck'tir; her şeye karşın kalan hatalardan elbette ki ben sorumluyum. Vazgeçilmez yardımları için teşekkür etmeyi bir borç biliyorum. Pantheon Books Yayıne-vi'nden Jeanne Morton'a ve Andre Shiffrin'e ayrıca teşekkür ederim. Kitabı ithaf ettiğim Miriam Said, bu dönem içinde yazarının hayatta kalmasını sağladı. Sevgisi, dostluğu ve varlığı için yürekten teşekkürler.

E.W.S.

New York Ekim 1980

Ek Not

20 Ocak 1981'de. Amerikan elçiliğinde 444 gün hapis tutulan elli iki Amerikalı İran'dan ayrıldı. Birkaç gün sonra Amerika'ya geldiklerinde, ülkenin onları aralarında görmekten doğan gerçek sevinçleriyle kutlandılar. "Rehinelerin dönüşü" olarak adlandırılacak bu olay, bir hafta süreyle basını işgal eden haber oldu. "Geri dönenlerin" Cezayir, Almanya, West Point, Washington üzerinden kendi evlerine gelişleri naklen yayınlandı. Gazetelerin ve haftalık dergilerin çoğunda, İran ile Birleşik Devletler arasında nasıl bir anlaşma sağlandığından bu anlaşmanın muhtemel sonuçlarının tahliline, Amerikan kahramanlığının kutlanması, İran barbarlığının yerilmesine kadar pek çok konu yer aldı. Rehinelik hikayeleri ve "sahiden" neler çektiklerini açıklamaya teşne psikiyatristlerin yazıları haberlerin arasına serpiştirilmişti. İran tutsaklarının sembolleri olarak kullanılan sarı kurdelelerin* ötesindeki geçmiş ve gelecek tartışmalarının seviyesi ve sınırları yeni hükümet tarafından tayin edildi. Geçmişin tahlili, Birleşik Devletler'in İran ile uzlaşmış olmasının doğru olup olmadığı (ya da bu anlaşmaya riayet edilip edilmemesi gerektiği) Üzerinde yoğunlaştı. 31 Ocak 1981'de, New Republic dergisi, kendisinden beklenileceği gibi, "fidye" olayına ve terö-

* Amerikan elçiliği mensupları tutuklu bulundukları süre içinde, "kalbim onun-a beraber" anlamında, kollara sarı kurdeleler bağlanıyordu. (AA)

64

65



ristlere boyun eğdiği için Carter yönetimine çattı. Sonra da, İran'ın taleplerini kabul etmiş olması ve "teröristleri himaye etmeye ve getirdikleri fidyeleri temizlemeye alışık" bir ülke olarak nitelediği Cezayir'i aracı olarak kullanan kurtarma olayını "hukuki açıdan tekzip edilebilir" olması nedeniyle lanetledi. Gelecekte neler olabileceğine ilişkin tartışmalar, Reagan yönetiminin "terörizme açtığı savaş"la kısıtlandı. Birleşik Devletler politikası bundan böyle insan haklarını değil, müttefik oldukları sürece, başka ülkelerin "yarı baskılı rejimleri"ni desteklemek pahasına da olsa, terörizmle mücadeleyle Öncelik verecekti. Aynı] şekilde, 29 Ocak 1981 tarihli Christian Science Monitör gazete-, sinde Peter C. Stuart, "rehinelerin salınmıveriliş koşulları,... rehinelerin tabi tutuldukları muameleler... elçiliğin

güvenliği... (ve son anda akla gelmişçesine) Birleşik Devletler-İran ilişkilerinin geleceği" konularında meclis araştırması açılmasının muhtemel olduğunu yazıyordu. Birkaç istisna dışında, basının araştırdığı/ problemlerin her zamanki dar çerçevesi uyarınca, İran sarsıntısının gerçekten ne demek olduğu, gelecek için nasıl bir anlam taşıdığı, olanlardan nasıl ders alınması gerektiği üzerinde duran yoktu. 26 Ocak'ta Londra'nın Sunday Times gazetesi, başkanlıktan ayrılmadan hemen önce. Başkan Carter'ın Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na "kamunun dikkatini İranlılara karşı uyanan nefrette sabitleştirmelerini" tavsiye ettiğini yazıyordu. Bu doğru olmasa da, pek az sayıda gazeteci hariç, hiçbir resmi makamın Amerika'nın İran veya İslam Dünyası'nın diğer yörelerindeki uzun süreli müdahalesini incelemeye yanaşmadığı göz önünde bulundurulduğunda, pekala akla yakın görülebilir. Ortadoğu'da yeni kurulacak askeri üsler hakkında bol bol konuşulurken, Ocak'ın son haftasında Taif'te toplanan İslam Zirve-si'nin basın tarafından nerdeyse görmemezlikten gelinmesini de buna bağlamak kabildir.

66

Rehinelerin "çektikleri" ile "muzafferane" geri dönüşleri hakkında yazılan ayrıntılı yazılar ve İran'ın nasıl cezalandırıla-bileceğine ilişkin fikirler, Amerikan gücünün boyutlarını tekrar tekrar ortaya koyan beyanlarla birarada terennüm edildi. İşgal kurbanları (çeşitli savaşların gezilerini ve eski savaş esirlerini haklı olarak kızdıracak şekilde) kahramanlara, işgal edenler de insanlık dışı hayvanlara dönüştürüldüler. Bununla ilgili olarak, 22 Ocak tarihli New York Times, "salıverildikleri ilk saatlerde öfke ve nefret olacaktır" diyordu. Daha sonra, konu üzerinde düşünmüş gibi, 8 Ocak'ta "Ne yapılmalıydı?", "Limanlara mayın mı döşenmeliydi?", "Deniz piyadelerini mi çıkarmalıydı?", "Bir kaç bomba atıp düşmanı korkutmalı mıydı?", "Ama İran korkmasını bilecek kadar mantıklı mıdır?" diye soruyordu. Fred Halliday'in 25 Ocak tarihli Los Angeles Times gazetesine yazdığı gibi, İran'da elbette tenkit edilecek pek çok şey vardır. Din ve bitmez tükenmez ihtilal hareketleri toplumun günlük çıkarlarını koruyacak modern bir devletin kurulmasına engel teşkil etmekteydi. İran, uluslararası planda tecrit edilmişti ve hassastı. Elçilikteki öğrencilerin rehinelerine nazik davranmadıkları da kesindi. Ancak elli iki kişilik grubun bizzat kendisi bile, işkence gördükleri veya kendilerine düzenli bir şekilde zulmedildiği-ni söyleyecek kadar ileri gitmedi. Bu husus, bir muhabirine demeç verdiği Elizabeth Swift'in Newsweek'i kendi ağzından gerçekle hiçbir ilgisi olmayan (ve basında büyük yankılar uyandıran) bir işkence hikayesi uydurarak yalan söylemekle itham ettiği West Point basın toplantısı zaibitlarında saptanmıştır (bakınız, New York Times 28 Ocak).

Basına ve kültürümüze, (sevimsiz, sıkıntılı, kasvetli ve çok uzun bir süre boyunca) bilimsel deneyimlerini bir yana bırakıp İran ve İslamiyet hakkında büyük genellemeler yapmak imtiyazını veren, rehinelerin geri dönüşüdür. Bir başka deyişle, karmaşık bir tarih tecrübesinin siyasal dinamikleri akıllalmaz bir amne-

67

zinin* hizmetine verilip yok edildiler. Tekrar başladığımız yere döndük: Bob Ingle 23 Ocak Atlantic Constitution gazetesinde İranlıları "bağnaz mecnunlar"a indirgerken; Claire Sterling,** 23 Ocak tarihli Washington Post gazetesinde, İran hikayesinin "korkunun birinci onyılı"na, yani teröristlerin medeni dünyaya saldırısına, tekabül ettiğinde hemfikirdi. Oysa, aynı gazetenin aynı sayfasında yazan Bili Green, "İran rezaletinin!... bu ülkeden haber veren basının özgürlüğünün!... Amerikan milliyetçiliğinin ve Amerika'nın kendisine olan saygısının bağrına yöneltilmiş bir silaha dönüştürülmüş" olmasını ihtimal dahilinde görüyordu. Özgüven ve güvensizliğin aynı sayfada yer alan bu hayret verici bileşimi, Green'in "İranlıların ihtilalinin" anlamı konusunda basının "bize" gerçekten yardımcı olup olmadığı sorusuyla da perçinleniyordu. Green'in sorusunu 30 Ocak Wall Street Journal gazetesinde Martin Kondracke cevaplıyordu: "Pek az sayıda istisna dışında, Amerikan televizyonu İran krizini, bize ya kendi kendini kırbaçlayan, yumruklarını sallayan birilerini göstermek suretiyle bir acibeler şovu, ya da beşinci sınıf bir melodram olarak takdim etti."

Konu üzerinde ciddiyetle düşünen gazeteciler de vardı. 21 Ocak tarihli Boston Globe gazetesinde, H.D.S. Greenway, "Amerikalıların rehineler krizi saplantıları, diğer önemli meseleleri gölgede bırakmış, Birleşik Devletler çıkarlarına zarar vermiştir" diyor ve bir sonuca varıyordu: "Çoğulcu dünyanın gerçekleri değişmeyecektir. ABD yönetimi, 20. yüzyılın sonlarında, gücünün "uygulamadaki sınırları" ile kısıtlandığını görecektir". New Republic dergisine gelince, o da görevini Boston Globe gazetesini "her an boyun eğmeye hazır" diye nitelendirmek suretiyle yerine getiriyordu. New Republic'e göre, İran'a Ame-

* Amnezi: Hafızanın azalması veya kaybolması, ** Claire Sterling: Terör konusundaki yazılarıyla lanınan Amerikalı (tadin gazeteci).

rikan gücünü yeniden inşa etmek ve komünizmle savaş yolunda bir büyük çatlak diye bakmak gerekirdi. Esas itibariyle militan olan bu yaklaşım, zamanla yarı-resmi Amerikan ideolojisine de dönüştü. "Amerikan gücünün amaçları" adlı makalesinde, (Fo-reign Affairs, Kış 1980-81 sayısı), Robert W. Tucker, Amerika'nın "yeniden dirilmesi"ne taraftar olanlar ile "içine kapanmasını" İsteyenler arasında arabuluculuk etmek istediğini iddia ediyordu. Ancak bu Tucker'i, Amerika'nın Basra Körfezi'ni ve Orta Amerika'yı işgal etmesi gerektiğini savunmaktan alıkoy-mazdı. Çünkü, Birleşik Devletler ne oradaki iç düzen değişikliklerine, ne de Sovyet nüfuzunun yayılmasına izin verebilirdi. Görüleceği üzere, neyin müsaade edilebilir, neyin edilemez olduğuna yine Birleşik Devletler karar verecekti. Tucker'ın fikirda-ş, Harvard Üniversitesi öğretim üyelerinden Richard Pipes da, yeni yönetime dünyayı anti-komünistler ve komünist yanlıları olmak üzere iki basit cephe şeklinde görmelerini ve ona göre tedbir almalarını öneriyordu.

Soğuk Savaş yıllarına geri dönüş bir yandan yeni yeni iddialar getirirken, bir yandan da Amerikalıların kendilerini kandırma dönemini başlattı. Şöyle ki, Batı'dan kendi geçmişini hatırlamasını isteyen herkes düşmandı ve böyleleri yok varsayılmalıydı. Bu söylediğimin iyi bir örneği West Point basın toplantısında geçen bir olaydır. Toplantı sırasında, dinleyicilerden birisi, "Amerikan hükümetinin işkenceden bahsetmesi ikiyüzlülüğün dik alasıdır", "çünkü Pehlevi döneminde İranlıların lime lime edilmesine Birleşik Devletler seyirci kalmıştır", dediğinde, Tahran sefaretinin maslahatgüzarı ve Amerika'nın İran'daki kıdemli diplomatı Bnice Laingen iki kez üstüste, soruyu duymadığını söylemiş ve konuyu hemen değiştirerek İranlıların zalimliğinden, Amerikalıların masumluğundan dem vurmaya başlamıştır.

Hiçbir uzman, basın mensubu veya devlet görevlisi, kanun-

69

suz sefaret işgali ve rehinelerin iadesi olaylarının başrollere çıkarılması ve dramatize edilmesi için harcanan zamanın binde birinin, sabık Şah rejiminin baskı ve mezalimini sergilemek için kullanılması halinde neler olabileceğini düşünmedi. BİR büyük haber toplama mekanizmasını, İran'da olup bitenleri haklı olarak merak eden kamuoyuna bilgi vermek için kullanırken, milli duyguları galeyana getirmek veya delirmiş İran'a karşı kitle düşmanlığını körüklemekten başka seçenek yok muydu?

Esef verecek kadar abartılmış bu hikaye bittiğine göre, bu sorular artık boş sorular demek değildir, Batılıların ve özellikle Amerikalıların dünya siyasetinin aldığı yeni biçimleri kavramaları pratik faydalar sağlayacaktır. Bundan böyle de, "İslamiyet" sadece terörist bir petrol ikmalcisi olarak mı görülecek? Dergiler ve araştırmalar sadece "İran'ı kim kaybetti?" sorusunu mu inceleyecekler? Dünya toplumuna daha uygun ve barışçı kalkınmayı gözetken konular üzerinde düşünemeyecek, tartışamayacak mıyız?

Öte yandan, basının devasa haber kapasitesinin sorumlu bir şekilde nasıl kullanılabileceğini gösterir örnekler vardır. Örneğin, ABC televizyonunun üç saatlik özel yayını "Gizli Anlaşmalar", 22. 28 Ocak 1981 günlerinde, rehinelerin serbest bırakılması için başvuru için dizi yöntemi, çok sayıda gizli dokümanları ile birlikte sergilemişti. Böyle durumlar gizli kalan pek çok şeyi, kişilerin tavırlarını açıklamakta yardımcıdırlar. Bir başka olay da Christian Bourguet'in 1980 Mart'ında Beyaz Saray'da Başkan Carter'la yaptığı konuşmayı anlatmasıdır. Bour-guet, İranlılarla ilişkileri olan bir Fransız avukattı ve rehine krizinde Birleşik Devletlerle İranlılar arasında arabuluculuk yapıyordu. Ancak Panamalılarla yapılan bir anlaşma uyarınca sabık Şah tam tevkif edileceği sırada, ülkeyi terk etmiş, Mısır'a gitmişti. Bu durumda, rehine krizi başladığı noktaya geri dönmüş gibiydi.

70

Bourguet: Carter bir ara, bu insanların Amerikalı olduklarının bilincindesiniz değil mi, diyerek rehinelerden bahsetti. Bunlar masumdurlar. Evet, sayın Başkan, dedim. Sizin bu insanların masum olduğunuzu söylediğinizin bilincindeyim. Fakat sizin onların, iranlılar nezdinde masum olmadıklarına inanmanız gerektiğine inanıyorum. Kişisel olarak hiçbirisi suçlu olmasa bile, İran'da pek çok şeyler yapmış bir ülkenin diplomatları olarak suçludurlar. Hareketin onların şahıslarına karşı olmadığını anlamalısınız. Elbette anlıyorsunuz. Bunun içindir ki onlara zarar verilmedi. Acı çekmediler. Öldürülmeleri için bir hareket olmadı. Olayın sembolik bir olay olduğunu anlamalısınız. Bu olayı semboller düzeyinde düşünmeniz gerekir.

Aslında, olayı Carter da semboller düzeyinde düşünmüş gibidir. Ancak Fransızınkinden farklı bir değerler sistemi vardır. Ona göre, Amerikalılar tanımları itibariyle masum ve bir anlamda, "tarih dışıdırlar." Nitekim bir başka konuşmasında Carter, İranlıların Amerikalılardan yakınmalarının tarihin

derinliklerinde kaldığını söylemişti. Ona göre, şimdi Önemli olan İranlıların terörist olmaları ve belki de tarihin her döneminde terörist bir ulus olmuş olmalarıydı. Aslında, Amerikalıları sevmeyen, onları tutsak alan herhangi bir ulus, tehlikeli, hasta, mantıktan ve insanlıktan uzak ve terbiyesizdi. Amerika'nın yerel diktatörlere verdiği uzun süreli destekle, İran'da rehin tutulan Amerikalılar arasında pek çok yabancının kurduğu ilişkiyi Carter'ın kuramamış olması, hastalığın şaşırtıcı bir belirtisidir. Oysa, rehine olayına ne kadar sevinirsek sevinelim, gerçeklerden bu denli bihaber olan bir resmi eğilimden alacağımız dersler vardır. İnsanlarla milletler arasındaki bütün ilişkiler İki yönlüdür. Hiçbir şey "bizi", "onları" sevmeye veya onaylamaya zorlayamaz, fakat hiç olmazsa, (a) "onların" orada olduklarını, (b) onların nezdinde "bizim" biz olduğumuzu; bizi, bizimle olan deneylerinin sonucunda tanıdıklarını kabul etmeli-

71

yiz. Bu bir masumiyet veya suçluluk, yurtseverlik veya ihanet sorunu değildir. Hiçbir taraf gerçeği diğerinin sözlerine kulak tıkayacak kadar iyi bilemez -meğer ki biz Amerikalılar karşı tarafın yaradılış itibarıyla suçlu, kendimizin ise masum olduğuna. inanalım.

Şimdi de, 13 Ağustos'la Bruce Laingen'in Dışişleri Bakanı Vance'e Tahran'dan gönderdiği ve Carter'ın Bourguet'ye söyledikleriyle tamamen aynı paraleldeki gizli telgrafı düşünelim. Telgraf, 27 Ocak 1981'de New York Times gazetesinin yorum sayfasında yayınlandı. Amaç, belki Amerikalılara İranlıların gerçek yüzünü göstermek, belki de yakın zamanlarda sona eren krize acı bir dipnot eklemektir. Ne var ki, Laingen'in mesajı göndericisinin takındığı soğukkanlı, objektif tavıra, İran kültürü üzerinde "uzmanlaşmış" havasına rağmen, anlattığı "Farisi aklı" bilimsel bir izah değildi. Bence metin, "Farisi aklını" zaman dışı ve çok rahatsız edici bir öze indirerek, Amerikalıların müzakerelelere daha yüksek bir moral ve aklıselim ile başlamalarını sağlamak amacıyla düzenlemişti. Dolayısıyla, "Farisi diyarına" ilişkin her iddia, İran'ın görüntüsünü zedelerken, Amerika'nın-kini gözden geçirilmekten ve incelenmekten koruyordu. Bu kendi kendini kör etme ameliyesi, incelenmesinde fayda gördüğüm iki tür konuşma şekli ile sağlandı. Birincisinde, tarih tek taraflı olarak ele alındı ve "İran Devrimi'nin etkileri" bir yana bırakılarak, "Farisi aklını" oluşturan, "hemen hiç değişmeyen... kültürel ve psikolojik" nedenler üzerinde duruldu. Böyle olunca, günümüz İran'ı, ölümsüz "Faris" oldu. Hiç bir bilimsel tarafı olmayan bu dönüştürme operasyonunu genişletirsek, İtalyanların Dago'lar, Yahudilerin Yid'ler, Siyah'ların Nigger'ler vb. olmaları gerekir {Kibar bir diplomatla karşılaştırıldığında bir sokak kabadayısı ne kadar dürüst ve tazeliyicidir!}. İkinci konuşma biçiminde, "Farisi" ulusal kişiliği, sadece bizim kafalarımızda İran gerçeklerine (yani paranoyasına) göre tanımlanır. Laingen

72

İranlıların ihanete uğramış olabileceklerine, ızdırap çekebileceklerine ihtimal vermediği gibi, Amerikalılara ilişkin düşüncelerine, Amerikalıların İran'da yapageldikleri şeylerin sebebiyet vermiş olabileceğini de kabul etmez. Bu, Amerikalılar İran'da bir şey yapmadılar demek değildir; ancak Birleşik Devletler İstediklerini yapma hakkına sahiptir ve İranlılar gerekli gereksiz şikayet edemezler ya da tepki gösteremezler demektir. Laingen'in nazarında İran'da önemli olan tek şey, hiç değişmeyen "Farisi aklısıdır" ve bu bütün gerçeklerden daha önemlidir.

Laingen'in mesajını okuyanların çoğu, (hiç şüphesiz bizzat kendisi de dahil olmak üzere) başka halkların veya toplumların böylesine basit klişelere indirgenmemeleri gerektiğini kabul edeceklerdir. Bugün artık (çok sıradan, çok ideolojik, çok ırkçı olduğu için) Yahudiler veya Siyahlardan böyle bahsedilmesine izin vermiyor, İranlıların Amerika'ya "Büyük Şeytan" demesine gülüp geçiyoruz. Ancak bu tutumumuz çok özel düşman "Farisi" söz konusu olunca geçerliliğini yitiriyor. Bir örnek, New Re-public yazarı Martin Peretz'in (7 Şubat 1981), bir on yedinci yüzyıl İngiliz şairinden alıntılarla bastığı alenen ırkçı bir şiir. Peretz'e göre, "Türk" adlı bu şiir, Ortadoğu kültürünü inceleyenler için bir "klasik". Bize, Müslümanların nasıl insanlar olduğunu anlatıyor. Bugün, "Yahudi" adlı bir sayfa dolusu şiir yayınlayıp da, "bu, Yahudilerin nasıl insanlar olduğunu anlatıyor" denilse, Peretz'in ne diyeceğini merak ediyorum. Ancak esas sorun, Laingen ve Peretz'in dokümanları gibi dokümanların neye hizmet ettiği sorunudur. Ben bu tür şeylerin İran veya İslamiyet hakkında kimseye bir şey öğretmedikleri gibi, İran-ABD ilişkilerinin gergin olduğu bu dönemde, Batılıların tutumlarını yönlendirdiğine de inanıyorum.

Laingen'in iddiasına göre, kim ne derse desin, "Farisi", "mantıklı (Batılılara göre mantıklı) müzakere şeklini" reddetme "eğilimindedir". Biz mantıklı olabiliriz; Farisiler olamazlar. Ne-

73



den? Çünkü, diyor, ezip geçen türden bir egoizmleri var; gerçekler onların nazarında nankördürler; "pazarıcı zihniyeti" uzun vadeli çıkarlarını düşünmeyip kısa vadeli çıkarlar peşinde koşmalarını sağlar; İslamiyet'in kadiri mutlak tanrısı neden-sonuç ilişkilerini anlamalarına engeldir; sözcüklerle realiteyi birleştiremezler. Hasılı, bu incelemesinden çıkardığı baş derse göre, Laingen'in "Farisi"si, ne bir "karşı taraf anlayışı olan, ne bir güven ve iyi niyet hissi duyabilen, ne de verdiği sözü tutacak haysiyeti olan, güvenilmez bir müzakerecidir.

Bu alçakgönüllü iddianın güzelliği, Farisi ve Müslümanlara hiçbir kanıta dayanmaksızın atfedilen niteliklerin hepsinin ve harfiyen o mesajın yazarı yarı-hayali, isimsiz Amerikalıya atfedilebilir olmasındadır. Tarihi reddeden taraf, tarihi olayların bir "Farisi"ye hiçbir şey ifade etmediğini tek taraflı olarak söyleyen Amerikalıdan başka kim olabilir? Gelin, şimdi şu oyunu oynayalım: Laingen'in "Farisi"ye atfettiği niteliklerin Yahudi-Hıris-tiyan sosyal ve kültürel karşılıklarını bulun. Ezip geçen egoizm?: Rousseau. Gerçeklerin nankörlüğü?: Kafka. Kadiri mutlak tanrı?: Eski ve Yeni Ahit. Neden-sonuç ilişkisini kavrayamama?: Beckett. Pazarıcı zihniyeti?: New York Borsası. Sözcüklerle gerçeklerin birbirlerine karıştırılması?: Austin ve Searle. Ne var ki, Batı'nın portresini çizmek isteyen pek az kişi sadece nar-sızmden bahseden bir Christopher Lasch veya bağınaz bir papaz veya Eflatun'un Cratylus'u veya bir iki reklam cıngılı ile yetinir. Yine pek az kişi Batı'nın istikrarlı veya nankör olmayan bir gerçeği kavramasına imkan olmadığını savunmak için, Ovid'in Le-viticus'un seçme mısralarıyla süslediği "Metamorphoses"ını yeterli bulur. Laingen'in yaptığı budur. Farklı bir çerçevede, bu yaptığı en iyisinden bir karikatür, en kötüsünden kaba ve başarısız bir saldırı olarak nitelendirilebilirdi. Hasmından çok yazarının zayıflıklarını yansıttığından, psikolojik bir savaşın parçası olarak bile değeri yoktur. Bütün yaptığı, yazarının hasmından ne

74

kadar çok rahatsız olduğunu ve karşısındakini tıpkı kendisi gibi gördüğünü ilan etmektir. İranlıların ne dediğini, dayanılmaz bir "Farisi" baskısının sonucu olarak gelişmiş ve bu baskıdan kurtulmak ihtiyacından doğmuş olması muhtemel bir İslam Devri-mi'ni anlayacak kapasite kendisinde var mıdır? Müzakere biçiminin mantığına güven duymak ve iyi niyetine inanmaya gelince, 1953 olaylarını bir yana bıraksak bile, 1979 Ocak'ının sonlarında, Amerikan generali Huyses tarafından bizzat önerilen karşı devrimci ordu hareketi hakkında söylenecek çok şey vardır. O yıl, bitakım Amerikan bankaları da 1977'de İran'a taahhüt ettikleri kredileri, faizleri zamanında ödenmediği gerekçesiyle keseceklerini bildirmek suretiyle işe karışmışlardı. Oysa, 25-26 Kasım'da, Le Monde'da yazan Eric Rouleau, İran'ın kredi faizlerini, üstelik vade tarihinden önce ödediğinin kanıtlarını gördüğünü söylüyordu. "Farisi"nin muhatabını, düşman olarak görmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü, muhatabı düşmanıdır; üstelik, Laingen'in açıkça belirttiği gibi, kendisine güvenemeyen bir düşman.

Yine de, meselenin kim haklı kim haksız meselesi değil, doğru haber meselesi olduğunu kabul edelim; ve diyelim ki, mesela, bir Birleşik Devletler temsilcisinin Washington'u uyarmasından ibarettir. Peki, neye göre uyarıyor? Sir Alfred Lyall'ın Doğu zihniyetine ilişkin açıklamalarındaki veya Lord Cromer'in* Mısır'ın yerli halkını nasıl idare ettiği hikayesindeki bir avuç oryantalist klişelere harfiyen

riayet etmek suretiyle uyarıyor. Diyelim ki, Laingen'in iddia ettiğ gibi, zamanın İran Dışışleri Bakanı İbrahim Yazdi "İran'ın davranışlarının İran'ı Amerikan halkının gözünden düşüreceği" fikrini reddetmiştir; peki, Amerikan davranışlarının Amerika'yı İran halkının gözünden düşü-

* Lord Evelyn Baring Cromer: 1877'den 1880'c kadar Mısır Düyunu Umumiye idaresinde Britanya komiseri. 1883-1907 arası Mısır'da kaJdi. (AA)

75

rebileceğini söyleyen bir Amerikalı yönetici var mıydı? Varsa, Şah niçin bu ülkeye kabul edildi? Yoksa biz de Farisiler gibi "hareketlerimizin getireceği sonuçları kabul etmekten kaçınıyor muyuz?". Laingen'in mesajı bilgisiz ve zeki olmayan bir gücün ürünüdür. Başka toplumları anlamamıza yardımcı da değildir. Dünyayı nasıl anlamamız gerektiğinin bir örneği olarak yüreklendirici olmaktan uzaktır. Çok dikkatsizce çizilmiş bir Amerikan portresi olarak, Amerikalılara açıkça hakaret etmektedir. Peki, işe yarayan bir tarafı yok mudur? Vardır! Bizlere, Birleşik Devletler temsilcilerinin ve oryantalist çevrelerin büyük bir bölümünün, ne bizim ne de İran'ın gerçeği olmayan bir "gerçeği" nasıl yarattıklarını gösterir. Ve eğer bu tür saptırmalardan kurtulamazsak, Amerikalılar daha çok uluslararası sorunlarla karşılaşacaklar ve heyhat, masumiyetleri yeniden ve boş yere gücendirilmiş olacaktır.

Amerika Ve İran'ın çok tatsız bir süreçten geçtiğini ve elçilik işgalinin, İran'ın verimsiz ve tahripkar bir karmaşa içinde olduğunun bir belirtisi olduğunu kabul edelim. Bu koşullar altında bile, yakın tarihten birtakım şeyler öğrendiğimizi gönül rahatlığı içinde söyleyemeyiz. Gerçekten olan, İslamiyet'in de Ba-tı'nın olduğu kadar değişiklik içinde bulunduğuudur. Tarz ve hız farklı, ancak bir takım tehlikeler ve belirsizlik aynıdır. Her iki taraf da, halklarını birlik ve beraberlik içinde tutmak için "İslamiyet" veya "Batı" kavramlarının uyandırdığı heyecana, sağduyuya güvendiklerinden daha çok güvenirler. Yeni gerçeklerin doğurduğu sarsıntılar karşısında hem 'İslamiyet' hem 'Batı' basit analizleri polemiğe.tecrübeyi fantaziye dönüştürebilirler. İnsan deneyiminin elle tutulur ayrıntılarına saygı, bir diğerine anlayışla yaklaşmak, ahlak ve meslek haysiyeti uyarınca toplanan ve yayılan bilgi; bunların şu andaki çatışmadan ve küçültücü düşmanlıktan daha iyi ve daha kolay erişilir hedefler oldukları

76

muhakkaktır. Bu hedeflere ulaşma çabamız süresince bir de içimizdeki nefret kırıntılarını ve "Müslüman", "Farisi", "Türk", "Arap" veya "Batılı" gibi etiketleri, taciz edici etiketleri atabilirsek, çok daha iyi bir iş yapmış oluruz.

E.W.S.

9 Şubat 1981

New York

77

Birinci Bölüm

İslamiyet'i Aktarma: Haber Olarak İslam

78

I. İslam ve Batı

1980 yazında, Consolidated Edison of N.T. (Con Ed) şirketi, Amerikan halkının dikkatini petrole alternatif enerji kaynaklarına ilişkin bir noktaya çekebilmek amacıyla çarpıcı bir televizyon reklamı yayınladı. Reklamda, Yamanı, Kaddafi gibi OPEC şahsiyetleri ve daha az tanınan entarili Arapların yanı sıra, petrol ve İslamiyet'le bırarada düşünülen Humeyni, Arafat ve Hafız Esat'ın yer aldığı filmlerden kesilen parçalar birtakım hareketsiz görüntülerin arasına serpiştirilerek kullanılmışlardı. Kişilerden hiçbirisinin adı söylenmedi, ancak Amerika'nın petrol kaynaklarını "bu adamlar"ın kontrol ettikleri meşum bir ses tarafından belirtildi. Görüntü üzerine döşenen bu çok ciddi dış ses, "bu adamların" gerçekte kimler olduklarından ya da milliyetlerinden de bahsetmedi. Bütün yaptığı, bu, hep-erkek, habis tiyatro oyuncularının, Amerikalıları keyfi sadizmin pençelerine iten adamlar olduklarını hissettirmekti. "Bu adamların" gazetelerde ve televizyon ekranlarında görünmeleri, Amerikan seyircilerinde öfke, infial ve korku karışımı bir duygu uyandırmaya zaten yetiyordu. Con Ed'in uyandırdığı ve ticari amaçları için sömürdüğü, bu karışık duyguydu. Üstelik, bunu yapan bir tek Con Ed de değildi. Daha bir yıl önce, Başkan Carter'ın iç politika danışmanı Stuart Eizenstat, amirini, "milleti, gerçek bir kriz ve açık düşman, OPEC karşısında harekete geçirecek sağlam adımlar atmalıyız"diyerek teşvik etmişti.

Con Ed reklamının iki ayrı cephesi vardır ki, bunlar birarada düşünüldüklerinde bu kitabın konusunu oluştururlar. Birincisi İslamiyet veya İslamiyet'in Batı'da ve özellikle Amerika'daki imajı. Diğeri, bu imajın Batı'da ve Amerika'daki "kullanılışı". Göreceğimiz gibi, bu iki oluşum bize Batı'yı ve özellikle Amerika'yı anlattığı kadar, çok daha soyut ve ilginç bilgiler olmasına rağmen, İslamiyet'i de anlatırlar. Ancak yaşadığımız dönemi incelemeye başlamadan önce, İslamiyet ve Hristiyan Batı'nın ilişkilerinin geçmişini gözden geçirmemizde yarar var.

En geç 18. yy'in sonlarında başlayarak, günümüze kadar ulaşan süreç içinde, modern Batı'nın İslamiyet'e duyduğu tepkilere -bugün bile "oryantalist" olarak adlandırabileceğiz- tümüyle sıradan düşünceler hakimdi. Oryantalist düşüncenin temelinde, hayali ve fakat kesin çizgilerle ayrılmış iki coğrafi bölge yatar. Bu bölgelerden daha büyük ve "farklı" olanına Orient veya Doğu; "bizim" olarak bilinen diğerine de Occident veya Batı denir¹. Benzer bölünmeler, bir toplum, diğer bir toplum veya kültür üzerinde düşünürken her zaman için söz konusu olmuştur; ancak burada ilginç olan, Orient'in hemen her zaman dünyanın daha seviyesiz bir parçası olarak düşünülmüş olmasına rağmen bölgenin Batı'ya oranla hem daha geniş hem de daha büyük bir potansiyel güce (çoğunlukla saldırgan) sahip olmuş olmasıdır. İslamiyet, Doğu'ya ait olarak görüldüğünden, oryantalizm çerçevesi içindeki kaderi önceleri yekpare bir bütünlük gibi değerlendirilmek; sonraları da, çok özel bir düşmanlık ve korku ile izlenilmek olmuştur. Bunun böyle olmasının kuşkusuz birçok dini, psikolojik ve siyasal nedeni vardır, ancak temel neden, Batı'nın, İslamiyet'i Hristiyanlığın ciddi bir rakibi olarak görmesi ve Hristiyanlığı tehdit ettiğini düşünmesidir.

Ortaçağın hemen tümünde ve Rönesans'ın ilk yarısında, İslamiyet'in eski Hristiyanlar tarafından kurulan, kültür ve muğ-

80

laklıktan oluşan şeytani bir din olduğuna inanılıyordu. Müslümanların, Hz Muhammed'in bir ilah değil, bir peygamber olarak kabul ettikleri önemsenmiyormuş gibiydi. Hristiyanlar için önemli olan, Hz. Muhammed'in bir sahte peygamber, bir muhalif, bir şehvet düşkünü, bir mürri, bir şeytan ajanı olmasıydı. Hz. Muhammed' in bu tanımı salt nazari bir tanım olmakla da kalmadı. Gerçek dünyadaki gerçek olaylar, İslamiyet'i azımsanmaya-cak bir siyasal güç haline getirdi. İslam ordu ve donanmaları Avrupa'yı yüzlerce yıl tehdit etti, karakollarını yıktı, dominyonların hakimi oldu. Doğu'da, Hristiyanlığın sanki daha genç, daha dinç ve daha enerjik yeni bir biçimi doğmuştu ve eski Yunan'ın bilgileriyle donanan bu sade, korkusuz ve muharip kavim, Hristiyanlığı yok etmek üzere ortaya çıkmıştı. ***İslam** Dünyası'nın geri kalma sürecine girdiği, Avrupa'nın süratle ilerlediği dönemde bile, "Muhammedizm" korkusu devam etti. Avrupa'ya Hristiyan olmayan diğer bütün bölgelerden yakın olması, onların, İslam Dünyasının bir zamanlar kendi topraklarına el uzatmış olduğunu unutmalarına engeldi, İslam Dünyası, saklı gücü ile, Avrupa'yı her zaman rahatsız etti. Hint ve Çin dahil olmak üzere, Doğu'nun diğer bütün medeniyetlerinin yenilmiş ve uzak olduğunu düşünebilirdi ve bunlar sürekli bir tedirginlik kaynağı olarak görülmeyebilirdi. Fakat Batı'ya hiçbir zaman tümüyle boyun eğmeyen tek medeniyet olarak İslamiyet'i görüyorlardı. Ve 1970'lerin başında, petrol fiyatlarının başdöndürücü bir hızla artması, Müslüman Dünyası'nın eski fetihlerini tekrarlamaya başlayacağını bir işareti olarak algılandı. Bütün Batı titriyordu sanki.*

İran daha sonra, 1978'de, başrole geçip Amerikalıların gittikçe artan telaş ve heyecanına neden oldu. Amerika'dan bu kadar uzak ve farklı olmasına rağmen, Amerikalıları bu kadar meşgul eden az ülke vardır. Amerika, sanki hiçbir dönemde,

81

şimdi olduğu gibi paralyze olmamış, ardarda gelen büyük olaylara son verecek gücü toparlayamaz duruma düşmemişti. Bu koşullar altında, Amerikalıların, inatçı bir dokunulmazlıkla hayat-] larının pek çok yönünü etkileyen İran'ı akıllarından çıkarmalarına imkan yoktu. İran, enerjisinin yetersiz olduğu bir dönemde] çok önemli bir petrol üreticisiydi; çoğunlukla hareketli ve stratejik hayatıyeti olan bir bölgedeydi; 1917 Ekim Devrimi'nden: bu yana görülmemiş bir ayaklanma ile, bir yıl içinde, hanedanın,] ordusunu kaybetmiş ve Amerika'nın dünya hesaplarını altüst etmişti ve bir müttefikti. Kendisine, "İslamcı" diyen, göründü] kadarıyla popüler ve anti-empyralist bir düzen, doğma sancısı çekiyordu. Ayetullah Humeyni'nin görüntüsü ve varlığı iletişim araçlarının tümünü kapsadı. Ne var ki, iletişim araçları onun haşin, güçlü ve Amerika'ya yürekten kızgın olmasının dışında, "kim" olduğunu saptamayı başaramadı. Sonunda, 21. Ekim 1979'da, Şah'ın Amerika'ya gelmesiyle birlikte, Tah-

ran'daki Amerikan elçiliğinin bir grup öğrenci tarafından 4 Kasım'da işgal edilmesi olayı gerçekleşti. Çok sayıda Amerikalının rehin alındığı bu kriz, kitabı yazdığım bu günlerde sona ermek üzeredir. İran'da olanlara karşı duyulan tepki durup dururken oluşmadı. Kamunun bilinçaltı kültüründe İslamiyet'e, Araplara ve genel olarak Doğu'ya karşı, "oryantalizm" olarak adlandırdığım bir tavır zaten vardı. Yakın zamanlarda yayınlanan V.S. Na-ipal'in 'A Bend in the River' ve John Updike'in 'The Coup ' adlı romanlarında olduğu gibi, orta öğretim tarih kitapları, çizgi romanlar, televizyon dizileri, filmler, karikatürlerde sergilenen Müslüman "tipi" değişmiyordu. Bu "tip" her zaman sinsiydi ve tiptemenin malzemesi yılların getirdiği Müslüman imajı, yani, petrol müteahhiti terörist ve (son zamanlarda) kana susamış ayaktakımı. Ayrıca genel olarak kültür hayatında (ya da Batılı olmayanlar hakkındaki tanıtıcı bilgi, konuşmalar ve hatta düşün-

82

çelerde) İslamiyet veya İslamiyet'in herhangi bir unsuruna ilişkin, anlayışla ele alınan hemen hiçbir şey yoktu. Çağdaş Müslüman yazarının ismini vermeleri istenen hemen herkes, muhtemelen Halil Cibran'ı hatırlayabilecekti ki Cibran Müslüman değildi. Uzmanlık sahaları İslamiyet'i ve onun çeşitli kültürlerini kendi icatları ve kültür birikimlerinin sonucu oluşan ideolojik bir çerçeve içinde değerlendirdiler. Bu çerçeve duygu, gizlenilmeye çalışılan önyargı ve hatta infial doluydu ve bu nedenle İslamiyet'in "anlaşılması", başarılması çok güç bir şey haline geldi. 1979'un baharında İran Devrimi üzerine yapılan bir dizi psikolojik araştırma ve mülakattan anlaşıldığına göre, çoğunluk, ihtilali bir halk hareketi olarak değerlendirmek yerine Amerika'nın mağlubiyeti (çok Özel bir biçimde düşünüldüğünde bu doğrudur tabii) ya da iynin kötü karşısında yenilgisi olarak kabul ediyordu. İslamiyet'e karşı bu genel düşmanlığı açıklamakta V.S. Na-ipul'un oynadığı rol ilginçtir. Newsweek International'da 18 Ağustos 1980'de yayımlanan bir mülakatta, Naipaul, İslamiyet'le ilgili yeni bir kitabından bahsediyor ve "muhafazakar İslamiyet entelektüel Özlü olmadığından, yıkılmaya mahkumdur" diye ekliyordu. Ne tür bir Müslüman muhafazakarlığını düşündüğünden ya da nasıl bir entelektüel özden söz ettiğinden bahsetmedi. İran'a gönderme yaptığı kuşkusuzdu. Ancak müphem terimler kullanılmış da olsa, İkinci Dünya Savaşı sonrası Üçüncü Dünya ülkelerinde oluşan anti-emperyalist akımlardan bahsettiğinden de şüphe yoktu. Naipaul Üçüncü Dünya'ya karşı özellikle yoğun bir antipati geliştirmişti. Son iki romanında ('Guerillas' ve 'A Bend in the River') sorgulanan İslamiyet'tir. Romanlar, yazarın liberal Batılı okuyucuları nezdinde popüler olan, "Üçüncü Dünya'yı ihtam etme" olayının bir parçasıdır ve aynı kefe içinde mütalaa edilen birkaç, gülünç olacak kadar yoz hükümdarı, Avrupa sömürgeciliğinin sonunu ve yerli top-

83

lum yaratma gayretlerini, Avrupa ve Asya'daki genel entelektüel boşluğa örnek olarak sunarlar. Naipaul'a göre, ister zavallı Batı Hint gerillalarının Müslüman soyadları, ister Afrika köle ticaretinin kalıntıları şeklinde olsun, bu konuda İslamiyet'in oynadığı rol çok Önemlidir. Yazara ve okuyuculara göre, medeni, Batılı ve akılcı bir noktadan bakıldığında, kişinin tasvip etmediği her şeyi bünyesinde toplayan, her nasılsa, İslamiyet'tir.⁵

Öyle görünüyor ki, "İslamiyet" veya halen İran'da veya başka Müslüman ülkelerinde yürürlükte olan İslamiyet, romancıların, muhabirlerin, politika saptayıcıların ve "uzmanların" elinde; kaldığı sürece, dini duygular, haklı amaçlar uğruna gösterilen çabalar, insanoğlunun sıradan zayıflıkları ve siyasal rekabetler gibi olguları birbirinden ayıramayacağımız gibi, erkeklerin, kadınların ve toplumların tarihleri "gerçek" tarihler de olamayacaklar. Bu grupların sergilediği "İslamiyet", Müslüman dünya* sının çeşitli olgularını tek bir etiket altında toplayarak, kötü ni-] yetli ve düşüncesiz bir varlığa indirgemektir. Bu durumda, inceleme ve anlama değil, "bize-karşı-onlar" türünden çok kaba bir sonuçla karşılaşmak doğaldır. Birleşik Devletler için sanki] önemli olan, İranlıların veya diğer Müslümanların, adaletten ne anladıkları, baskı altında yaşadıkları dönemler hakkında ne düşündükleri, kendi toplumlarını nasıl değerlendirdikleri hakkındaki açıklamaları değil de "İslam Devrimi'nin" şu anda ne yaptığı, komitelerin kaç kişiyi idam ettiği, Ayetullah'ın İslamiyet] uğruna emrettiği acayip zulümlerin sayısını kaç'a yükseldiğidir. Oysa bir Jonestovvn katliamını* veya Cincinnati'deki** Who j konserindeki tahripkar kitle cinnetini ve Çinhindi'deki yıkımı, \ Hristiyanlık, Batılılık veya Amerikan kültürüyle özdeşleştiren

* Geçtiğimiz yıllarda, dini liderleri Jirn Jones'un işleği üzerine topluca zehir içmekj suretiyle intihar eden Amerikan kolonisi. (AA)

** Who isimli pop müzik topluluğunun, 1977'deCincinnati'de verdiği konserde se-j yircilerin, mutluluktan galeyana gelmesi sonucu çıkan kargaşa. (AA)

84

kimse yoktur. Bu tür Özdeşleştirmeler "İslamiyet" için "saklı" tutulmuştur.

Siyasal, kültürel, sosyal ve hatta ekonomik olayların bütününe Pavloviyen* bir biçimde, "İslamiyet"le açıklanmasının nedeni ne olabilir? Böylesine sürekli ve sınırsız bir tepkiyi tahrik edebilmek için "İslamiyet'in nasıl bir şey olması gerekir? Batılıların, Sovyetler Birliği'nden ve Üçüncü Dünya'nın Müslüman olmayan ülkelerinden farklı olan unsurları nelerdir? Bunlar kolay cevaplandırılacak sorular olmadıkları gibi, ancak parça parça, ayrıntılı ve bol bol şerh düşerek irdelenebilecek sorulardır. Çok geniş ve karmaşık gerçekleri adlandırdıkları iddia edilen etiketler kaçınılmaz olmakla beraber, kötü diyebileceğimiz kadar müphemdirler. Üstelik, "Batı" ve "Hristiyanlık" etiketleri de, en az "İslamiyet" etiketi kadar kaba, ideolojik ve sorun yüküdür. Ancak Müslümanlar İslamiyet'ten, Hristiyanlar Hristiyanlık'tan, Batılılar Batı'dan ve hepsi de birbirinden bu kadar İkna edici ve kesin bir tavırla söz ettikleri sürece, bu etiketlerden kurtulmamız kolay değildir. Ben bu etiketleri göz ardı etmek yerine, bunların var olduğunu ve nesnel bir sınıflandırma olmayıp kültür tarihinin ayrılmaz bir parçası olduklarını kabul etmenin kısa dönemde daha yararlı olacağına inanıyorum. Bu bölümün sonlarına doğru, bunlardan "yorum çevreleri" tarafından ve yorum çevreleri için üretilmiş "yorumlar" olarak bahsedeceğim. Bu nedenle "İslamiyet", "Batı" ve hatta "Hristiyanlık"ın, en az iki farklı işlevi olduğunu ve her kullanılışında en az iki anlam dile getirdiğini aklımızdan çıkarmamalıyız. Şöyleki, birincisi bu sözcükler, "Humeyni bir Müslümandır" veya "Papa

* İvan Petrovich Pavlov (1849-1936): Nobel ödülü sahibi Sovyet fizyolojisi. davranışların "şartlı refleks" sonucu olduğunu iddia etti. Freud'un aksine, birbirlerini ayıran farkların karmaşıklığına rağmen, hayvan psikolojisinde olduğu gibi insan psikolojisinde de tam nesnel ve bilimsel bilgi edinmenin mümkün olduğunu söylüyordu. Metinde kullanılan "Pavloviyen" sözcüğü "şartlandırılmış" anlamındadır.

85



II. Paul bir Hristiyandır" dediğimiz zamanlarda olduğu gibi, kimlik bildirirler. Böyle cümleler, hiçbir ayrıntıya girmeden, bir şeyin diğerlerinden farklı olduğunu belirtirler. Bu seviyede elmayı armuttan (ya da Müslümanı Hristiyandan) sadece ayrı meyva türleri oldukları, değişik ağaçlarda yetiştikleri vb. gibi kaba farklılıkları ile ayırdedebiliriz.

Etiketlerin ikinci işlevleri, çok daha karmaşık anlamlar üretmektir. Bugün Batı'da İslamiyet'ten bahsetmek, anlatageldiğim pek çok tatsız şeyler anlamına gelmektedir. Dahası, İslamiyet'in kişinin birinci elden veya nesnel olarak bildiği bir şeyi ifade etmesi ihtimali de azdır. Bu etiketleri öfkeyle veya iddiayla kullanan kaç kişi İslam hukuku veya İslam Dünyası'nda konuşulan dilleri bilmek bir yana, Batı kültür mirasının her unsurunu bilir? Kuşkusuz pek az. Yine, bilgisizlik insanları İslamiyet'i veya Ba-tı'yı güvenle tiptomekten ya da ne konuştuklarını iyi bildiklerine inanmaktan alıkoymamaktadır.

Bu nedenledir ki etiketleri ciddiye almak zorundayız. "Batı" hakkında konuşan bir Müslümana veya "İslamiyet" hakkında, konuşan bir Amerikalıya göre, bu devasa genellemelerin ardında insanlığı yapan veya yıkan koca bir tarih gizlidir. İdeolojik ve güçlü duygularla beşli bu etiketler pek çok deneyime rağmen ayakta kalabildikleri gibi, yeni olaylara, haberlere ve gerçeklere de adapte olabilmişlerdir. Günümüzde "İslamiyet" ve "Batı" kavramları hemen her yerde yeni bir "aciliyet" kazanmıştır. Bu arada hemen belirtmeliyiz ki, İslamiyet'le karşı karşıya getirilen, hemen her zaman için "Hristiyanlık" değil, "Batı"dır. Niçin? Çünkü her ne kadar Batı'nın daha büyük olduğu ve en yaygın dini olan Hristiyanlık olayını aştığı varsayılırsa da, çeşitli toplumları, tarihleri ve dilleri bir yana, İslam Dünyası hala din, ilkelik ve geri kalmışlık çamuruna saplanmış olarak görülmektedir. Oysa, Batı modernidir, bütünü parçalarından büyüktür, çelişkileri kültüre zenginlik getirir ve her zaman Batı kökenlidir.

86

İslam Dünyası'na gelince, o sadece İslamiyet'tir ve zaman zaman görünen çelişkilerine ve sözde deneyimlerine rağmen, esas itibarıyla kemikleşmiş birkaç nitelikten oluşur.

İfade etmeye çalıştığım hususun bir Örneğine, 14 Eylül 1980 tarihli New York Times gazetesinin, pazar günleri yayımladığı ■'News of the Week in Review" (haftanın haberlerine bakış) bölümüne rastlıyoruz. Bahis konusu metin, gazetenin yetenekli Beyrut muhabiri John Kifner tarafından kaleme alınmıştı ve' Sovyetler Birliği'nin Müslüman dünyasına ne dereceye kadar sızdığı konusunu işliyordu.

Kifner'in ne düşündüğü yazısının başlığından yeterince belli oluyor: "Marks ve Cami Her Zaman-
kinden Daha da Az Uyumlu"; ancak üzerinde durulması gereken nokta, Kifner'in İslamiyet'i, konu
farklı olmuş olsaydı asla kabul edilemeyecek bir şekilde, bir soyutlama ile tümüyle somut ve devasa
bir gerçeği birbirine dolaysız ve kayıtsız şartsız olarak bağlamak için kullanmasıdır. Diğer bütün
dinlerden farklı olarak, İslamiyet'in kilise ile devlet veya din ile günlük hayat arasında ayırım
yapmayan, topyekün bir din olduğunu kabul etsek bile, aşağıdaki türden beyanlarda kendine Özgü -
belki de belirli bir niyete işaret eden- bir bilgisizlik ve bilgilendirmesizlik
yatmaktadır:

"Moskova'nın etkisinin azalmasının nedeni hayret edecek kadar basittir: Marks ve cami kabilitelif
değildir. (Yani, Marks'la kilisenin ya da Marks'la tapınağın daha kabilitelif olduğunu mu
varsayacağız?)

Reformasyondan bu yana, dinin tarihi ve entelektüel gelişimlerdeki rolünü azaltan Batılı kafasının
(esas meselenin bu olduğu açıkça bellidir), İslamiyet'in neşrettiği gücü kavraması kolay değildir. Oysa,
İslamiyet asırlar boyu bu bölgenin hayatının merkezi gücü olagelmıştır ve hiç değilse şimdilik bu güç
yeniden artıyor gibidir.

'İslamiyet'te din ve kilise ayrımı yoktur. Sadece imanı değil,

87

*davranışları da içeren, günlük hayatı düzenleyen kuralları ve kâfirlerle savaşmayı veya onları
dönüştürmeyi meşini bir uğraş edinen topyekün bir sistemdir. Çok dindar olanlara, özellikle ulemaya,
imamlara ve aynı zamanda kitlelere göre (yani, herkes, dahil) insanı sadece dünyevi vasıflarıyla
tanımlayan Marksizm] sadece yabancı değil, aynı zamanda da dinsizliktir."*

Kifner, tarihi ve ufak tefek de olsa bazı ilginç olguları, örneğin, Marksizm'le İslamiyet arasındaki bir
dizi paralelliği (Maxi-, me Rodinson'un geçtiğimiz yıllarda Marksizm'in İslam toplumlarında bir takım
ilerlemeler kaydetmesinin nedenlerini irdele- 'yen kitabında anlattığı gibi)⁴ yok varsaymakla
kalmıyor; iddiasını, sade, yeknesak ve topyekuncu İslamiyet'ten çok daha değişken ve tanımlanması
güç Batı ile yine bu İslamiyet kavramı arasında kurduğu gizil bir bağlantıya dayandırmaktan da
çekinmiyor. İlginç olan, Kifner'in bu söylediklerini yanlışla veya saçmalama korkusu olmadan
söyleyebilmesidir.

İslamiyet'e-karşı-Batı teması, olağanüstü verimli bir dizi varyasyonun temelidir ve Avrupa 'ya-karşı-
İslamiyet, Amerika'ya-karşı-İslamiyet tezlerini de içerir⁵. Ancak Batı'nın İslamiyet'e ilişkin
deneyimlerinin rolü çok Önemlidir ve Amerika ile Avrupa'nın İslamiyet bilinci birbirinden çok
farklıdır. Örneğin, çok yakın zamanlara kadar Fransa ve İngiltere büyük Müslüman
imparatorluklarının sahipleriydiler ve her iki ülkede de, kısmen İtalya ve Hollanda'da olduğu gibi,
İslam Dünyası ile yüz yüze temas etmiş olmanın getirdiği bir gelenek vardır." Bu durum, Avrupalıların
oryantalizm üzerindeki seçkin akademik çalışmalarına da yansımıştır ki, oryantalizm çalışmaları
sömürgeleri olan veya sahip olmak isteyen (Almanya, İspanya ve devrim öncesi Rusya) veya
Müslüman topraklarına hem hudut olan veya bir zamanlar kendileri Müslüman olan devletlerde bu
çalışmalar eskiden beri süregelmektedir. Bugün, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Müslüman nüfus, 50
milyon civarındadır ve 1979'un son

günlerinde Müslüman Afganistan askeri işgal altına alınmıştır. Bugün, hiç olmadığı kadar çok
Amerikalı İslamiyet'le ilgili olarak yazıyor, düşünüyor veya konuşuyor olmasına rağmen, Amerika'nın
bunlarla kıyaslanabilecek hiçbir deneyimi yoktur.

Amerika'nın sömürge geçmişi veya İslamiyet'le uzun süreli kültürel alışverişi olmamış olması,
günümüzdeki tutkusunu daha garip, daha soyut ve daha "ikinci el" kılmaktadır. Görelilik olarak, pek az
Amerikalının gerçek Müslümanlarla ilişkisi olmuştur. Mukayese ile, Fransa'nın sayısal olarak, ikinci
dini İslamiyet'tir. Bu, İslamiyet'in orada daha popüler olduğu anlamına gelmemekle birlikte daha iyi
bilindiği anlamına geldiği muhakkaktır. Modern Avrupa'daki İslamiyet'e ilişkin ilgi patlaması,
"Oryantal Rönesans" diye bilinen, 18. yy'ın sonları ile 19. yy'ın başları arasındaki süreçte, Fransız ve
İngiliz bilim adamlarının "Şark"ı, yani, Hindistan, Çin, Japonya, Mısır, Mezopotamya ve Kutsal
Toprakları keşfetmesiyle meydana gelmiştir. İslamiyet, Şark'ın gizemini, farklılığını, yozluğunu ve
gizli güçlerini iyi-siyle kötüsüyle paylaşan, "bir parçası" olarak görülmüştür. İslamiyet'in daha önceleri
asırlar boyunca Avrupa'yı tehdit eden askeri bir güç olduğu doğrudur. Ortaçağ'da ve Rönesans'ın
başlangıcında İslamiyet'i ve peygamberi Muhammed'i yüzyıllar boyunca en üst düzeyden bir irtidat
(din değiştirme) olayı olarak kabul edegelen Hristiyan düşünürlerine bir problem teşkil ettiği de
doğrudur. Fakat pek çok Avrupalı'ya göre, İslamiyet hiç değilse bir dini-kültürel tehditti ve bu tehdit,

Avrupa emperyalizmini İslam toprakları üzerinde kendi müesseselerini yerleştirmekten alıkoymadı. Ve Avrupalı ile İslamiyet arasında ne kadar düşmanlık olursa olsun, aynı zamanda direkt ilişki vardı. Şairler, yazarlar ve Goethe, Gerard de Nerval, Richard Burton, Flaubert ve Louis Massignon gibi düşünürler nezdinde olaya karşı bir merak ve terbiyeli yaklaşım söz konusuydu.

Yine de, bunlara ve benzerlerine rağmen, Avrupa hiçbir za-

89

man İslamiyet'e kollarını açmadı. İslamiyet Hegel'den Speng-ler'e kadar, büyük filozofların çoğunluğunda, heyecan uyandırmadı. Tarafsız olduğu kadar vazih "İslamiyet ve Felsefe Tarihi" adlı eserinde Albert Hourani, İslamiyet'in bir iman sistemi olarak aşağılanmasındaki hayret verici sürekliliği tartışmaktadır⁷. Arada sırada bir tasavvuf yazarına veya azizine duyulan ilgi dışında, Avrupa'nın "Doğu ırfan"ına gösterdiği itibarı Müslüman şairleri veya bilgelerine kadar uzattığı pek nadirdir. Günümüzün eğitilmiş Avrupalıların bildiği Müslümanların listesi Ömer Hayyam, Harun Reşit, Sinbad, Alaattin, Hacı Baba, Şehrazad ve Selahattin'den öteye gitmez. Cariyle* dahi peygamber'i daha çok kabul görür bir konuma getirmeyi başaramamıştı. Hz. Muhammed'in telkin ettiği inanca gelince, bu da Avrupalılara Hristiyanlık nokta-i nazarından kabul edilemez ve yine aynı nedenden Ötörü ilgilenmeye değmez göründü. 18. yy'ın sonlarına doğru Asya ve Afrika milliyetçiliği giderek artan bir hızla uyanınca, Müslüman sömürgelerin Avrupa'nın vesayeti altında kalmak üzere yaratıldıkları inancı hemen herkes tarafından paylaşılıyordu. Bu "vesayet gerekliliği" inancının kaynağı, sömürgelerin geri kalmışlıkları nedeniyle Batı disiplinine ihtiyaç duyuyor olmaları kadar, "karlı" olmalarıydı da.⁸ Bu bir yana, Müslüman dünyasına sık sık yönetilen saldırgan ve ırkçı tavırlara rağmen, Avrupalılar İslamiyet'in onlar için taşıdığı anlamı oldukça enerjik bir biçimde ifade etmekten geri durmamışlardır. Bunun sonucu olarak, (İslam bilim, sanat, edebiyat, müzik ve makaleleri) Avrupa kültürünü 18. asırdan günümüze kadar bir baştan bir başa sarmıştır.

Amerika'nın İslamiyet'e ilişkin deneyiminde bu somut alışverişin pek azına rastlarız. 19. yy'da, Amerika'nın İslamiyet'le

*Thomas Cariyle (1795-1891): İngiliz tarihçi, biyografi yazar ve eleştirmen. Lut-her, Dante, Burns, Shakespeare, Napolyon ve Hz. Muhammed'in biyografilerini yazdı. (AA)

90

teması çok kısıtlıydı. İlk akla gelenler Mark Twain ve Herman Menville gibi seyyahlarla, tek tük misyonerler ya da kısa ömürlü Kuzey Afrika hareketleridir. Kültürel açıdan ikinci Dünya Sa-vaşı'ndan önce Amerika'da İslamiyet'in belirgin bir yeri yoktu. Akademik uzmanlar İslamiyet üzerindeki çalışmalarını oryantalizm'in şaşaalı sahne ışıkları altında ya da yüksek tirajlı gazetelerin sayfalarında değil, ilahiyat fakültelerinin sessiz köşelerinde yapıyorlardı. Yaklaşık yüzyıl süreyle, Müslüman ülkelerdeki Amerikan misyoner aileleri, dışişleri yetkilileri ve petrol şirketlerinin çalışanları zaman zaman özellikle şehirli bir anti-semitik İslam-severlik "barındırdıkları" için "Arapçı" olmakla suçlanmalarına ve hasmihane sözler duymalarına rağmen, çok yakın ilişki içinde bulunan farklı organizmaların birliktelikleri gibi sakın ve fakat büyüleyici bir yaşam sürdürdüler. Diğer taraftan. Birleşik Devletler'de İslamiyet üzerine isim yapmış öğretim üyelerinin hepsi yabancı doğumludur: Princeton Üniversite-si'nden Lübnanlı Philip Hitti, Chicago ve UÇLA'dan Avusturyalı Gustave von Grunebaum, Harvard'dan İngiliz H.A.R. Gibb, Columbia'dan Alman Joseph Schacht. Yine de bu uzmanlar Fransa'da Jacques Berque'le İngiltere'de Allbert Hourani'nin elde ettiği kültürel itibara mazhar olamamışlardır.

Hitti, Gibb, von Grunebaum ve Schacht sahnedan çekildiler. Berque ve Hourani gibi bilim adamlarının yerine başkalarının yetişmesi de uzak ihtimal. Bugün ne onların kültür zenginliğine, ne de konular üzerindeki hakimiyetlerine yaklaşan var. Günümüz Batılı akademisyenleri 10. yy. Bağdat'ının hukuk okulları-nı ya da 19. yy. Fas'ının kentleşme biçimini biliyorlar fakat hiçbir zaman (veya hemen hemen hiçbir zaman) İslam medeniyetinin tümünü-edebyat, hukuk, siyaset, sosyoloji vb.- kapsayan bir bilgiye sahip değiller. Ne var ki, bu bilgisizlik, uzmanları, zaman zaman da olsa, "Müslüman kararlılığı" ya da "Şiilerin şe-hadet tutkusu" gibi genellemeler yapmaktan alıkoymamıştır.

91

Ancak bu ifadeler, onları talep eden yayın organlarının sayfalarına münhasır kalmışlardır. Daha da önemlisi, İslamiyet'le ilgili açık oturumlar, konuşmacılar uzman olsun olmasın hemen her zaman siyasal krizler dönemlerinde ortaya çıkarlar. İslam kültürü ile ilgili bilgi veren yazılar, örneğin New York Revievv of Bo-oks ya da Harper's gibi yayınlarda hemen hiç görünmez. "İslamiyet'in üzerinde

konusulmaya değer bulunduğu tek zaman Suudi Arabistan'ın istikrarı veya İran'ın durumu söz konusu olduğu zamandır.

Dolayısıyla, İslamiyet'in, çoğu Amerikalı'nın, hatta öğretim üyelerinin ve Latin Amerika veya Avrupa hakkında adanmış bilgi sahibi entelektüellerin bilincinde yer almaya başlamasının, gazetecilik açısından habere değer petrol, İran, Afganistan veya terör olaylarıyla bağlantılı olduğunu gözönünde bulundurmamız gerekir.⁹ 1979'un ortalarına gelindiğinde, bütün bu olaylar artık "İslam Devrimi" veya "kriz hilali" veya "huzursuzluk kavisi" veya "İslamiyet'in dönüşü" diye adlandırılıyordu- Olayı özellikle iyi vurgulayan bir örneğe Atlantik Konseyi'nin Ortadoğu Özel Çalışma Grubu'nda (grupta Brent Scovcroft, George Ball, Richard Helms, Lyman Lemnitzer, Walter Levy, Eugene Ros-tow, Kermit Roosevelt ve Joseph Sisco da vardı)* rastlıyoruz. Grubun 1979 sonbaharında yayımladığı raporun adı "Petrol ve Huzursuzluk: Ortadoğu'daki Batı Tercihleri" adını taşıyordu.¹⁰ 16 Nisan 1979'da, Time dergisi ana konusunu İslamiyet'e tahsis ettiğinde, kapak resmi Gerome'un bir yağlıboya tablosuydu ve minareden müminleri namaza çağıran sakallı bir müezzini gösteriyordu. Abartılmış süslemeleriyle tablo 19. yy. oryantalist sa-

• B. Scowcroft Hava subayı. 1977-80 arası ABD Başkanı'na danışmanlık yapmıştır. G. Ball: Önemli görevlerde bulunmuş ABD'li devlet adamı. R. Helms: Nison döneminin CIA Başkanı, Daha sonra Tahrân'da elçilik yapmıştır. E. Rostow*: ABD'li Yahudi asıllı sosyal bilimci. J. Sisco: Kissinger'in yardımcısı

92

natının tipik bir örneğiydi. Ne var ki, bu huzurlu sahnenin üzerine atılan bantta, hiç ilgisiz bir başlık yer alıyordu: "Militer Uyanış". İslamiyet konusunda Avrupa ile Amerika arasındaki farkı bundan daha iyi gösteren bir örnek olmalı. Avrupa kültürünün bir parçası olarak, her zaman yapılan sakin ve dekoratif bir resim iki kelimeyle. Amerikan saplantısına dönüştürülmüştü.

Ama herhalde abartıyorum, öyle mi? Time'ın kapak konusu ettiği İslamiyet yazısı, okurlarına olduğunu varsaydığı sansasyon merakını tatmin etmek üzere adileştirilmiş bir metinden başka ne olabilirdi? Bunun dışında ciddi bir amacı olduğu düşünülebilir miydi? Siyasi veya kültürel özü olan önemli sorunlarla basının ne yaptığı ne zamandan beri önemseniyordu? Zaten, İslamiyet bizzat kendi kendisini dünya gündemine getirmemiş miydi? Kaldı ki, İslamiyet uzmanları da nerelerdeydiler, basın onların katkılarına açık değil miydi? Eğer katkıda bulunmuşlar-sa, o zaman basının aktardığı İslamiyet haberleri arasında nasıl olup da kaybolmuşlardı? Önce birkaç basit açıklama gerekir. Yukarıda söylediğim gibi, Amerika'da hiçbir zaman geniş bir okur kitlesine hitab eden İslamiyet uzmanı olmadı. Dahası, Marshall Hodgson'un ölümünden sonra 1975'de yayınlanan "İslamiyet'in Cesur Yolculuğu" dışında, İslamiyet bir bütün olarak kitlelerin istifadesine sunulmadı.¹¹ Uzmanlar ya o kadar çok ihtisaslıydılar ki, ancak çok kısıtlı sayıdaki meslektaşları için yazıyorlardı, ya da Japonya, Batı Avrupa veya Hindistan hakkındaki kitapları okuyan okur kitlesine hitap edecek kadar seçkin değillerdi. Ancak, bu tür işlerde bir madalyonun öteki yüzü vardır. Amerika'da, örneğin Fransa'nın Berque* veya Rodin-son'u gibi, oryantalist çevrelerin dışında da iyi tanınan tek bir Amerikalı oryantalistin adını veremediğimiz ne kadar doğruysa, oryantalizm çalışmalarının Amerikan üniversitelerinde teşvik

* Jacques Beique: 1910 Cezayir doğumlu Fransız toplumbilimci ve oryantalist.

93

görmediği de bir o kadar doğrudur. Dahası, İslamiyet araştırmalarını, kamuoyu nezdinde itibar görmesini sağlayacak şekilde destekleyecek ünlü ve hatırlı şahsiyetler de yoktur.¹³ Günümüzde Rebecca West, Freya Stark, T. E. Lawrence, Wilfred Thesiger, Gertrude Bell, P. H. Newby ya da yakın zamanların Jonat-han Raban'ına tekabül eden Amerikalılar kimlerdir?

En iyimser tahminle, Miles Copeland ya da Kermit Roosevelt gibi eski CIA'cılar ve çok ender olarak kültürel bir seçkinliği olan yazarlar veya düşünürler.

İslamiyet'in uzman görüşlerinden mahrum kalmasının bir ikinci nedeni, 1970'lerde, İslam Dünyası "haber" niteliğine büründüğünde, uzmanların orada olup bitenlerden haberleri olmamasıydı. Oysa, petrol üreten Körfez ülkelerinin birden bire çok güçlüymüş gibi görünmeleri, Lübnan'daki olağanüstü ikinci ve asla bitmeyecekmiş gibi görünen iç savaş, Etiyopya ve Somali'nin uzatmalı savaşı, aniden önem kazanan ve 1975'de hiç beklenmedik şekilde durulan Kürt sorunu, İran'ın hükümdarını devirmesi ve tamamen sürpriz niteliği taşıyan devasa bir Müslüman ihtilalinin başlaması, Afganistan'ın 1978'de Marksist bir cunta tarafından ele geçirilmesi ve 1979'da Sovyetler tarafından işgali, Cezayir'le Fas'ın Güney Sahra üzerindeki uzatmalı çekişmesi, Pakistan'da bir başkanın idam edilmiş ve yerine başka bir askeri diktatörlüğün kurulmuş olması çok ciddi boyutları olan olgular. Bunlara ek başka şeyler de -Örneğin İran-İrak savaşı gibi- vardı ama şimdilik bunlarla yetinelim. Bu olayların ancak birkaç tanesinin uzmanlar tarafından aydınlatılabileceğini söylersek haksızlık etmiş

olmayız diye düşünüyorum; çünkü uzmanlar bu olayları tahmin edemedikleri gibi, okuyucularını da muhtemel oluşumlara karşı hazırlamamışlardı; Öyle ki, onların yazdıkları ile dünyanın bu çok uzak bölgesinde yer alan ve basında her gün izledikleri karmaşık ve tehditkar patlamaların hiçbir ilişkisi yokmuş gibiydi.

94

Akılcı bir biçimde tartışılmasına daha yeni yeni başlanan esas mesele işte budur. Uzmanlık alanı 17. yy. öncesi İslamiyet olan akademisyenler, esas itibarıyla antikite ile uğraşıyorlardı ve başka dallardaki uzmanlar gibi, onların çalışmaları da kompart-manlara bölünmüştü. İslam tarihinin çağdaş sorunları ile sorumlu bir şekilde ilgilenmeyi ne istediler ne de denediler. Çalışmaları ya "klasik" İslam düşüncesine, yani, İslam yaşamının değişmediği varsayılan unsurlarına, ya da çok eski dilbilim sorunlarına münhasır kaldı. Her halükarda, çağdaş İslam Dünyası'nı anlamakta işe yaramıyordu ve çağdaş İslam Dünyası her türlü niyete ve amaca karşın ilk çağların -yani 7. yy.'dan 9. yy.'a kadar -İslamiyet'ine ilişkin söylentilerden çok farklı bir yolda geliyordu. Uzmanlık alanları çağdaş İslamiyet olanlar-yani, İslam Dünyası'nın onsekizinci yüzyıldan bu yana gelişen toplumları, halkları ve müesseseleriyle uğraşanlar- çalışmalarını önceden kabul edilmiş bir çerçeve içinde ve İslam Dünyası'ndan kaynaklanmayan düşünceler uyarınca gerçekleştiriyorlardı. Bu olgunun getirdiği karmaşa ve dağınıklık ne kadar anlatılırsa anlatılsın abartılamaz. Oxford'da veya Boston'da oturan bilim adamının yazılarını ve araştırmalarını öncelikle inceleme konusunu Müslümanların değil kendi akranlarının standartlarını, gelenekleri veya beklentilerini gözeterek ele aldığı yadsınamaz.

Bu herkesçe bilinen bir şey olmakla beraber yine de üstünde durulması gereken bir olgudur. Üniversitelerdeki, modern İslamiyet çalışmaları genel olarak bölge ayırımları içinde yer alır: Batı Avrupa, Sovyetler Birliği, Güneydoğu Asya vb. gibi. Bu nedenle, dış politikayı oluşturan mekanizmalara bağlıdır. Bireysel araştırmacının seçim yapma şansı yoktur. Örneğin, Princeton Üniversitesi'nde, Afganistan'ın çağdaş din okulları üzerinde çalışan birisinin İncelemelerinin, özellikle böyle bir zamanda, "dış politika" unsurları taşıması kaçınılmazdır. İncelemesi, ister istemez, hükümet, şirket ya da dış-politika dernekle-

95

rinin ağına çekilecek, araştırma fonları etkilenecek, temas edilen kişiler farklılaşacak ve genel olarak bazı ödüller ve işbirliği önerileri gelecektir. Bilim adamı, yavaş yavaş bir "bölge uzmanı" hüviyetine bürünecektir.

İlgi alanları direkt olarak politika olan bilim adamlarının (siyasal bilimciler başta olmak üzere, yakın tarih uzmanları, ekonomistler, sosyologlar, antropologlar) karşılaştıkları sorunk tehlike değilse bile ciddi sorunlardır. Örneğin, kişinin akademik hüviyeti ile hükümetin talepleri nasıl bağdaştırılacaktır? İran konunun en iyi örneğidir. Şah döneminde, İranologlar'a, Pehlevi Vakfı ve diğer bazı Amerikan kurumları araştırma fonları sağlıyordu. Bu fonlar, araştırmalarını halihazırdaki düzeni yani, askeri ve iktisadi bakımdan Amerika'ya bağlı Pehlevi yönetimini temel olarak yürütenler arasında pay ediliyordu ve bu nedenle ülkenin o an içinde bulunduğu düzen, İran ile ilgili araştırmalar yapan öğrenciler için bir örnek teşkil etti. Daha sonraları Amerikan Kongresi'nin İstihbarat Komitesi üyelerinden biri, Amerika'nın Şah rejimi değerlendirmesi kendi güttüğü politikanın tesiri altında kaldı diyecekti, "direkt olarak değil, fakat istenilmeyen haberlerin yayılmasını öneleyerek... dış politikaları tayin edenler Şah'ın otoritesinin sonuna kadar sürüp süremeyeceğini sormuyorlardı, politikaları bu varsayım üzerine kurulmuştu"¹¹. Buna karşı. Şah rejimini ciddiyetle değerlendiren ve yaygın muhalefetin kaynaklarını araştıran araştırmaların sayısı ancak bir avucu dolduracak kadardı. Benim bildiğim kadarıyla, sadece bir tek bilim adamı, Berkeley Üniversitesi'nden Hamid Algar,* İranlıların dini duygularının çağdaş siyasal gücünü doğru tahmin etmişti ve sadece Algar, Ayetullah Humeyni'nin rejimi yıkabileceğini söyleyecek kadar ileri gidebilmişti. Aralarında Ric-hard Cottam ve Ervand Abrahamian**da olan diğer bilim adam- |

* Hamid Algar: İngiliz asıllı Amerikalı Müslüman bilim adamı. ** Ervand Abrahamian: Ermeni asıllı ABP'li sosyal bilimci.

ları da yazılarını düzenden etkilenmeden kaleme almışlardı ama gerçekten çok küçük bir gruptular.¹¹ (Diğer taraftan, Şah'ın ayakta kalmasına gönülleri razı olmayan bazı Avrupalı solcu bilim adamlarının da İran muhalefetine dini kaynaklarını keşfetmekte pek başarılı olmadıklarını söylememiz gerekir.)^{1*} İran'ı bir yana bıraksak bile, başka alanlarda da bir bu kadar Önemli pek çok entelektüel başarısızlık Örneğine rastlıyoruz. Bunların hepsi de, hükümet politikalarının ve klişelerin dikte ettiği bilgilere, eleştirme gereği duymadan dayanmalarından ileri gelmektedir. Burada, Lübnan ve Filistin olayları çok öğreticidir. Lübnan'ın, yıllar yılı, bir çoğulcu-mozaiik kültür modeli olduğu varsayıldı. Ancak Lübnan'ı

incelerken kullanılan model öylesine kemikleştirilmiş ve durağandı ki, çıkacak iç savaşın 1975'ten en az 1980'e kadar) dehşet ve şiddetini işaret edebilecek hiçbir emare yoktu. Uzman gözler, geçmişin Lübnan "dengesini" imajlarından başka bir şey göremiyor gibiydiler. Bu imajlar ise geleneksel liderler, seçkinler, partiler, ulusal kişilik ve üzerinde incelemeler yapılan başarılı çağdaşlaşmaydı. Lübnan hükümetinin sallantıda olduğunun söylendiği veya ne kadar "sivil" olduğunun tartışıldığı dönemlerde bile, sorunların baş edilebilir sorunlar olduğu ve patlama noktasından çok uzak bulunduğu herkes tarafından varsayılıyordu.¹⁶ Altmışlı yıllarda, Lübnan'ın istikrar içinde olduğunun kabul edilmesinin nedeni, bir uzmana göre, Araplar arası dengeyi sağlam olma-sındandı.¹⁷ Bu denklem bozulmadığı sürece, Lübnan güvencedeydi. Araplar arası durumun dengede, fakat Lübnan'ın denge dışı olabileceği bir an için bile düşünülmemişti; çünkü bu fikir birliği yüklü alandaki pek çok konu gibi, geleneksel "idrak" Lübnan'a sonsuz bir "çoğulculuk" ve ahenk yakıştırmıştı. Ülkenin iç kaynaşmaları ve Arap komşularının memnuniyetsizliği Önemli değildi. Dolayısıyla, Lübnan'da meydana gelebilecek herhangi bir sorun mutlaka komşu Arap devletlerden birinden

97

kaynaklanacaktı, asla Amerika ve İsrail'den değil. Çünkü bu iki ülkenin de Lübnan'a ilişkin belirlenmiş ama hiç incelenmemiş tasarıları vardı.¹⁸ Dahası, Lübnan çağdaşlaşma efsanesini de yüklenmişti. Bugün, bu klasik devekuşu hikmetini okurken, daha 1973'te iç savaşın fiilen başlamış olduğu bir zamanda, böyle bir masalın nasıl geliştirebildiğine hayret etmemek mümkün değildir. Bize söylenen, Lübnan'ın ihtilal kabilinden bir değişikliğe uğrayabileceği, ancak bunun çok uzak bir ihtimal olduğuydu. "Süregelen düzen içinde, halka mal olan çağdaşlaşma" (Arap yakın tarihinin en kanlı iç savaşı olacak bir savaş için ne kadar talihsiz bir benzetme) daha yakın ihtimaldi." Seçkin bir antropolog başka türlü ifade ediyordu: "Lübnan'ın küçük sevimli mozaiki olduğu gibi duruyor. Gerçekten de... Lübnan dünya kurulduğundan bu yana yaşayan farklılıkları ihtiva etmekte en başarılı ülke olmaya devam ediyor."²⁰

Hasılı, Lübnan'da olduğu gibi başka yerlerde de, uzmanlar sömürge geçmişi olan devletlerde gerçekten önemli olan unsurların "denge" başlığı altında toparlanıverecek şeyler olmadığını anlamadılar. Lübnan'da, ülkeyi böylesine vahşi bir şekilde parçalayan sosyal yer değiştirmeler, tehcir, gizli sadakatler, ideolojik cereyanlar²¹ gibi tahripkar olabilecek kadar cevval güçlerle ilgili bilgi toplamadıkları gibi bu güçleri her zaman küçümsediler. Aynı şekilde, yıllar yılı, Filistinlileri Yakındoğu'da ağırlığı olabilecek siyasal bir güç olarak değil, bir yerlere yeniden yerleştirilebilir göçmenler olarak görme eğilimi vardı. 1970'lerin ortalarına gelindiğinde, Filistinliler Amerikan dış politikasının en önemli sorunlarından biri olarak kabul edildikleri halde, daha hala, önemleriyle uyuyabilecek akademik ve entelektüel ilgiye mazhar olamamışlardı." Tersine, onları Amerika'nın İsrail ve Mısır politikasının ekleri olarak görmek ve Lübnan patlamasının-daki rollerini kelimenin tam anlamıyla görmemezlikten gelmek eğilimi devam ediyordu. Bu politikanın aksini iddia eden ağırlıklı bir "bilimsel" ya da uzman muhalefet oluşmadı.

98

Sonuç, özellikle İran-Irak savaşının istihbaratçıları hazırlıksız yakaladığı ve her iki ülkenin askeri gücü hakkında çok yanlış tahminlerin yapıldığı bu günlerde, Amerika'nın ulusal çıkarları açısından tam anlamıyla bir hezimet olabilecek niteliktedir.

Bütün bunlara, bilim adamlarının isteksizlik ve uysallıklarını, hükümetin çıkarlarını netleştirmemesini ve İslamiyet ile ilgili yazan pek çok uzmanın bilmeleri gerekli dilleri bilmedikleri için, basına veya diğer Batılı yazarlara güvendiklerini ekleyin. İhtilal öncesi İran hakkındaki yanlışlarında basının düştüğü tuzak resmi ya da geleneksel imajlara güvenmek zorunda olmalarıydı. Seçkinler, çağdaşlaşma programları, askerlerin rolü, ortalıkta görünen liderler, jeopolitik strateji (Amerika'nınki), komünist sızmaları gibi aynı şeyleri tekrar tekrar incelemekte ısrar ediyorlardı." Bu tür şeyler zamanında Birleşik Devletler halkına ilginç görünebilirdi, ancak önemli olan bütün bunların İran'da birkaç ay içinde ihtilal tarafından silinip süpürülmüş olmasıydı. Bütün bir saray çöktü, milyarlarca dolar akıtılan ordu dağıldı, seçkinler diye adlandırılanlar ya kayboldular ya da yeni duruma ayak uydurdular fakat iddia edildiği gibi İran'ın siyasal davranışını belirleyenlerin onlar olmadığı her halükarda ortaya çıktı. "78 buhranının tahmin ettiği için itibar gören Texas Üniversitesi'nden James Bili bile, Amerikan dış politika yapımcılarına "Şah'ı... sistemi açmaya" teşvik etmelerini öneriyordu." Yani, sözde muhalif bir uzman sesi bile, daha konuştuğu anda kelimenin tam manasıyla milyonlarca insanın, yakın tarihin en

büyük ayaklanması ile karşı çıktığı bir rejimin sürekliliğini sağlamaya adanmıştı. Bununla beraber Bili, Birleşik Devletler'in İran'a ilişkin cehaletine dikkat çekti. Haber kapsamı yetersiz, resmi bilgiler Pehlevilerin istekleri doğrultusunda düzenleniyor, Birleşik Devletler İran'ı yakından tanımak veya muhalefetle ilişki kurmak için gayret göstermiyor demek haklıydı. Ancak Bili bu başarısızlıkların geçmişte olduğu gibi bugün de, İslam ve

99

ilerde göreceğimiz üzere Üçüncü Dünya ülkelerine karşı Amerika ve Avrupa'da yaygın olan tutumun belirtileri olduğunu söylemediği gibi, İran'la ilgili gözlemlerini İslam Dünyası'nın diğer ülkelerine teşmil etmiş de değildir. Temel bir sorun olan yöntem sorununa ciddi bir şekilde yaklaşmamıştır. Yani, İsla-| miyet ve İslamiyet'in dirilişi hakkında konuşmanın yararı (eğer varsa) nedir?

İkincisi, hükümet politikası ile bilimsel araştırma- ı ların ilişkisi ne olmalıdır? Uzmanlar politikanın üzerinde mi yoksa hükümetlerin siyasal ekleri olarak mı yer alacaklardır? 1979 yılında, İran krizi sırasında, Brown Üniversitesi'nden Bili ve William Beeman, Birleşik Devletler'in hezimetinin temel nedeninin İslam Dünyası'nı öğrenmek için çok pahalı bir eğitimden geçen uzmanlara danışmamış olmasından kaynaklandığını ayrı ayrı zamanlarda beyan ettiler." Ancak Bili ve Beeman'ın araştırmadığı bir diğer ihtimal, bilim adamlarının bir taraftan böyle bir rol oynamak isterken diğer taraftan da bilim ve entelektüeller nezdinde muğlak ve dolayısıyla güvenilmez kılmış olması ihtimalidir.³⁶

Ayrıca bağımsız bir entelektüelin (ki akademisyen demek bu demektir), hem devlet memuru olmasına hem de bağımsızlığını korumasına imkan var mıdır? Açık siyasal partizanlıkla sağlam bir nüfuz-u nazar arasındaki bağlantı nedir?

Biri diğerinin oluşmasına mani midir, yoksa bu sadece bazen mi böyle olur? Memlekette İslamiyet üzerinde çalışan bilim adamı kadrosu, sayıları az da olsa, neden daha çok söz sahibi olamazlar?

Birleşik Devletler'in talimata en çok ihtiyaç duyduğu bir dönemde, bu neden böyle oldu? Bu soruların hepsi, ancak Batı ve İslam Dünyası arasındaki ilişkileri eskiden beri yönlendiren gerçek ve çoğunlukla siyasal çerçeve içinde cevaplandırılabilir. Şimdi bu çerçeveye bakalım ve orada uzmana tahsis edilen rolün ne olduğunu görelim.

Ben Avrupa ve Amerikan tarihinde İslamiyet'in hiddet, ön-

100

yargı ve siyasal çıkarların oluşturduğu bir çerçeve dışında genel olarak irdelendiği ve üzerinde düşünüldüğü bir döneme rastlamadım. Bu şaşırtıcı bir keşif gibi gelmeyebilir; fakat bu söylediğim 19. yy.'dan bu yana kendilerini kolektif olarak oryantalizm diye adlandıran veya Doğu ile sistematik bir şekilde ilgilenen düşünsel veya bilimsel uğraşların bütününe içermektedir. İslamiyet hakkında ilk beyanat verenlerden, Peter teh Venerable ve Barthelemy d'Hermelot'un fanatik Hristiyan polemikçileri oldukları malumdur. Fakat Avrupa ve Batı'nın çağdaş bilimsel devre geçmesi ve kendisini batıl inançlardan ve cehaletten kurtarması sırasında, bu gelişmelerden oryantalizm biliminin de nasibini almış olması gerektiği araştırılmadan kabul edilmiş bir varsayımdır. Peki, o halde, Hamilton Gibb, Silvestre de Sacy, Edward Lane, Louis Massignon ve Ernest Renan'ın objektif bilim adamları oldukları doğru değil miydi? 20. yy.'da sosyoloji, antropoloji, dilbilim ve tarihte gördüğümüz her türlü aşamaları izleyen Harvard, Princeton, Chicago gibi üniversitelerde Ortadoğu ve İslamiyet dersleri veren Amerikalı bilim adamları Önyargısız ve bağımsız araştırmalar yapmıyorlar mıydı? Cevap: hayır. Bunun nedeni oryantalizmin diğer sosyal veya beşeri bilimlerden daha çok saptırılmış olması değil, onun da en az diğer uğraşlar kadar ideolojik ve kirletilmiş olmasıdır. Aralarındaki temel fark, oryantalist bilim adamlarının uzman konumlarını, İslamiyet'e ilişkin gerçek duygularını inkar etmek hatta saklamak için, "nesnelliklerini" ve "bilimsel tarafsızlıklarını" ortaya koymak amacı güden otoriter bir dil kullanmalarındır.

Meselelerden birisi budur. Bir diğeri, oryantalizmin farkedil-meyen diğer niteliği, yani İslamiyet'i tarih boyunca belli bir kişilik içinde görmüş olmasıdır. Şöyle ki, modern çağda, ne zaman Occident ile Occident'in kendi yarattığı "Orient" arasında ciddi bir siyasal gerilim olsa, Batı direkt çatışmaya girmektense, bilimin serinkanlı, görelî tarafsız avadanlığına ve yan nesnel açık-

101

lamalarına sığınmak eğilimi göstermiştir. Bu yolla, İslamiyet daha bir somutlaştırılır, tehdidin "gerçek yüzü" ortaya çıkarılır ve zımnî bir karşı hareket önerilir. Dolayısıyla, çok farklı koşullarda yaşayan pek çok Müslüman, "bilim"i şiddet hareketleri gibi saldırganlığın bir türü olarak görürler.

Tezimi açıklamaya birbirlerine şaşılacak kadar benzeyen iki Örnek yardımcı olacaktır. Şimdi, geriye 19. yy.'a baktığımızda, Fransa ve İngiltere'nin Müslüman Doğu'nun bazı parçalarını işgal etmeye giriştiklerinde, Doğu'yu anlamak ve nitelendirmek için kullanılan bilimsel araçların dikkate değer bir teknik yeni-] leme ve gelişme dönemi geçirdiğini görüyoruz." 1830'da Fransa'nın Cezayir işgalini izleyen yirmi yıl kadar bir süre içinde,] Fransız bilim adamları Doğu araştırmalarını antik bir uğraş ol- **maktan** çıkarıp akılcı bir bilim dalı haline getirdiler. Ancak bu arada Napolyon'un 1789 Mısır seferinin yer aldığını ve Napol-yon'un bu sefere hazırlanırken girişimini daha verimli kılmak için bir grup ayrıcalıklı bilim adamını önüne katıp beraberinde götürdüğünü de unutmamalıyız. Benim belirtmeye çalıştığım nokta, Napolyon'un kısa ömürlü Mısır işgalinin bir dönemin so-] nu olduğudur. Yeni dönem, Silvestre de Sacy liderliğinde Doğu araştırmaları yapan Fransız kurumlarının Fransa'yı oryantalizmde dünya liderliğine getirdiği uzun yıllardır. Bu dönem Fransız ordularının 1831'de Cezayir'i işgal etmesinden az sonra doruk noktasına ulaşmıştı. Bu olayların arasında bir neden-sonuç ilişkisi olduğunu ima etmek gibi bir niyetim yok. Bilimsel araştırmaların eninde sonunda şiddet ve ıstırap getireceği yolundaki anti-entelektüel görüşü de benimsiyor değilim. Bütün söylemek istediğim, imparatorlukların bir gecede kurulmadığı ve modern çağlarda irticalen yönetilmedikleridir. Eğer bilgi birikimlerindeki artış, inceledikleri malzemeye tepeden bakan bilim adamları tarafından insanoğlunun geçmişinin yeniden tanımlanmasını ve yeniden inşa

102

edilmesini getirirse, aynı gelişimin politikacıların söz sahibi oldukları sahalarda da görülebileceğini düşünmek münabetsizlik olmasa gerekir. Yani, politikacılar dünyada yeni "ulusal" çıkarlar keşfedecekleri "daha ilkel" bölgeler bulabilir ve sonraları onların ilkelikleri nedeniyle "çok yakından" izlenmeleri gerektiğine karar verebilirler.⁸ Ben kendi adıma, eğer Edward William Lane ve William Jones gibi bilim adamları tarafından başlatılan Doğu'yu öğrenme girişimlerine sağlam bir yatırım yapılmasaydı, İngiltere'nin Mısır'ı bu kadar uzun ve kuramsal bir ağırlıkla işgal altında tutabileceğine ihtimal vermiyorum. Oryentalistler Doğu'ya aşına olduklarını, erişebildiklerini ve tasvir edebileceklerini gösterdiler. Doğu görülebilir, incelenebilir, idare edilebilirdi. Uzak, muhteşem, anlaşılmaz ama çok zengin bir bölge olarak kalmak zorunda değildi. Eve getirilebilirdi, ya da daha kolayı Avrupa evini orada kurabilirdi ve kurdu!...

ikinci Örneğim daha çağdaş. Bugünün Müslüman Doğu-su'nun hammadde ve jeopolitik konumu bakımdan önemli olduğu muhakkak. Ancak bunların hiçbiri yerli Doğuların çıkarları, ihtiyaçları veya emelleri ile değiş-tokuş edilir durumda değil. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, Fransa ve İngiltere'nin İslam Dünyası'ndaki hakimiyetini devralan Amerika'dır. Bu devir teslim beraberinde iki şey getirdi; birincisi, akademisyenlerin ve uzmanların İslamiyet'e duydukları yavaş yavaş filizlenen buhran zamanlarında yoğunlaşan ilgi; ikincisi, çoğunlukla Özel sektöre ait basın ve elektronik haber endüstrilerinin geliştirdikleri olağanüstü teknoloji. İran gibi bir uluslararası problem, bölge tarihinin hiçbir döneminde bu kadar dakikası dakikasına ve düzenli olarak aktarılmamıştı. Bu durumda İran, hiç olmadığı gibi, bir yandan Amerikan yaşamında fiilen yer alırken, diğer taraftan da ne kadar yabancı olduğunu ortaya koyuyordu. Bu iki oluşuma ilaveten- ikincisi birincisinden daha önemliydi- oldukça büyük bir üniversite takımı, hükümet ve iş hayatı uzmanları, İsla-

103

miyet'i ve Ortadoğu'yu incelemeye koyuldular. İslamiyet, Batılı haber tüketicilerinin aşına olduğu bir konu haline geldi. İslam Dünyası hiç değilse habere değer bulunan unsurları ile evlerin içine girdi. Öte yandan, tarihinin en yoğun **kültürel** ve ekonomik Batı bombardımanına hedef oldu; çünkü Birleşik Devletler Batılı olmayan hiçbir bölgeye günümüz Arap-İslam Dünyası'na olduğu kadar egemen olmamıştı. Ancak bu durumda İslamiyet'le Batı, İslamiyet'le Amerika arasındaki ilişkiler tamamiyle tek yanlıdır ve İslam Dünyası'nın habere değer bulunmayan diğer yönleri söz konusu olduğunda, tamamiyle çarpıtılmıştır.

Müslümanların ve Arapların, esas itibarıyla, ya petrol müteahhitleri ya da geleceğin teröristleri olarak "haber kapsamına alındığı," "haklarında konuşulduğu" veya "kendilerinden korkulduğu" nu beyan edersem pek az abartmış olurum. Meslekleri İslam Dünyası'ndan haber iletmek olanlar bile, Arap-Müslüman yaşantısının ayrıntılarının, insan yoğunluğunun ya da duygusallığının bilincinde değildirler. Bize sunulan, İslam Dünyası'nın bir seri kaba, stilize edilmiş, kısıtlı sayıda karikatürleridir. Bu sunuş biçimi, her şey bir tarafa, o dünyayı askeri saldırıya açık hale getirmektedir."Son zamanlarda Amerika'nın Körfez'e müdahalesi söylentilerinin veya Carter doktrini veya Çevik Kuvvet

konuşmalarının,"serin kartlı" bir iletişim aracı olan revizyonu ve oryantalistlerin "nesnel" araştırmaları (ki bunlar, ya çağdaş gerçekler açısından "lüzumsuz" ya da propagandist "nesnellikleri" nedeniyle, beklenilenin tersine, yabancılaştırıcıdır) kullanılarak, İslamiyet'in rasyonel bir izahına girildiği döneme rastlamaları bence tesadüfi değildir. Bugünkü gerçek durumumuz daha önce verdiğimiz ondokuzuncu yüzyıl İngiliz ve Fransız örneklerine tüyer ürpertici bir benzerlik arz etmektedir. Bunun başka siyasal ve kültürel nedenleri de vardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşik Devletler Fransa ve İngiltere tarafından oynanan imparatorluk rolünü devraldığında, dünya

104

ile uğraşabilmek üzere, Amerikan çıkarlarını etkileyen (ve Amerikan çıkarlarından etkilenen) her bir bölgenin özelliklerine ve sorunlarına uygun bir dizi politika saptamıştı. Savaş sonrasında toparlanma görevi Avrupa'ya verildi. Bunu gerçekleştirmek için, benzeri bir takım politikaların yanında, Marshall planı ileri sürüldü. Ve tabii Sovyetler Birliği, Birleşik Devletler'in en ciddi rakibi olarak ortaya çıktı. Bu sefer de herkesin bildiği gibi Soğuk Savaş iki süper devletin ilişkilerini bugün bile etkileyen politikalar, araştırmalar ve hatta zihniyet üretti. Geriye kalana "Üçüncü Dünya" dendi. Üçüncü Dünya, sadece Birleşik Devletler'le Sovyetler Birliği'nin değil, aynı zamanda Birleşik Devletler'le bağımsızlıklarını Avrupalı sömürgecilerden daha yeni geri almış olan yerli bir takım güçlerin rekabet arenası haline geldi.

Hemen hiç istisnasız bir şekilde, Üçüncü Dünya, Amerikan politika saptayıcılarının gözlerine "geri kalmış", gereksiz bir şekilde köhne, durağan ve "geleneksel" yaşam biçiminin pençesinde olarak görüldüğünden, komünist sızmasına açık ve kalkınmaya kapalı olarak nitelendirildi. Amerika'ya göre, Üçüncü Dünya için ilk iş "modernizasyondur". James Peck'in değindiği gibi, "ihtilal potansiyeli giderek artan ve yerleşik siyasilerin hiç bitmeyen tepkilerine sahne olan bir dünyaya verilen ideolojik cevap, modernizasyon teorisiydi."³⁰ Asya ve Afrika'ya, komünizmi durdurmak, Birleşik Devletler'in ticaretini artırmak ve hepsinden öte, yaşama nedeni geri kalmış ülkeleri birer küçük Amerika'ya dönüştürmek olan birer yerli müttefikler kadrosu oluşturmak için devasa paralar akıtıldı. Ve bu tutum, Asya ve Latin Amerika'nın hemen her bölgesine müdahaleyi gerektirdiği gibi, Birleşik Devletler'in her türlü yeni ulusal hareketle kapışmasına neden oldu.

Birleşik Devletler'in Üçüncü Dünya'nın modernizasyonu ve gelişmesi için gösterdiği gayret, saptanan dış politikaların nasıl

105

bir "düşünce tarzı" ve Üçüncü Dünya'yı "algılama alışkanlığı" fikrine giderek artan bir siyasal, stratejik ve hatta duygusal yatırım yapmalarının nedeni bu düşünce tarzı ve Üçüncü Dünya ülkelerini algılama alışkanlıklarıdır. Vietnam bu konuda çok iyi bir örnektir. Ülkenin komünizmden ve hatta kendisinden kurtulması gerektiğine karar verilir verilmez, devasa bir Vietnam modernizasyon ilmi üretildi ki, bunun en yeni ve pahalı aşaması "Vietnamizasyon" olarak bilinir. Sadece hükümet değil, üniversite uzmanları da devreye girdi. Zamanla, Saygon'daki Amerikan yanlısı ve antikomünist rejimlerin ayakta kalması "gerekliliği" nüfusun dev bir çoğunluğunun bu rejimleri baskıcı ve yabancı bulmasına, bu rejimler namına girişilen başarısız savaşların bütün bir bölgeyi harab etmesine ve Lyndon Johnson iktidarına malolmasına rağmen, her şeye egemen oldu. Buna rağmen Üçüncü Dünya'nın pek çok bölgesinde, "modernizasyon" aptalca harcama, gereksiz alet edevat ve silahlar, ahlaksız idareciler ve küçük sayıp ülkelerin işine karışan merhametsiz Birleşik Devletler anlamına geldiği halde, Amerika'da daha hala geleneksel toplumların modernizasyonunun faziletleri Üzerine bol bol yazılan yazılar, hemen hiç sorgusuz sualsiz, sosyal ve (kesinlikle) kültürel egemenliklerini sürdürüyorlardı.

Modernizasyon teorisinin inatla sürdürülen pek çok "hî yal"inden birisi özellikle İslam Dünyası'nı ilgilendiriyor gibi görünmektedir; şöyle ki, Birleşik Devletler ortaya çıkmadan önce, İslamiyet ebedi bir çocukluk yaşıyordu. Gerçek kalkınması bir dizi köhne ve batıl inanç tarafından engellendiği gibi, Ortaçağ'dan modern dünyaya geçişine de bir takım garip hocalar ve fakihler maniydiler. Bu noktada oryantalizm ve modernizasyon teorisinin güzelce birleştiğini görüyoruz. Şöyle ki, oryantalizmin geleneksel öğretilerine uygun olarak, Müslümanların kafa yapılarının, ulemanın ve açık göz politikacılarının esiri olarak, Batı'yı ve ilerlemeyi reddetmek zorunda bırakılan kaderci çocuk-

106

lar olduğunu kabul edersek, o zaman, kendilerine fırsat tanınan her saygıdeğer siyasal bilimcinin, antropologun veya sosyologun İslam Dünyası'nı tüketim maddeleri, anti-komünist propaganda ve "iyi" idarecilerle tanıştırmak suretiyle Amerikan yaşam biçimini anımsatan bir tarz geliştirilebileceğini iddia

etmesini de doğal karşılamak durumundayız. Ne var ki, Hindistan ve Çin'den farklı olarak, İslam Dünyası'nda karşılaşılan zorluk, bu dünyanın hiçbir zaman gerçekten yenilememiş ve bastırılama-mış olmasıydı. Bilim adamlarının bir türlü idrak edemiyormuş gibi göründükleri nedenlerle İslamiyet (veya bir biçimi), müminleri üzerindeki nüfuzunu sürdürmeye devam ediyordu. Bu olgu daha sonraları müminlerin gerçekleri hiç değilse Batı'nın üstünlüğü gerçekliğini kabul etmekten kaçındıkları şeklinde izah edilmeye başlandı.

Modernizasyon gayretleri ikinci Dünya Savaşı'm izleyen yirmi yıl süreyle devam etti. İran, başarılı modernizasyon hikayesinin fiili kahramanı, İran Şahı ise "modernize" edilmiş hükümdarların en mükemmeli oldu İslam Dünyası'nın geri kalan kısmına gelince, ister Arap milliyetçileri olsun ister Mısır'ın Cemal Abdülnasır'ı veya Endonezya'nın Sukarno'su, Filistin milliyetçileri, İran'ın muhalif grupları ya da milyonlarca meçhul Müslüman hocalar, tarikatlar ve tekkeler; modernizasyon teorisine ve İslam Dünyası'ndaki Amerikan stratejik ve ekonomik çıkarlarına yatırım yapmış Batılı bilim adamları, bunların ya hepsine birden karşı çıktılar veya da olmadıklarını varsaydılar.

Patlamaya hazır yetmişli yıllarda, İslamiyet, esasen uzlaşmaz tavrının başka kanıtlarını da sergiledi. Örneğin İran Devrimi: ne konünist, ne de modernizasyon yanlısı. Şah'ı deviren insanlar modernizasyon teorisinin davranış kuramlarıyla izah edilemiyorlardı Otomobiller, devasa askeri alet ve edavat, istikrarlı bir yönetim gibi, modernizasyonun getirdiği nimetleri şükranla karşılamak şöyle dursun, "Batı" anlayışının kendilerini beğenip be-

107

ğenmediği de hiç umurlarında değilmiş gibiydiler.⁵¹ Meselelere bakış tarzlarının, özellikle Humeyni'nin bakış tarzının, en rahatsız edici tarafı, tümüyle kendilerine ait olmayan herhangi bir si yasal (hatta rasyonel) üslubu kabul etmekte gösterdikleri aman- / sız dirençti. Hepsinden öte, İslamiyet'e bağlılıkları, özellikle, küstahlık olarak görülüyordu. Garip olan, Batı'da, İslam ataviz- j mi ve ortaçağ mantığı üzerinde beyanat verenlerden pek azının, İran'ın birkaç mil batısında, Begin'in İsrail'inde, hareketlerini dini otoritelere ve pek ilkel olduğu düşünülen bir dini doktrine! göre ayarlamaya istekli bir rejimin olduğuna değinmiş olmasıdır.³² Müslümanların din düşkünlüğünün bir kez daha başkaldırmasını yeren bu konuşmacılar arasında, bu oluşumla Birleşik Amerika'da milyonlarca taraftarı olan televizyon dinleri* arasında bağlantı kuran veya 1980 Amerikası'nın üç başkan adayından ikisinin** Hristiyan tövbekarı olduğunu hatırlatanların sayısı daha da azdır. Böylece dini duygular her yerde alevlenirken, yoğunluk sadece İslamiyet'e özgüymüş gibi gösteriliyordu. Basının Solzhe-nitsyn ve Papa II. Paul gibi kesinlikle liberal olmayan dini kişiliklere ne kadar çok yer verdiğini hatırlamak, İslamiyet'e karşı tavrın ne kadar düşmanca ve tek taraflı olduğunu anlamaya yetecektir." "Dine dönüş hareketi", "tam İslamiyet'e uygun bir mantık" olduğu ileri sürülen bir nedenle Camp David Anlaşma-sı'nı onaylamayı reddeden Suudi Arabistan'dan, Pakistan, Afganistan ve Cezayir'e kadar, Müslüman ülkelerin çoğunu açıklayabilecek bir anahtar oldu. Şu halde, genel olarak Batılı, özel olarak Amerikan kafasında, İslam Dünyası'nın diğer soğ

* Birleşik Devletler'de 24 saat süreyle vaaz, dua veya aynı şekilde dini yayın yapan özel televizyon şebekeleri. (AA)

** Amerikan başkanlarından jimmy Gırter ve Ronald Reagan "tövbekar" Hırsli- I yanlardandır. Bit süre dini vecibelerini yerine getiremeyen ve İsa'dan uzaklaşanlar, Loptu törenlerle yeniden kınanırlar. (AA)

savaş bölgelerinden nasıl ayrıldığını da anlayabiliriz. Örneğin, Suudi Arabistan veya Kuveyt'ten bahsederken, onların "Hür Dünya" içinde yer aldıklarından hemen hiç söz edilmez gibidir. Şah dönemi İran'ı bile, Sovyetler Birliği'ne tümüyle karşı olmasına rağmen, hiçbir zaman, bir Fransa'nın ve bir İngiltere'nin olduğu gibi, "bizim" taraftan değildi. Buna rağmen. Birleşik Devletler'in politika yapımcıları, tıpkı son otuz yıldır, Çin'in, Vietnam'ın Angola'nın, "kayıbı"ndan bahsettikleri gibi, İran'ın kaybindan da bahsetmekten vazgeçmemektedirler. Dahası, Amerikalı kriz idarecileri tarafından, Müslüman Körfez ülkelerini Amerikan işgaline hazır yerler olarak kabul etmeleri, bu ülkelerin benzeri görülmemiş kötü kaderleridir. Hal bu olunca, 28 Haziran 1970 tarihli New York Times gazetesinin magazin ekinde, George Ball, "Vietnam trajedisinin" memleketinde "atalet ve tecrit"e yol açabileceği konusunda uyarabiliyor, Ortadoğu'daki Amerikan çıkarlarının çok önemli olmaları nedeniyle, başkanın Amerikalıları muhtemel bir Ortadoğu İşgali olgusuna karşı "eğitmesi" gerektiğini söyleyebiliyordu.³⁴

Burada üzerinde durulması gereken bir başka olgu, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana İslam Dünyası hakkındaki Batı ve özellikle Amerikan düşüncesine İsrail'in aracılık etmiş olmasıdır. Bir kere, İsrail'in açıkça belirttiği dini karakteri, Batı basınında hemen hemen yer almamaktadır. İsrail fanatizmine, daha yeni yeni, o da ancak son zamanlarda yapılan açık göndermelerde başlıca meşgaleleri Batı Şeria'da şiddet kullanarak kanunsuz yerleşim merkezleri kurmak olan Gush Emunim müritlerine münhasır

kalmaktadır. Ancak bu yazılar da, işgal altındaki Arap topraklarında kanunsuz yerleşim merkezleri kurmak işini sadece bu fanatiklerin değil, olayı başlatan "laik" İşçi Partisi hükümetinin de yaptığı "münasebetsiz" gerçeğini hasıraltı edebiliyorlardı. Bu tür taraflı haberler, bence, Ortadoğu'nun "tek demokrasisi", "bizim sarsılmaz müttefikimiz" İsrail'in, İslamiyet'i

108

109

kötü göstermek için nasıl kullanıldığının belirtileridir." Böyle yapmak suretiyle, İsrail, Batı'nın Müslüman kuraklığından **ya-1** rattığı (hem de çok sayıda aferin ve kendi kendini tebriklerle) bir kale olarak ortaya çıktı. Dahası, Amerikalıların gözünde, **İsrail**'in güvenliği, İslamiyet'i kovmak, Batı hegemonyasını idame ettirmek ve modernizasyonun basiretini göstermekle aynı şeyler haline geldi. Bu yöntemleri kullanarak üç dizi kuruntu; İslamiyet imajı, modernizasyon ideolojisi ve İsrail'in Batı'ya sağlayacağı fayda, birbirlerini iktisaden destekleyip tekrar tekrar üreterek Batı'nın kendisi için uygun gördüğü imajı desteklemekte ve Doğu üzerindeki Batı hakimiyetini arttırmaktadır.

Ayrıca, "bizim" islamiyet'e karşı tavrımızı izah edebilmek için, Amerika'daki istihbarat Örgütlerinin ve politika saptayan mekanizmanın bütününün bu kuruntulara dayanmakta ve bu hayalleri yaymakta olduğunu görmemiz gerekir. Jeopolitik strateji uzmanlarının yanında yer alan intelijensiyanın geniş katmanları İslamiyet, petrol, Batı medeniyetinin geleceği, kargaşa ve terör karşısında demokrasi savunması gibi konularda hep beraberce coşkun fikirler ileri sürmektedirler. Daha önce bahsettiğim nederilerden ötürü bu büyük nehre, İslam uzmanları da malzeme sağlamaktadırlar. Jeopolitika ve soğuk savaş ideolojisinin kültürel ve siyasal kuruntuları, akademik İslam araştırmasının, daha Önce belirttiğim nedenlerden dolayı, pek az bir kesimine bulaşmış olmasına rağmen, bu yine de reddedilemez bir olgudur. Kitle iletişim araçları, bunlardan hemen sonra gelir ve bu mekanizmalardan en kolay görüntüye dönüşebilecek şeyleri alır; böylece karikatürler, ürküntü veren çapulcular, Müslüman cezaları Üzerinde yoğunlaşmalar vb. ortaya çıkar. Bütün bunlara nezaret edenler güçlü kuruluşlardır: Petrol şirketleri, dev şirketler ve uluslararasılar, savunma ve istihbarat camiası ve hükümeti yürütme görevini üstlenen bölümü. 1978'de Başkan Carter, Şah'la ilk yeni yılını kendi ofisinde geçirdiği ve "İran bir istikrar ada-

110

sidir" dediğinde, Birleşik Devletler'in çıkarlarını temsil eden ve aynı zamanda İslamiyet'i kapsayan bu güçlü mekanizmanın harekete geçirdiği kuvvetle konuşuyordu.

111

II - Yorum Çevreleri

Bu noktada, liberal entelektüellerin ve jeopolitik stratejistlerin. Birleşik Devletler'de İslamiyet'i nasıl kullandıklarını görmekte yarar var. OPEC fiyatlarının 1974'deki ani artışından önce, İslamiyet'in kültür hayatında ve basında hemen hemen hiç önemsenmediğini söylemek mübalağa olmasa gerekir. İnsanlar, Araplardan, İranlılardan, Pakistanlılardan ve Türklerden bahse- -dildiğini duyarlardı; ama Müslümanlardan, nadiren. Fakat kısa bir süre sonra, ithal petrol fiyatının şaşırtıcı maliyeti, kamuoyunda bir sürü tatsız şeylerle bağdaştırılmaya başlandı: Amerikanın ithal petrole bağımlılığı (buna genellikle "yabancı petrol üreticilerinin insafına sığınmak" deniyordu); Basra Körfezi'nden **çı-1** kan inatçı uzlaşmazlığın teker teker her bir Amerikalıya yöneltilmiş olması endişesi; ve hepsinden önemlisi, sanki bugüne kadar duyulmamış, kim olduğu belirsiz bir sesin, enerji, artık eskisi gibi "bizim" emrimize amade değil, uyarısı. Bundan böyle "tekel", "kartel" ve "blok" gibi kelimeler aniden kıymete binecekti. Ancak hemen hiç kimse Amerikan uluslararası şirketlerinin kartel olduğundan bahsetmiyordu; bu etiket OPEC üyeleri- ' ne tahsis edilmişti. Esas itibarıyla görünen, ekonomi üzerindeki ■ bu yeni baskı ile birlikte, kültürel ve siyasal yaşamda da yeni bir durumun ortaya çıkacağıydı. Birleşik Devletler, dünyaya ege-men bir güç olma pozisyonundan savaş sahasına çekiliyordu.,

112

Fritz Stem, "Commentary"de bu, savaş-sonrası döneminin sonu, diyordu.³⁶

Bu değişime ilişkin ilk önemli yazı dizisi 1975'in ilk aylarında Commentary'de yayımlandı. İlki, Robert W. Tucker'ın,* -Petrol: Amerikan Müdahalesi Meselesi" (Ocak), adlı yazısıydı; bunu Daniel Patrick Moynihan'ın** "Birleşik Devletler Muhalefette" (Mart) yazısı izledi. Her ikisinin başlığı da, neleri iddia edecekleri konusunda yanılgıya meydan vermeyecek kadar açıktı Moynihan daha sonra, Birleşik Amerika'nın, Birleşmiş Milletler'deki temsilcisi oldu ve orada, dünyanın dikkatini, "Batı

demokrasilerinin", kollarını kavuşturup eski sömürgelerin kendilerine zorbalık etmesine izin veremeyeceklerine çaktı. Zaten, bundan böyle hangi terimlerle konuşulacağı, onun ve Tucker'ın Commentary'deki yazılarında belirlenmişti.

Adamlardan hiçbirisi, İslamiyet'le ilgili bir şey söylemedi; ancak bir yıl sonra belli olduğu gibi, İslamiyet Tucker ve Moynihan tarafından tarif edilen ani ve kabul edilemez değişiklikler nedeniyle kendisine hazırlanan rolü oynayacaktı. Bu değişiklikler, ülkede birçok kişinin fiilen yaşadığı deneyimlere şekil, konuşma üslubu ve dramatik bir yapı kazandırdılar. Tucker'ın ifade ettiğine göre Birleşik Devletler tarihinde ilk defa, eşitlik ilkeleri, ülkeye dış ülkelerden tatbik ediliyordu. Moynihan'a göre ise İngiliz emperyalizminin yaratıkları olan işte bu yabancı milletler kişiliklerini ve fikirlerini İngiliz sosyalizminden almışlardı. Felsefelerinin temeli istimlak, bunu beceremezlerse, servet dağılımıydı; tek ilgilendikleri şey eşitlikti; onları ne üretim ilgilendiriyordu ne de, anlaşılan, özgürlük. "Biz özgürlük partisin-deniz" diyordu Moynihan ve askerce bir gösteriyle de ekliyordu: "şu bayraklarımızı bir açacak olsak, şerbet bırakılacak ener-

¹ Robert W. Tucker ABD'li siyaset bilimci. (AA)

² DP. Moynihan: Katolik asıllı Amerikalı bilim adamı. (AA)

113

jinin hacmi bizi bile şaşırtabilir."37 Aralarında petrol üreticilerinin de yer aldığı bu yeni milletler, "bizim" ile "onlar" arasındaki eşitsizlikleri düzeltmek peşindeydiler ki, Tucker'a göre, bu uğursuz bir "bağımlılık" demektir ve gerekirse onları işgal ederek bu bağımlılıktan kurtulmamız gerekirdi.³¹

Bu iki yazıda yer alan birtakım stratejilerden bahsetmek gerekir. Birincisi, ne Tucker'ın petrol üreticilerinin ne de Moynihan'ın yeni Üçüncü Dünya ülkelerinin kimlikleri, tarihleri ve kendilerine özgü yörüngeleri vardır. Bunların sadece sözü edilmekte, yekpare bir bütün olarak nitelendirilmekte ve gerisi getirilmemektedir. Eski sömürgeler, eski sömürgelerdir; petrol üreticileri, petrol üreticileri. Aksi takdirde, hem anonim hem de tehdit eder bir şekilde inatçı oldukları ortaya çıkacaktır. Onların "orada" olmaları bile bizim için bir risk ifade eder. İkincisi, bu ülkeler, eskiden kurulmuş olan dünya güçlerinin şimdi karşılarında saf oluşturdıkları soyutlamalardır. "Birdenbire" diyor Tucker, daha sonra petrol ve güç üzerine yazdığı bir makalesinde, "uluslararası bir toplum ihtimali ile karşı karşıyayız. Bu toplumda 'dünya hasılatı' olarak adlandırılan şeyin düzenli dağıtımını güvence altına almak mümkün olmayabilir ve bunun nedeni gelişmiş kapitalist ülkelerden en güçlü olanlarının artık ni-zamları getiren ve geliştiren ülkeler olmayacaklarıdır." Eğer bu ; yeni milletler nizam koyucu ve geliştirici değillerse ancak nizamı bozucu olabilirler. Ve üçüncüsü, nizamı bozacaklardır; çünkü bir grup halinde "biz"e niceliksel olarak eşit ve karşıttırlar."

Tucker ve Moynihan'ın sözleri kısmen, Batı'nın yakın tari- ' hinde zaman zaman tekrarlanan ve "Batılı özelliklerin muhasara altına alınması" şeklinde ifade edilen mukaddes ilahinin mantığını izliyordu. Aynı temaya, örneğin, Henri Massis'in *La D6-fense de l'Occident* (1927) adlı kitabında ve daha yakın bir zamanda, Anthony Harteley'in "Barbar İttihatı: Medeni Tarihteki 'Tahripkar Unsur' Üzerine" isimli makalesinde rastlıyoruz.^{4*}

114

Ancak Tucker ve Moynihan'a göre, Avrupalı bir emperyalist. Doğululardan bahsederken "bizim bildiğimiz insanlar", çünkü "biz" gerçekten onları idare ettik diyebilir. Fakat Avrupalı bir emperyalist, Moynihan, Üçüncü Dünya devletlerinin taklitçi olduklarını ve bizim onları ne olduklarına değil, neleri taklit ettiklerine bakarak tanıyabileceğimizi söylüyordu. Ancak bu nizamı bozacak insanlar kimlerdir, gerçek emelleri nelerdir, nereden geldiler, neden böyle davranıyorlar gibi sorular sorulmayan, sorulmadıkları için de cevaplanamayan sorulardır.

Yazıların tarihi, Birleşik Devletler'in Çin'inden çekildiği döneme rastlar. Bu dönemde, "Vietnam sonrası sendromu"na* ilişkin pek çok yazı yazılmış olmasına rağmen, çok uzaklardaki Amerikan çıkarlarını istikrarsızlık ve ayaklanmalara karşı korumak için askeri hareket gereklidir iddiasının, Vietnam'dan çıkarılıp çok daha yakın bir yere, Müslüman dünyasına transfer edildiğinin farkına varanların sayısı pek azdı. Yine aynı dönem, ilerici liberallerin Üçüncü Dünya davalarından, özellikle vaatlerini yerine getirmiyormuş gibi görünen Üçüncü Dünya ülkelerinden soğumaya başladıkları zamandır. Konuyla ilgili ilk akla gelen örnek Gerard Chaliand'ın "Üçüncü Dünya'daki Devrim" adlı kitabıdır. Vietnam, Küba, Angola, Cezayir ve Filistin kurtuluş hareketlerinin bu iyi tanınan destekleyicisi, 1977'de yazarken an-ti-sömürge hareketlerinin Batı'nın coşkusuna değmeyecek kadar alelade, müstebid devletlerle sonuçlandığı neticesine varı-yordu." Dissent" dergisi bir başka örnektir.

Dergi, 1978'de, "Kamboçya'daki son olaylar bizim Vietnam savaşına muhalif tutumumuzu yeniden gözden geçirmemizi gerektirir mi?" konulu bir sempozyum düzenledi. Bahis konusu son olaylar Kızıl

• Vietnam Sonrası Sendromu: Vietnam Savaşı'ndan sonra Amerikan kamuoyuna hakim olan, dış müdahaleleri kınama, Amerikan hükümeti ve ordusuna duyulan saygının azalması ve "başka Vietnam istemiyoruz!" şeklinde ifade edilen duyguların bütünü. (AA)

115

Kmerler'in zaferi ve onu izleyen vahşet haberleriydi. Cevaplar bir yana, sorunun kendisi dahi 1960'ların coşkusundan uzaklaştığını, bunun yerini uluslararası yeni gerçeklerin karşısında duyulan tedirginliğin aldığını gösteriyordu ve yeni gerçeklerin her biri çok yakın gelecekteki felaketlere işaret ediyordu. Milletlerarası ekonomik sistemin başarısızlığa uğramış olması da felaket beklentilerini, haklı olarak, destekledi.

Hasılı, haber ve petrol tüketicilerinin hissettikleri, şimdiye kadar rastlamadıkları ve ne olduğu belirsiz bir kayıp ve yıkım ihtimaliydi. Bütün bildiğimiz, bunca zamandır varlığını çok doğal kabul ettiğimiz şeylerin elimizden alınacağıydı. Bundan böyle otomobillerimizi istediğimiz gibi kullanamayacaktık, petrol çok pahalıydı. Konforlarımız ve alışkanlıklarımız baştan aşağı ve hiç istemediğimiz şekilde değişiyormuş gibi görünüyordu. Petrolü kaybetme telaşı içinde, maddenin kendisi de kayboldu. Sahiden petrol açığı var mıydı? Benzin istasyonlarının önüne kuyruklar oluşmasının nedeni panik olabilir miydi? Petrol şirketlerinin hızla yükselen kar marjları krizle bağlantılı olamaz mıydı? Kimse bilmiyordu⁴² Daha önemli bir şeylerle meşgul gibiydiler. Akıl almaz derecede paralı, iyi silahlanmış ve entarili Araplar, Batı'da her yerden çıkıyorlardı. İslamiyet'in yeni yeni takındığı bu iddialı tavır. Ekim 1973'ün, bazılarının Ramazan Muharebesi diye adlandırdığı savaşına bağlanabilirdi. O tarihte Mısır ordusu sağlam Bar-Lev hattını geçmiş, ancak Arap askerleri bu sefer 1967'deki gibi kaçmamışlar aksine hayret edecek kadar iyi savaşmışlardı. Daha sonra, 1947'de Filistin Kurtuluş Cephesi, Birleşmiş Milletler'de boy gösterdi. Şeyh Yamani, Müslüman ve petrol zengini Suudi olmasından başka bir niteliği olmamasına rağmen bir otorite timsali haline geldi. İran Şahı da dünya çapında bir lider oldu. 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde, artık Endonezya, Filipinler, Nijerya, Pakistan, Türkiye, çeşitli Körfez emirlikleri, Cezayir ve Fas gibi ülkelerin Ameri-

116

ka'nın başına dert açmaya muktedir oldukları düşünülmeye başlanmıştı. Bu yeni oluşum, "aniden" ortaya çıkan bu devletlerin geçmişleri ve kimlikleriyle ilgili hemen hiçbir şey bilinmediğinin bilincine varmaktan doğan tedirginliği de beraberinde getirdi. Bundan böyle o zamana kadar varlıklarının farkına varılmayan çok sayıda Müslüman devlet, onların ileri gelenleri ve mevcudiyetleri, kamu bilincinde yeni bir statüye kavuşacaktı: haber statüsüne.

Ancak bu yeni statü de yeni bir şeyler getirmediği için gerçek bir aşama değildi. Yeniymiş gibi görünen oluşundan açıklamaya veya tanımlamaya hazır bir grup yoktu. Moynihan ve Tuc-ker gibiler, İslamiyet'i de içeren fakat münhasıran İslamiyet'e ait olmayan bir kesitten uluslararası tarihi sonuçlara varıyorlardı Bunların sonucu olarak, bugün nereye baksak, İslamiyet'in "izahına gerek olmayan" ve "özen gerektirmeyen" bir imajı olduğunu görürüz. Dile getirilmeyen bir varsayım, "İslamiyet" Özel ismini herkesin demokrasiden veya bir kimseden veya ka-tolik bir kurumdan bahsedermişçesine rahat kullanabileceği kadar basit bir anlamı ifade eden bir kelime olmasıdır. Bu "özensizlik" daha önce örnek gösterdiğimiz Time kapağında vardı. Ne var ki, aynı özensizliğe daha seviyeli tartışmalarda. Örneğin ileri gelen liberal yayınların ağırlıklı ve ciddi makalelerinde rastlamak rahatsız edicidir. Böyle olunca, seviyeli yayınlarla (daha önce açıkladığım entelektüel-jeopolitik fikir değiştirmeden dolayı) diğerleri arasında pek fark olmadığını görüyoruz.

Kayda değer bir örnek, Michael Walzer'in 8 Aralık 1979, New Republic dergisindeki, "İslamiyet Patlaması" adlı yazısıdır. Kendi tanımlamasıyla, "bir uzman olmayan" Walzer, yirminci yüzyılın Filipinler'de, İran'da, Filistin'de ve başka yerlerde patlak veren çok sayıda önemli (kendisine göre) ve büyük ölçüde şiddet içeren tatsız olayları ile uğraşıyor. Walzer'e göre, bütün bu olaylar aynı şeyin, yani İslamiyet'in değişik çehreleri olarak

117

yorumlanabilir. Hepsinde ortak olan noktalar şunlardır, diyor Walzer; bir, Batı'nın siyasal gücünü baskı altına almaya çalışan tavır; iki, korkutucu bir ahlak anlayışından kaynaklanmak (Wal-zer'in kesin inancı, Filistinlilerin İsrail sömürgeciliğine karşı direnmelerinin nedeni siyasal, dünyevi veya insanî değil, dinidir); üç, "sömürgeciliğin ince yüzü olan liberalizm, laiklik, sosyalizm veya demokrasiyi" ortadan kaldırmak. Bu üç ortak niteliğin hepsinde İslamiyet'i görmek kabildir.

"İslamiyet" olayların ve mekan farklılıklarının üzerinde bir kuvvettir. Yine Walzer'e göre, İslamiyet'ten bahsederken nerdeyse otomatik olarak, zaman ve mekan dışına çıktığınızın; demokrasi, sosyalizm ve laiklik gibi siyasal ihtilaflardan kurtulduğunuzun; ahlaki engelleri bir yana bıraktığınızın farkına varabilirsiniz. Makalesinin sonuna geldiğinde, Walzer, "İslamiyet" kelimesi kullanıldığında, İslamiyet denilen elle tutulur bir cisimden bahsedildiğine ve bu cismin ne olduğunun çok açık olması nedeniyle üzerinde uzun boylu düşünülmesinin ve nitelikler atfedilmesinin abes olduğuna (en azından) kendisini ikna etmişti. Bu açık seçikliğin kaçınılmaz sonucu, İslamiyet'in geçmişi yokmuş veya bir tarihi olduğu kabul edilse bile, geçmişinin konuyla ilgisi yokmuş gibi düşünmek eğilimidir. Bu durumda, Moynihan ve Tucker gibi gericilerin iddiaları, solcu-liberaller tarafından onaylanmış ve geliştirilmiş olmaktadır.

Bu yeni jeopolitik ve entelektüel çerçeve içerisinde, İslamiyet'in bir başka vechesi de hemen her durumda, normal, Batılı, günlük ve "bizim" olan herşeye ters düşmesidir. Walzer'i ve ona kaynaklık eden bilim adamlarını okuduğumuz zaman edindiğimiz izlenim budur. Bir "İslam Dünyası" kavramı bile, bu dünyanın "bizim" dünyamıza ters düştüğünü ima eder. "İslam Dünyası" kavramı, Flora Lewis'in 28, 29, 30 ve 31 Aralık 1979'da, New Times'da yayımlanan bir yazı dizisinin konusuydu ve dizinin yayımlanmasının gerçek nedeni "İslamiyet'in" ya-

118

ni, Amerikalıları rehin tutan "o İranlıların, bize karşı" olmalarıydı. Bu duygu, Bayan Lewis'in İslamiyet'in gözle görünür anormalliklerini sıralamasıyla pekiştirildi: Arap dilinin gariplikleri, acayip inançlar, müminlerin üzerinde totaliter bir hakimiyet kuran din vb. Madem ki "İslamiyet" izah gerektirmeyecek kadar açık bir olaydır; o halde, "bizim" aşına olduğumuz gerçeklerden ve müeyyidelerden sapıyor olmasının bir tek açıklaması vardır: bize karşı olması ve bizi tehdit etmesi. Sonuç olarak İslamiyet, türlü şekillere bürünebilmesine rağmen, elle tutulur ve tanınabilir gerçekler bütününe dönüştürüldü. Bu gerçekler hakkında hüküm bildirirken veya mantıklı stratejiler ileri sürerken pek fazla Özen göstermeye de gerek yoktu. Üstelik gerçekler insan biçimindeydi. Şu halde, İslamiyet'i hemen her Müslüman'la bir tutabilirdiniz ve bu iş için en iyi aday Ayetullah Humeyni'ydı. Bu eşleştirmeyi yaptıktan sonra, söylediklerinizin aslı olup olmadığına bakmadan, İslamiyet'i hoşunuza gitmeyen her şeyle bağdaştırabilirdiniz. Bir örnek, Humeyni'nin "İslam Devleti" adlı kitabının Manor Books Yayınevi tarafından "Ayetullah Humeyni'nin Mein Kampf' ı" ismiyle yayımlanmasıdır. Kitabın bir de George Carpozi, Jr. (kıdemli bir New York Post muhabiri) tarafından yazılan eki vardır. Carpozi, kendi bildiği nedenlerle, Humeyni'nin Arap olduğunu ve İslamiyet'in beşinci yüzyılda ortaya çıktığını iddia etmektedir. Carpozi'nin incelemesi şu tatlı sözlerle başlıyor: "Başka bir dönemin Adolf Hitler'i gibi, Ayetullah Ruhullah Humeyni bir zorba, bir tuzakçı, dünyanın düzen ve barışını tehdit eden nefret dolu bir insandır. Mein Kampf 'in yazarı ile sevimsiz 'İslam Devleti'nin derleyicisi arasındaki temel fark, birisinin Allah'a inanmaması, diğerinin 'Allah'ın adamı' olma numarası yapmasıdır."⁴³

İslamiyet'in bu biçimde sunulması, dünyayı Amerikan yanlı-

119

ları ve Amerika'ya karşı olanlar (veya komünizm taraftarları ve konünizme karşı olanlar) şeklinde İkiye bölme eğilimlerinin; siyasal oluşumları aktarmakta gösterilen İsteksiz tavırların; lü-l zumsuz, değeri kendinden menkul (ya da her ikisi birden) örneklerin ve değer yargılarının empoze edilmesinin; tümüyle yanlış istihbaratın tekrarların, ayrıntıları vermekten kaçınmaların ve gerçek açısının yokluğuna tanıklık etmektedir. Bunun böyle olmasının nedeni İslamiyet değil, Batı toplumunun çeşitli çehreleri ve böylesi bir "İslamiyet" fikrini yansıtan ve hizmetinde olan basındır. Sonuçta dünyayı tekrar Orient ve Occident diye ikiye böldük ve Doğu ile ilgili tezlerimiz değişmedi. Bütün yaptığımız gözlerimizi, sadece dünyaya değil, kendimize ve Üçüncü Dünya denilen şeyin gerçekten ne olduğuna kapatmak-] tan ibarettir. Tutumumuz oldukça önemli birtakım sonuçlar doğurdu. Bunlardan ilki, spesifik bir İslamiyet resminin ortaya çıkmasıydı. Diğerlerini şöyle sıralayabiliriz: İki, İslamiyet'in anla-] minin veya mesajının belirli bir çerçeve içine alınması ve klişeleştirilmesi; üç, "bizi", İslamiyet'le kapıştıran hasmihane bir siyasal durumun yaratılmış olması; dört, İslamiyet'in bu yalınlaştırılmış imajının İslam Dünyası üzerindeki etkileri; ve nihayet, 1 basının yarattığı "İslamiyet" ile bizim ona karşı takındığımız 1 tavrın, bize sadece "İslamiyet" hakkında değil, kendi haber, bilgi ve milli politika kurumlarımız hakkında pek çok şey öğretebilecek nitelikte olmasıdır.

Bugünlerde gündemde olan genel İslamiyet imajı hakkında bütün bunları sıralarken, basının kötü niyetlerle saptırdığı "İslamiyet" in dışında, uzaklarda bir yerlerde bir de "sahici" İslamiyet olduğunu

söylemek istemiyorum. Hiç değil. Çünkü Müslüman olmayanlar için olduğu kadar, Müslümanlar için de, İslamiyet aynı zamanda hem nesnel, hem de kişisel bir olgudur. İnsanlar bu olguyu, inançlarında, toplumlarında, tarihlerinde, geleneklerinde veya gayri-müslim yabancılar karşısında kaldıkların-
120

da kişi veya toplum olarak hissettiklerini saptamak, tecessüm ettirmek veya kimliğini damgalamak ihtiyacını duydukları için yaratırlar. Söylemek istediğim, basının "İslamiyet'inin de, Batılı bilim adamlarının "İslamiyet"inin de, Müslüman'ın "İslamiyet'inin de, sadece tarih içinde yer alan, niyetler ve yorumlardan ibaret olduğudur. Bu bağlamda, sadece tarih içinde değerlendirilebilir. Ben kendim ne dindarım, ne de Müslüman kökenli. Buna rağmen, belirli bir inancı olduğunu ilan eden insanı anlaya-bildiğimi sanıyorum, inançlar üzerinde tartışma mümkün olabileceksen, bu tartışmanın ancak İnançların insan tarihinde ve topluluklarında kendilerini belirli hareket tarzları ile belli eden "yorumlar" üzerinde olabileceğine inanıyorum. Örneğin, Pehlevi rejimini deviren "İslam Devrimi"ni tartıştığımızda, devrimcilerin gerçekten Müslüman olup olmadıkları hakkında hiçbir şey söylememeliyiz. Üzerinde durabileceğimiz tek şey, onları, İslamiyet düşmanı, müstebid, zorba bir rejim olarak niteledikleri bir rejimle bilinçli olarak (veya bir Müslüman olarak) kapıştıran İslamiyet kavramlarıdır. Bunu yaptıktan sonradır ki, onların kendi İslamiyet tefsirlerini Time ve Le Monde'un İslamiyet ve İran Devrimi ile ilgili yazılarıyla karşılaştırabiliriz. Bir başka deyişle, burada ele aldığımız, en geniş anlamıyla yorum çevreleridir. Bu yorum çevreleri birbirlerine çoğunlukla terstir ve farklılıkları çoğu kez savaşlarla sonuçlanır. Ve her bir çevre; kendi yorumunu yaşamının en temel unsuru olarak sergiler. Hakikat ve realiteyle direkt temas halinde olan kimse yoktur. Herbirimiz fiilen insanların yarattığı bir dünyada yaşarız. Bu dünyada, "ulus" veya "Hristiyanlık" veya "İslamiyet" gibi şeyler herkesin üzerinde insan emeğinin, bu şeylere tanıyabileceğiniz bir kimlik vermek için bilerek ve isteyerek uğraşmış olmasının sonucudur. Bu, hakikat ve realite diye bir şey olmadığı anlamına gelmez. Bunların olduğunu, ağaçlara, mahallemizdeki evlere baktığımızda ya da bir kemik kırdığımızda veya sevdiğimiz birisi öldü-
121

günde biliriz. Fakat genel olarak, hakikat olarak kabul ettiğimiz şeylerin ne ölçüde kendi kişisel yorumlarımız ve manalandırma-mızdan kaynaklandığını veya ne ölçüde bize dışardan empoze edildiğini gözardı etmek veya küçümsemek eğilimindeyizdir. Dışardan empoze edilen yorumlar bir topluluk içinde yaşamının vazgeçilmez unsurlarıdır. Bunu C. Wright Mills açıkça ortaya koyuyor: *"İnsanlığın durumunu anlamanın ilk kuralı, insanların elden düşme dünyalarda yaşadığını bilmektir, insanlar, kişisel deneyimlerinden çok daha fazla, bir şeylerin bilincindedirler ve kişisel deneyimleri her zaman için dolaylıdır. Yaşamlarının niteliğini, başkalarından aldıkları anlamlar belirler. Herkes, böyle anlamların oluşturduğu bir dünyada yaşar. Katı gerçeklerden oluşan bir dünya ile karşı karşıya gelen kimse yoktur. Böyle bir dünyanın olması mümkün değildir. Böyle bir dünyaya en çok yaklaşanlar bebekler ve akıl hastalarıdır; o zaman da, anlamsız olayların dehşet verici görüntüsü, manasız karmaşası, hemen hiç güvensiz ortam içinde paniğe kapılırlar. Fakat insanlar günlük hayatlarında katı gerçeklerden oluşan bir dünya ile karşılaşmazlar. Deneyimleri, klişeleşmiş anlamlar ve hazır yorumlarla \ şekillenir. Kendileri ve içinde yaşadıkları dünyaya ilişkin imajlar onlara hiç tanımadıkları ve asla tanışmayacakları şahitler tarafından verilir. Yine de, her İnsan için bu imajlar-yabancılar ve ölümler tarafından sağlanan bu imajlar-insan olarak yaşamının en temel unsurudur. Bilinç, insanın maddesel varlığını oluşturmadığı gibi, maddesel varlığı da bilincini oluşturmaz. Bilinç ile varlık arasında duran başka insanların anlamlar, tasarılar ve iletişimler şeklinde öncelikle konuşma daha sonra da semboller olarak, geride bıraktıklarıdır. Miras kalan ve kutlanılan bu yorumlar, insanların varolma bilinçlerini etkilerler. İnsanların gördüklerine nasıl tepki*

gösterdiklerine, neler hissettiklerine ve hissettiklerine karşı nasıl bir tepki gösterdiklerine ilişkin ipuçla-

122

rı verirler. Semboller, deneyimleri netleştirir; anlamlar bilgiyi düzenler; bir anlık gözlemlere olduğu kadar bir Ömür boyu yaşayan emellere de kılavuzluk ederler. Her insanın doğayı, sosyal olayları ve kendisini "gözlemlediği" kuşkusuzdur; fakat insan doğa, toplum veya kendisi hakkında veri olarak kabul ettiği şeylerin çoğunu gözlemlemez ve gözlemlememiştir. Her İnsan gözlemlediklerinin ve gözlemlemediklerinin birçoğunu yorumlar; ancak yorum terminolojisi kendesine ait değildir. Gözlemleri ve yorumları hakkında her insan başkaları ile konuşur, fakat "raporları"nın başkalarının ifadeleri ve imajları olduğu halde kendisine mal ettiği terimlerden oluşması ihtimali yüksektir. Katı gerçek, sağlıklı yorum, uygun takdim dediği şeylerde, her insan, gözlem kulelerine, yorum merkezlerine, takdim depolarına gittikçe artan bir şekilde güvenmektedir ki çağdaş toplumda bunlar, kültürel mekanizma diye adlandıracağım araç tarafından kurulur. ""

Çoğu Amerikalı (ve Avrupalı) için, onlara İslamiyet'i "takdim" eden kültürel mekanizma büyük çapta, radyo-televizyon şebekeleri, günlük gazeteler ve büyük tirajlı dergilerdir. Filmler görsel bir tarih duygusu aşıladıkları ve bizden uzak yöreler hakkında bilgi verdikleri kadarıyla önemlidirler. Güçlü kitle basını ile birlikte İslamiyet'in münferit bir resmini çizmek ve hizmetinde oldukları toplumun büyük çıkarlarını yansıtmak suretiyle, yorumların toplumsal çekirdeğini oluştururlar. Bu İslamiyet tablosu ile birlikte, ona ilişkin duygular "genel muhteva" diye adlandırabileceğimiz bir bütün oluştururlar. "Muhteva"dan kastım resmin kanavas, realitedeki yeri, taşıdığı değerler ve ona sahip olanda uyandırdığı duygulardır. Dolayısıyla, İran krizi televizyonda düzenli bir şekilde, zikreden "müslüman" grup görüntüleri ile birlikte "anti-Amerikancılık", uzaklık, yabancılık ve görüntünün tehditkar niteliğine ilişkin sözlü anlatımla birarada sunuluyor ve "İslamiyet" bu çerçeveye içine hapsediliyorsa, o zaman

123

bizde, temelinde sevimsiz ve olumsuz bir şeyle karşı karşıyayız duygusu uyandırıyor demektir. Eğer "İslamiyet" bize "karşı" ise ve "orada" ise, o zaman bizim de ona karşı bir tepki geliştirme miz gerektiğinden kuşku duyulmayacaktır. Ve eğer bir Walte« Cronkite'in* akşam haberlerini "İşte, böyle..." diye bitirdiğini duyar ve görürsek,* gördüğümüz şeylerin bir televizyon şirketinin böyle düzenlemeyi yeğlediği için gördüğümüzü düşüneceğimize, işlerin sahiden "işte, böyle" yani doğal, kemikleşmiş, "yabancı" ve "bize karşı" olduğuna karar veririz. La Nouvel ObseS vateur'da, Jean Daniel'in (26 Kasım 1979) "Les Etats-Unis (sont) Asieges par l'Islam" dediğine şaşırılmamalı. Çok bağımlı olmamıza karşın, "İslamiyet'e ilişkin yegane bilgi kaynaklarımız televizyon, gazeteler, radyo ve dergiler değildir. Görüşleri kitle basınının esasen bölük pörçük ve basmakalıp haberlerinden daha karmaşık kitaplar, belirli bir konuda uzmanlaşan dergiler ve konferanslar da vardır.¹* Ayrıca gazetofl radyo ve televizyonda da, başyazılar ve yorumlar arasındaki farklılıklar ya da alternatif veya yabancı geleneksel arasındaki çok sayıda çelişkiler gözlemlenebilir. Kısacası, her ne kadar propaganda niteliğinde olan pek çok şey basın ve hatta isim yapmış bilim adamları tarafından paketleniyorsa da, merkezi bir propaganda mekanizmasının merhametine sığınmış sayılmayız.

Ancak çeşitlemelere ve farklılıklara rağmen ve ne kadar aksini iddia edersek edelim, basının ürettiği ne "gayri-ihthiyari" rufl de tamamiyle "özgür"dür. "Haberler" kendi kendilerine oluşmazlar; resimler ve fikirler realiteden fırlayıp gözlerimize ve kul laklarımıza kendi kendilerine ulaşmazlar; gerçek elimizi uzatıp alabileceğimiz bir şey değildir ve kullanımımıza hazır, kısıtlan mamış bir çeşitlilik de yoktur. Çünkü diğer bütün iletişim araçları gibi, televizyon, radyo ve gazeteler de olup biteni anlaşılır

* Waller Cronkite: Amerikan NBC televizyon sirkelinin eski sevilen haber spikeri. (AA)

124

bir şekilde iletmek için birtakım kurallara ve adetlere uyarlar ve haberlere çoğunlukla şekil veren, gerçeğin kendisinden çok bu kural ve adetlerdir. Halledilmesi güç gerçekleri "haber" veya "hikaye" haline indirmek, bu yazılmamış kurallar çok işe yaradıklarından ve aynı kitleye seslenen basın, erişmeye çalıştığı toplumun gerçek anlayışına hakim olan varsayımların neler olduğunu bildiğine inandığından, İslamiyet'in (aslında, hemen her şeyin) resmi, bu varsayımlar doğrultusunda yeknesak, bazı bakımlardan sadeleştirilmiş ve tek renkli olacaktır. Basının, kar amacı güden şirketler olduğunu ve bu nedenle bazı gerçeklerin resimlerinin üzerinde, diğerlerine oranla daha çok duracaklarının tabii olduğunu söylemek gereksizdir. Bilinçaltı bir ideolojinin harekete geçirdiği ve etkili kıldığı bir

"siyasal" çerçeve içinde böyle hareket etmek durumundadır ve bu siyasal çerçeve basın tarafından sakıncalı olabileceği düşünülmeden ve muhalefetle karşılaşmadan yayılabilmektedir.

Şimdi, birtakım ek açıklamalar getirmek gerekiyor. Endüstriyel Batılı devletlerin, baskıcı ve propagandanın hakim olduğu idare şekilleri oldukları söylenemez, tabii ki böyle değildirler. Örneğin Birleşik Devletler'de, dile getirilemeyecek hemen hiçbir fikir yoktur ve gerek vatandaşlar gerekse basında, yeni, alışılmadık veya yaygın olmayan düşüncelere karşı başka hiçbir yerde olmayan bir açıklık vardır. Dahası, kitaplar ve broşürler bir yana sadece gazetelerin, dergilerin, radyo ve televizyon programlarının çeşitliliği, daha fazla bir şey söylemeyi gereksiz kılar. Buna rağmen, bütün bunların "tek" bir anlayışı aksettirdiğini söylemek haksızlık etmek değil midir?

Elbette öyledir ve ben denemek bile istemem. Fakat bütün bu olağanüstü çeşitliliğe rağmen ben, birtakım görüşleri yücelten ve bazı gerçekleri diğerlerinden daha çok ortaya çıkaran nitelikli ve nicelikli bir eğilim olduğunu kesinlikle düşünüyorum. Daha önce bahsettiğim şeylerin başlıklarını hemen tekrarlaya-

125

yım ve bunların basının bazı unsurları ile nasıl işlediğini göstereyim. Doğal bir dünya yaşamıyoruz; gazeteler, haberler ve kanaatler gibi şeyler kendiliklerinden ortaya çıkmıyorlar; insanın istemi, tarihi, sosyal koşulları, kurumları ve mesleğinin geleneklerinin sonucu olarak "yapılıyorlar". Basının, nesnellik, haber gerçekliği, kapsamı ve doğruluk gibi hedefleri, çok görelî terimlerdir. Erişilebilir gayelerden çok niyetleri ifade ederler. Sırf bizim gazetelerimizin güvenilir ve gerçekçi, komünist ve Batılı olmayan ülkelerin gazetelerinin ise propagandacı ve ideolojik olduğunu düşünmeye alışık olduğumuz için, basının bu niteliklerinin kendi kendine oluşturduğunu düşünmemeliyiz. Herbert Gans'ın, "Neyin Haber Olduğuna Karar Verme" adlı çok Önemli kitabında gösterdiği gibi, gerçek hayatta gazeteciler, haber ajansları ve radyo-televizyon şebekeleri, neyin nasıl takdim edileceğine bilinçli bir şekilde karar verirler. Bir başka deyişle, haber edilgen bir şey değil, karmaşık bir bilinçli seçim ve ifadenin sonucudur.

Son zamanlarda, ileri gelen haber-toplama ve haber-yayma? mekanizmalarının Batı'da nasıl işlediğini gören çok sayıda kanıt toplandı Gay Talese ve Harrison Salisbury'nin "New York Times" adlı kitabı, David Halberstam'ın "The Povers That Be"si, Gay Tuchman'ın "Making News", Herbert Schiller'ül iletişim endüstrisi hakkındaki çeşitli incelemeleri, Michael Schudson'un "Discovering the News"ı, Armand Mattelart'ın "Multinational Corporation and the Control of Culture" adh İdi taplan, toplumda belirli kanaatler uyandıran haberlerin şekillenmesinde, bu kurallara, çerçevelere ve bütün oluşumu gözden kaçırılmayacak kadar belirgin bir kimlik veren geleneğin varlığını değişik açılardan teyid eden incelemelerden sadece birkaçıdır.⁴¹ Her normal insan gibi, bir muhabir de, bazı şeylerin doğal oldu- ğunu var sayar. İçinde doğup büyüdüğü birtakım değer yargılarını test etmek ihtiyacını duymaz. Aynı şekilde, kendi toplumu-]

126

nun alışkanlıklarını da oldukları gibi kabullenir. Yabancı kültürleri veya toplumları tarif ederken kendi eğitiminden, ulusal kimliğinden ve dininden sıyrılmayacaktır. Bu durumda, meslek ahlakı bilinci ve meseleleri ele alış şekli, ne söylediği, nasıl söylediği, kimin için söylediği düşüncelerine karışır. Robert Darnton, "Writing News and Telling Stories" adlı makalesinde bu meseleleri o kadar iyi anlatır ki, yazıyı okuduğumuzda, muhabirlerin çalışma gerçeklerini, kendileri ile "kaynakları arasında aynı anda oluşan dayanışma ve düşmanlığı", haberlerini "standardize etme ve klişeleştirme"leri için yapılan baskıları ve muhabirlerin "olaylardan çıkarttıklarından çok olaylara yaptıkları ilaveler" gibi şeylere karşı dehşetli bir duyarlılık geliştiririz-⁴²

Amerikan hasmının, Fransız ve İngiliz basınından farklı olması, toplumların, haber tüketicilerinin, örgütlerin ve çıkarların çok farklı olmasındandır. Her Amerikan muhabiri, kendi ülkesinin "çıkarları olan ve bu çıkarlarını kollamak için başka ülkelerde görülmeyen yollar izleyen bir süper güç olduğunu" bilmekle yükümlüdür. İster teoride ister pratikte olsun, basın özgürlüğü takdire şayan bir şeydir. Fakat hemen her Amerikalı muhabir, dünyadan haber verirken şuur altında, kendi şirketinin Amerikan gücünün bir parçası olduğunun farkındadır ve bu güç, yabancı ülkeler tarafından tehdit edildiğinde, basın özerkliği, sadakat, yurtseverlik ve millî kimlik ifadelerinde saklı bîr şeylere boyun eğer. Ama herhalde bunda hayret edilecek birşey yoktur. Hayret edilecek şey, pek çok bakımdan ve çok etkin olduğu halde, özerk basının dış politika saptamakta rolü olmadığını düşünmektedir. Yurt dışında çalışan gazetecilerin CIA tarafından kullanılması bir yana, Amerikan basını, dış dünyadan, hükümet politikasının çizdiği bir çerçeve içinde bilgi toplar ve Vietnam olayında olduğu gibi, ancak bu

politikaya muhalefet varsa, o zaman kendi bağımsız görüşlerini ifade eder. Fakat o zaman bile amaç hükümet politikasının değişmesini sağlamak değilse bile, ki ba-

127

sın mensupları da dahil olmak üzere bütün Amerikalılar için önemli olan budur, görüşlerine hükümet nezdinde ağırlık kazandırmaktadır.

Yurt dışındaki Amerikan gazetecisi, en iyi bildiği şeye hakim olarak yasanır. Bu, kendisini yabancı bir kültürün içinde bulan herkes için geçerlidir; ancak yurt dışında olma nedeninin orada olup bitenleri vatandaşlarının (politika saptayanlar dahil) anlayabileceği bir dile çevirmek olduğunu bilen bir gazeteci için daha da önemlidir. Yurt dışındaki diğer gazetecilerle birarada olmaya çalışır; fakat aynı zamanda, Amerikan sefareti, o ülkede bulunan diğer Amerikalılar ve Amerikalılarla iyi ilişki içinde olduğu bilinen kişilerle temas halindedir. Yurt dışındaki bir gazeteci, sadece bildiği ve öğrendiği değil, Amerikan basınının bir temsilcisi olarak neyi bilmesi, öğrenmesi ve söylemesi gerektiği hakkında hiç azımsanmayacak bir duyarlılığa sahiptir. Bir New York Times muhabiri, Times'ın ne olduğunu ve bir tüzel kişilik olarak kendisini nasıl gördüğünü bilir. Bu durumda, Times'm Tahran muhabirinin yazı olarak gönderdiği şeyle, "The Nation" ya da "in These Times"a bir yazı satmayı uman bağımsız bir gazetecinin Tahran'dan yazdıkları arasında çok önemli, belki de hayati bir fark vardır. İletişim aracının bizatihi kendisi büyük bir baskı getirir. Hazırlanan spotun NBC televizyonunun akşam haberlerine girecek olması, Kahire muhabirinin, olayı Times dergisinin Kahire bürosu şefinin daha uzun bir sürede hazırladığı makalede olduğundan daha farklı bir biçimde ele almasını gerektirecektir. Bu defa da, muhabir raporunun, memleketteki editörler tarafından yeniden düzenlenmesi olayı vardır ki, burada bilinçaltı, siyasal ve ideolojik baskılar devreye girer.

Amerikan basını yabancı ülkeleri aktarırken, kendini yaratmakla kalmaz, "bizim" zaten orada olan çıkarlarımızı büyütür. Basının görüşleri, bir Amerikalı için başka, bir İtalyan ya da Rus için başka şeyler demektir. Bütün bunlar tek bir müşterek ya da

128

bütün basın teşkilatlarının kendilerinin açıklığa kavuşturduklarına, berraklaştırdıklarına ve şekillendirdiklerine inandıkları "ittifak" etrafında toparlanma eğilimindedirler. Önemli olan budur. Basın her türlü şey yapabilir, her türlü düşünceyi yansıtabilir, tuhaf, çok orjinal ve hatta sapık şeylere yer verebilir. Fakat nihayetinde, "Amerika" ve hatta "Batı" denilen bir kurumsal kişiliğin hizmetinde oldukları ve onun ilerlemesine çalıştıkları için, bu merkezi "ittifakı" akıllarından çıkaramazlar. Az sonra İran vakasında göreceğimiz gibi, haberleri biçimlendiren, bir haberin "ne" olduğuna, "nasıl" haber olduğuna karar veren işte budur. Ancak basının bu haberleri istemeden dikte ettiği veya kararlaştırdığı söylenemez. Olay, deterministik kanunların, fesat düşünüyü gizli ittifakların ya da diktatörlüklerin sonucu da değildir. Kültürün sonucudur. Daha iyi bir deyişle, kültürün ta kendisidir ve Birleşik Devletler hasmının durumunda olduğu gibi, çağdaş tarihin çok önemli bir parçasıdır. Basın bizim ne olduğumuza ve ne istediğimize kulak verdiği içindir ki, bu oluşumu incelemek ve eleştirmek zorundayız.⁴¹

Bu "ittifak"ın muhtevasını, "zaman içinde gelişmiş" veya "soyut" olarak değil de, "günümüz gerçeği" şeklinde tarif etmek daha doğru olur. Basının, İslamiyet'i ve İran'ı aktarmasına gelince, bahis konusu "ittifak"ın nasıl oluştuğunu bundan sonraki bölümde göreceğiz. Ancak burada konuyu kapatacak iki yorum getirmek istiyorum.

Her şeyden önce, Birleşik Devletler'in uzlaşması olanaksız pek çok alt kültürden oluşan bir toplum olması nedeniyle, ülkede, aşağı yukarı standardize edilmiş bir ortak kültürün basın aracılığı ile yaygınlaştırılması gerektiği hususunda oldukça güçlü bir istem olduğunu hatırlamak durumundayız. Bu istem, sadece bizim dönemimizin kitle basınına özgü olmayıp Amerikan Cumhuriyeti 'nin kurulduğu günlere kadar uzanan bir soy kütüğüne sahiptir. Püritenlerin, "ıssızla uğraşma misyonu" ile başla-

129

mak üzere, bu ülkede her zaman, işlevi Amerika'daki (ve dünyadaki) ihtilafları mümkün olduğu kadar çok uzlaştırmak ve bu bileşimi yeniden ve Amerika'ya özgü bir tavırla şekillendirmek olan, kurumsallaştırılmış bir ideolojik "beyan" vardır ki, bu "beyan" Amerika'ya özgü bir bilinç, kimlik ve kader ifade eder. "Beyan"ın ve onun Amerikan yaşamındaki kurumsal varlık aralarında Perry Miller ve son zamanlarda Savcan Bercovitch⁵⁰ de olan çok sayıda bilim adamı tarafından güven verici sonuçlara varmak suretiyle incelendi. Bu incelemelerin bir sonucu, böyle bir "ittifakın" gerçekte

değilse bile hayalde var olduğu ve basın bu esas itibariyle milli olan "ittifakın" bir parçası olması dolayısıyla, hizmetinde oldukları toplum adına işlev gördükleri inancında olmalarıdır.

İkinci nokta, bu "ittifak"ın gerçekte nasıl işlediği ile ilgilidir. Bu işleyişi en basit ve bana göre, en doğru nitelendirme yolu, limitleri saptadığını ve baskı yaptığını söylemektir.⁵¹ "İttifak" yazıların içeriğini dikte etmez, belli bir sınıfın veya ekonomik grubun çıkarlarını da mekanik bir şekilde yansıtmaz.

Onun, ancak, hiçbir muhabirin ve yorumcunun dışına çıkmak ihtiyacı duymayacağı görünmez çizgiler çektiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, bu "ittifak" içinde, Amerikan gücünün haince amaçlar için kullanılabileceği düşüncesi hemen tümüyle imkansız; oysa, Amerikan gücünün dünyanın iyiliği için olduğu düşüncesi alışılmış ve doğaldır. Aynı şekilde, Amerikalılar, bir öncü ruhu sergileyen, toprağı daha iyi kullanmaya, vahşilerden kurtarmaya çalışan (Örneğin İsrail) yabancı toplumları veya kültürleri kendilerine daha bir yakın bulup benimserler.⁵² Diğer taraftan, ihtilal eşiğinde olsalar dahi, geleneksel kültürler pek ilgilerini çekmediği gibi, bunlara karşı çoğunlukla bir güvensizlik de beslerler. Komünist propagandanın da benzer kültürel ve siyasal baskılarla yönlendirildiğini varsayarlar." Ancak kendileri söz konusu olduğunda, Amerikalıların çoğu basın tarafından çizilen sınırlardan ve uy-

130

gulanan baskılardan habersizdirler ve bunlar hiçbir zaman açıkça kabullenilmeksizin cereyan eder. Bu olgu bile, çizili sınırların tezahürüdür. Basit bir örnek daha vereyim. Tahran'da Amerikan rehineleri yakalanmış tutuyorlarken, "ittifak" hemen sahneye çıktı ve İran'daki en önemli şeyin rehinelere durumu olduğunu beyan ediverdi. Ülkenin geri kalan kısmı, siyasal oluşumları, günlük hayatı, ileri gelenleri, coğrafyası, tarihi tümüyle önemsizdi. İran ve İran halkı sadece Birleşik Devletler'e karşı oldukları ve olmadıkları ölçülerde vardılar.

Haber verme ve yaymanın niteliksel unsurları olarak düşünülebilecek konular üzerinde yeterince durduk. "Yorum" olarak, haberlerin niceliğine ilişkin olarak söylenebilecek şeyler bellidir: Bir avuç şirket, bir-iki haber ajansı, üç televizyon şebekesi, yarım düzine gazete, iki (belki) üç haftalık haber dergisi, dünyanın en yaygın dağıtımına sahiptirler ve olabilecek en büyük etkiyi yaratırlar.⁵⁴ Burada bir iki isme dikkat çekmek gerekir: CBS, Time, New York Times ve UPI. Bunların dördü daha küçük ve daha az zengin haber ajanslarına kıyasla çok daha fazla insana ulaşır, daha derin bir iz bırakırlar. Bu olgunun dış haberler açısından önemi açıktır. Şöyle ki, bu tür şirketler olay yerinde diğerlerine kıyasla çok daha fazla sayıda muhabir bulundurdıklarından kendilerine bağlı gazetelerin, yerel televizyon istasyonlarının ve radyoların müşterilerine yaydıkları haberlerin temelini onların muhabirleri oluşturur* Dış haberlerin devasa hacmi ve yoğunluğu, bu şirketlerin konular üzerinde "daha bir otoriter" olmaları demektir. Muhabirlerinin ismi, haber tüketicileri arasında daha çok geçer ve bir New York Times veya CBS haberi, kaynağı, kurumsal prestiji, sıklığı (günlük, saatlik vb.), uzman tavrı ve deneyimi nedeniyle inanırılık kazanır. Ve gerçekler (Amerikan imajı), bu sayıca az fakat "asıl" haber ikmalcileri ile

• Birleşik Devletler'deki on bini aşkın günlük gazete bir "zincir" şeklinde birbirlerine bağlıdır ve haberlerini iki veya üç haber ajansından (emin ederler.

131

özerk olmakla beraber pek çok bakımdan bu devlere bağımlı binlerce küçük haber ikmalcileri tarafından müştereken ve istikrarlı bir şekilde biçimlendirilirler.

Bütün bunların çok ciddi bir sonucu Amerikalıların, İslam' Dünyasının yalınlaştırılmış, bastırılmış ve düşmanlaştırılmış biçimini tanımak zorunda bıraktırılmalarıdır. Trajedi, bu yalınlaştırma olayının İslam Dünyası'nın kendisinde de, birdizi mukabil yalınlaştırmalar doğurmuş olmasıdır. Öyle ki, bundan böyle "İslamiyet" her ikisi de sakıncalı ve küçültücü olan iki anlama indirgenmiş olmaktadır: Amerikalılar ve Batılılara göre "İslamiyet" yeniden dirilen atavizmi temsil eder ki bu yalnız or-1 taçağa dönüş değil, Batı dünyasında demokratik nizam denilen ' şeyin de yok edilmesi tehdidi demektir, ikincisi, Müslümanların "İslamiyet" versiyonudur ki bu esas itibariyle Amerikalıların "tehdit eden İslamiyet" imajına bir tepkidir. "İslamiyet" hakkında söylenen her şey, her zaman, İslam hümanizması, İslamiyet'in medeniyet katkısı, kalkınması, ahlaki değerleri gibi kanıtlar ileri sürerek kendisini savunan bir şekle dönüşür. Bu tür karşı-cevap, zaman zaman aptallığa varan karşı-karşı-cevabı da tahrik eder ve "İslamiyet" bir İslam ülkesinin o andaki durumuyla veya bir şahsiyetiyle bir tutulur. Böyle olunca Sedat, Hu-meyni'ye İslamiyet'in yüz karası, mecnun derken, Humeyni bu , komplimanı iade eder ve Amerika'da birçok insan bu iki vaka- ' dan hangisinin haklı olabileceğini tartışır, İslamiyet'i tartışarak müdafaa eden birisi, karşısına Müslüman komiteler tarafından idam

edilenlerin günlük sayılarıyla çıkıldığında ya da Reuter \ ajansının 19 Eylül 1979'da haber verdiği gibi, Ayetullah Hu-meyni'nin İslam Devrimi'nin bütün düşmanlarını yok edeceğini beyan ettiği hatırlatıldığında, ne diyebilir? Söylemeye çalıştığım, "İslamiyet'in bütün bu görelî, yalınlaştırılmış anlamlarının birbirlerini desteklediği ve iki taraftan kısırdıkları için reddedilmeleri gerektiğidir.

132

Olayın ne kadar ciddi sonuçlar doğurduğu ortadadır: Birleşik Devletler'in Şah'ın modernizasyon girişimlerini destekliyor olması. İranlılar tarafından ona karşı çıkmaya davet eden bir çağrı olarak değerlendirildi ve zamanla hanedanın İslamiyet'e karşı olduğu şeklinde siyasal bir yoruma dönüştü. Birleşik Devletler emperyalizmine karşı durmak İslam Devrimi'nin hedeflerinden birisi olarak saptandı. Bu da, Birleşik Devletler'in Şah rejimini sembolik olarak New York'ta sürdürerek İslam Devrimi'ne karşı direnmeye götürdü. Oyun sanki bir oryantalist program uyarınca sürdürüldü: Oryantal denilenler, kendilerinden Batılı denilenlerin bekledikleri şekilde hareket ederlerken, Batılılar da kendilerini ifrit olarak nitelendiren oryantallerin düşüncelerini doğ-ruladılar."

Bu kadarla da kalmadı. Şimdilerde İslam Dünyası'nın pek çok kısmı Birleşik Devletler üretimi televizyon şovlarının istilasına altındadır. Üçüncü Dünya'nın diğer fertleri gibi, Müslümanlar da haber almak için, haberler kendi bölgeleri hakkında bile olsa, az sayıdaki haber ajansına güvenmek zorundadırlar. Dolayısıyla, haber kaynağı olmanın dışında, haber tüketicisi de olmak durumundadırlar. Tarihte ilk defa(yani ilk defa bu kadar kapsamlı bir şekilde) İslam Dünyası kendisi hakkındaki şeyleri Batı imalatı imajlardan, tarihlerden ve haberlerden öğrenmektedir. Buna bir de İslam Dünyası'ndaki öğrenci ve bilim adamlarının daha hala Amerikan ve Avrupa kütüphanelerine ve Ortadoğu araştırmaları bölümleri olduğu kabul edilen öğretim kurumlarına güvenmek zorunda olduklarını (bütün İslam Dünyası'nda tek bir, gerçekten tam teşekküllü, merkezi, Arap dokümanları kütüphanesi olmadığını göz önüne alın), İngilizce'nin bir Arapça, Farsça ya da Türkçe'nin olmadığı gibi dünya dili olduğunu ve İslam Dünyası'nın ekonomisi petrole bağlı ülkelerin elit tabakalarını esas itibarıyla yönetici sınıfların oluşturduğunu ve bu sınıfların ekonomilerini, savunma sistemlerini ve siyasal fırsatlarını Ba-

133

tı'nın kontrolü altındaki tüketici pazarına borçlu olduklarını düşündüklerini eklersek, kendisini yaratan toplumların küçük bir kısmına hizmet veren basın devriminin "İslamiyet'e ne yaptığının elem verici fakat net bir görüntüsünü elde etmiş oluruz.⁵⁶

Bütün bunlar, yukarıda tarif ettiğim karşı-tepki oluşumunun dışında, bağımsız bir İslam uyanışı olmadığı anlamına gelmez. Fakat bu oluşumdan çok dikkatli bir şekilde bahsetmek gerekir. Ben kendi adıma, "İslamiyet" ve "Müslüman" gibi kelimeleri, bu kelimeler çok sayıda Müslüman ülke ve toplumda (ve tabii Batı'da), "İslamiyet"le ilgisi olmayan pek çok şeyi örtmek için \ bir siyasal kalkan olarak kullanıldıkları için, çok dikkatle ve bol dipnotlu kullanamayacaksam, kullanmamayı yeğliyorum. O halde, İslamiyet'in ve İslamiyet'teki gelişmeleri Müslümanların nasıl yorumlandığını sorumlu bir şekilde nasıl tartışabiliriz?

Önce, Maxime Rodinson gibi, Müslüman dininin, Allah'ın kitabı olduğu kabul edilen Kur'an'da yer alan temel öğretilerini belirlemeliyiz." Bunlar, İslam inancının temel kimliğidir; ancak nasıl tefsir edildikleri ve uygulandıkları başka başka şeylerdir. Bir ikinci aşama, Kur'an'ın çeşitli mezhepleri, tarikatları, yorum usullerini, dil teorilerini vb. oluşturur. Kur'an'dan çıkarılan yorumların (ki çoğunda tam teşekküllü kurumlar ve hatta toplumlar doğmuştur) bu büyük tefsir ağına yönelme eğilimini, Rodinson "kaynağa dönüş" diye adlandırır. Kaynağa dönüş, İslamiyet'e ait şeylerin "ilk ruhu"na inmek ihtiyacıdır ve Rodinson bu ihtiyaçtan doğan itici gücü bir "sonsuz devrim"e benzetir. Ancak Rodinson'un söylemediği, tek tanrılı dinlerin ve ideolojilerin hemen hepsinin bu tür bir itici gücü bünyelerinde barındırdıklarıdır. İslamiyet'in bu bakımdan daha istikrarlı bir devrimci olup olmadığını anlamak çok güçtür. Her halükarda, kitle hareketlerini (Örneğin, Vahabiler, İran Devrimi'nin dini unsurları) başlatan "kaynağa dönüş" tür. Bu hareketlerin toplum üzerindeki etkileri, yerine ve zamanına göre değişir. Bir ideoloji ola-

134

rak, 19. yy. Sudan Mehdiliği ile bugün oradaki Mehdilik aynı şey değildir. Aynı şekilde, 1940'ların sonundan 1950'lerin ortalarına kadarki süreç içindeki Mısır'ın Müslüman Kardeşler hareketi bugünün Kardeşleri'nden çok daha güçlü bir ideolojik hareket olarak kabul ediliyordu ve bunların her ikisi de bugün Suriye'deki Müslüman Kardeşler hareketinden hem örgütlenme, hem de amaçları açısından farklıdırlar.

Buraya kadar Üzerinde konuştuğumuz İslamiyet, tümüyle değilse de, temelinde doktriner ve ideolojikti ve görüldüğü gibi daha şimdiden bir yığın çeşitleme ve çelişki ile karşı karşıyayız. Ve dolayısıyla, "İslamiyet" ve "Müslüman" kelimelerini, hangi (ve kimin) İslamiyet'inden bahsettiğimizi belirterek kullanmak durumundayız. İncelememize bir üçüncü aşama getirdiğimizde, mesele daha da giriftleşir. Yine Rodinson'a dönelim:

"İslamiyet'te bir üçüncü aşama vardır ki diğer ikisinden dikkatle ayrılması gerekir. Bu seviye, çeşitli ideolojilerin nasıl yaşandığından, hangi uygulamalarla bağlantılı olduklarından ve esin kaynakları olmasalar bile, onları mutlak suretle etkileyen uygulamalardan oluşur. Ortaçağ İslamiyet'inin bölündüğü çeşitli sistemlerin her biri farklı bir biçimde yaşandı ve dış referanslar ve metinler itibarıyla birbirlerinin eşi olmaya devam ettikleri yerlerde bile kendi içlerinde değişikliklere uğradılar. İncelemeye konu olan mesele, doktriner ve "dine aykırı" unsurlar taşıyan metinlerle, Müslümanların çoğunun kabul ettiği Müslüman "ortodoksi" sinin arasındaki tezada indirgenemez. Her yerde olduğu gibi, burada da, insanların fikir birliği içinde olduğu bir ortamda, kutsal kitabın bir cümlecığının yeniden yorumlanması çoğu zaman hayati bir değişiklik meydana getirme-ye, eleştirel ya da isyankar bir tavır geliştirmeye yeter. Bu tavır, kişiye özgü olarak kaldığı gibi başkalarına da sirayet edebilir. Tersine de mümkündür, ihtilal yaratan veya yeni-icat bir şeyin muhafazakar, kurallara uygun ve sıradan olarak yorumlandığı da

135

*olur. Bu tür oluşumların pek çok örneği vardır ve ideolojilerin genel kanunu olarak da isimlendirilebilir. İsmaili "mezhebi" nin kurulması bu bakımdan özellikle çarpıcıdır. Ortaçağlarda, İsmaililer kurulu düzeni yıkmaya yönelik vaazlar veriyorlardı. Bugün liderleri, skandal gazetelerinin yazmaktan bıkmadıkları gibi, film yıldızlarının refakatinde "dölce vita"dan başka düşüncesi olmayan milyoner Ağa Hanlardır. Hasılı kutsal metinler açık ifadeler kullanmazlar. Kolay anlaşılır reçeteleri, açıklamaları, doktriner metinleri veya bunların yarattığı tavırları, çeşitli veçheleri ile sergileyen ve birbirine en ters tezlere gerekçe bulan kültür miraslarıdır"****

O halde, bu seviye bir üçüncü yorum türü olmakla beraber ilk ikisi olmadan ortaya çıkamaz. Kur'an olmadan İslamiyet olmayacağı gibi, Müslümanlar tarafından okunmadığı, tefsir edilmediği, kurumlara ve toplumsal gerçeklere dönüştürülmediği sürece de Kur'an olmaz. Sünni İslamiyet'te olduğu gibi, tefsirde güçlü bir ortodoksi olduğu zamanlarda bile (Sünnet'in kendisi ittifaka dayalı ortodoksi demektir) devrimci bir karmaşa kolayca çıkabilir. Mısır'da, Sedat hükümeti ile muhafazakar olarak adlandırılan çeşitli siyasal partiler arasındaki uzlaşmazlık, kimin daha muhafazakar olduğu konusundadır. Sedat ve "onun" Müslüman otoriteleri, Sünnet hizbi olduklarını iddia ederlerken, muhalifleri de Sünnet'in gerçek müminlerinin kendileri olduklarını çok güçlü delillere dayandırarak ortaya koymaktadırlar.

İslamiyet'in bu üç aşamasına gelmiş, geçmiş ve gelecek Müslümanların sayılanın, "İslamiyet'in tehlikeli yolculuğunun» tarihi sürecinin uzunluğunu (7. yy.'dan günümüze kadar), Müslüman toplumlarının çok değişken coğrafik koşullarını (Çin'den Nijerya'ya, İspanya'dan Endonezya'ya, Rusya'dan Afganistan'a Tunus'a) da eklersek, Batı basınının ve kültürünün, bütün bunları tek kelimeyle "İslamiyet" adı altında toplama girişiminin olası siyasal sonuçlarını tahmin etmeye başlayabiliriz. Ayrı-

136

ca Müslüman ve Batılı koşulları aynı anda göğüslemek durumunda kalan çeşitli "İslamcı" hareketlerin, değişkenlikleri ve çelişkileri ile bir o kadar siyasal olduklarını ve bu nedenle gelişimleri, çatışmaları ve yorum stratejileri itibarıyla incelenmeleri gerektiğini sezinleyeceğimizi sanıyorum"

Şimdi, ne kadar girift bir yumakla karşı karşıya olduğumuzu kısaca anlatmaya çalışacağım. Ancak başlamadan Önce, en büyük sorunumun, değerlendirmelerimin çoğunu dökümente edemiyor olmam olduğunu itiraf etmeliyim. Müslüman dünyayı bir Avrupa ve Japonya'dan ayırt etmek için kullanılabilmesinin dışında, "İslamiyet tarihi" diye bir şeyin sahiden olup olmadığını söyleyebilecek konumda da değiliz. Müslüman ve Batılı bilim adamları, İslamiyet'in belirli coğrafik bölgelerde kök salmış olmasının nedeninin ekolojik, sosyo-ekonomik yapı ya da yerleşik ve göçebe toplumlar arasındaki özel bir ilişkiden kaynaklanıp kaynaklanmadığı konusunda anlaşabilmiş değiller. İslam tarihinin dönemlerine gelince, bunlar da basit bir "Müslüman" tanımına izin vermeyecek kadar karmaşıktırlar. Alevi, Osmanlı, Sa-fevi, Özbek ve Moğol devletleri gibi 20. yy.'a kadar Hindistan'da, Türkiye'de, Yakın ve Ortadoğu'daki büyük devlet örgütlerini temsil eden topluluklarla günümüz Müslüman ulus-devletleri arasındaki benzer noktalar nelerdir? Müslüman toprakların Türk-İran ve

Türk-Arap olarak adlandırılan bölümlerinin arasındaki farkı (hatta farkın kökenini) nasıl açıklarız? Albert Hourani'nin açıkça gösterdiği gibi, İslamiyet'te tanımlama, yorumlama ve nitelendirme problemleri Batılı bilim adamlarını (bilim adamı olmayan Batılılardan bahsetmek bile istemiyorum) durduracak kadar büyüktür:

"Şu halde, İslamiyet tarihi gibi kelimelerin, farklı çerçevelerde, farklı anlamlara geldiği açık olduğu gibi, hangi çerçeve olursa olsun her oluşumu kendi başlarına izah edemeyecekleri de açıktır. Diğer bir anlatımla, İslamiyet ve bundan türetilen te

i

rimler, "ideal tipler" dir. Dikkatle, sonsuz şerhlerle ve anlam uyarlamaları ile kullanılmalıdırlar. Dahası, bu ideal tipler, tarihi izahların ilkeleri olarak kullanılacaklarsa, başka ideal tiplerle bağlantılı olarak kullanılmalıdırlar. Ne dereceye kadar kullanılabilirliklerine gelince; bu ne tür bir tarih yazdığınıza bağlıdır. Örneğin, iktisadi tarihte hemen hiç işe yaramazlar. Rodin-son'un "İslam et Capitalisme" de gösterdiği gibi, İslamiyet'in hakim olduğu toplumların iktisadi yaşamı sadece dini inançlarla açıklanamaz. Şeriat'ın ticari kanunlar üzerindeki etkisine karşın, Cahen ve diğerlerinin önerdiği gibi, "Ortadoğulu", "Akdenizli", "ortaçağlı", "endüstri öncesi" toplum gibi daha başka kavramlar, Müslüman kavramlardan çok daha uygundur, islamiyet, gerekli olanların tümüne olmamakla beraber, sosyo-politik tarihte bazı açıklayıcı unsurlar getirir. Ancak en tavizsiz "Müslüman" ülkelerin devlet kurumları ve siyasetleri bile, coğrafi konumları, ekonomik gereksinimleri, hanedanlarının ve egemen sınıflarının çıkarları göz ardı edilerek açıklanamaz. Tümünü Şeriat'a dayalı gibi görünen kurumların tarihi bile tümüyle Şeriat'ı temel olarak izah edilemez. Öyle ki, yakından incelendiğinde "Müslüman köleliği" gibi bir kavramın olmadığını da görebiliriz. Yerel gelenekleri, Milliot'un Fas amel edebiyatı incelemesinde ortaya koyduğu gibi. Şeriat hükümleriyle uzlaştırmamanın her zaman için birden fazla yolu olmuştur. Dışarıdan gelen fikirlerin, kendi kendisini idame ettiren ve geliştiren bir sistem oluşturmak üzere islamiyet'le bütünleştiği düşünce tarihlerinin pek azı sadece Müslüman terminolojisi kullanarak izah edilebilir; öyle ki, artık islam düşünürleri bile Arap giysileri giymiş Yunan filozofları olarak değil, Yunan felsefesinin kavram ve metodlarını Müslüman inançlarına kendi açıklamalarını getirmek için kullanan Müslümanlar olarak görülmelidirler." ^M

Dahası da var. "Homo Islamicus" (İslam insanı) diye bir şey olmadığını ya da böyle bir kavramın analitik veya epistemolo-

138

jik bir değeri olup olmadığını antropologlardan öğrenmiyoruz. İslam toplumlarındaki iktidar ve otorite dağılımı hakkında bilmemiz gerekenden çok daha az birşeyler bildiğimiz için- tarihleri ve coğrafi konumları itibarıyla çok farklı ve dağınık olduklarından ötürü-Şeriat kuralları ile bu kuralların uygulanması veya hükümdarlık kuralları ile bu kuralların uygulanması, dönüşmesi veya devamlılığını nasıl değerlendirmemiz gerektiğini bilmiyoruz. Örneğin, İslam toplumlarının bazıları, hepsi ya da hiç-birisi, iktidarlarının temellerini kutsal kavramlardan hukuki kavramlara değiştirdiler mi, bilemiyoruz. Dil, estetik yapı, beğeni, sosyoloji, devrimci duygular gibi şeyler henüz ne Müslüman ne de Müslüman olmayan bilim adamları tarafından incelenmemiştir.-Müslüman siyasal davranışı diye bir şey var mıdır? Müslüman devletlerde sınıflar nasıl teşekkül eder; bunlar Avrupa'da-kilerden nasıl bir farklılık gösterirler? Bir Müslüman'ın günlük yaşamını kaba çizgileriyle saptamamızı sağlayacak kavramlar, araştırma araçları, organizasyon çerçevesi ve dokümanlar nelerdir? Bir düşünce olarak İslamiyet açıklandığında daha fazlasını saklar veya saptırır veya muğlaklaştırır veya idealize mi eder, yoksa yararlı bir araştırma aracı mıdır? Hepsinden öte, bu soruları soran kişinin kimliği, alacağı cevapları etkiler mi? Müslüman ilahiyatçıların bu soruları İran'da, Mısır'da, Suudi Arabistan'da, bugün yerine on yıl önce sormuş olması ne tür bir farklılık getirirdi? Alacağı cevaplar, bir Sovyet oryantalist, Quaid'Orsay'dan bir Fransız Arabist veya Chicago Üniversitesi-si'nden bir Amerikalı antropologun alacağı cevaplardan farklı olacak mıdır?

Siyasal açıdan da, "standart Müslüman cevabı" olarak ortaya çıkan şeyin, daha az kemikleşmiş, daha sağlıklı, İslamiyet'in bir dizi çelişkili unsurlarını örten bir örtü olmaktan öteye gitmesi pek olası değildir. Hemen her durumda, merkezi İslam bölgesindeki bir devlet (Kuzey Afrika'dan Güney Asya'ya kadar), ken-

139

disini bilinçli bir şekilde, İslamiyet terimleriyle ifade eder. Bu, kültürel olduğu kadar da politik bir tutumdur. Batı, bunu yeni yeni anlamaktadır.*¹ Örneğin, Suudi Arabistan (ülkenin isminden de anlaşılabilir gibi) Suud hanedanının devletidir ve Su-ud'un, çevredeki ileri gelen kabileleri mağlup etmesiyle kurulmuştur. Bu, ailenin devlet ve İslamiyet adına söyledikleri ve **yaptıkları**, ailenin gücünün uluslararası toplumun bir parçası olarak elde ettikleri ve halkın nezdinde meşru iktidar sahibi olarak kendisi için biraraya getirdiklerinin ifadesidir. Benzer şeyler Ürdün, Irak, Kuveyt, Suriye, devrim öncesi İran ve Pakistan için de söylenebilir. Ancak buralarda iktidar sahibi oligarşik bir aile değildir. Bununla beraber, pek çok durumda, oldukça küçük bir azınlığın-ister bir dini tarikat, tek parti, bir aile veya yerel grup-diğerlerini devlet ve İslamiyet adına egemenliği altına almış olması sözkonusudur. Lübnan ve İsrail istisnadır: İkisi de İslam Dünyası'na aittirler, ancak birinde Hristiyan bir azınlık hükümdardır, diğerinde de Yahudi. Fakat onlar da hegemonyalarının önemli bir kısmını dinî terimlerle ifade ederler.

Bu ülkelerin hepsi, dışardan gelen tehlikeleri cevaplamak durumunda olduklarını hissettikleri zamanlarda, herbiri kendisine] Özgü yöntemlerle dine, geleneğe veya milliyetçiliğe büyük ölçüde başvurmak zorunda kalmışlardır. Buna rağmen, aralarında, olağanüstü zor bir problemin -esas sorun da budur- içinden çıka-bilmiş olan yoktur. Şöyle ki, bir kere devlet, yapıları içinde barındırdığı uluslara, dinlere ve tarikatlara yeterince duyarlı değildir, örneğin Suudi Arabistan'da, çeşitli kabileler veya obalar, kendisini Suud kavminin Arabistan'ı diye adlandıran bir devlette baskı altında oldukları duygusuna kapılabilirler. İran'ın devlet yapısı bugün bile Azerbaycanlılara, Belucilere, Kürtlere ve diğer gruplara, etnik varlıklarından ödün verdiklerini düşündü' recek bir yapıya sahiptir. Aynı gerginlik, daha geniş Ölçüde Suriye, Ürdün, Irak, Lübnan ve İsrail'de hissedilmektedir. İkincisi,

140

dış tehditler olarak kabul ettikleri şeylere karşı, bu devletlere egemen güçler birlik ve beraberlik içinde oldukları görünümünü vermek için, ulusal veya dini ideolojiyi kullanmışlardır. Bu, insanları birarada tutacak büyüklük ve meşruiyetteki yegane ideolojik cereyanın İslamiyet olduğu Suudi Arabistan'da böyledir. Dolayısıyla, İslamiyet'in Suudi Arabistan ve devrim sonrası İran'ında, giderek milli güvenlikle anlamdaş olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Bu hükümet biçimlerinin, Batı'nın kafasındaki İslamiyet kavramını doğruluyor olması, kendilerini daha da büyük iç ve dış baskılar altında bırakmaktadır.

Dolayısıyla, "İslamiyet'e dönüş" bütünlüklü ve hatta tutarlı bir hareket olmaktan çok, birtakım siyasal gerçekleri içermektedir. Birleşik Devletler için bazen karşı durulması, bazen de teşvik edilmesi gereken bir kesintiye temsil eder. Şöyle ki, bir taraftan anti-komünist Suudi Müslümanlardan, Afganistan'ın kahraman Müslüman direnişçilerinden, Sedat'tan, Suudi kraliyet ailesinden ve Ziya ül-Hak gibi "aklıselim sahibi" Müslümanlardan bahsederken, diğer taraftan Humeyni'nin Müslüman militanlarına ve Kaddafi'nin "Üçüncü Yol"una söver ve Halhali'nin uyguladığı "İslam ceza yasaları" karşısında hissettiğimiz sağlıksız büyülenme ile bu gücün iktidarını sürdürmesine yardımcı oluruz. Mısır'ın Müslüman Kardeşleri, Suudi Arabistan'ın Medine Camii'ni istila eden Müslüman militanları, Suriye'nin Baas rejimi muhalifi Müslüman Kardeşleri ve Öncü'leri, İran'ın Mücahitleri, Fedaileri ve Liberalleri, bu ülkelerde esen muhalefet rüzgarlarının sadece bazılarıdır ve bunlar hakkında hemen hiçbir bilgimiz yoktur. Dahası, birtakım sömürge sonrası devletlerde, kimlikleri bloke edilmiş birtakım uluslar, "kendi" İslamiyetleri için haykırmaktadırlar. Bütün bunların yanısıra, medreselerde, camilerde, kulüplerde, kardeşliklerde, loncalarda, partilerde, üniver-sitelerde, hareketlerde, köylerde ve İslam Dünyası'nın her yerindeki kent merkezlerinde, daha da çeşitli "İslamiyet"ler öneril-

141

mektedir ve hepsi de taraftarlarını "gerçek İslamiyet'e" yönelttiklerini iddia ederler.⁶²

Bugün, basın ve hükümet sözcüsü tarafından "İslamiyet" hakkında düşünmeye davet edilen Batılıların, bu muhtelif Müslüman hareketlerinin sadece küçük bir kısmından haberleri vardır. En ciddi yanlış anlatımlar, Müslüman "dirilişinden" bahsedilince ortaya çıkar.⁶³ Zira, müminlerinin kalplerinde ve kafalarında İslamiyet her zaman için yeniden dirilen, canlı düşüncede, duyguda ve insanın üretiminde zengindir. Ve müminlerin gözlerinde "Müslüman mefhumu" (W. Montgomery Watt'ın kullanışlı

tabiri)⁶⁴ onları yaratıcı sorunlarla her zaman karşı karşıya bırakır. Adalet nedir? Kötülük nedir? Ortodoksi ve geleneğe hangi koşullarda güvenmelidir? İctihat (kişisel yorum) hangi konularda uygundur? Sorular birbirini doğurur ve yapılması gereken yapılır; ama Batı'da, bizler bunun çok azını duyar veya görürüz. Müslüman yaşamının metinlerle kısıtlanmayan, kişiliklerle veya belirgin yapılarla belirlenmeyen tarafı, bizim kavramaya çalıştı- } ğımız şeylerde "İslamiyet" gibi yıpranmış bir kelimeyi güvenilir bir endeks kılar.

Bütün bunlara rağmen, "İslamiyet" ile "Batı" arasındaki uzlaşmazlık çok gerçektir. İnsan her savaşın iki takım siper, iki takım barikat, iki askeri mekanizmadan oluştuğunu unutmak eğilimindedir. Ve nasıl İslamiyet'le savaş Batı'yı birleştirmiş gibi görünüyorsa, Batı ile savaş da İslamiyet'in pek çok hiziplerini bir araya getirmiştir. Çünkü her ne kadar Birleşik Devletler'de] İslamiyet oldukça yeni bir unursa da, pek çok Müslüman için,] Birleşik Devletler Batı'nın bir parçası olarak görülmüş ve bu nedenle Müslüman çevrelerde onlarca yıldır üzerinde çok durulan bir fenomen olmuştur. İslam kültürü üzerinde çalışan çok sayıda bilim adamı, öyle sanıyorum ki, "Batı"nın son iki yüzyıldaki İslam düşüncesi üzerindeki etkisini abartmak eğilimindedirler. "Batı" ve "modernizasyon" kavramlarının İslam bilincini

142

Atlantik'ten Körfez'e kadar işgal ettiği konusunda yanlış bir varsayım içindedirler. Bunun doğru olmamasının basit bir nedeni, bütün toplumlar gibi, İslam toplumları da bazen bir şey, bazen de başka bir zamanda başka bir şey üzerinde yoğunlaşırlar. Ancak "Batı"nın İslam Dünyası'nda polemik alanları, tezler, kahramanca yorumlar, her biri değişik projeler ve görevler üstlenen çok sayıda şahsiyetler, siyasal partiler ve hareketler başlattığı doğrudur. Fakat bütün İslam Dünyası'nın sadece zaten kendi dışında olan bir şeyle⁶⁵ uğraştığını düşünmek hem yanlış, hem de küçümseyen bir tavidir. İslam kültürünün en belirleyici unsurlarından birisinin zengin ve çok yaratıcı "yorum enerjisi" olduğunun unutulmaması çok önemlidir. İslamiyet'in çok güçlü bir görsel estetik gelenek üretmediği belki doğrudur; ancak sözlü yorum sanatını, İslamiyet kadar geliştirmiş ve teşvik etmiş pek az medeniyet olması daha da ilginçtir. Bütün kurumlar, bütün gelenekler ve bütün düşünce ekolleri, bu tür ifade.dil teorisi ve belagat sistemleri üzerine inşa edilmişlerdir. Buna başka dini geleneklerde de rastlarız; ancak İslamiyet'in sözlü ve yazılı deneyimlerinin başka yerlere kıyasla daha zengin ve hemen hemen rakipsiz olduğunu hatırlamamız gerekir. Bu durumda, yeni İran anayasasının millete kılavuzluk edecek bir fakihler grubu tarafından belirlenmiş olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Fakih, basının zannettiği gibi bir filozof-kral değil, kelimenin harfi anlamıyla bir fıkıh ustası, daha başka bir deyişle, çok iyi bir "düşünür"dür.

Hem Müslüman hem de basının oluşturduğu Amerikan veya Batı yorum çevresi, enerjilerini trajik bir şekilde aralarındaki anlaşmazlığın küçük bir noktasında harcadılar. Ve bunu yapar-ken. anlaşmazlıkla ilgisi olmayan şeyleri göz ardı ettiler. Hemen hepimiz Müslümanların, "ifrit" Amerika'ya karşı olduklarına inanmaya hazır olduğumuza göre gerçekte neler olup bittiğine biraz dikkat etmemizde yarar var. Batı'daki "haberlerin" ve

143

"imajların" Müslüman denetiminde olmadığı ne kadar doğruysa, Müslümanların bağımlılık nedenlerini anlamakta gösterdikleri gecikmenin, yapabilecekleri şeyleri yapmalarına engel olduğu da bir o kadar doğrudur. Petrol zengini ülkeler kaynak yetersizliğinden şikayet edemezler. Eksik olan, Müslümanların dünyaya ciddi bir şekilde dahil olmak gibi siyasi bir karar üzerinde birleşmemiş olmalarıdır. Bu eksiklik, Müslüman devletlerin birleşik bir güç olmadıkları gibi, daha henüz siyasal seferberlik ilan etmediklerinin veya tutarlı olmadıklarının da kanıtıdır. Ancak böyle bir girişim, Müslümanların hangi olumlu değerlerin temsilcileri olduklarının pek çok bakımdan ve ciddi bir şekilde (sadece tepkisel ve savunma halinde değil) değerlendirilmesi demektir. İslam Dünyası'nda bu konuya ilişkin büyük bir tartışma, çoğunlukla töre (yani, özellikle Müslüman mirası) tartışmaları şeklinde, zaten süregelmektedir ve artık bulguları ve meseleleri dünyanın geri kalan bölümüne duyurma⁶⁶ zamanı gelmiştir. Bundan böyle Batı'nın Araplara ve Müslümanlara duyduğu düşmanca duygular karşısında feryat etmenin ve sonra da öfkeli bir haklılık duygusu ile geriye yaslanıp oturmanın affedilir bir tarafı yoktur. Düşmanlığın nedenleri ve "Batı"nın onu teşvik eden unsurları korkusuzca incelendiğinde, bu duyguları dönüştürmek yolunda Önemli bir adım atılmış olacaktır. Ancak ölçüyü kaçırıp da basında yeni bir anti-İslam propagandacı cereyanının doğmasına neden olmamak için, düşmanlığı başka bir şeyle ikame etmek gerekir. İslamiyet'in günümüzdeki "düşman" imajını "sürdürmenin" ve "beslemenin", bunu yapan sadece bazı Müslümanlar, bazı Araplar ve bazı

siyah Afrikalılar da olsa, çok tehlikeli olduğu muhakkaktır. Fakat bu tür "besleme" hareketleri, henüz yapılmayan şeylerin önemini de vurgular.

Bence endüstrileşme, modernleşme ve gelişme telaşı içinde, pek çok Müslüman ülke, kendilerini tüketici pazarlarına dönüş-

144

türme konusunda çok yumuşak başlı davrandılar. Oryantalizmin klişelerini ve efsanelerini def etmek için bütün dünyaya bizzat basın ve Müslümanlar tarafından bir fırsat tanınmalı; dünya, Müslümanları ve oryantalleri bir başka tarih, yeni bir sosyoloji türü, yeni bir kültür bilinci yaratıyor; daha da önemlisi, yayıyor olarak görebilmelidir. Kısacası, Müslümanlar "yeni bir tarih" yaşama hedeflerini ısrarla beyan etmeli, Marshall Hodgson'ın İslamlaştırılmış dünya⁶⁷ diye adlandırdığı çok sayıda topluluğu, sonuçlarını Müslüman dünyası dışındaki dünyaya da aktaracak ciddiyet ve aciliyetle incelemek zorundadırlar. Ali Şeriatî'nin Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretini, insanoğlunun bir tanımlamasını yapacak şekilde "bir seçim, bir çaba, gerekli bir oluşum. O, bitmeyen bir hicret, kendi içinde bir hicret, topraktan Allah'a doğru bir hicret; kendi ruhu içinde göçbedir" diyerek tüm insanlığa malederken, Müslüman İranlılardan aynı şeyi yapmalarını istediği kuşkusuzdur.⁶⁸ İran Devrimi'nin ilk aşamalarını, Şeriatî'ninki gibi fikirler aydınlattı. Ve bu ilk aşamalar, Müslümanların gerçek bir ihtilal yapmaya veya despotizmi ve adaletsizliği devirmeye esas itibarıyla muktedir olmadıkları türünden dogmatik varsayımları tümüyle yoketti. Bundan daha önemlisi, Şeriatî'nin her zaman iddia ettiği gibi İran Devrimi, İslamiyet'in, dünyevi veya semavi bir otoriteye pasif boyun eğme şeklinde değil, insan varlığını her an uyanık tutan bir tecessümler manzumesi olarak yaşanması gerektiğini gösterdi. "Dondurulmuş standartlar" değil, sadece insanın çamurdan başka bir şeyi olmayan bir dünyada Müslüman, Şeriatî'ye göre, kendi yolunu çizmek zorundaydı. Dünya topluluğunun kendisi "Kabil kutbu" (hükümdar, kral, aristokrasi: tek kişide toplanan iktidar) ile "Habil kutbu" (halk, Kur'an'ın el-nass olarak tanımladığı demokrasi, öznellik, toplum) arasında hicret, daha doğrusu tereddüt içindeydi. Ayetullah Humeyni'nin ahlaki öğretileri başlangıçta en az bu kadar güçlüydü.

145

Şeriatî'ye kıyasla daha katı bir tavırla Humeynî, Müslüman meselesinin helalle haram arasında hiç bitmeyen bir seçim olduğu kanaatindeydi. Dolayısıyla, helalin kurumlaştırılabilceği ve mustazafların (ezilmişlerin) zilletten kurtulabileceği bir İslam Cumhuriyeti çağrısı. İran'da dehşetli bir ayaklanma meydana getiren fikirler tabii ki bunlardı. Ancak Batı'da, İslam Devrimi hiçbir anlayışlı dikkate mazhar olmadı. İslam devletlerinde bile, İran Devrimi'nden, enerjisi, ateşi, yıkıcılığı ve nerdeyse bin yıllık iştiahtan dolayı korkuldu. Dolayısıyla, İslam Dünya-sı'nda, Müslüman yaşamına resmi ve Ortodoks bakış açıları ile pek çok unsurlarıyla bunun karşısında yer alan ve İran Devrimi'ni kendi ifadesinin öncüsü olarak gören mukabil İslam kültürünün bakış açıları arasında büyük bir uçurum vardır.⁷⁰ İşin garip tarafı, Batı'nın İslam anlayışının, İslamiyet'i genel olarak ceza, otokrasi, ortaçağ mantığı ve teokrasi gibi, Müslümanların çoğunun karşı olduğu günümüzdeki görünümüyle bağdaştırma) tercih etmesidir.

146

III- Bu çerçevede İçinde Prenses Olayı

Yine de, karşımızda bulduğumuz İslamiyet, bizim onu kendi amaçlarımıza uygun bir şekilde gösterme gücümüz tarafından zoraki tahrif edilmiş (sulandırılmış) ve duruma göre, bir devlet, bir hükümet veya bize muhatap olan bir gruba indirgenmiştir. Bu, İslamiyet'ten çok farklı bir şeydir ve şu anda içinde bulduğumuz "biz" ve "onlar" çatışması, ne "biz"e ne de "onlar"a yakışır. Daha önemlisi, gerçekleri izah etmekten çok gizler. Ne demek istediğimi kötü bir hikayeyi inceleyerek daha iyi anlatabileceğim. 12 Mayıs 1980'de, Public Broadcasting Service, İngiliz sinema yapımcısı Anthony Thomas'ın bir filmini yayımladı: Bir Prenses'in Ölümü. Bundan bir ay kadar önce, film İngiltere ile Suudi Arabistan arasında diplomatik olaylara neden olmuş, Suudi Arabistan'ın Londra'daki sefirini geri çekmesi, İngiltere'nin bir Suudi tatil yeri olarak boykot edilmesi ve daha başka müeyyidelerin de uygulanacağı tehdidi ile sonuçlanmıştı. Neden? Çünkü Suudilere göre film İslamiyet'e hakaret ediyordu ve genel olarak Arap, özel olarak da Suudi toplumunun yanlış bir portresini çiziyordu. Genç bir prensesin idamı ve onun avam aşığının ünlü hikayesini konu alan film, gerçeği arayan bir dokü-dram (yarı dokümanter tiyatro oyunu) şeklinde yapılmıştı. Çifte ne olduğunu öğrenmeye çalışan bir İngiliz muhabir, Bey-

147

rut'a uçar, orada Lübnanlılar ve Filistinlilerle konuşur, oradan Suudi Arabistan'a geçer ve tabii, Suudi Arabistan resmi çevreleri onu döndürüp dolaştırırlar. Bu zaman zarfında, bütün öğrendiği prensesin hikayesinin, konuştuğu kişiler tarafından kendi siyasal ve ahlaki sorunlarının sembolü olarak yorumlandığıdır. Filistinlilere göre, prenses, tıpkı kendileri gibi özgürlük ve siyasal benlik bulma çabası içinde toplum-dışı bir varlıktır. Bazı Lübnanlılara göre, Lübnan'ı ikiye bölen Araplar-arası kavganın tipik bir sembolüdür. Suudi resmi makamlarına göre, sadece kendilerini ilgilendiren bir olaydır. Batı'nın konuyla ilgilenmesinin nedeninin rejimi aşağılamak istemelerinden olduğunu soy- ' lerler. Nihayet, işin içinde olan bir avuç kişiye göre, prensesin acı kaderi rejimin ikiyüzlülüğünün kanıtıdır ve "İslamiyet'in ve müslüman lextalionis'inin (göze göz dişe diş) hükümdar ailesinin yozluğunu örtmek üzere kullanılmasıdır. Film belirli bir sonuca varmaz; bütün açıklamalarda bazı gerçekler vardır ancak 1 hiçbirisi olup biteni anlatmaya yeterli değildir. Birleşik Devletler'de, Suudi hükümeti filmin gösterilmesine karşı oldğunu beyan edince hoşla gitmeyen iki sonuç doğdu; birincisi. Dışişleri Bakanlığı'ndan Warren Christopher Suudilerin rahatsız olduğunu PBS'ye alenen duyurdu ve Exxon (petrol şirketi) belli başlı gazetelerde ilanlar yayımlayarak, PBS'nin yayım kararını "yeni- . den gözden geçirmesini" istedi. Bir takım şehirlerde gösteri iptal edildi. Filmin münazalı durumuna bir ödün olmak üzere, PBS yayımı müteakip altmış dakikalık bir açık oturum düzenledi. Panel yöneticisinden başka altı kişi film üzerinde konuştular: Bir tanesi Arap Lig'i* temsilcisidir ikincisi bir Harvard hukuk profesörü, üçüncüsü Boston bölgesinden bir Müslüman din

* Arap Ligi: Birleşik Devletler 'de Arap davalarını dile getirmek üzere 1945'te kurulan bir konfederasyon. Suriye. Ürdün. Irak, Suudi Arabistan, Mısır ve Yemen kurucu üyeleriydiler.

148

adamı, dördüncüsü genç bir Amerikalı Arap yanlısı (akademik veya resmi bir hüviyeti olmayan bir kişi için ilginç nitelik), beşincisi Ortadoğu'ya ilişkin iş ve gazetecilik tecrübesi olan bir genç hanım ve nihayet Suudi olayından hoşnutsuzluğunu dürüst bir şekilde ortaya koyan bir İngiliz gazeteci. Bu altı kişi müştereken oldukça anlaşılır. bir saatlik bir beyanat verdiler. Bölge hakkında bir şeyler bilenler, konumları itibariyle, resmi bir "Müslüman" ağızla müdafaa tarzına bağlı kalmak zorunda kaldılar. Konu hakkında kimlerin "çok az şey" bildiği ortadaydı ve geri kalanlar da zaten önemsizdiler. Filmin gösterilmesini önleme çabaları, haklı olarak, Amerikan anayasasının birinci eki meselesini ortaya çıkardı ve bence filmin gösterilmesi gerekirdi. Benim kanaatimce, sinema sanatı açısından oldukça sıradan olan film hakkında dile getirilmeyen önemli noktalar şunlardı: (a) filmi yapan bir Müslüman değildi, (b) filmin, sıradan bir seyircinin Müslümanlar hakkında görebileceği yegane film değilse bile en etkili film olması muhtemeldi, (c) PBS açık oturumunda ve başka yerlerde, filmle ilgili konuşmalar çerçeve, güç ve takdim sorunlarına hemen hiç değinmedi. Thomas'ın filminin, örneğin Yemen hakkında bir filmin sahip olamayacağı türden hazır bir albeniden, -yani seks ve "Müslüman" cezası (özellikle, "bizim" Müslümanların barbarlığına ilişkin en kötü şüphelerimizi doğrulayacak şekilde)- yararlanacağı kuşkusuzdu. Ayrıca dürüst bir dokü-dramaymışçasına sunulması çok geniş bir seyirci kitlesi çekebilirdi. The Econo-mist'in 1980 Nisan'ında dediği gibi, "Şeriat çoğu Batılıya, İslam ceza sistemi anlamına gelir ve basite indirgenmiş bu mit, bu film tarafından kuvvetlendirilmiştir." Suudi Arabistan hükümetinin de işin içine karıştığı ortaya çıkınca (Exxon'u devreye soktuğu), seyirci adedi daha da arttı. Bütün bu olaylar, Prensesin Ölümü isimli filmin kesinlikle bir Müslüman filmi olmamakla beraber, bu konuda Müslümanların söyleyebilecekleri şeylerin çok kısıt-

149

lı, oldukça sevimsiz ve etkisiz olduğunu bir kez daha ortaya koydu.

Film yapımcıları ve PBS (herhangi bir Müslüman veya Üçüncü Dünya insanının olduğu gibi), filmin içeriği ne olursa olsun, yapılabilmiş ve birtakım sahneleri imajlar halinde gösterebilmiş olmasının, "kültürel güç" (Batı'nın kültürel gücü) diye adlandırıldığım "imtiyaz"dan kaynakladığının bilincinde olmalıydılar. Suudilerin daha paralı olmaları kesinlikle önemli değildi; çünkü Batı'da⁷¹ geçerli olan sistem, sermayeden çok, Ba-tı'nın kültürel gücüyü. Filmin İslamiyet'e hakaret ettiği yolundaki resmi Suudi iddiaları, kendisini İslamiyet'in savunucusu olarak gören Suudi rejiminin Batı'nın İslamiyet imajını nötralize etmek için çok daha zayıf bir sistemi seferber etme girişimlerinden ibaretti. PBS'nin açık oturumu, sisteme (Batı kültürel gücü) bir zafer daha kazandırdı. Yayım şirketi bir taraftan meseleleri tartışarak Suudi duygularına gereken duyarlılığı gösterdiğini iddia edebilecek konuma girerken, diğer taraftan da, konuşmalarda "denge" gözetmek suretiyle açık oturumu kendi kontrolü altında tuttu ve iyi tanınmayan, düşüncelerini iyi dile getiremeyen ve değişik tellerden çalan kişilerden oluşturduğu panelistlerin herhangi bir yoğun veya ayrıntılı analize girmelerine izin vermedi. Açık oturumun yapılmış olması, dikkatli bir incelemenin yapılmasını önledi. Olayın basanlarından

biri, hiç kimsenin, filmin Raşomon üslubuna ilişkin bir söz söylememesi idi ve "dengeli" panel, asıl konuyla -çağdaş bir Müslüman toplumu- ilgili yargıyı, yanlış yorumlara yol açacak şekilde ortada bıraktı. Prensesin gerçekten ne yaptığını bilmiyoruz (belki aslında umrumuzda da değil). Filme gelince, panelin söylediği gibi hem "kötü" hem de "dürüst ve iyi"ydi. Ancak film ve panelin her ikisinin birden altında yatan ve dile getirilmeyen gerçek, böyle bir filmin yapılabilişliği ve Hristiyanlığa, Birleşik Devletler'e veya Başkan Carter'a za-

150

rarlı olabileceği düşünülen herhangi bir Suudi yapımı filminden çok daha ciddi sonuçlar doğurabileceğiydi.

Suudi rejimi, filmin gösterilmesini Önlemeye çalışmanın dışında, olan bir şeyin, olayın kendisinin olmadığını iddia etmek zorunda kaldı ki ,bir taraftan olayı yalanlarken diğer taraftan da İslamiyet'in mukabil bir biçimini ortaya koymasına imkan yoktu. Daha önceden de bahsettiğiniz bu çifte kısıkaç, filme İlişkin itirazları etkisiz kıldı. Çünkü insan ya hayır bu böyle değil, der; ya da şöyledir, diye açıklama getirir; ama tabii bu ikincisini söylemenin etkin bir yolu varsa ve söyleyebilecek bir platform mevcutsa. Suudi sözcüleri için, Amerikalıların kültürleri gereği, gösteri yasaklaması girişimlerinin dışında, böyle bir imkan ve makam yoktu. Suudi görevlileri İslamiyet'in "iyi" taraflarını göstermek için birkaç isteksiz girişimde bulundular fakat bunlar ses getirmedi. Daha kötüsü, filmin sanatsal veya siyasal açıdan önemli bir mesaj veremeyecek kadar sıradan olduğuna dikkati çekecek kültürel selahiyet sahibi bir Amerikan çevresi de yokmuş gibiydi. Esef verici olan, hem Amerika hem de İngiltere'de, filme karşı olanların Suudi mali çıkarlarının (J.B. Kelley tarafından 17 Mayıs 1980 tarihli New Republic'te üstü kapalı bir şekilde belirtildiği gibi) uşakları olarak görünmeleri idi. Sonuç olarak, muhalifler filme eleştirel bir şekilde karşı çıkabilmek için gerekli dağıtım mekanizmasına hükmedemediler. Oysa, ihtilafın ne kadar sıradan olduğu Marcel Ophuls'un "Adalet Hatıraları" veya "Holocaust-kıyım" veya çeşitli Leni Riefenstahl filmleri üzerindeki münakaşalar hatırlandığında kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Prensesin Ölümü'nün gösterilmesi başka birtakım şeylerin ortaya çıkmasını da sağladı. Hem Amerikan basını hem de onun çevresindeki entelektüel ve kültürel ortam prenses daha duyulmadan önce, kelimenin tam manasıyla ve açıkça dile getirilen anti-İslami ve anti-Arap iftiralarla kaynıyordu. Suudi Arabistan

151

kralı geçmişte en az iki kere kendisini selamlamayı ve en basit nezaket kurallarına uymayı reddeden New York Belediye Başka-nı'nın hareketine maruz kalmıştı. Araştırmalar, içinde açıkça ırkçı ve hakaretamiz Müslüman karikatürleri olmayan hemen hiçbir birinci kuşak* televizyon programının olmadığını göstermektedirler. Bu programların Müslümanları, bir tek Müslüman'ın bütün Müslümanların ve İslamiyet'in tipik bir örneğini teşkil edecek şekilde, "tek düze" ve "genel"dirler.⁷² Orta öğretim ders kitapları,romanlar, filmler, reklamlardan kaç tanesi İslamiyet'e dikkatli olmak bir yana,bilgilendirici niteliktedir. Sünni ve Şii İslam arasındaki farkın ne olduğunun bilgisi ne kadar yaygındır? Hiç! Üniversitelerimizdeki edebi bilimler (hümanite) derslerini düşünün. Hepsisi değilse bile çoğu "edebi bilimler" müfredatlarını Homer'den ve Atina trajedilerinden, Kitabı Mu- : kaddes, Shakespeare, Pante ve Cervantes yoluyla. Dostoyevski ve T. S. Eliot'a varan büyük eserlere eş tutmuşlardır. Hristiyan Avrupa'ya hemhudut bir İslam medeniyetinin böylesine kendi kavmine dönük bir şema içindeki yeri nedir? Son zamanların, ["Milan İslamiyet" veya "İslam Hançeri" veya "Ayetullah Hu-] meyni'nin Mein Kampf'i" gibi isimler taşıyan kitaplar bir tarafa, İslam medeniyeti hakkında hangi kitap büyük tirajlara ulaşmış veya referans olarak kullanılmış veya aranmıştır. Nüfusun bir : kısmını, örneğin, Anglofil (İngiliz sever) ve Frankofiller olarak tanımlayabildiğimiz gibi İslamofil olarak tanımlayabilir miyiz? Prenses tartışması bittikten sonra Suudiler, Amerikan Spectator dergisi, Eric Hoffer'in "Sabr'ın Resulü Muhammed" alt başlıklı "Muhammed'in Tembelliği"⁷³ isimli makalesini yayımladığında gücenmeyi maalesef unuttular, "İslamiyet yanlış anlaşılmalı" listesine, dünyada toprakları Birleşik Devletler'in

* Birinci Kuşak: Televizyonun en çok seyredilen zamanı olan, haberdar önceki ve sonraki birer saat.

152

müttefikleri tarafından işgal altında tutulan sadece üç ülke olduğunu hatırlatacak bir not bile eklemediler. Suudi rejimin, müeyyide uygulama tehditinde bulunduğu tek durum, kraliyet ailesinin İtibarının direkt olarak zedelendiği durumdu. İslamiyet'in sadece bir tek o durumda incinmesi nasıl mümkün olabiliyordu? Suudilerin bugüne kadar İslamiyet'in daha iyi anlaşılmasına pek az katkıda

bulunmuş olmalarının nedeni nedir? Şimdiye kadar, eğitime yaptıkları en büyük bağış, eski bir ARAMCO⁴ (Arap Amerikan Petrol Şirketi) çalışanının başında olduğu Southern California Üniversitesi'nin Ortadoğu Araştırmalar Programı'na verilmiştir.

Ancak Prensesin Ölümü olayının çerçevesi daha da giriftir. Asgari son beş yılda, Körfez'e Amerikan müdahalesi sıradan bir müzakere konusu olmaya devam etmiştir. Suudilerin Camp David barış konuşmalarına katılmadığı 1978'lerin sonlarından beri, rejimlerinin birtakım hatalarını ve zaafiyetlerini aydınlatan (bazıları gerçek görünüşlü, bilgisizlik dolu) makaleler düzenli bir şekilde üretilir oldu. 1980 Temmuz'unun sonlarına doğru, bu makalelerin bazılarının CIA tarafından üretildiği kabul edildi: "The Washington Leak Went Wrong: CIA Gaffe That Schocked Saudi Arabia" (Ters tepen Washington sızıntısı: Suudi Arabistan'a şok etkisi yapan CIA gafı), David Leigh (Washington Post 30 Temmuz 1980). Onaltı yıl önce yayım yaşamına girdiğinden bu yana, New York Review of Books, Basra Körfezi'nin varlığını hemen hiç konu etmemiştir. Derken, Camp David anlaşmasını izleyen bir yıl içinde, Körfez'le ilgili muhtelif makaleler yayımlandı. Makalelerin hepsi de Suudi rejiminin sallantıda olduğunu ileri sürüyorlardı. Aynı süreç içinde, İsrail hahamlarının kadınlar ve Yahudi olmayanlar hakkında aynı tür tavırları olduğundan hiç kimse bahsetmezken, günlük basın (radyo, televizyon ve gazeteler) İslamiyet'in dirildiğinin, ceza ve hukuk sistemleriyle kadınlara ilişkin tavrının ortaçağ niteliklerini fark e-

153

diverdiler. Oysa, vücut temizliği ve ceza sistemleri birbirlerine hayret edecek kadar benziyorlardı ve birtakım Lübnanlı din adamları da bir o kadar kana susamış ve ortaçağ kafalıydılar. Suudi Arabistan Müslüman rejiminin hedef seçilmesi kolay incinebilir olmasından ve yabancılığından ileri geliyordu. Bu tutum onları daha da incinebilir ve yabancı kıldı. Böylesine kendi kavmine incinebilir ve yabancı yaptı. Ancak istenen, Amerika'ya karşı "küstahlık" ettiği için, Suudi Arabistan'ın "düst" ve o güne kadar kendi isteği üzerine uygulanan sansürden arınmış (kimse İsrail'den intişar eden her haberin askeri sansürden geçtiğinden yakınılıyordu!) haberlerin sonuçlarına katlanmasıydı. Suudi Arabistan'da, basın özgürlüğünün olmamasına duyulan öfke, düzenli ve yaygın bir şekilde dile getirilmeye başlandı (Batı yakasındaki Arap gazetelerine, okullarına ve üniversitelerine İsrail'in uyguladığı yasaklara karşı çıkan kaç adet öfkeli ses duyulmuştu?). Suudi Arabistan birdenbire liberallerden ve siyonistlerden oluşan bir koronun azarladığı tutucu, bankerlerin ve düzenin kıdemli temsilcilerinin övdüğü ve nerdeyse okşadığı özgün bir olgu oluverdi. Bu durum, Suudi Arabistan'ın bir kez daha aşağılanması, kabul edilemez hale gelmesine, ahlaka ve doğaya aykırı olduğunun düşünülmesine yol açtı. Bunun bir sonucu olarak, prenses olayı patladığında, "biz" yüksek sesle "onların" ikiyüzlü ve kokuşmuş olduklarını haykırdık, "onlar" da bizim gücümüze ve duyarsızlığımıza içerlediler. Bu cepheleşme, "bizim"le "onlar"ın arasındaki diyalogu yeni bir kanata yöneltti ve gerçekçi müzakere, analiz ve bilgi alışveriş ortamını tümüyle ortadan kaldırdı. Kendisine Batı medeniyeti diyen bu yekpare kitleyle giriştiği her tartışmayı kaybediyor olmaları, Müslümanların kendilerine "yakıştırdıkları" kimliği daha da güçlendirdi ve bunun farkına varan Batı'nın kendi demagogları ortaçağ bağnazlığına ve zalim despotluğuna küfürler yağdırdılar. Hemen her Müslüman'ın kendi İslami kimliğine ilişkin en

154

ufak bir açıklaması kozmik boyutlara varan bir başkaldırma ve yaşam gereğine dönüştü. Savaş, bu gelişmenin en mantıklı sonucuymuş gibi görünmektedir.

Bir başka, bir defa beklenmeyen sivil sonuç, burada ve İslam Dünyası'nda bazı insanların "Batı" ve "İslamiyet" gibi zoraki etiketlerin müessif limitlerinin farkına varmalarıdır. Belki bu etiketlerin ve onları destekleyen çevrelerin, insanın elini kolunu bağlayan güçlerinin azalmasını beklemek çok fazla iyimserlik olur. Ancak "İslamiyet"! daha az yekpare, daha az korkutucu, daha az bizim (bu "biz" Müslüman ve Hristiyan olabilir) şu anki çıkarlarımız doğrultusunda yorumlanmış ve kendi korkularımızı daha az yansıtan bir kavram olarak görebilmeliğimiz muhtemeldir. Yorumların gücünün, sübjektif unsurların ve bil-diğimizi sandığımız şeylerin birçoğunun kendi üretimimiz olduğunun bir farkına varabilsek, safdilliğimizin bir kısmını, kötü niyetimizin önemli bir bölümünü, kendimiz ve yaşadığımız dünya hakkındaki pek çok miti yok etmek yolunda ciddi bir mesafe almış oluruz. Ancak bundan sonradır ki bizim kafamızdaki "İslamiyet" ile Müslümanların farklı İslamiyetlerini kavrayabiliriz. Şimdi "biz" ile "İslamiyet" arasındaki en tedirgin edici olayı ayrıntıları ile incelemeğe girişelim: İran rehineler olayı. Olup bitenler bizim için çok yaralayıcı, çok yoğun ve dikkatle bakıldığında çağdaş Müslüman dünyada yaşanan oluşumlar açısından pek çok şey ifade ettikleri için, İran

hikayesinde gün ışığına çıkarılması gereken pek çok şey ve siyasi nitelikte olay vardır. İslamiyet ve Batı'ya ilişkin daha kapsamlı meseleleri, İran'ı ele aldıktan sonra tartışmaya devam edebiliriz.

155

İkinci Bölüm

İran Hikayesi

156

I. Kutsal Savaş

İran, Amerikalılarda için için kaynayan bir hiddet uyandırdı. Bunun nedeni İranlı öğrencilerin 4 Kasım 1979'da ağır bir hakaretle ve kanunsuz bir şekilde, Tahran sefaretini işgal etmeleri kadar, basın olaya gösterdiği olağanüstü ayrıntılı ve yoğun ilgiydi. İnsanın ülkesinin diplomatlarının rehin tutulduğunu ve Amerika'nın onları kurtarmaktan aciz olduğunu sanması bir şey, olan biteni her gece televizyonunun birinci kuşak yayınlarında izlemesi başka şeydir. Ancak artık, "İran hikayesi"nin anlamını eleştirel bir gözle yeniden değerlendirme zamanının geldiğinin ve özellikle, Amerikalıların yaklaşık yüzde doksanının son zamanlarda İran'ı radyo, televizyon ve gazetelerden tanımak durumunda kalmış olmaları nedeniyle, İran olayının Amerikan şu-urundaki yerini rasyonel ve duygularımızdan arınmış olarak incelemek ihtiyacında olduğumuza inanıyorum. Amerikalıların rehin tutulmasından doğan acıyı ve öfkeyi veya İslam Dünya-sı'yla aramızdaki uzlaşmazlıklardan doğan karmaşayı dindirmenin imkanı yok; ama bence, Birleşik Devletler'in bir istisnası dışında, askeri kuvvet kullanmadığına şükrutmeliyiz. Her halükarda, artık, İran'ın Amerikalılar için (ABD ve Batı-İslam Dünyası ilişkilerinin çerçevesi içinde) ne ifade ettiğini, basın tarafından gün be gün nasıl ve hangi sözcüklerle takdim ve tekrar takdim edildiğinin bir envanterini çıkartmak zamanı gelmiştir.

157

Sefaretin ele geçirilmesinden hemen sonra, televizyon şebekelerinin gece haberlerinin büyük bir bölümünü İran aldı. ABC televizyonu birkaç ay süre "Rehin Alınan Amerika" adlı geceyarısı programları düzenledi. PBS'nin Mac Neil/Lehrer Raporu, kriz boyunca olay hakkında bugüne kadar görülmemiş sayıda program yayımladı. Walter Cronkite, aylar boyunca, haberleri okumayı bitirdikten sonra her zaman söylediği "İşte, böyle" cümlesinin hemen ardına rehinelere hapis kaldıkları günlerin sayısını, "iki yüz yedinci gün" gibi, ekler oldu. Dışişleri Bakanlığı'nın o zamanki sözcüsü Hodding Carter, iki hafta içinde adeta bir film yıldızı hüviyetine büründü. Diğer taraftan, 1980 Nisan'ının sonlarındaki Ölü doğmuş kurtarma operasyonuna kadar, ne Dışişleri Bakanı Cyrus Vance ne de Zbigniew Brzezinski ortalarda görünmediler. Abulhasan Beni Sadr röportajları, üç dakikalık İslam tarihi dersleri, sabık şahın hastane raporları, asık yüzlü konuşmacıların ve uzmanların incelemeleri, derin düşüncele-ri, tartışmaları, nutukları ve ilerisi için geliştirdikleri çeşitli teoriler, önerdikleri hareket tarzları psikolojik ortam, Sovyet hareketleri ve Müslüman tepkisine ilişkin beyanlar arasında sunuldu. Ve elliye yakın Amerikalı hala hapisteydi. Giderek, İranlıların, basını kendi çıkarlarına hizmet ettiğini düşündükleri biçimde kullandıkları ortaya çıktı ve bu, televizyon şebekelerinin gözünden kaçmadı. Sefaretteki öğrenciler, sık sık, haber uydularının zaman tarifesine ve Amerika'daki haber saatlerine rastgelecek "olaylar" düzenliyorlardı. Zaman zaman, İran resmi makamları da böyle yapmak suretiyle Amerikan halkının, hükümetlerinin politikasına karşı çıkmalarını sağlamayı planladıklarından bahsettiler. Ne var ki, bu daha başından yanlış bir hesaptı ve basının daha ciddi bir araştırma havasına girmesini teşvik etmek suretî-] le garip, fakat hiç de kötü karşılanmayan sonuçlar doğurdu. Ancak benim burada tartışmak istediğim krizin yoğun olduğu dönemlerde İran'ın Amerikalılara nasıl görünmüş olduğundan, madalyonun öteki yüzünden vazgeçmek zorundayım.

158



Kitabın birinci bölümünde söylediğim gibi, geçirdiğimiz on yılın, sadece İran'ı değil, Arap-İsrail çatışmasını, petrol sorununu ve Afganistan'ı içeren en dramatik haberlerin "İslamiyet" haberleri olmuş

olmasıdır. Bunun böyle olduğu, en açık biçimiyle İran krizi sırasında ortaya çıktı. Amerikan haber tüketicilerine tatbik edilen bir halk, bir kültür ve bir dine ilişkin haberler perhizi (ki bu perhiz aslında kötü anlatılmış ve yanlış anlaşılmış birtakım soyutlamalardan ibaretti) İran söz konusu olunca, her zaman, militan, tehlikeli ve anti-Amerikandı.

Basının nasıl bir yol izlediğini incelemek için, İran krizinin iyi bir örnek olmasının nedeni, uzun sürmesi, İran'ın Amerikalılarla Müslüman dünya arasındaki ilişkilerin sembolü haline gelmesi ve Amerikan halkını bu kadar çok ve haklı olarak üzmüş olmasıdır. Bence buna rağmen, basının ilk iki-Üç ay içinde ortaya koyduğu tavır ve Batı'nın bundan böyle göğüslemek zorunda kalacağı yeni meydan okumalara, şimdiye kadar görülmedik siyasal değişikliklere ve krizlere rağmen bu tavrını değiştirmeye yanaşmamasını dikkatle incelemek zorundayız. Yine de, zaman içinde, basın haberlerinde birtakım değişikliklerin olmadığını söyleyemeyiz. Bu değişiklikler başlangıçta izlediğimiz tablolara nazaran daha ümit verici bir şeyler çizmektedirler. Tah-ran'daki Amerikan sefaretinin işgalini müteakiben (bu kitap yayımlandığı zaman işgal muhtemelen sona ermiş olacaktır) ortaya çıkan devasa sayıdaki dokümanın elenmesi şayani hayret bir sürü şeye rastlamamız olasıdır. Öyle görünüyor ki, her şeyden önce, "biz" Körfez'deydik ve bizimle beraber normal, demokratik, rasyonel düzen de oradaydı. Oysa aynı yerde, kendi kendini tahrik eden bir heyecanla içinde kıvranan genel bir "İslami-yet" de vardı ki, bu "İslamiyet" in ne olduğunu biz ancak son derece tedirgin edici nörotik İran'a bakarak anlayabiliyorduk. Time dergisinin 26 Kasım tarihli sayısında yer alan İran Şiiliği ile ilgili çarpıcı bir köşenin başlığı "Şehadet İdeolojisi"ydi. Aynı

159

zamanda ve sanki aynı delilleri kullanıyormuşcasına, 26 Kasım Newsweek dergisi, "İranın Şehadet Kompleksi" adı altında bir sayfa hazırlamıştı.

Şehadet ideolojisi veya kompleksine ilişkin pek çok kanıt varmış gibi görünüyordu. 7 Kasım'da, Sn. Louis Post Dispatch gazetesi, St. Louis'de İran ve Basra Körfezi ile ilgili olarak toplanan bir çalışma grubunun zabıtlarını yayımladı. Bir uzman şöyle demişti: "İran'ı bir İslam yönetim biçimine terk etmek Birleşik Devletler'in son yıllarda karşılaştığı en büyük aksiliktir." Bir başka deyişle, "İslamiyet" Amerikan çıkarlarına doğası' gereği aykırıydı. 20 Kasım baş makalesinde, Wall Street Journal ' gazetesi "medeniyetin kaybolma" nedenini "bu (medeni) ideal-) leri başından beri yayan Batılı güçlerin zayıflamasına" yoruyordu; yani. Batılı olmamak demek -ki bu Müslümanlar dahil, dünya nüfusunun çok büyük bir kısmının kaderidir- hiçbir medeni ideali olmamak demektir. Bir de, California Üniversitesi'nden Prof. J. C. Hurewitz vardı ki, o da, 26 Kasım'da, bir ABC muhabirinin Şii Müslüman olmak demek "anti-Amerikan" olmak { demek mi sorusunu kayıtsız şartsız bir "evet" ile cevaplamıştı. Başta CBS'in Walter Cronkite'ı ve ABC'nin Frank Rey-nold'u olmak üzere, ileri gelen televizyon spikerlerinin hepsi,] sürekli olarak, "kriz hilali, bozkırda patlayan kasırga"dan (Rey-] nolds, ABC 21 Kasım) söz ediyordu. Bir başka gün Reynolds, kitlelerin "Allahü ekber" diye zikrettiklerini gösteren bir resmi, kitlelerin gerçek niyetleri olduğunu düşündüğü şekilde, seslen-] dirdi: "Amerika nefreti". Daha sonra, aynı programda, Peygam-ber Hz. Muhammed'in "kendi kendisini peygamber ilan ettiği-ni" (hangi peygamber ilan etmemiştir ki?) öğrendik ve sonra da "Ayetullah"ın "uydurma bir yirminci yüzyıl lakabı" olduğunu ve "Allah'ın aksı" (maalesef hiçbiri tamamiyle doğru değil) anlamına geldiği hatırlatıldı. ABC televizyonunun kısa (üç dakikalık) İslamiyet dersi sağda kısa başlıkların yer aldığı durağan fo-

160

toğraflardan oluşuyordu ve bunlar da aynı tatsız hikayeyi yani Muhammedizm'e, Mekke'ye, peçeye, çarşafa, Sünni'ye, Şii'ye (bu kendi kendilerini kırbaçlayan delikanlıların resimleriyle birlikte sunuluyordu), mollaya, Ayetullah Humeyni'ye gösterilmesi gereken doğru tepkinin, içerleme, şüphe ve nefret olması gerektiği hikayesini tekrarlıyorlardı. Bu imajlardan hemen sonra, program aralarında çarşafa, kendisini kırbaçlayanlara veya mollalara rastlanmayan hayranlık uyandıracak kadar sağlıklı, Wis-consin Jamesvilleli çocukların organize ettiği "Birlik Günü"ne atlıyordu.

6 Ocak 1980 tarihli New York Times gazetesinin pazar eki, 'Militan İslamiyet: Tarihi Kasırga' derken, New Republic'in 8 Aralık tarihli nüshasında, Michael Walzer "İslam Patlamasından söz ediyordu. Diğerleri gibi, bu iki makale de halen Asya, Afrika, Avrupa, Kuzey Amerika (milyonlarcası Çin'de ve Sovyetler Birliği'nde) yaşayan yaklaşık 800.000.000 Müslüman ve kırk kadar Müslüman milletin tarih, coğrafya, sosyal yapı ve kültür farklılıklarına rağmen, İslamiyet'in hiç değişmeyen, dolayısıyla kolayca kavranabilecek bir şey olduğunu isbat edeceklerini iddia etmekle yetinmeyip -Walzer'in dediği gibi- her nerede cinayet, savaş ve kendisine özgü dehşet sahnelerinden oluşan, önceden hesaplanmış bir

çatışma olduysa, İslamiyet'in kesinlikle önemli bir rol oynamış olduğunu göstereceklerini söylüyorlardı. Bir şeyin kanıt olarak kabul edilebilmesi için gerekli kuralların ihlal edilmiş olması veya yazarın üzerinde konuştuğu dilleri ve toplumları bilmiyor olması veya "İslamiyet"ten bahsedildiğinde sağduyunun tümüyle yok olması hiç-önemli değilmiş gibiydi. The New Republic'in başyazarı İran'ı "engellenen dini duyguların gazabı"na ve "Müslüman amoku"na (amok, Mala-ya'da yaygın olduğu söylenen önce başkalarını, sonra da kendini öldürmekle sonuçlanan bir tür akıl hastalığıdır. AA) indirgedi ve bilgiç bir tavırla, "İslamiyet'in kutsal kanunu" olarak açık-

161

ladığı tartışmaya girişti. Söylenen her şey bir temel noktayı, ya-ni, eğer İslamiyet bize savaş açıtıysa, harbe gözlerimiz kapalı girmeyelim, noktasını güçlendirmeye yönelikti.

"İslamiyet"i New Republic'den daha üstü kapalı bir şekilde suçlama yolları da vardı. Bunlardan bir tanesi kamuoyu karşısına bir uzman çıkartarak, bu uzmana, Humeyni'nin her ne kadar "Müslüman din adamlarının" gerçek bir temsilcisi değilse de (bu, Amerika'nın eski Ürdün sefiri, Lübnan özel temsilcisi ve şimdiki Ortadoğu Enstitüsü başkanı L. Dean Brown'un 16 Kasım tarihli Macneil/Lehrer Raporu televizyon haber programındaki konuşmasıdır) bu "çelik zırhlı" molların, İslamiyet tarihinin ilk (dolayısıyla daha otantik) zamanlarından günümüze kadar gelen bir tortusu olduğunu, Tahran'daki gürhunun Brown'a Nuremberg'i hatırlattığını, sokak gösterilerinin de, diktatörlerin alışlagelmiş "sirk gösterilerinden" başka bir şey olmadığını söyletebilirdi.

Bir başka yöntem, Ortadoğu'nun çeşitli unsurlarının görünmez iplerle İran'a bağlı olduğunu ima etmektir. Bu şekilde, duruma göre, onları üstü kapalı veya açıkça aynı potada eritebilirdiniz. Senatör James Abourezk Tahran'a gittiğinde, ABC'nin CBS anonsları Abourezk'in "Lübnan kökenli" olduğunu hatırlatmaktan geri kalmadı. Bu arada, milletvekili George Han-sen'in Danimarka kökeninden veya Ramsey Ciark'ın WASP (White Anglo Saxon Protestan-Beyaz Anglo Sakson Protestan nitelikli Amerikalılar, Birleşik Devletler'in en "asil" halkı olarak kabul edilirler, AA) mirasından tek bir söz edilmedi. Abo-**urezfc'in** geçmişine bulaşmış müphem bir İslamiyet'ten bahse- \ dilmesi nedense önemli görünmüştü (Oysa, kendisi Hristiyan kökenliydi.). Benzer olay Abscam vakasında sahte Arap "şeyh-leri"nin decoy olarak kullanılmasıdır (decoy: av esnasında hayvanları çekebilmek için kullanılan, tahta vb. maddelerden yapılmış yalancı ördek, kuş vb. tuzaklardır, AA). Bu tür telkinlerin

162

süslenip püslenip yayımlanmasına, 5 Kasım tarihli Atlanta Constituion gazetesinde Daniel B. Drooz, sefaret İşgali olayının arkasında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün olduğunu söyleyerek katılıyordu. Haber kaynakları "diplomatlar ve Avrupa İstihbarat Uzmanlarıydı. 9 Aralık'ta Washington Post gazetesinde George Ball, "bütün operasyonun iyi eğitilmiş Marksistler tarafından yürütüldüğüne inanmak için bazı deliller vardır" dedi. 10 Aralık'ta NBC televizyonu, "Today Show" da, "Amerikan üniversitesinden bir profesör" ve "haftalık Paris dergisi L'Express'in muhabiri" olarak tanıttığı Amos Perlemutter ve Hasi Carmel'le bir röportaj yaptı; oysa aslında, adamların her ikisi de İsrailliydiler. Robert Abemathy, iddia ettikleri gibi Sovyetler Birliği, FKÖ ve İran'daki "radikal" Müslümanlar arasında bir "çıkar birliği" olup olmadığı hakkında sorular sordu; bu üç gücün sefaret vakasında fiilen yer aldıkları doğru mudur? diye sordu. Aslında pek değil, diye cevap verdiler; ama çıkar birliği vardı. Abemathy gayet kibar bir şekilde, anlattıkları şeylerin İsrail'in "FKÖ imajı"nı lekelemek girişimlerini hatırlattığında, Prof. Perlemutter, öfkeyle itiraz etti; ancak sözlerine temel teşkil eden kanıtlar, kişisel "meslek ahlakı'ndan başka bir şey değildi.

NBC'den geri kalmamak için, bu defa da CBS, 12 Aralık'ta-ki haberlerine Dışişleri Bakanlığı'ndan Marvin Kalb'ı takdim ederek başladı. Bir ay önce Drooz'un bahsettiği aynı (ve yine ismi verilmeyen) "diplomatik ve istihbarat" kaynaklarından edindiği bilgilere göre, FKÖ, Sünni Müslümanların ve Sovyetler Birliği'nin sefaret olayında işbirliği yaptıklarını öğrendik. Kalb, sefareti kontrol altında tutanların FKÖ adamları olduğunu söyledikten sonra, gayet emin bir tavırla, bunu sefaretin içinden duyulabilen "Arapça seslerden" anladıklarını ilave etti (Kalb'ın "hikayesinin kısa bir özeti ertesi gün Los Angeles gazetesinde yayımlandı.). Aynı tezi etmedik tek bir önemli şahsiyet kalmıştı: Hodson Enstitüsü uzmanı Constantine Menges. O da, ilk defa,

163

15 Aralık 1979 tarihli New Republic'de, sonra da iki kez Mac-Neil/Lehrer raporunda konuştu. Yine delil yoktu... Habis komünizmin, melun FKÖ ve şeytani Müslümanlarla olan ittifakının şaşılacak bir tarafı olmaması dışında tabii... (İnsan, MacNeil ve Lehrer'in Menges'i Sovyetlerin Afganistan işgali

veya bu işgalin İran tarafından resmen kınanması hakkında ne düşündüğünü Öğrenmek için neden tekrar davet ettiklerini merak ediyor).

"Şiilerin olduğu yerde, bela vardır" diyordu Daniel B.Drooz, 9, Kasım tarihli Atlanta Journal Constitution gazetesinde. 18 Kasım tarihli New York Times'ın daha temkinli bir şekilde, ufak bir başlık altında söylediği gibi, "sefaret işgali Şii iktidarının onaylanmış olması ve Şah'a karşı duyulan öfke ile ilintiliydi". Sefaretin 4 Kasım'da işgalini izleyen hafta içinde, tehditkar bir Ayetullah Humeyni'nin, çok büyük İranlı kitlelere ait, sonu gelmez fotoğrafların seyircilere verdikleri varsayılan mesaj hep aynıydı. Kızgın Amerikalıların İran bayraklarını yakması (ve satması) sıradan bir uğraş haline geldi ve basın bu tür yurtseverliği duyurmayı hiç ihmal etmedi. Araplarla İranlıların yaygın bir şekilde birbirlerine karıştırıldığı haberler ilginçti (Örneğin, 10 Kasım tarihli Boston Globe gazetesi kızgın bir Springfield grubunun "Arap defol" diye slogan attıklarını yazdı). Şii mezhebinin özellikleri hakkında her yerde konuşuluyor olmasına rağmen, İran'ın ve çağdaş tarihi hakkında yazılan makalelerin sayısının azlığı ve ondokuzuncu yüzyıldan bu yana İranlı din adamlarının yabancı işgale ve monarşiye karşı nasıl direndiklerinden hemen hiç kimsenin bahsetmemesi ve Humeyni'nin sadece radyo kasetleri ve büyük çoğunluğu silahsız kitleler aracılığı ile] Şah'ı ve namağlup bir orduyu nasıl devirebildiğinin hiç düşünülmemiş olması hayret vericidir.

Walter Cronkite'in, isimleri telaffuz edememesi belki de küçük bir ölçüde, sembolikti. Ghotbzadeh'in (Kutbizade'nin İngilizce yazılışı) adı, hemen her telaffuz edildiğinde değişiyordu,

164

ama genellikle "Gaboozaday" idi. 28 Kasım CBS, Beheşti'yi "Bashati" yaptı ve altta kalmamak için ABS 7 Aralık'ta Monta-zari'nin ismini Montessori olarak değiştirdi ("Montessori" ünlü bir okul öncesi yöntemidir, AA). Kapsül gibi sunulan İslamiyet tarihi dersleri ya anlamsız olacak kadar karmaşık ya da ürkütücü olacak kadar hatalıydı. Örneğin CBS gece haberlerinin 21 Kasım yayınında, Randy Daniels, Muharrem ayını Şii Müslümanların Hz. Muhammed'in dünya liderlerine meydan okuduğu ay olarak kutladıklarını anlattı -o kadar yanlış ki, nerdeyse komik! Muharrem bir Müslüman ayıdır; Şii Müslümanlar bu ayın ilk on gününde Hüseyin'in şehadetini anarlar. Daha sonraları, Şiilerin herkesin kendilerine karşı olduğu şeklinde bir kompleksleri olduğunu öğrendik. "Tevekkeli değil, bir Humeyni yarattılar" diyordu Daniels. Ancak Humeyni demek, İslamiyet demek değildi- buna sevindik ama, yine bir saptırma vardı. Aynı pogramda, benimle de (dirayetim nedeniyle) bir röportaj yapıldı ve yanlışlıkla İslam araştırmaları profesörü olarak takdim edildim. 27 Kasım'da bir CBS muhabiri bize İran'ın "ihtilal mahmurluğu" (harfi çeviri "akşamdan kalma", ihtilal sarhoşluğunun ertesi sabahı, AA) çektiğini haber veriyordu; sanki bir köşe başı ayyaşıydı İran.

Bununla beraber, "Amerika'yı rehin tutan" gücün ne tür bir şey olduğunu seçkin New York Times'ın bütün inamlırlığı ile devreye girmesinden sonra anladık. Times'ın "İslamiyet"i, Times'ın kendi yapısına uygundu; yani, Amerika'nın en büyük gazetesi olması dışında, açık fikirliliği, uzman habercilik seviyesi, sorumluluğu ve hepsinden Önemlisi milli güvenliği kollayarak, fakat inanırlılığını koruyarak yazabilmesi nedenleriyle kendisine özgü bir ağırlığı olması. Yani, Times bir konu hakkında sela-hiyetle konuşur ve o konuyu millete maledebilir; bu işi bilerek ve anlaşılan başarıyla yapmaktadır. Bu nedenle, 1969 baharında, Hanison Salisbury, Başkan Kennedy'nin Times yazarlarından

165



Tumer Catledge'e eğer gazetede beklenen Domuzlar Körfezi işgali ile ilgili daha çok ayrıntıya (bu ayrıntıları Times kendi olanakları ile derlemiştir) daha çok yer vermiş olsaydı, "bizi dev bir hatadan koruyabilirdiniz" dediğini hatırlıyordu. Domuzlar Körfezi 'nden sonra, diyor Salisbury, ne Times ne de dünya Tad Szulc'un muhabirliğinin olağanüstü bir tarafının olmadığı gibi, gazetenin de istisnai bir şeyi başarmış olmadığını unuttu. Olay sıradan bir Times olayıydı. Gazete, çok güçlü bir kurum haline gelmişti ve gücü nerdeyse, milletin gücü kadar eskiydi.

The Times, şimdi, kritik bir büyüklüğe ulaşmıştır. Bu büyüklüğün ölçütü sadece okurlarının ve reklam verenlerin sayısı da değildir. Hayır, ulaştığı kritik büyüklük, haber ve uzmanlık büyüklüğüydü. Şimdi artık Times, kelimenin tam anlamıyla, dünyayı, Washington'u, milleti ve New York şehrini kendisine ait kadınlı erkekli bir kadro ile aktarıyordu ve bu kadro kalfalık dönemini geride bırakmıştı. Bu

insanlar bulunabilecek en iyi muhabirler ve editörlerdi ve Times'da bir araya gelmelerinin nedeni para değildi. Times'ın ücretleri her zaman iyiydi ama hiçbir zaman olağanüstü olmamıştı. Times'da toplandılar, çünkü Times haber ve yazı alanında eş bulunmaz bir fırsattı. Profesyonel standardı her yerden üstündü. Domuzlar Körfezi olayından 1 sonra muhabir sayısı ve kalitesi kendi kendilerini yönlendirecek **duruma** gelmişti. Dünyanın her tarafına dağılan Times adamları, antenleri dışarda, haberleri tanzim ediyor, didikliyor, yazıyor 1 ve sorular soruyorlardı.²

Böylece, güçlerini iddialı bir şekilde kullanmak, gazete elemanlarının toplu misyonu haline geldi ve muhabirler Times'a \ haber toplama görevlerini "bilinçli bir yönlendirme" olmaksızın, nerdeyse bir refleks şeklinde yerine getirir oldular. 1971 'de Times, Pentagon Dokümanları'nı yayımlamağa başladığında, Tammany Hall'daki Boss Tweed avanesini mahveden hükümet kayıtlarını yayınladığı tarihin üstünden yüz yıl geçmişti. Salis-

166

bury'ya göre, burada da, örnek bir ahlaki önseziyle, kanunlara karşı geliyor fakat milletin çıkarları doğrultusunda hareket ederek gerçeği açıklayacak gücü olduğunu ve gerekirse hükümetleri harekete geçirebileceğini gösteriyordu} Parasal açıdan, başarısını gazeteye "ev", "yaşam" gibi magazin haberleri ekleyen son İşletme müdürü A. M. Rosenthal'a borçlu olduğu doğrudur, ancak bu suretle, artan gelir dış haberler servisinin geliştirilmesinde kullanılmıştır.

News ve Post gazetelerinin sallandığı bir zamanda, bu yeni bölümler, gazeteye durumunu nerdeyse şaşılma kılın bir mali temel sağladı. Şimdi, Ülkedeki bütün gazetelerden farklı olarak, Times, İran'ın "yıkılışını gözlemleyebilmek için, maaşların dışında, ayda 30.000 hatta 50.000 dolar harcayabiliyordu ve harcadı da. Para vardı ve sorun değildi

İran'ın "yıkıldığı" yılın sonunda, Times, artık İslamiyet'i ele almıştı. 11 Aralık'ta iki tam sayfayı, "Müslüman Dünyasında Patlama" adlı sempozyuma ayırdı Sempozyum, üç tanesi Birleşik Devletler'e yerleşmiş Müslüman dünyasından gelme bilim adamı olmak üzere yedi kişiden oluşuyordu. Diğer dört kişi modern İslam tarihi, kültürü ve toplumları üzerinde çalışmaları olan saygın uzmanlardı. Üzerinde tartışmaları istenen bütün sorular siyasaldı ve bir yönüyle de olsa, İslamiyet'in Amerikan çıkarlarını tehdit ettiğine değinmeden edemiyorlardı. Uzmanlar zaman zaman araya girerek, İslam Dünyası'nın farklı geçmişlerini, farklı siyasal gelişimlerini, farklı Müslümanları anlatmaya çalışıyorlardı. Ancak bu gayretleri, "Eğer biz bu kadar Müslüman'ın gözüne şeytan gibi görünüyorsak, yakınlığımız olan güçler, liderler ve hükümetlerle nasıl uğraşmalıyız? Bazergan, Brzezinski'nin elini sıkarak sıkamaz kayboldu. Beni Sadr, New York'a gelmek istediğini söyleyince, işi bitirildi. Bunlardan alacağımız bir ders var mı? Biraz daha çekingen mi davranmamız gerekir, nedir?" gibi sorularla saf dışı ediliyordu. Times'ın doğ-

167

rudan doğruya "kaynağa" indiği, yani, "eğer Müslümanlar İslamiyet tarafından yönetiliyorlar ise, o zaman, İslamiyet'i sorgulamak gerekir", diye düşünüldüğü belliydi. İlginç olan, bütün adamları "İslamiyet'i önemli unsurlarına ayırmaya çalışırken, Times'ın bu unsurları Amerikan çıkarlarına "aykırı" veya "dostane" olmak üzere, iki yeni grupta toplamış olmasıdır. Sonuçta sempozyum, kelimenin tam anlamıyla rayından çıktı; çünkü Times, soruları ikna ve mantığın işe yaramasının mümkün olmadığını ve son bir önlem olarak kaba kuvvet kullanılabileceğini ima eder tarzda hazırlamıştı. "Bizim", İslamiyet hakkında ne düşünmemiz gerektiği konusundaki tereddütler, 1979'un son dört gününde (28-29-30-31 Aralık), Times'ın Flora Lewis imzalı dört makale yayımlaması ile son buldu. "İslamiyet'in Başkaldırması" adlı makaleler, İslamiyet'in yaşadığı krizi ciddi bir şekilde ele almayı amaçlıyordu. Bn, Levvis'in yazılarında, İslamiyet'in karmaşıklığını ve çeşitlemelerini resmetmekteki başarısı gibi gerçekten mükemmel olan | bazı şeyler vardı; fakat çok ciddi hatalar da vardı ve bu hataların çoğu İslamiyet'in şimdilerde nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkindi. Lewis, Ortadoğu'da sadece İslamiyet varmış gibi değerlendirmekle kalmıyor (örneğin, Yahudiliğin ve Mısır ya da Lübnan Hristiyanlığının dirildiğinden hemen hiç bahsetmiyordu), özellikle üçüncü makalesinde, birtakım uzmanların düşün- .] çelerini iktibas etmek suretiyle Arap şiirinin "çok süslü ve ağdalı" olduğunu belirterek Arap dili ve Müslüman zihniyetine ("adım adım düşünme" yeteneğinin olmadığını söylüyordu) ilişkin ve herhangi başka bir dil, din veya etnik gruptan bahsediyor olsaydık, ırkçı hatta budalaca olarak bir kenara itilecek hükümler veriyordu.

Alıntı yaptığı bilim adamlarının çoğu, düşüncelerinin ne olduğu belli, oryantalistlerdi. Örneğin, 1979'un sonlarında İslam Devrim'inin Marksizm-Leninizm'le aynı şey olduğunu İspat

168

etmeye çalışan bir araştırma yayımlayan Elie Kadourie'den Le-wis'in seçtiği cümle "Doğu'daki düzensizlik, derin ve yöresel bir hastalıktır"; Bernard Lewis'den (akrabalıkları yoktur) seçtiği ise, İslam Dünyası'nda "özgür düşünce ve araştırmanın sonu" iddiasına ilişkin cümlelerdi. Lewis'e göre bunun böyle olmasının nedeni, İslamiyet'in "statik" ve aynı zamanda "kaderci, okasyonist ve otoriter" bir teolojiye sahip olmasıydı. Hora Le-wis'i okuduktan sonra, İslamiyet hakkında tutarlı bilgi sahibi olmalarını kimseden bekleyemeyiz. Yazarın kaynaktan kaynağa koşması, konuya aşına olmaması, okurlarına bir konu bulmak için çöpleri karıştırıyormuş izlenimini vermektedir. Konu zaten tek değildir, üstelik insan, Lewis'in deyişiyle "bir gerçeği değil, bir istemi ifade eden" milyonlarca insanla nasıl uğraşabilir? (Le-wis'in cümlesini. Atlantic Constitution gazetesinde, 19 Kasım'da yayımlanan şu cümle ile kıyaslayın: "İran dilinin üstü kapalı ve muğlak tabiatı"). İslamiyet'le ilgili meselenin ne olduğu yine de belliydi: İslamiyet belirsiz olsa bile, "bizim" ona ilişkin tavırlarımız (veya takınmakta haklı olduğumuz tavırlarımız) belirgindi.

Esquire dergisinin Mayıs 1980 sayısında yer alan ve Le-wis'in belki de farkında olmadan kendisini sergilediği bir röportajda, İslamiyet hakkında yazdığı makalelerin temelini teşkil eden varsayımlarını görüyoruz. Yamalı ve inişli çıkışlı haberciliğinden ötürü Times'ın suçlanmamasının nedeni, İslamiyet'in İslamiyet, Times'ın Times olmasıdır. Bakın Lewis ne söylüyor ("İslamiyet'te ne b... olup bittiğini bilen tek kişi yok" cümlesindeki alçak gönüllü otoriteye dikkat edin):

"Örneğin, birkaç ay Önce korkunç boyutları olan bir projenin içinde yer almıştım. New York, İslam Dünyası'ndaki çalkantıyı araştırma görevini bana vermişti. New York'ta bir toplantı yaptılar, birisi kalktı, "İsa! (Tanrım! nidası yerine AA), İslamiyet'te ne b.. olup bittiğini bilen bir kişi yok. Flora'yı gönderelim" de-

169

dj. Sonra beni aradılar, ben de gittim. Çılgın bir işti. Topladığım dokümanları nasıl kullanacağımı bile bilmiyordum. Görmek istediğim kişilerle buluşmak için deli gibi randevular aldım. Hiçbir yere gidip üç gün oturacak kadar vaktim yoktu.

Önce işe Paris ve Londra ile başladım. Sonra Kahire'ye gittim, çünkü tek İslam üniversitesi Kahire'de. Oradan da Cezayir ve Tunus'a geçtim. Geriye yirmi adet kitap ve beş kilo kağıtla geldim. Oturdum yazmaya başladım. Tabii, bu işi yapmanın bir avantajı, bir şeyler öğreniyor olmam. Bitmeyen öğrencilik! The New York Times, insana burs üstüne burs verir! Bütün haberleri bizzat kendim toplamadığım istisnai zamanlar bir yere gitmeye vakit bulamadığım zamanlardır. Örneğin İslamiyet projemde, Filipinlerle ilgili oldukça geniş bilgiye ihtiyacım vardı. Asya bürosu yardımcı olacak birisini veremedi -o zaman elleri, Kamboçya savaşı ve Güney Kore rezilliği ile Tokyo'daki siyasal buhranla doluydu- dolayısıyla New York dışında birisi, benim için bir paket hazırlamak zorunda kaldı."

Times'ın "İslamiyet" derlemesi ile Le Monde derlemesi arasında aydınlatıcı bir kıyaslama yapılabilir. Times, yazıyı Flora Lewis'e çarçabuk toparlattı. Hanım, yazıda İslam Dünyası'nın her yerinde tartışılan teolojik ve ahlaki meselelere hiç değinmediği gibi (insan böyle bir zamanda nasıl olur da İslamiyet hakkında konuşur ve fakat bir kez olsun içtihad [kişisel yorum] ve taklid [selahiyetli kişilerin yorumuna güvenmek] taraftarlarının arasındaki zıtlasmadan bahsetmez?), belgelendirmeye çalıştığı "ayaklanmayı" ateşleyen Müslüman ekollerinin tarihlerinden ve yapılarından da bahsetmemektedir. Bunun yerine, tesadüfi insanların, daha da tesadüfi beyanlarına dayanıyor. İnceleyerek bir şeyleri ortaya çıkartmak yerine fıkralar anlatıyor. Müslüman yaşamının (ister doktriner, ister metafiziksel veya siyasal olsun) gerçek unsurlarına bile değinmiyor.

Amerikan gazetesini seçkin bir Fransız gazetesi ile karşılaştırmak bu açıdan yararlı olacaktır. Levvis'in makalesinden tam bir yıl önce (Aralık 6, 7, 8 - 1978), Le Monde, Maxime Rodin-son'u (Flora Levvis'e göre ileri gelen bir Fransız Marksist oryantalisti) aynı oluşumları incelemek üzere kadrosuna aldı.⁵ Daha büyük bir fark olamaz. Rodinson konusuna tümüyle hakimdir; dilleri bilir, dini bilir ve siyasetten anlar. Rodinson'da fıkralar, sansasyon yaratıcı alıntılar, İslamiyet "yanlısı" ve "muhalifi" uzmanlar arasında "denge" kurmak yoktur. İçinde bulunduğumuz krizi, Müslüman toplumunun ve tarihinin hangi güçlerinin yarattığını anlatmaya çalışır. Hasılı, Rodinson'un çalışmasından elde ettiğimiz emperyalizm, sınıf kavgaları, dini anlaşmazlıklar, sosyal ahlak hakkında bilgidir; sadece şüphe ve korku içindeki okuyucuları hoşnut etmek için sergilenen birtakım tavırlar manzumesi değil.

170

171

II. İran'ın Kaybedilmesi

İran'a ilişkin yüzeysel ve geveze haberlerden bunalan birisi, kurtuluşu PBS'nin MacNeil/Lehrer Raporu adlı televizyon haber programında arayabilir ve burada olaylara gerçek bir "nüfuzu nazar" bulabileceğini düşünebilirdi. Yazılı basında New York Times ne ise, radyo-televizyonda da seçkin bir program olduğu düşünülen MacNeil/Lehrer odur. Ele aldığı olayları derine inmeye imkan verecek şekilde muhafazakar denebilecek kadar kısıtlı tutmasına, programa katılan konuk konuşmacıların seçimine rağmen, ben, MacNeil/Lehrer programlarını nedense doyurucu bulmadım. Önce programa nasıl yaklaşıldığına bakalım. Dünyanın İran kadar az aşına olduğumuz bir bölgesiyle ilgili bir o kadar alışılmamış bir haber-hikaye söz konusu olduğunda seyirci "oradaki" grup ile programa katılan iyi giyimli, iyi "dengelenmiş", ortak nitelikleri anlayış veya sağduyu değil uzmanlık olan misafirler arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi hemen hissedecektir. Programların amaçladığı gibi, bu durumu rasyonel olarak değerlendirmeye çalışmanın yanlış bir tarafı yoktur; fakat misafirlere sorulan sorular MacNeil ve Lehrer'in konuya ilişkin ulusal duygularımızı (İran'a karşı duyulan öfke, olup bitenleri harekete geçiren şeylerin ne olduklarının tarih dışı incelemeleri, konuşmaları ya soğuk savaş ya da krizle uğraşmak kalıplarına dökmeye çalışmak gibi) desteklemek istediklerini göstermektedir. Bu ol-

172
gunun iki belirgin Örneğine, 28 Aralık ve 4 Ocak tarihlerinde, Tahran'dan dönen iki grup Amerikan din adamının konuk edildiği programlarda rastladık. Her iki programda da, din adamları, Şah'ın despotik hükümleraltında yirmi beş yıl acı çeken İranlıların duygularını anlayışla karşıladıklarını söylediler. Lehrer, onların sözlerini şüphe ile karşılamadıysa da, pek inandırıcı bulmadığını açıkça belli etti. Zamanın Dışişleri Bakanı Beni Sadr ve onun halefi Sadık Kutbizade ile konuşulurken sorulan sorular da, Birleşik Devletler hükümetinin tavrını yansıtıyordu; yani her şey bir yana, rehinelere ne zaman serbest bırakılacaklardı? Sabık Şah'ın kabahatlerini ve suçlarını inceleyen komitelerden veya verilen ödünlerden hiç bahsedilmedi. Garip olan, Beni Sadr'ın, ilk kez, Şah'ın geri verilmesi konusunda ısrar etmemiş olması ve (bundan birkaç ay sonra Tahran'a gidecek olan) Birleşmiş Milletler komisyonu formülünü ortaya atmasına rağmen, bu önerinin MacNeil ve Lehrer tarafından tümüyle kulak arkası edilmiş olmasıdır. Bu tutum, Lehrer ve MacNeil tavrının tipik bir örneğidir. 1979'dan 1980 Ocak'ının ilk yarısına kadar geçen dönem içinde, programda yer alan konuk konuşmacıların üsteleri daha da önemlidir. İranlıların çağrıldığı beş, Üçüncü Dünya ülkelerinin ve barışın ünlü savunucularından Richard Faik ve Ekber Ahmet'in katıldığı birer program dışında, panelistlerin hepsi devlet memurları, gazeteciler, Ortadoğu uzmanı akademisyenler, yarı resmi veya özel enstitülerde çalışanlar veya İran Devrimi'ne karşı oldukları bilinen Ortadoğululardı. Bunlardan bazılarının çok sık davet ediliyor olmaları (Hudson Enstitüsü'nden Menges iki kez, Amerika'nın Afganistan sefiri Robert Neumann iki kez, L. Dean Brown iki kez) şüpheye mahal bırakmadı. Sonuç, İranlıların söyledikleri ve yaptıkları her şeyin ahlak sınırları dışına çıkarılması oldu. Bu durum, bizim öfkemizi daha da arttırmaya yetti ama haberleri anlamamıza yardımcı olmadı. Bu bana çok

173
çarpıcı geldi. Örneğin, Beni Sadr, "dünya mazlumlarına" çağrıda bulunduğu, sabık Şah'ın iadesinin şart olmadığını (bu ABD'nin kolay ödün verebileceği bir konu değildi), Birleşik Devletler'in mazlumları şikayetlerinin haklı olduğunu kabul etme yolunda yapacağı bir jestin kendileri için yeterli olacağını söylediğinde, ne Lehrer ne de MacNeil, Beni Sadr'ın ne demek istediğini anlamak için en ufak bir gayret göstermediler.

Dolayısıyla, araştırmalarını sürdürürken takındığı tavır, Mac-Neil/Lehrer programının kendi kendisini sansüre tabi tuttuğunu göstermektedir. Program bu haliyle, insan deneyimini muhaliflerin veya soru soranların önemli bulduğu daha geniş alanlarda dolaşmaktan da (yine kendi kendisini) mahrum etmektedir. Masa başında oturan, iyi organize edilmiş konuşmacıları denetleyen bir çift sureti haktan ev sahibi; "denge" unsuru nedeniyle hiçbir konuk konuşmacının uzak bir Ülkenin onlarca yıldır üzer- ! lerinden eksik olmayan Amerikan baskısına bugüne kadar ses-sizce tahammül etmiş mazlum insanların esas itibarıyla ya-] bancı olan sesini hiçbir zaman duyuramadıkları bir ortam; bütün soruların her zaman krizle nasıl uğratabileceğine dönük olması; dünyanın beyaz ve Avrupalı olmayan hemen her yerinde yeni ufukların açılıyor olduğunu görmeye yanaşmayan, jeopolitika, mezhep huzursuzlukları, İslam dirilişi, güçler dengesi gibi şeyler hakkında başkalarının empoze ettiği "dirayet"e nerdeyse içgüdüsel bir atılımla sığınma... İşte, MacNeil/Lehrer programının kısıtlamaları.

İran söz konusu olduğunda, süper tedbirli ve kendi kendisine fikir birliği empoze eden bir basının çizdiği çerçeve içinde, I.F. i Stone'un "Şimdi de Şah Lobisi mi?" adlı kehanetinin değerini artık anlayabiliriz. Stone yazısını 17 Ocak 1979'da yazdı. New York Review of Books 22 Şubat'ta yayımladı. Yazıda, Şah'ın, Chase Manhattan Bankası'ndan, silah endüstrisine, oradan petrol tekellerine, CIA'ye ve "aç dostlarını çevresinde toparlayabi-

174

leceğini" anlatıyordu, ancak artık Şah "burada, aramızda" olduğuna göre, bir takım cazip olanaklar doğabilir ve "bugüne kadar öğrenmiş olmamız gerektiği halde, İran'ın iç işlerine karışmamayı öğrenmediğimize göre, pek yakında İran'ı kendi iç işlerimizden uzak tutma konusunda benzer bir ders almamız olasıdır" diyordu. Niçin? Çünkü diye devam ediyor, Stone'un tekinsiz kehaneti, "Ya yeni İran rejimi bir takım taleplerde bulunursa. Şah Pehlevi'nin yabancı ülkelerdeki mülklerini, banka hesaplarını, Pehlevi Vakfı'nı (Pehlevi Vakfı, Şah'ın Amerika'da kurduğu bir vakıftır, AA) isterse? Ya Şah'ın memleketi soymaktan yargılanabilmesi için geri iade edilmesini isterse? Ya onu, kesin iktidar sahibi olduğu dönemde, SAVAK elinde akla gelmedik işkenceler gören ve ölenlerden sorumlu tutar ve itham ederse?"

Stone'dan alıntı yapmamın nedeni sadece tahminlerinin doğru çıkması değil, bir İran uzmanı olmaması ve hiçbir zaman da öyleymiş gibi davranmamasıdır. Dahası Stone, İslamiyet yanlısı olarak da tanınmaz. Makalesini tararsanız, İran hakkında "lüzumlu" bilgiler olarak resmi geçit yapan yazılarda rastlayacağınız "Müslüman zihniyeti" ya da "Şiiilerin şahadet cinneti" gibi saçma sapan şeylere hiç yer vermediğini görürsünüz. Stone siyaset denilen şeyin bilincindedir, burada veya başka toplumlarda, insanları neyin harekete geçirdiğini bilir ve bu konuda yalan söylemez. Hepsinden öte, Avrupalı veya Amerikalı olmamalarına rağmen, İranlıların haklı şikayetleri, emelleri, kendilerine göre ümitleri olabileceğini ve Batılıların bunları göz ardı etmelerinin delilik olduğundan kuşkusuz yoktur. Sözlerinin süslü ya da iki yüzlü bir tarafı yoktur. Stone, sırf Farsça bilmediği için, "İran dilinin üstü kapalı ve müphem tabiatı" gibisinden genellemelerin ayıp örten lüksüne sığınmayı kendisine yediremez. Joseph Kraft'ın her zamanki inatçı tavrıyla, meseleye nasıl baktığını "Güç Gösterme Zamanı" adlı makalesinde görüyoruz

175

(Washington Post, 11 Kasım). Kraft'ın makalesi, diplomatik dokunulmazlık sefaretimizin kutsallığı gibi standard beyanlardan çok farklı olarak, basının genel performansının altında yatan -belki de bilinçaltı- rasyonele ışık tutuyordu. Şah'ın düşmesi, diyordu Kraft, "Amerikan ulusal çıkarları açısından bir felakettir". Çünkü Şah düzenli bir biçimde petrol sağlamakla kalmıyor, bölgeyi ve "yer altına giren milliyetçileri" denetim altında tutmak suretiyle "bizi" güçlü gösteriyordu. Bir de tavsiyede bulunuyordu Kraft: "Ayetullah'tan rahatsız olan rejimler adına, Amerikan gücünü gösterecek, tercihen beklenmedik bir fırsat yaratın." Peki, nasıl olacaktı bu iş?

"Irak'ı, İran içindeki yerel güçleri karıştırmak girişimlerinde desteklemek şeklinde olabilir, Türkiye'ye yardım anlamına da gelebilir. Ancak benzer fırsatları yakalamak ve kullanmak için 'Washington'da ciddi bir bünye değişikliğine ihtiyaç vardır. Birleşik Devletler, marinleri göndermek ve bombalamak dışında, bir şeyler yapabilecek bir kapasiteye sahip olmalıdır. Daha birkaç yıl önce kendi kendisini mahveden üstü kapalı müdahale kapasitesini tekrar inşa etmek zorundadır."

Kraft'ın yazısında açıkça belli olan şey, Kraft'ın İran Devri- ■ mi'nin olduğunu bir türlü kabul etmek istememesidir. Bu nedenle devrim ve onunla bağlantılı her şey -Ayetullah, İslamiyet ve İran halkı-, okuyucularının sapık olduğuna inanmasını istediği olay gibi, yeniden düzenlenmeliydi. Bir başka deyişle, Kraft, gerçeğin ne olduğu hakkındaki kişisel görüşünü, oldukça karmaşık İran ve Amerikan gerçeklerinin yerine koyuyor ve kendi görüşünü gerçekle ikame ediyordu. Ve gerçeğin Kraft biçiminin bir başka öğretici niteliği de ahlaktan hiç nasibini almamış olmasıydı. Kraft'ın gerçeği gücü:

Amerika'nın dünyayı kendi istekleri doğrultusunda şekillendireceği gücü. Yirmi beş yıl süreli İran müdahalesinin geldiği nokta, sanki bize hiçbir şey öğretmemişti. Bütün bunları söylerken, kendisini, başka insanların ken-

176

di hükümet biçimlerini değiştirmeye hakkı yoktur derken, yakalamışsa da, Önemsememiştir.

Amerika'nın dünyayı kendi gücü, kendi ihtiyaçları ve kendi emelleri ile tanımasını (ve öyle tanınmasını) istiyordu. Bunun dışında herhangi bir şey haysiyet kırıcı olurdu.

Bu bakış açısının eksikliği, pragmatik ve tümüyle bencil bir açıdan değerlendirilse bile, kör ve kaba olmasındadır. Kraft ve benzerlerinin İran Devrimi'ne saldırdıkları ve Şah'ın yitirilmesine üzüldükleri

dakikalarda bile, İran'da durum çok hareketli ve belirsizdi. Şah rejimini yıkan kitleler, Ayetullah Humeyni'nin başına geçeceği bir siyasal koalisyonun eşigindeydiler. Ülkede sözünü geçirebilecek otoritesi, siyasal ve ruhani meşruiyeti olan tek kişi oydu. Humeyni'nin hakim olduğu sathın hemen altında, aralarında din adamları (sonraları İslam Cumhuriyet Partisi olarak bir araya geldiler), yolun ortası liberalleri (başlarında Bazer-gan), liberalden-solcuya kadar geniş bir yelpazeyi kaplayan İslam partileri ve kişilikleri (Beni Sadr bu son gruptandır) ve İslamcı olmayan solcuların çok sayıda fraksiyonunun dahil olduğu çeşitli gruplar çatışma içindeydiler. Devrimi izleyen bir seneyi aşkın süre içinde, yani Şubat 1979'da en aşağı Mart veya Nisan 1980'e kadar, bu fraksiyonların iktidar kavgası devam etti; bazen Beni Sadr (Özellikle 1980 kış ve baharında), bazen de din adamları (başlarında Ayetullah Muhammed Beheştî'nin olduğu) kazanıyormuş gibi görünüyordu. Ve çatışmanın pek az bir kısmı, çatışma fiilen devam ederken Birleşik Devletler basınında yer aldı. Yekpare ve kemikleşmiş bir İslamiyet kavramı o kadar yer etmişti ki, ülkenin içinde oluşan siyasal hareketler kimsenin dikkatini çekmedi. Daha sonraları muhafazakar İslam grupları kavgayı kazandıklarında, bu defa da İslamiyet hakkındaki düşünceler doğrulanmış oldu. Helikopter kurtarması başarısızlığa uğrayıp Carter idaresi İran'ı bir süre için gündemde tutmaya karar verince (bir bakıma çok geç kalınmıştı) basın, vazifeşinas bir

177

tavırla. Beni Sadr ile Beheştî arasındaki çatışmayı rapor etmeye başladı. Tipik bir tavırla Beni Sadr, Beheştî olmasa, "bizim" baş edebileceğimiz bir kişi olarak gösterildi. Oysa, 1979'un sonlarında Beni Sadr yükseliyorken, ya yokmuş gibi davranılıyor ya da küçümseniyordu. Tabii ki, eğer askeri terimlerle konuşmuyorsak "güç" karmaşık, her zaman gözle görünmeyen, çok değişken bir şeydir. Yine de, Kraft'ın gözlemlediği gibi. görünmediği, anlaşılamadığı ya da bir baskın, CIA sızması, bir tür cezai tokat gibi direkt olarak kullanılmadığının ortaya çıktığı "rehin tutulan Amerika"nın sonsuz kaynaklara sahipmiş gibi görünen bir haber mekanizması tarafından yeniden ve yeniden takdimi gibi durumlar vardı. Basın, çok uzun bir süre, kendi direkt gücünü sergilemenin peşindeydi. Kraft'ın bahsettiği "ulusal iktidarsızlık" duygusunun, "bir tür" Amerikan gücünün "başka bir tür" Amerikan gücünü kısa bir süre için gölgelemesinden başka bir şey olmadığını söylerken, mübalağa ettiğimi sanmıyorum. Amerikan askeri gücünün yerini basın gücü aldı. Sefaretin işgalinden sonra ordu. Amerikan gücünün menziline dışındaymış gibi görünen bir güç karşısında şaşırıyordu (1980 Nisan'ındaki ölü doğmuş kurtarma operasyonu bunun kanıtıdır).

Ancak aynı güç, basının zengin sembolleri ile kısıtlandırıldı-ğından, zaaiyyete uğradı. Şah'tan ve Amerika'dan kişisel özgürlüğünü ne kadar kazanmış olursa olsun, İranlı, televizyon ekranlarında, kalabalık ve isimsiz bir kitlenin bir parçası olarak kalmaya devam etti: isimsiz, kişiliksiz, insanlıktan uzak. Ve dolayısıyla, yeni bir türlü boyunduruk altında girdi. Yine de, bilinçli ya da bilinçsiz, basın, temsil güçlerini, bir gaye elde etmek için seferber etmişti. Bu gaye, Amerikan hükümetinin eski hedefinin bir uzantısıydı, yani. Amerikan varlığının genişletilmesi ya da 3 İranlılar için aynı anlama gelen, İran Devrimi'nin inkarı. Bu haberlerin takdim biçimi, Amerikan dış politikasındaki dini bir dönemecin incelenmesi veya üzerinde düşünülmesi anlamına gel-

178

miyordu. Birkaç istisna dışında, basının amacı İran'a "bir tür savaş ilan etmek" gibi görünüyordu. Washington Post'ta Aralık, Ocak, Şubat ve Mart 1980'de yayımlanan, Dan Morgan ve Walter Pincus imzalı araştırmalar istisnaydı. Makaleler, Şah'ın Birleşik Devletler silah endüstrileri ile çok karlı işbirliği, Pehlevi Vakfındaki payı, halkıyla nasıl oynadığı ve baskı altında tuttuğuna, (bunun bir kısmı ayrıntılı bir şekilde Robert Graham'ın "İran: İktidar Hayali" adlı kitabında yer almıştır) dair çok sayıda kanıt şüpheye mahal bırakmayacak şekilde sergiledi. Ancak Bernard Nossiter'in New York Times'da 26 Kasım 1979'da yayımlanan makalesi de dahil olmak üzere, Humeyni ile Şah'ı karşılaştıran makalelerin sayısı basının öfke yansıtan yorumlarına oranla çok azdı. Garip olan, kimsenin Birleşik Devletler'in İran politikasını yaklaşık yüz yıllık kapitülasyonlar ışığında değerlendirmemiş olmasıydı. Son yüz yıl içinde İngiltere ile başlayarak, çeşitli güçlere İran'da tanınan, ekonomik, diplomatik ve hukuki ayrıcalıklar (1964'te Humeyni "eğer Şah bir Amerikan köpeğini ezerse, hesap vermek zorundadır; ama bir Amerikalı aççı, Şah'ı ezerse... kimse ondan bir şey talep edemez" diyebiliyordu) hiç gündeme gelmiyordu.⁷

Oysa, bu bilgiler, İranlıların sadece Birleşik Devletler değil bütün "yabancı şeytanlardan", özellikle diplomatlardan neden böylesine yoğun bir biçimde nefret ettiklerini anlamakta yardımcı olabilir. İran'ın Amerika'ya çok kötü bir şekilde ihanet ettiğini haykıran ve Amerika'yı İran'a büyük iyilik

yapmaktan başka bir kabahati olmayan bir masum olarak gören yorumcuların sakinleşmesini de sağlayabilirdi.

Bu bakımdan, krizin ilk üç ayında basında yer alan haberlerden kimsenin pek bir şey öğrenememiş olması şaşırtıcı değildir. Basının sağladığı "ısrar" dı, analiz veya olayın zengin ayrıntıları değil. Öyle sanıyorum ki, Amerikalılar, basının, orada, Tah-

179

ran'da olabilecek olayları bölük pörçük de olsa anlaşılabilir bir şekle sokabilecek kadar "güçlü" olduğunun ispatı ile meşgul olduğunu kabul edeceklerdir. Ancak olan bitenin karmaşık siyasetlerini incelemek yolunda başka kimseden de yardım gelmedi; ve hemen hiç kimse, basının, tarihin karmaşık ve büyüleyici süreçlerinden birisini kayda geçirdiğini de fark etmedi. Ancak basının nasıl iş gördüğü öğrenilebilirdi.

Bahsettiğim ve inatla sürdürülmeye devam edilen husumet dışında, İran haberlerinin maliyeti ve hacmi de Önemliydi. Sekiz günlük gazete, üç televizyon istasyonu. Time, Newsweek ve PBS'yi taradığım on haftalık süre içinde, ileri gelen her bir gazetenin esas itibarıyla İran'dan gelen haberler ve "arka-plan" yazılarıyla dolu olduğunu gözlemledim. 15 Aralık'ta New York Times'dan John Kifner, Tahran'da yaklaşık 300 kişilik Batılı gazeteci (hepsi değilse bile çoğunun tercümana ihtiyaçları vardı) olduğunu söylüyordu. 16 Aralık'ta, The Australian gazetesine yazan Col AUen üç Amerikan televizyonunun Tahran'daki günlük harcamalarının bir milyon dolar olduğunu söylüyordu. Al- İ len'e göre, CBS'in büro şefi dışında "23 muhabir, bir kameraman, sesçi, film ve diğer uzmanlar, 12 İranlı tercüman, şoför rehberden oluşan bir grubu vardı". Aylık kirası 6000 dolar olan bir otel dairesi hareket merkezi olarak kullanılıyordu ve ayrıca günlüğü 70 dolardan otuz beş oda tutulmuştu. Bunlara öz» uçakların, telekslerin, otomobillerin, telefonun ve saati 100 dolardan günde dört saat kullanılan haberleşme uydusunun kirası nı ekleyince masrafın nasıl arttığı ortaya çıkar.

Vermont Royster yurt dışına yaptığı bir seyahatten dönünce, Wall Street Journal'in 19 Aralık 1979 nüshasında, birikmiş gazeteleri ve televizyon programlarını gözden geçirdikten sonraki gözlemlerini anlattı:

"Haber miktarının dev boyutlarına karşın, İran krizi hakkında bildiklerime ne kadar az bir şey eklendiğini gördüm. Eve ge-

180

lir gelmez televizyon, radyo ve gazetelerin İran hakkında yazdıkları haberlerle boğuldum. Gazetelerde, büyük manşetler altında hikayeler vardı ve televizyon, gece haberlerinin hemen tümünü İran'a ayırdığı yetmiyormuş gibi, bir de gece yarısı haber programları yayınlıyordu.

Bütün bunlardan hainane bir düşünceye saplandım: basın bir "tekrar-tekrar-öldür" hareketına girişmişti. Bu, bu kadar önemli bir olaya çok geniş bir tepki gösterdiğim izlenimini verebilir... Fakat bir öyküyü anlatmak için kullanılan kelimelerin sayısı, her zaman verilen bilgi ile doğru orantılı değildir. Gerçek olan, şudur ki bu kelimelendirmenin çoğunda hiçbir elle tutulur haber yoktu. 28. gün, 35. gün veya 40. günde bir gün öncesinden farklı veya haber vermeye değer bir şey yoktu.

Belki de Royster, haberlerin yeknesaklığından çok, neyin haber olduğuna karar vermekte kullanılan ölçütlerin darlığına ve hemen tükenir olmasına tepki gösteriyordu. Rehineleri haklı olarak merak eden, olayın uygunsuzluğuna ve belki de İslamiyet'e kızan uzman ve muhabirlerin, bakış açılarını değiştirip yeni istihbarat, haber veya analiz getirmelerine ne kadar güvenile-bilinir ki? 18 Kasım tarihli Chicago Tribüne gazetesi, James Yu-enger'in "bu (olay), rasyonel tartışmaya cevaz verecek bir şey değil" veya İranlılar "şehadet özlemi içinde yanar tutuşurlar" veya "şamar oğlanı arama eğilimindedirler" diyen uzmanlardan alıntılar yaptığı uzun makalesini veya o haftanın Time veya Newsweek'ini okuyacak olursanız, edindiğiniz bütün bilgi Amerika'dan nefret eden, şeytani casusları yoketmeye yeminli, Ödün vermeye hiç yanaşmayan, mantıksız bir Humeyni tarafından yöneltildiklerinden ibarettir. Sefaret işgal edilmeden önce, İran'da, bugünkü olaylara ışık tutabilecek bir şeyler cereyan etmiyor muydu?

Hepsinden öte, basının; Birleşik Devletler hükümetinin Amerikan halkını, rehinelere kayıtsız şartsız salıverilmesi talebini desteklemek üzere "birlik" içinde tutmak politika-

181



sını destekleyici haber üretmekten başka amacı yok muydu? Kaldı ki, bu talebin bizzat kendisi, ancak (Harvard'dan Roger Fischer'in 2 Aralık tarihli Today Show'da keskin bir gözlemle ortaya koyduğu gibi) rehinelerin salıverilmesi değil de, asıl diğer Önceliğe, "Amerika'yı güçlü tutmak" Önceliğine feda edil-miyor muydu? Garip bir şekilde, bazen birbirlerine karşı olanların basın ve hükümet olduğu gözleniyordu. İşte, hükümetin Gal-legos röportajını" yayınladığı için NBC'ye çatmasından doğan karmaşa: George Ball'ın 12 Aralık MacNeil/Lehrer programında söylediği "dünyanın en büyük iletişim şebekesi, aslında İran hükümeti denilen şeyin hizmetine girdi" ithamının hükümet adına ve hükümet gibi konuşan çevrelerce tekrar tekrar anlatılma-sı; ve işte konuşmacının beyninin yıkanmış olduğunu ileri sürerek veya şu veya bu İranlıların propoganda yaptıklarından veya fanatik Amerikan düşmanı olduklarından söz ederek bazı şahadetlerin, beyanların veya iddiaların basın veya radyo-televizyonda yayımlanmasını veya bunlardan bahsedilmesini önleme] girişimleri. 22 Kasım tarihli Chicago gazetesinde James Co-1 ateş "idare memurları Tahran'da rehin tutulan Amerikan elçilik mensuplarını, Kore ve Vietnam savaşlarında Amerikan savaş esirlerine yapılan benzer bir beyin yıkama ve psikolojik baskı işleminden geçiriyorlar" diye yazıyordu. Aynı memurlar, daha 1 sonra, "serbest bırakılmalarının ardından bazı rehinelerin verdikleri beyanatlardan tedirgin olduklarını" itiraf ettiler. 26 Kasım **tarihli** Los Angeles gazetesi, Times'a yazan "uzman" Lois Tim-nick'in, "rehinelerin kabahatlerini, hem kendileri hem de Birleşik Devletler'e zararı dokunacak eylemlerini tek tek (itiraf) ettikleri bant kayıtlarını görmeyi ve dinlemeyi dünya bekleyebilir" dediğini söylüyordu. Aynı tür kavganın bir başka örneğine. Senatör Kennedy, basın ve hükümetin tutumundan farklı bir görüş açıkladığı zaman uğradığı saldırıda {"Kennedy Tahran'a kadehini kaldırıyor") rastladık. Aynı şekilde, milletvekili George

182

Hansen, Tip O'Neill tarafından suçlanmış ve suçlamaları daha da ciddiyet kazansın diye, Hansen'in bütün geçmişi ortaya dökülmüş ve insafsızca hırpalanmıştı.

Hükümetle basının çatıştıklarını veya İran'a ilişkin her bir haberin tartışageldiğim ideolojik kosteklemelerle tamaniyle saptırıldığını söylemiyorum. Rehinerin hapsedilmesinin herhangi bir şekilde mazur gösterilebileceğine (bunu İran'ın Birleşmiş Milletler elçisi, Mansur Ferheng bile MacNeil/Lehrer programında kabul etmişti) inanmıyorum. Ancak her ne kadar, uzatmalı elçilik işgali İran toplumunun gerici unsurlarının davalarına yardımcı olmuş gibi görünüyorsa da, rehiner krizinin İran'ın süregelen devriminin karmaşık dinamiklerinde yeterince incelenmeyen bir rol oynadığından kimse kuşku duyamaz. Kriz artık sonuçlanma noktasına geldiğine göre (büyük ölçüde Irak savaşı rehinerin İran iç politikasındaki önemini yitirmesine sebep olduğu için), ortaya yeni bir durum çıkmaktadır. Oysa benim söylemek isteğim, içinde yaşadığımız dünyanın çok karmaşık ve çok farklı bir dünya olması ve bu nedenle alışılmadık durumların ortaya çıkmaya devam edeceği (Amerikan milletin hoşuna gitmese de), bu nedenle, her olayın Amerikan gücünün gerilemesi veya artması şeklinde yorumlanmaması gerekliliğidir. Amerikalılar, İslamiyet'in en önemli tarafının Amerikan yanlısı veya muhalifi olup olmadığını düşünmeyi sürdürmezler. Dünyanın bu kadar İçe dönük bir şekilde algılanması, Birleşik Devletler ile uzlaşmış bir insanlığın, diğerleriyle sürekli olarak çatışıyor olmasını, soğuk savaş politikasının dünyanın kabul edilemeyecek kadar büyük bir bölümüne yayılmasını kaçınılmaz kılacaktır. Böyle bir politikanın Batı yaşam biçiminin aktif olarak genişletilmesi anlamına geleceğini düşünebilirim, ancak bence, bu dünyadaki yerimizin ne olduğuna ilişkin duygularımızın açıklığa kavuşması için, Batı yaşam biçiminin illaki düşmanlık ve çatışma yaratacak bir şey olup olmadığı konusunda düşünmeliyiz.

183



Dünya çapında yeni bir politik ortam doğduğu (bu durumun önde gelen habercisi İran'dır) hakkındaki düşünceme temel teşkil eden kişisel varsayımlarımın neler olduğunu bu noktada kısaca açıklamam gerekir. Pek çok kişinin Amerikan gücünün azaldığını iddia ediyor olmasına rağmen, ben, aksine eskisine oranla dünyanın çok büyük bir kısmının siyasal bilinç kazandığını ve dolayısıyla, uydu, sömürge veya körükörüne itaat eden bir müttefik olmakla yetinmeyeceğini düşünüyorum. Bugünün İran'ı ve Batı Avrupa'sı ne demek istediğini açıklayan örneklerdir. Dahası Afgan halkının, Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmek istediklerine inanmak için ne kadar sebep varsa, İranlıların Amerikan desteğindeki Şah'tan hoşnut olduklarına inanmak için de o kadar sebep vardır. "İslamiyet'i yekpare bir blok olarak algılamamın hem yanlış hem de budalaca olduğuna inanıyorum, tıpkı "Amerika"yı karmaşık bir sistem değil de, incinmiş bir insan gibi görmenin kötü bir siyasal yargı olduğuna inandığım gibi. Dolayısıyla, bence dünya hakkında daha çok, daha az \ değil, bir şeyler öğrenmek ihtiyacındayız. Bugünkünden daha yüksek haber standartları, daha ayrıcalıklı bilgiler, olayların daha duyarlı ve gerçek anlatımlarını beklemeliyiz. Bu da bizimki . gibi, yani, (a) Batılı olmayan dünya ile ilişkilerini esas itibariyle kriz dönemlerinin veya kendine-dönük yapısının dikte ettirdiği şekilde algılayan, (b) çarçabuk derlenen klişelerden ve dar 1 görüşlü kişisel çıkarlarından, kendisine devasa bir istihbarat mekanizması yaratmakta bu kadar becerikli ve (c) çok çeşitli İslam toplulukları ile tarihi ilişkilerinin son zamanlarda sadece petrol ' ve sabık Şah gibi, Birleşik Devletler'le olan ittifakları, kısıtlı ve] yeterince araştırılmamış "modernizasyon" yararları ve antiko-münist liderler tarafından şekillenen bir toplumda çalışan kadın ve erkek muhabirlerin dağarcıklarının limitlerini çok aşmaları anlamına gelir.

Bütün bunların üstesinden gelmek gerçekten çok zor olacak-

184

tır. Hemen bütün ileri gelen Amerikan gazetelerinin ve televizyon şebekeleri muhabirlerinin, bir hikaye göndermek gibi ardı arkası bitmeyen bir görevi nasıl bir yiğitçe çabayla yerine getirdiklerini düşünün. Oysa, görevlendirildikleri bölgenin dilini genellikle bilmezler, yeni yeni yazmaya başladıkları zaman bile bölge hakkında bilgileri yoktur. Kısa bir hizmet döneminden sonra başka bir yere tayin edilirler. Kişi ne kadar yetenekli olursa olsun, İran veya Türkiye ve Mısır gibi karmaşık yerleri, belirli bir eğitim ve uzun süreli ikametten önce okuyucularına aktarmayı umut bile edemez. Örneğin, James Markham gibi yetenekli ve zeki bir adam düşünün. Times 'in 1975-76 yıllarında, Lübnan iç savaşı muhabirliğini yaptığı zaman, Vietnam'dan yeni gelmişti ve Ortadoğu'da sadece bir yıl geçirdikten sonra İspanya'ya gönderildi. Aynı şekilde, John Kifner'in Tahran'da olmadığı dönemde bütün Levant (Yakındoğu- özellikle Akdeniz'in doğu kıyısı ülkeleri, AA), Roma'da oturan Henry Tanner veya Nicholas Gage tarafından belirli aralıklarla aktarılıyordu. Eski Beyrut muhabiri Marvine Howe (aynı zamanda Ürdün, Suriye, Irak ve Körfez sorumlusuydu) Portekiz'deki projesini bitirdikten sonra, Beyrut'a oradan da 1979'un sonbaharında Ankara'ya getirilmişti. Bazı Avrupa gazeteleriyle karşılaştırıldığında, bu tutumun yarattığı tehlikeler ortaya çıkar: Le Monde'da çok iyi Arapça konuşan ve bölgeyi son 25 yıldır gözlemleyen Eric Ro-uleau'su var. Manchester Guardian'ın David Hirst'i de birden fazla dil bilir ve on beş yıllık tecrübesi vardır (Bunların dışında Avrupa dış haberler gazeteciliği Amerikan mukabilinden daha güçlü değildir). Televizyon muhabirlerinin gazete muhabirlerine oranla çok daha seyyar olmaları, ikinci grubun "asude bir ayaklı ansiklopedi" gibi görünmesine neden olur ki, haber kalitesindeki farklılık televizyon muhabirinin aleyhinedir.

Öyle zannediyorum ki, Doğu ve "İslamiyet" haberlerinde görünen kalite eşitsizliği, Batı Avrupa'ya ilişkin haberlerde bu ka-

185

dar kolayca hoş görülmezdi. Bu söylediğim, Batı Avrupa haberlerine ilişkin sorunların çözüldüğü anlamında da değildir. Her halükarda ben kendi adıma radyo, televizyon ve gazete yöneticilerinin olaylara yepyeni bir gözle bakılınca elde edilen bilgilerin bölgede uzun deneyimi olan birisinin haberlerinden daha doğru olacağına neden inandıklarını anlamıyorum. İran krizi sırasında Morton

Dean, John Cochran ve George Lewis gibi, esas itibariyle yetenekli televizyon muhabirleri olan kişilerin gözlerimizin önünde "uzman" statüsüne büründüklerini gördük. Bunun nedeni, daha fazla bir şeyler bilmelerinden değil, belirli bir bölgede kısa süreyle oturan birisinin onu yeterince bileceği varsayımıydı. Aslında gördüğümüz, "muhabirlerin rapor hazırlamaları gerektiğine" duydukları inancın, bazı hususlara dikkat etmeleri gerektiğini giderek unutmalarına yol açmasıydı. Örneğin, NBC'de, her gece, New York'ta oturan John Chancellor'la Tah-ran'daki Lewis Cochran arasında geçen konuşma gittikçe daha az analiz ve gerçek haber içermeye başladı. Doğruluk -ki hiçbi zaman basının bir niteliği olmamıştır- genellikle "haber çıkarma" ihtiyacı içinde kayboldu. Zaten her zaman da haber yapacak yeni bir şey yoktu.

Fakat başka baskıların da rolü vardır. Gazete muhabirleri, televizyon muhabirlerinin, her gece, kelimenin tam anlamıyla göz kamaştırıcı hikayeler üretebildiklerinin farkındaydılar. Bunun üzerine onlar da müşteri çekebilecek haberlerin peşinde koşmaya başladılar. Sonuç, gerçek kapsamı olmayan, doğruluk veya gerçek önemden yoksun haberlerdi. Basılı haberle görsel imajlar arasındaki rekabet, Şii İslamiyet'in garipliklerinin ve Hu-meyni'nin psikolojik tahlillerinin üzerinde gereğinden fazla durulmasına neden oldu. Ne var ki, aynı rekabet, başka şahsiyetlerin ve İran'da hareket halinde olan güçlerin ihmal edilmesini önleyemedi. Daha önemlisi (ve çarpıcısı), basının diplomatik kanalları kullanıyor olmasıydı ki bu husus "İran Hikayesi"nin bir

186

unsuru olarak 24 Aralık tarihli Broadcasting dergisinde yer aldı. İranlılar ve Birleşik Devletler hükümeti televizyonda verilen demeçlerin sadece haber isteyen halka değil, hükümetlere, çeşitli fraksiyonların partizanlarına veya henüz filizlenen ittifaklara yöneltildiğini biliyorlardı. Bu "neyin haber olduğuna karar verme" olayının etkilerini kimse incelememişti. Fakat ben bu durumun farkında olmalarının, Birleşik Devletler muhabirlerinin düşüncelerini kısıtladığı ve olayı 'bize- karşı- onlar'a indirgediği inancındayım. Oysa, grup duygularının kalemlere bu şekilde yansımaları, muhabirlerinin yeteneksizliklerini saklamaktan çok ortaya döktü.

187

III. İncelenmemiş ve Saklı Kalmış Varsayımlar

Hatalı habercilik yeterince kötüdür; ancak durum hakkındaki varsayımlara dayalı habercilik, bana göre, daha da kötüdür. 1979 Ocak-Şubat sayısında, Columbia Jouralism Revivv'da Birleşik Devletler basınının Şah rejimini nasıl anlattığı hakkında bir yazı çıktı. Olağanüstü bir idrak yeteneği sergileyen yazıda, "hasılı (basının) Şah'ın kendi halkının ideolojik yeteneklerinin dini taassup ve komünizmin ötesine geçemeyeceğine ilişkin üstü kapalı iddiasını genelinde kabul ettiği" inandırıcı bir şekilde gösterildi.* 14 Aralık 1979 tarihli Science dergisi de, olayları anlatmakta gösterdiğimiz başarısızlığa değiniyor, fakat kabahati doğrudan doğruya savunma ve istihbarat örgütlerine yüklü-yordu. Bu bakış açısının en düşündürücü ve kapsamlı anlatımına Herman Nickel'in 12 Mart 1979 tarihli Fortune dergisindeki makalesinde rastlıyoruz. Ancak **Nickel'in** dirayetli sonucu, dikkat çekmemiştir:

"Amerikan başarısızlığının İran'daki kökleri taktik hatalardan daha derinde, tarihin derinliklerindedir. Gelecek için yararlı olabilecek sonuçları ancak hak gözeten ve sabırlı bir iz sürme sonucu elde edebiliriz. Böyle bir öz incelemenin. Birleşik Devletler tarafından, 1940'ların ve 50'lerin, politikalarını zehirleyen, "Çin'in kaybolmasına kim sebep oldu?" türünden duygusal

188

ve bölücü suçlamalara kapılmadan yapılması gerektiği ne kadar tekrarlansa azdır. Birleşik Devletler'in İran politikasının yakın tarihi sadece, uzun bir süre ihmal edilen, seslerini yükseltmelerine ve yanlışları parmaklarıyla göstermelerine yeni izin verilen hikmeti kendinden menkul kişilerin anlayabileceği bir hikaye değildir. Tersine, başarısızlığın sorumluluğu genel bir tevazu duygusu yaratacak şekilde, paylaşılmış görülmektedir. Şah'ın İran'ı yöneten kişisel gücünün vahim bir şekilde abartılması, hem Demokrat hem de Cumhuriyetçi hükümetlerin içine düştükleri yanlış yargıydı. Şüphe ifade eden veya karşı çıkan sesler, kongre salonlarında duyulmadığı gibi, Beyaz Saray komisyonlarında da duyulmuyordu."

Kişisel ithamlar savurmak yerine siyasal sorunlara ağırlık veren tartışmalar, başka milletlerin bize ait olmamalarından dolayı "kaybedilmelerinin" de imkansız olduğu bilincinden yola çıkarak gerçekleştirilmelidirler. Amerikalıların Vietnam trajedisinden öğrenmiş olmaları gereken bir ders varsa, o da, kendi kültürleri, tarihleri ve dinleriyle derinden etkilenmiş tarih öncesi ülkelerdeki

olayların nasıl gelişmeleri gerektiğini buyuracak ehliyet "sahip olmadığımız"dır. Birleşik Devletler politikacıları, Budizm'in Güneydoğu Asya'da oynadığı rolün siyasal açıdan doğurduğu sonuçlara nasıl şaşırdılarsa, İslamiyet'in İran'daki rolünün daha çarpıcı ve şaşırtıcı olduğunu görecektir. Bir kere, gazetecilerin çoğu, Pehlevi'ye "sabık-Şah" değil "Şah" demeye devam ettiler. İkincisi, 1980'nin ortasına kadar (yani ihtilalin dini kanadının üstünlük sağladığı belli oluncaya kadar), zulüm ve idamları anlatan makalelerin sayısı ülkenin gözler önünde cereyan eden siyasal çabaları hakkında yazılanlardan önemli ölçüde fazlaydı. Oysa insan, yıllar süren ağır baskıdan sonra, işkence ve mahkumiyetten oldukça uzaklaşan bir ülkenin ulusal yaşamından, etkili ve güçlü olabilmek için birbirleriyle rekabet eden bir düzine siyasal partinin oluşuvermesinin

189

ne demek olduğunu ayrıntılarıyla anlatmanın yararlı bir uğraş olacağını düşünüyor. İnatçı ve pek çok bakımdan sevimsiz gelmesine, açıklığa kavuşmamış resmi bir mevki bulunmasına, merkezi hükümete pek fazla ilgi göstermemesine, kesinlikle saygı görmesine, düzinelerle fraksiyonun birbirleriyle uğraşmasına bir yandan izin verirken, öte yandan hepsini kontrol altında tutacak kadar usta ve mazlumlara hakkında bunca İnançla konuşan bir lidere sahip olmak, bir millet için ne demektir? Rehineler krizinin ilk günlerinde, İran hükümetinin yeni bir devlet kuruluncaya kadar başta kalacak geçici bir hükümetten başka bir şey olmadığına veya 1979'un önemli bir bölümünün anayasa ve hükümet yapısına ilişkin çalışmalarla geçtiğine; veya son derece enerjik çalışan ve çok sayıda (dini ve dünyevi, sol veya sağ cephe) siyasal parti olduğuna; veya mezhepçi, dini ya da etnik fraksiyon diye adlandırılarak geçiştirilemeyecek kadar çok sayıda meselenin varlığına; veya günlük gazete sayılarının düzinelerle ifade edildiğine; veya ayetullahlar arası mücadelenin (Hu-meyni şeriatmedari ve diğerleri) İslam ilkelerinin siyasal ve dini tefsirlerine ilişkin olduğuna; veya İran'ın geleceğinin Amerikan gazetelerinin orta sınıf muhabirlerinin istenir veya istenmez olarak nitelendirdikleri bir biçimde gelişecek bir şey olmadığına değinen makale sayısı pek azdı.

Basının, yorumlayan ve olayların geri planını anlatan sektörü hakkında anlaşılması en zor şey, Pehlevi hanedanını ortadan kaldıran ve yerine belki de, çok daha fazla sevilen gruplar getiren bir hareketi niçin hemen istisnasız bir şekilde böylesine bir nefret ve şüphe ile karşıladığıdır. "İran'da yeni barbarlar başı boş geziyor", 13 Kasım 1979 tarihli Atlanta Constitution gazetesinde çıkan Hal Gulliver imzalı makalenin başlığıydı. Gulli-ver'in barbarları, elçiliği işgal den öğrenciler değil, bütün İranlılardı. New York Times gazetesinin 14 Ekim 1979 tarihli pazar ekinde Yusuf İbrahim imzalı uzun ve görünüşte "uzman" bir ya-

190

zıyı okuduğunuzda, ihtilalin başarısızlığa uğradığından, İran'ın üzerinden dumanlar tüten bir infial, korku ve ihtilal isteksizliğinin "lav yatağı" olduğuna ikna olacaktınız. İbrahim'in kanıtları, esas itibariyle iki hükümet temsilcisinin sözleri ve çoğunluk itibariyle de bir banker, bir avukat ve bir reklam ajansı yöneticisiyle konuşmalarıydı. Bu, muhabirlerin kendi düşünceleri olmaması ya da bunu okuyucularına aktarmamaları gerektiği anlamına gelmez. Fakat bir kanaat, bir hakikat biçimine dönüşürse, gazetecilik birdenbire, kendi kendisini tatmin eden bir kehanet haline gelir. Eğer despotizmden kurtulmak için, İran Devrimi'nin hiç aşına olunmayan (Batılıların aşına olmadıkları) bir dini ve siyasal direnme üslubu kullandığı için kötü bir şey olduğunu varsayarsanız, o zaman olayda bir ulusal cinnet arayacağınız ve eninde sonunda bulacağınız muhakkaktır. Ray Moseley'in 25 Kasım tarihli Chicago Tribüne gazetesinden çıkan "Boyun eğme ve hoşgörüsüzlük ihtilaleci İran'ı pençesi altına aldı" adlı makalesini düşünün:

"Ölümün bir şeref olduğunu düşünen insanlar, tanım itibariyle, fanatiklerdir. Kana susamış intikamcılık ve şahadet isteği İran'ın Şii Müslümanları arasında özellikle sivrilmiştir. Binlerce silahlı vatandaşı, ihtilal sırasında otomatik silahlarla askerlerin karşısına geçip baş kaldırmaya sevkeden işte budur."

Bu cümlelerin her biri, gerçek taklidi yapan çok tartışmalı varsayımlar içerir, fakat genelde kabul görürler; çünkü söz konusu olan İslam Devrimi'dir. Amerikalıların çoğu Patrick Henry'i "bana ya istiklal ya Ölüm verin" dediği için fanatik kabul etmezler. Nazilerle işbirliği yapan Fransız vatandaşlarını öldürmek istemi (birkaç gün içinde binlercesi öldürülmüştü) Fransızların da böyle genel tanımlamalarının yapılabileceğini söylemez. Ya manevi cesareti silahlı askerlere boyun eğdiren kişilere duyulan yaygın hayranlığa ne demeli?

Moseley'nin İran saldırısını, gazetenin aynı nüshasında, Hu-

191



meyni'yi "yeryüzünde kutsal savaş" yapmakla suçlayan, gerçekten çok semavi bir baş makale destekledi. "Cihad" motifine, Los Angeles Times gazetesinde 12 Aralık'ta Edmund Bosworth imzalı bir makalede olağanüstü önem verilmişti. Fazlur Rah-man'ın "daha sonra gelen Müslüman hukuk ekolleri arasında... cihadın imanın temel taşlarından biri"¹⁰ olduğunu iddia edenler bir tek fanatik haricilerdir" demiş olmasına rağmen, Bowortn, bin iki yüz yıl süreyle Türkiye, İran, Sudan, Etiyopya, İspanya ve Hindistan'ı da içeren bölgedeki bütün siyasal oluşumların Müslümanların cihad çağrısından sadır olduğu teorisini desteklemek için pek çok tarihi "kanıtı" hiçbir fark gözetmeden sergiler. Saldırganlık mübalağası İran'ı anlatırken kullanılan bir gazetecilik uslubuysa, bir diğeri de yanlış yerde kullanılan ağdalı kelimelerdi ki bunlar genellikle cehaletten kaynaklanmakla beraber sık sık, zor saklanan bir ideolojik düşmanlık türevleridir. Sık sık rastladığımız biçimi, muhabirin gerçeği kendi akla yakın "açıklamaları" ile ikame ettiği durumlardır. Sefaretin işgalini izleyen üç ayda, basın sadece yüzeysel bir şekilde ele aldığı konu İran'ın eski rejimiydi ama şayanı dikkat bir süre boyunca, İran'ın devrilmiş Şah'ının ve Amerika'nın onu her ne koşulda olursa olsun desteklemiş olmasına ilişkin şikayetlere rağbet edilmiyordu. İran'ın bağımsızlığının ihlal edildiği (Kermit Ro-osevelt'in yeni ve alelacele geri çekilen kitabında ayrıntıları ile belirttiği gibi) 1953 Ağustos'unda, CIA'nın Anglo-İran Petrol Şirketi ile işbirliği yaparak Muhammed Musaddık'ı devirmiş olması araştırmaya değmezdi; çünkü büyük bir güç olan Birleşik Devletler'in, hükümetleri değiştirmeye ve despotizmi (beyaz olmayan cahillere bizim tensibimiz dahilinde eziyet ediyorsa) affetmek gibi bir imtiyazı olduğu varsayıldı. Serbest çalışan bir psikiyatrist olan George E. Gross, 11 Ocak 1980 tarihli New York Times'a yazdığı bir yazıda. Birleşik Devletler'in sabık

192

Şah'ı New York'a kabul etmek suretiyle onu fiilen affettiği konusu üzerinde duruyor, bunun "ahlaki kuralları hiçe sayan" bir hareket olduğunu vurguluyor, Gerald Ford'un, Richard Nixon'ı gösterişli bir şekilde affetmesi gibi, bu hareketin de, "ahlaki bir çerçeve içerisinde yargıya varma kapasitesini yaraladığını, başkalarının ahlak anlayışlarının rencide olduğunu idrak etme yetisinin kaybolduğunu" gösterdiğini söylüyordu.

Bu tür gözlemler çok az ve nadirdi. Özel konuları işleyen yazarlar ve fıkra yazarlarının çoğu, süslü sözlerle yetindiler. İranlıların Birleşik Devletler elçiliğine savaş açtığı konusunda bir fikir birliği vardı; ancak hemen hiç kimse, Birleşik Devletler'in 1953'de Musaddık'ı devirmesini İran'a savaş ilanı olarak kabul etmiyordu. 10 Aralık tarihinde Los Angeles Times gazetesinde yazan Ernest Conine oldukça tipiktir:

"Yeni haberler, Ortadoğu üzerinde çalışan bilim adamlarının, olup bitenlerin aslında, son yılların Batı tarzı modernleşme hareketlerinin beraberinde getirdiği tedirgin edici etkilere karşı yaygın bir başkaldırma olduğuna ilişkin iddialarını doğruluyor gibi görünmektedir.

Şah, sadece polisi insanlara işkence yaptığı için değil, aynı zamanda, Müslüman kutsal adamlarının devlet tarafından ödenen fonların geri alınması ve İranlıları kırsal alanlarda yaşadıkları geleneksel yaşam biçimlerinden sökü� alan endüstriyel devrimi yönettiği için de, nefret uyandırmıştır. "İfrit Amerika" sadece İran'da değil, başka yerlerde de "baş alçak" olarak seçilmiştir; çünkü son yirmi beş yıl içinde, bölgede gözle görünür tek güç Birleşik Devletler olmuştur ve bu nedenle Birleşik Devletler istenmeyen değişiklikleri getiren dış güçlerin sembolü haline gelmiştir."

Bu iddianın büyük bir kısmı, İranlılar aleyhinde dile getirilmemiş varsayımlar içermektedir ve bu nedenle dikkatle okunmalıdır. Öncelikle, Conine, "Batı usulü modernizasyon"un te-

193

dirğin edici etkilerinden bahsederken, İran ve İslamiyet'i geçmişten günümüze getirmek için girişilen iyi niyetli çabaları ima etmektedir; yani İslamiyet ve İran geridir, Batı ileridir ve geri kalmış insanların diğerlerine yetişmekte zorlanmaları şaşırtıcı değildir. Bunlar açıkça tartışılabilir değerlendirmelerdir ve birinci bölümde artzettiğim gibi, modernizasyon ideolojisinin türevleridir. Dahası, Conine, kendine

dönüklük saplantısı dışında hiçbir temeli olmayan bir varsayımda bulunmaktadır. İranlılar işkenceden, kutsal adamlarına hakaretten olduğu kadar tedirgin olmazlar, "Kutsal adamlar" ibaresi, bilerek ve ilkel kavimlerin büyücüleriyle olan ilişkilerini anımsatmak için kullanılmıştır. Ayrıca İranlıların "bizim" gibi duyguları olmadığını da ima eder. İleri sürdüğü son tez de, başka tezleri çağırıştırır: yani İranlıların, Birleşik Devletler ve Pehlevi'nin İran'ı harekete geçirmek için gösterdikleri bunca iyi niyetli gayreti takdir etmemiş olmaları. Bu durumda, hem "biz" beraat ediyorduk hem de İranlılar, üstü kapalı bir biçimde, bizim marka modernizasyonunun değerini bilmemekle suçlanıyorlardı, üstelik bu sebeple sabık Şah asil bir kişilikti.

Bölgedeki Amerikan şirketlerinin büyük karlar elde etmiş ol-] dukları olgusundan, ki bunu bilmeyen yoktu (son yıllarda yüzde iki yüz artan petrol şirketlerinin kar hadleri ile Pehlevi serveti arasında bağlantı kurmak çok zor olmasa gerek) ve petrol gelirlerinden direkt olarak yararlanmayan milyonlarca Arap gibi. İranlıların çoğunun Amerikan bağlantılı serveti bir tür küçültme olarak gördüklerinden pek az bahsediliyordu. Şah'ın arasına biraz işkenceye başvurduğu rivayeti yayılıyorsa da, eh, diyordu Washington Post 16 Aralık'ta, "bunun İran geleneğinin bir parçası olduğu da iddia edilebilir". Bunun ima ettiği, İranlıların zaten her zaman işkence gördükleri için, bu kaderlerini değiştirmek yolunda gösterecekleri herhangi bir gayretin, tabiatları buyana tarihlerine ihanet olduğuydu.

194

Bu tartışılmayacak kadar mantıklı tutum, 4 Aralık 1979 Los Angeles Times gazetesinde çıkan Don A. Schanche hikayesinde de ortaya kondu. Schanche, yeni İran Anayasası'nı "çağdaş dönemin en garip dokümanlarından biri" olarak tanımladı ve ABD Anayasası'na benzemediği için (birbirlerini denetleyen kurumları yoktu) Humeyni'nin yükselmesinin Şah'ın yükselmesi kadar kötü olduğunu söyledi. "Başkan ve parlamentonun" hiç değilse teorik olarak, "halk oylamasıyla seçilmesi ve hukuk sistemini yeniden düzenleme hazırlıkları" Schanche'ya göre "demokrasi süslemeleri"ydi. Eric Rouleau'nun 2-3 Aralık 1979'da, Le Monde'da ayrıntılı şekilde incelediği şeylerden, yani çok hareketli, tartışmalı anayasal konuşmaları ve Humeyni'nin gerçek rolünün ne olabileceğinden bahsetmedi bile. 1980'nin ortalarında, İran'ın yeni düzeninin ümit yokmuş gibi görünmesi, sadece bir tesadüf ve sonuçları ihtilal yanlısı pek çok İranlıyı (ve İranlı olmayan) düş kırıklığına uğratan yaman bir çatışmanın sonucuydu. Ama şurası muhakkak ki, Birleşik Devletler'de aşırı sağcı bir başkan adayının tam bu sıralarda ortaya çıkmış olması daha az esef verici bir rastlantı değildi.

Birleşik Devletler'de yüksek mevki sahibi hiç kimsenin (Andrew Young şayanı dikkat bir istisna olmak üzere), 1979'da Amerika'ya karşı harekete geçen iranlılar için eski rejimin ne ifade ettiği konusunda (oysa, elçilikte Noel ayını yapan üç din adamı ve Aralık'ın sonlarında Tahran'da olan ve daha sonra Macneil/Lehrer programına katılan başka din adamları da gözlemlerini bildirmişlerdi) söyleyeceği hiçbir şey yoktu. Bu sükutla işbirliği yapan basın, Amerika'ya kabul edilmesinden sonra günlerce, Şah'ı yardıma muhtaç bir fukara gibi takdim etmekten geri kalmadı. Siyasal geçmişinden soyundurulan Şah, İran elçiliğinde olup bitenlerden de soyutlanmış gibiydi. Washington Post'tan Don Oberdorfer'in başını çektiği birkaç gazeteci David Rockefeller, Henry Kissinger ve John Mc Cloy'un sabık Şah'ı

195



Amerika'ya getirtmek üzere, hükümete baskı yaparken kullandıkları dolambaçlı yöntemleri sergilemeye çalıştılar. Fakat bu veriler ve Şah'ın Chase Manhattan Bankası'ndaki uzun süreli itibarı -ki bu itibar İran'ın husumetini açıklamaya yardımcı olabilirdi- elçilik işgali ile neden-sonuç ilişkisi kuracak şekilde birleştirilmedi. Bunun yerine, rehineler krizinin halkın dikkatini başka yere çekmek, iktisadi durumun kötülüğü vb. nedenlerle hareket eden Humeyni'nin marifeti olduğu "hüs-nütahir" ka-bilinden sözler kullanılarak açıklandı (bkz., Los Angeles Times gazetesi. Kasım 25-27, Aralık 7-11 ve Washington Post, Kasım 19).

Bu nedenle, ABD hükümetinin İran karşısında, Başkan Car-ter'ın ilişkilerin geçmişi (ki Carter bu geçmişe "antik tarih" diyordu) hakkında konuşmayı reddetmesinde sembolleşen tutumunu, bir seçim yılında, basının husumetini İranlılara, İslamiyet'e ve genel olarak Batılı olmayan bir dünyaya çekmek suretiyle siyasal kazanç sağlamayı amaçladığı şeklinde değerlendirmenin hiç de alaycı bir yanı olmadığı kanısındayım. Carter Amerika'yı dış saldırılara karşı güçlü bir üs olarak mahafaza ettiğini göstermeye çalışıyordu ve bu, Humeyni'nin İran'daki pozisyonunun aynısıydı. Carter'ın kuvvet kullanmayı reddetmesi bazen William Seafire veya Joseph Kraft tarafından azarlanmasına neden oldu, fakat genelde, güç kullanmamış olması onun artık Müslüman "teröristler" diye adlandırılan gruplara kıyasla Batı standartlarının gerektirdiği daha medeni bir davranış içinde olduğuna kamuoyunu ikna etti. Krizin bir diğer sonucu, Başkan Sedat gibi idarecilerin (Humeyni'nin bir mecnun ve İslamiyet'in yüzkarası olduğuna dair sözleri, "adeneuşeam" [kusturacak kadar çok; AA] tekrarlanmıştı.) İslam düsturuna uygun idareciler olarak takdim edilmeleriydi. Aynı şey Suudi kraliyet ailesi için de geçerliydi, oysa bu süreç içinde yer alan çok sayıda tatsız olay, haber olmadan geçirtilmiş ve bu durum İran krizinin uzamasına neden olmuştu.

196

Önce Sedat'ı ve Suudileri ele alalım. 1978 Camp David antlaşmasından sonra, Sedat'ın bizim "bölgedeki dostumuz" olduğu ve Menahem Begin'le birlikte, bölge polisi olmak istediğini söylediği, Birleşik Devletler'e topraklarında üs vereceği vb., kabul ediliyordu. Bunun sonucu olarak da, basının Mısır'a ilişkin haberleri Sedat'ın Mısırlılar, Araplar ve bölge hakkındaki düşüncelerinin doğru olduğunu gösterir bir nitelik kazandı. Bundan böyle, Mısır ve Arap dünyası haberleri Sedat'ın üstünlüğünü teyid eder şekilde kelimelendirilecekti. Aynı şeyler Pehlevi döneminde de yaşanmıştı. Berkeley Üniversitesi bilim adamı Hamid Algar'ın" müstesna bir kehanet içeren makalesinin dışında, kimse Şah'a karşı dini ve siyasal muhalefetin potansiyeline en ufak bir ilgi göstermedi. Şimdilerde Birleşik Devletler'in çoğu siyasal, askeri, stratejik ve ekonomik yatırımları Sedat kanalıyla ve Sedat'ın perspektifinden yapılmaktadır. Bu, kısmen basının cehaletinden, göz alıcı şahsiyetleri tercih etmelerinden ve şu anda Mısır ve Ortadoğu'da işlerliği olan siyasal mutabakata hürmeten, araştırma temeline oturtulmuş haberlere itibar etmemesinden ileri gelmektedir.

Başka neden de vardır. Bunlardan bir tanesi Ortadoğu'nun duyarlı "iç" sorunlarıdır. Örneğin Watergate,* CIA hakkında muhtelif açıklamalar, İstihbarat Özgürlüğü Kanunu'ndan sonra Ortadoğu'daki Birleşik Devletler müdahalelerine ilişkin yeni keşiflerin olmaması tesadüfi değildir. Bunun İran'a ilişkin tarafı bellidir; İran'da canı yanabilecek pek çok sayıda Amerikalı vardı ve İsrail, İran'da Birleşik Amerika ile çok yakın bir beraberlik içinde hareket ediyordu. SAVAK, Mosad'ın doğrudan doğruya yardımı ile kurulmuştu ve pek çok benzer durumda olduğu

* Watergate Skandalı: ABD'nin eski başkanı Nixon'un emriyle Demokrat Parti merkezine, FBI tarafından dinleme cihazlarının yerleştirildiğinin Washington Post gazetesinden iki gazeteci tarafından ortaya çıkarıldığında patlak veren skandal. Skandalın sona Niaon, görevi G. Ford'a devretmek zorunda kaldı.

197

gibi CIA ve FBI İsrail gizli servisleriyle¹³ isteyerek işbirliği yaptılar. 1979 ve 1980 başlarında İsrail basınında, ihtilal öncesinde İsrail-İran işbirliğini sürdürmekle suçlanan Üri Lübrani ve diğerleri tarafından yazılan makaleler yer aldı (bkz., Davar 20 Mart 1980 ve Ha'aretz); ancak bu haberlerin hiçbiri Amerikan basınında yer almadı (muhtemelen, İsrail'in demokratik özgürlük aşığı imajını utandırmamak için). Birleşik Devletler düzeninin tümü sabık Şah'ın İran'a iadesi söz konusu edildiği anda kıyametler kopartırken, zavallı bir Filistin genci Ziyad Abu Ayn, uzun iade işlemlerinin ıstırabını yaşıyordu (artı kefaletle tahliye isteminin reddi ve ihzar emri). Dışişleri Bakanlığı iadenin gerçekleşmesi için elinden geleni yapıyordu, çünkü (ve sadece çünkü) İsrail hükümeti -İsrail'de tutuklu bulunan bir başka Filistinliden bilmediği İbrani dilinde alınan (ve sonradan reddedilen) bir ifade üzerine -iki yıl Önceki bir bombalamadan sorumlu olan bir terörist olduğunu iddia etmişti. New Statesmen dergisinden Claudia Wright'ın, Inquiry 7 ve 21 Ocak 1980'deki, "İade ile Oynamak" adlı önemli makalesinin dışında, olay basının dikkatini çekmedi.

Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi yerlerin istikrarına karşı duyulan ilginin yaygınlığı, bu ilgiyle orantılı haber akışı sağlamadı (Suudi Arabistan'ın birinci bölümde anlattığım zaafiyetine ilişkin tedbirli ve titizlikle seçilmiş eleştiriler dışında). Bütün ileri gelen televizyon şebekeleri ve gazeteler arasında, sadece CBS'ten Ed Bradley, 24 Kasım 1979'da, Mekke Camii'nin işgaline ilişkin tüm bilgilerin hükümetten kaynaklandığı ve başka hiçbir habere izin verilmediğine değindi; ancak Christian Science Monitör gazetesi muhabiri Helena Cobban Beyrut'tan 30 Kasım 1979 tarihinde verdiği bir haberde, cami işgalinin çok kesin bir siyasal anlam taşıdığını ve işgalcilerin sıradan Müslüman fanatikler

olmayıp İslamcı ve dünyevi bir porgramı olan bir siyasal hareketin temsilcileri olduğunu ve hareketin direkt olarak

198

Suudi kraliyet ailesinin para ve iktidar tekeline yönelik olduğunu anlattı. Bayan Cobban'ın kaynağı (Beyrut'ta oturan bir Suudi) bir kaç hafta içinde kayboldu; olaydan Suudi istihbarat teşkilatının sorumlu olduğu düşünülmektedir. Afganistan'ın işgalinden sonra muhtemeldir ki iyi Müslümanları kötü Müslümanlardan daha keskin çizgilerle ayıracağız; Sedat, Ziyaül-hak ve Afgan direnişçilerinin başarılarını göklere çıkaran haberler, iyi İslamiyet'i anti-komünizmle ve mümkünse modernizasyonla bütünleştiren yazılar göreceğiz. Ancak pek az kişi Sovyetler'e karşı Afgan direnişini, İsrail'e karşı Filistin direnişiyle eş tutacaktır. (Kral Hüseyin'in 22 Haziran 1980 "Meet the Press" televizyon programında belirttiği gibi). Suudi Arabistan'a gelince; burada yapılan devasa Birleşik Devletler yatırımlarının tehlikesine Amerikan himayesinin İsrail'den Araplara kaymaması gerektiğini düşünen (hiç şaşırarak bir tarafı yok) İsrail yanlısı Amerikalılardan başka dikkati çeken kimse yoktu. Bir örnek, Peter Lubin'in (22 Aralık 1979, New Republic) "Suudi Arabistan'ı Tanımıyoruz" adlı makalesidir. Lubin, biraz abartmakla beraber, Körfez ülkeleri hakkında yazılan yazıları ve üniversitelerde okutulan derslerin çoğunu, bölgeye hakim güçlerin propagandası veya düpedüz cehalet olarak düşünmemiz konusunda oldukça akla yakın bir uyarı yapıyordu. Ne var ki, eleştirilerine İsrail hakkındaki makalelerde ve üniversitelerin Ortadoğu araştırmalarında görünen ve hiç de saklı olmayan İsrail yanlısı saptırmaları dahil edememişti. Aynı şekilde gazetecilerin, bizim petrol zengini müttefiklerimize ilişkin "bilgi" olarak sundukları şeylerde daha dikkatli olmaları gerektiği konusunda haklı olarak ısrar ederken, İsrail hakkında yazılan yazıların ne denli esnek ve tarafsızlıktan uzak olduğunu söylemesi gerekirken söylemiyordu.

199

IV. Bir Başka Ülke

Rehineler krizinin ilk, en yoğun ve en üzücü aylarında, basının İslamiyet'e ve İran'a karşı takındığı tavır hakkında söyleye geldiğim her şey, birkaç temel noktada toplanır. Bu noktaları en iyi belgeleme ve toplama yöntemi İran hikayesinin genel Amerikan versiyonunun, Eric Rouleau'nun, krizin ilk gününden Aralık sonlarına kadar, Le Monde'da çıkan yazılarının temel alınarak (daha sonraları, Ocak'ta Amerikan gazetecilerin Tah-ran'ı terk etmelerinden sonra Times birkaç gün süreyle bu makaleleri yayınlamıştı) Avrupa versiyonu karşısındaki durumunun incelenmesidir Rouleau'nun Amerikalı olmadığını, hiçbir Fransız'ın rehin tutulmadığını, İran'ın, tarihinin hiçbir döneminde Fransız nüfuz alanına girmediğini ve Rouleau'nun üretimi dışında, Fransız basınının dış politika haberleri konusunda Amerikan meslektaşlarından daha iyi olmadıklarını akılda tutmamız önemlidir. Ayrıca haber bolluğunun, Amerika'da da, belirli bir sayıda, çok değerli ve genellikle (her zaman değil) muhalif yazıların çıkmasına izin verdiğini söylemek de önemlidir. Rehine krizinin ilk haftalarında, Los Angeles Times ve Boston Glo-be'daki yorumlar, kuvvet kullanma dışında alternatif getiren, İran gerçeklerini ciddiye almak gerektiğini söyleyen yaratıcı makaleler (örneğin, 9 Aralık Atlantic Constitution'da Richard Faik ve 14 Ocak'ta Newsweek'de Roger Fisher), Şah'ın bu ül-

200

keye kabul edilmesinin arka planı hakkında mükemmel yazılar, arasıra görünen iyi siyasal analizler ve iyi anlatılmış haber hikayeler (Los Angeles Times'da Doyle McManus ve New York Times'da Kifner), çoğunluğu yurtsever nutuklarla sınırlı yazıların dışında bir şeyler arayan okuyucuların yararlanabilecekleri önemli makalelerdi. Müfrit milliyetçiliğin bir tezahürü olarak, Amerikalıların üzerlerinde "İran sucks" (İran'ı s.... AA) ve "Nu-ke İran" (İran'a nükleer bomba atın, AA) yazılı yaka iğneleri takmaları hakkında, 24 Aralık ve 7-21 Ocak tarihli Inquiry dergisinde yayımlanan iki güçlü makale veya Fred Cook'un 22 Aralık'ta, "The Nation" da yayımlanan, 1965'te İran'ın dağıttığı rüşvetlere ilişkin araştırmanın nasıl gizemli bir şekilde durdurulduğu ve bugün acilen önemi olmasına karşın, bir daha başlatılmadığı hakkındaki yazısından da bahsedilmelidir.

Fakat toplam olarak baktığımızda, Amerikan televizyon, günlük gazete ve haftalık dergilerinin aynı süreç içinde Le Mon-de'da hayranlık uyandırıcı bir derinlik ve anlayışla yazarı Rouleau'nun makalelerinin seviyesine hiçbir zaman ulaşmadıklarını görürüz. Çok sert söylemek gerekirse, Rouleau'nun dizisindeki İran, Amerikan hasmının aktardığı İran'dan başka bir ülkeydi. Rouleau, halen büyük bir devrimci değişim içinde olan İran'ın henüz bir hükümeti olmaması nedeniyle yepyeni bir dizi siyasal kurum ve usul geliştirme süreci içinde olduğunu hiç gözden kaçırmadı. Bu nedenle,

Amerikan elçiliği krizi, bu çoğunlukla akıl karıştırıcı ve fakat her zaman karmaşık sürecin içinde düşünülmeliydi, ondan izole edilerek değil. Olayları ve kişilikleri açıklamak için Rouleau hiçbir zaman İslamiyet'e başvurmadı. Bir muhabir olarak görevini, zaten karmaşık olan siyasi olayları toplamları ve tarihleri, ideolojik genellemelere ve olayların umulduğu gibi gelişmemesi tehlikesine rağmen (ki gelişmedi) büyüleyici sözlere veya kimsenin anlayamayacağı biçimlere başvurmadan incelemek olduğunu düşünüyor gibiydi. Hiçbir Ameri-

201

kalı gazetecisi, rapor etmek şöyle dursun, İran'daki anayasa referandumu üzerinde durmadı bile. Çeşitli siyasal partilerle ilgili pek az; Beheşti, Bazergan, Beni Sadr ve Kutbizade'yi birbirinden ayıran önemli ideolojik çatışmalarla ilgili ise yok denecek kadar az haber inceleme vardı. İran'da süregelen çatışmalarda kullanılan taktikler hiç aktarılmadı. En az 1980 ortalarına kadar, iktidar olmak veya sesini duyurmak için birbirleriyle rekabet eden çok sayıda siyasilerin fikirlerin veya kurumların ayrıntılı bir sıralaması dahi yapılmamıştı. Rehinelere serbest bırakılıp bırakılmayacağı veya kimin Amerikan yanlısı olduğu kimin olmadığı sorunlarının dış'ında, hiçbir Amerikalı gazeteci İran siyasal yaşamının biraz olsun incelemeye değer bir tarafı olabileceğini ima bile etmedi. Beni Sadr'ın 5 Aralık 1979'da elçilikte oynadığı önemli rol gibi hayati olaylar bile kulak arkası edilmişti. Oysa bunlar Rouleau'nun üzerinde durduğu olaylardı.

Önemli olan Rouleau'nun daha işin başında, kriz esnasında hareket halinde olan kişiliklerin ve fikirlerin gelecekte Önemli bir rol oynayabileceklerini kabul etmiş olmasıdır. Rouleau olayları incelerken acele etmedi, önceden yargılamadı, resmi makamların teşvik ettiği sonuçları kabullenmedi, söylentileri incelemeyi bırakmadı. Onun anlattıklarının ışığı altında, milletvekili Hansen'in İran ziyaretinin düşünüldenden çok daha başarılı olduğu görülmektedir. Ayrıca Hansen'in İran'da gösterdiği başarının, Beyaz Saray (ve Amerikan basını) tarafından, tıpkı Birleşik Devletler-İran banka işlemlerinin, rehinelere karşılığında İran'a verilmesi talebinin Beyaz Saray tarafından öldürülmesi gibi, kasıtlı azımsandığını gösterir çok sayıda kanıt da Rouleau tarafından sergilenmektedir.

Kararlı bir sosyalist olan Beni Sadr ile siyasal ve ekonomik konularda muhafazakar Kutbizade arasındaki, 1979'un ikinci yarısındaki çatışmayı Rouleau ayrıntılarıyla anlattı. İki lider, elçilik olayı hakkında da farklı düşünüyorlardı. Beni Sadr olayın dondurulmasından, Kutbizade ise tırmandırılmasından yanaydı.

202

Hiçbir Amerikalı gazetecinin değinmemesine rağmen, Rouleau'nun anlattıklarından Amerika'nın Kutbizade'yle ilişki kurmayı tercih ettiğini ve Beni Sadr'ın Dışişleri Bakanlığı'ndan alınmasını (onu ciddiye almayarak önerilerini açıkça alaya alarak ve alenen "deli" diyerek) teşvik ettiğini öğreniyoruz. Birleşik Devletler hükümetinin gelecekte İran'a karşı takınacağı tavır (ve kesin olarak sosyalistlerle değil muhafazakarlarla ilişki kurma tercihi), Beni Sadr'ın cumhurbaşkanlığını kolayca kazandığı bir dönem içinde belirlenmişti. Bazergan'ın düşüşünün gerçek nedeni de. Amerikan basınının iddia etmekten hoşlandığı gibi liberal bir demokrat olması veya Cezayir'de Brzezinski ile el sıkışmış olması değil, hükümetinin beyan ettiği İslam politikalarını yerine getirmekte ağır ve beceriksiz olmasıydı. Daha önemli yazılarından birisinde (Manchester Guardian, 2 Aralık) Rouleau, Birleşik Devlet'in elçilik işgalinden çok önce İran'a karşı nasıl bir ekonomik savaş ilan ettiğini de gösterdi. Bunun uğursuz yönü Chase Manhattan bankasının baş rolü oynamaya devam etmesiydi.

Rouleau'nun performansı kısmen yetenekli bir adam olmasıyla, kısmen Ortadoğu'da çok uzun süreli deneyimi olması ve kısmen de Amerikalı meslektaşları gibi, kendi ülkesinin okurlarına hitap etmeyi bilmesi ile açıklanabilir. Le Monde sıradan bir Fransız gazetesi değil, Fransız kayıt defteridir ve dünyayı Fransız çıkarlarının ne olduğuna ilişkin belirli bir noktadan değerlendirmek suretiyle tasvir ettiğine inanır. Bu bakış açısı da Rouleau'nun İran'ı ile örneğin New York Times'ın İran'ları arasındaki farkı açıklar. Fransızlar olaya bilinçli olarak "alternatif" olarak bakarlar; ne bir süper güç ne de başka Avrupalıların bakışı gibi değil. Dahası, Fransa'nın (ve dolayısıyla Le Monde'un) Doğu'ya karşı tavrı, eski ve tecrübelidir: çalışkan bir eski sömürgeci; kaba kuvvetle değil yayılma, strateji ve süreçlerle ilgilenen; münferit rejimlere yapılan tepe ağırlıklı yatırımları korumaktan

203

çok genel çıkarlara yoğunlaşan, neyi beğenip neyi eleştireceği seçiminde titiz, sabit ve ayrıcalıklı (bazıları fırsatçı diyecektir). Le Monde, ne de olsa, çok sahiplidir; Fransız burjuvazisinin gazetesidir ve Fransa'nın dışında kalan dünya söz konusu olduğunda değişik zamanlarda farklı kişiler tarafından

ve sırasıyla misyonervari, patoral, babacan, "kalbi olan bir sosyalist", on sekizinci yüzyıl Aydınlanması ve giderek artan bir hızla Katolik olarak vasıflandırılan bir tutum izlemiştir (13 Mayıs 1980, Lo-uis Wiznitzer, Christian Science Monitör ve Sane Kramer, 30 Haziran 1980, New Yorker)." Bunun böyle olduğunu kabul etsek bile, önemli olan, Le Monde'un dünyayı, nasıl (hiç kuşkusuz bilinçli) aktardığıdır. New York Times esas itibariyle kriz zamanlarında veya haber değeri olan olaylara yönelirken, Le Monde yurt dışında meydana gelen hemen her olayı aktarmaya çalışır. Le Monde, New York Times'ın yapmaya çalıştığı gibi, haberle yorumu kesin sınırlarla ayırmaz. Sonuçta, olağanüstü karmaşık olaylar aktarıldığında, daha esnek, daha ayrıntılı, za man zaman daha uzun yazılar ortaya çıkar. Le Monde'un tavrı dünyevidir, Times ise daha ciddi ve belirli konulara eğilen bi haber politikası izler. 2-3 Aralık 1979 Rouleau makalesine kalını.

Rouleau, yazıya son üç aydır bütün dikkatlerin Anayasa Meclisi'nde toplandığından bahisle başlıyor. Yüzlerce açık hava toplantısı yapıldığını (çoğu tv ekranlarına yansıdı), basın ve partizan gazetelerinin meseleleri incelediğini ve önerilen metindeki "antidemokratik" unsurların kınandığını anlatıyor (Amerikan basını bütün bunlardan hemen hiç bahsetmedi). Sonra, Hu-meyni ile ülkenin "siyasal sınıfı" arasındaki derin ayrılıktan söz ediyor ve buradan Humeyni'nin bu derin ayrılığı siyasal sınıfları yumuşatmaya çalışarak vakit kaybetmekten ziyade, direkt bir şekilde halka başvurarak (bu arada siyasal sınıfları küstürmeyi göze alarak), kendi istekleri doğrultusunda çözümlediğini ay-

204
rıntıları ile anlatıyor. Bu noktada, Rouleau hem anayasa tartışmalarını (meselelerini, partizanlarını ve üslubunu) hem de gerçek güçleri inceleyerek, iktidar ile anayasa arasındaki derin uçurumun ne olduğunu ortaya koyuyor. Sonuçta, Humeyni'nin "İslamcı" taraftarları heterojen bir grup olarak ortaya çıkmaktadır. Bu grup, halkın arasına dağılmıştır ve kayda değer bir "sürekli devrim" bilinci ile yönlendirilir ki bunun ne olduğunu sadece doğuştan "titiz hukukçu" olan Humeyni İdrak edebilmiştir. Solda ve sağdaki siyasal partilerin bir listesini verdikten ve her birinin tutumlarını anlattıktan sonra Rouleau, önerilen anayasadaki birtakım tutarsızlıklara işaret eder. Kadınlar sadece cinsel keyif veya iktisadi çıkar unsurları olmayacaklardır, ancak haklarının neler olduğu kelimelendirilmemiştir. Sendikalar Marksist kurumlar olarak reddedilmekle beraber işçi konseyleri ekonomide önemli bir rol oynayacak, bütün vatandaşlar eşit haklara sahip olacak, ancak resmi din Şiizm olacaktır vb. Bütün bunlar şu paragraflarla sonuçlanır:

"İmam Humeyni'nin bu kadar tartışılabilir bir anayasayı hiç beklemeden yürürlüğe koyması şarttır. Pek çok kişi onu, referandumu Birleşik Devletler güç denemesi sona erinceye kadar ertelemesi konusunda ikna etmeye çalışmış, ihtilal sürecindeki bir ülkede uzun süreli bir geçiş hükümetinin pekala kabul edilebileceğini ileri sürmüştü. Ancak İmam, bu tavsiyelere itibar ve itirazları kabul etmedi. Garip bir şekilde, Kum "patriği" onu tanımayanlar gözünde titiz bir hukukçudur. İktidarını hukuki temellere oturtmak konusunda ısrarlıdır. Son haftalarda elde ettiği çok büyük popülarite onu doyurmuştur. Gelecekte bu popülaritesi anayasa metninden değil, şu anda yaşanan 'ikinci dev-rim'in ortaya çıkacağı yeni siyasal güç dengelerinden kaynaklanacaktır."

Bu noktada Rouleau, olayların Üstünkörü analizine (Los Angeles Times gazetesinden, daha önce bahsettiğimiz Don Schanc-

205

he'nin yüzeysel incelemeleri ile karşılaştıran) kalkışmak yerine dış görünüş ve gerçek güç arasındaki tutarsızlıklara işaret ediyor; metinle okurlar arasındaki ilişkileri, kişilerle siyasal partiler arasındaki ilişkileri anlatıyor ve bütün bunları kaynayan bir gelişim içindeki yerlerine oturtuyor. Aktarmaya çalıştığı, sadece bir oluşum değil, bir oluşum içinde yer alan olay ve davalardır. Rouleau dikkatli bir değerlendirme dışında bir şey sunmaya teşebbüs etmiyor, Asla yurtsever kıyaslamalara girmedigi gibi, cahil değer yargıları da kullanmıyor.

Hasılı, Rouleau'nın Le Monde adına İran'ı aktarması, siyasi kelimesinin en iyi anlamıyla siyasal. Aylar boyunca Amerikan basını bunu yapamadı ve hatta onların aktarma biçimlerinin siyasal kelimesinin kötü anlamıyla siyasal olduğu söylenebilir Amerikalı (ve diğer Batılı) muhabirler aşına olmadıkları ya da garipsedikleri bir şeyle karşılaşınca onu "Müslüman " bir unsur olarak etiketledikleri gibi düşmanca ve alaylı bir tavırla yaklaştılar. İran'ın çok Önemli bir değişme içinde olan çağdaş bir toplum olduğu keyfiyeti Batı basınına hemen hiç etkilemedi devrimin hiç değilse ilk yılında, İran tarihinin saygın bir şekilde ortaya çıkmasına izin verilmedi. Klişeler, karikatürler, cehalet kayıtsız şartsız kendine dönüklük ve hatalı bildirimler, önemli olanın "şantaj boyun eğilmeyeceği" ve rehinelerin serbest bıra-

kılıp bırakılmayacağı yolundaki hükümet tutumuna boyun eğen bir tavır vardı. Yeterince incelemeden sonuçlara varılabiliyor, tartışmalar bir muhabir tarafından cüretkar bir biçimde yargılanabiliyor ve sonuçta İran Devrim yaşamının belirgin süreklilikleri ve kesintileri ortaya çıkmıyordu. Bütün bunların yanı sıra bir de Birleşik Devletler'in Şah'ı affetmesi ve onu bakıma muhtaç biri gibi kabul etmesinde de iranlıların (ve İran tarihinin) ne düşündüğünün önemli olmadığı gibi endişe verici bir varsayım vardı. Bu dönemde, I.F. Stone açıkça Birleşik Devletler'in İran'a bir özür dileme borcu olduğunu "1953'de Şah'a mevkiini

206

iade ettiğimiz için... 1953 İranlılar için tarih öncesi bir tarih değildir ve bizim içinde tarih öncesi bir tarih olmaktan çıkabilir" (Village Voice, Şubat 21, 1980) diyebilecek kadar cesurdu. 1979'da basın İran'ı ve İslamiyet'i o kadar eksik ve öylesi düşmanlıkla aktardı ki, rehinelere krizini çözümleyecek bir çok fırsatın yok edildiği düşünülebilir. Belki de bu nedenle, 1980 başlarında, İran hükümeti muhabir sayısının azaltılmasının gerginliği azaltabileceğini ve barışçı bir çözüm getirebileceğini önermişti. Basının bu başarısızlığının en tehlikeli ve geleceği açısından en güven vermeyen tarafı uluslararası meselelerde ciddi bir kriz söz konusu olduğunda, kendilerini bağımsız ve tamamıyla haber aktarıcı bir rolde görmemeleridir. 1980'lerle başlayan yeni dönemde artık olayların sadece birbirlerine düşman cephelerin çekişmeleri, "biz" "onlara" karşı Birleşik Devletler Sovyetler Birliği'ne karşı, Batı İslamiyet'e karşı ve basın her zaman "iyi" tarafın yanında olarak ve böylesi tutumun cezai sorumluluğunu kabul etmeyerek, aktarılamayacağının kimse bilincinde değil gibi görünmektedir. Tabii, eğer iki süper gücün dünyayı eninde sonunda yok edeceğine inanmıyorsak!

Yine de, haksızlık etmemek için, 1980'de rehine olayı sürerken birtakım değişikliklerin oluşmaya başladığını söylemek zorundayız. Örneğin, Birleşik Amerika'nın İran'daki rolü üzerine derinlikli bir takım araştırmalar ortaya çıktı: CBS televizyonu "Altmış Dakika" adlı programının önemli bir bölümünü Şah zamanının işkencelerine ve Henry Kissenger'in Şah adına giriştiği oyunlara ayırdı. New York Times ve Washington Post (7 Mart ve 6 Mart) ciddi bir görev anlayışı içinde, hükümetin CBS'in bu programını ezmeye çalıştığını haber verdiler ve bütün gazeteler Nisan sonu kurtarma hareketına ilişkin şüpheci, hoşnutsuzluk belirten yazılar yayınladılar. Eskisinden daha istekli bir şekilde, İran'ın ne olduğuna dair fikir birliği, farklı görüşlere yer verecek kadar esnekleşmeye başladı. Hükümeti suçlayan eleştirilerin sa-

207

yısı arttı ve okuyucular (Özellikle baş yazarlara yazdıkları yazılarda) İran hikayesinin tümünün kendilerine söylenmediği duygusuna kapılmaya başladılar. Ancak İslamiyete karşı düşmanlık ve anlayışsızlık, tahmin edileceği gibi, New Republic gibi muhafazakar dergilerin kılavuzluğunda devam etti: "Batı Erteliyor" adlı yazısında Elie Kedourie (7 Haziran 1980) " Batı'nın gücü "gözle görülür ve saygı duyulur" olmalı diyordu, aksi takdirde yerel hastalıklar devam eder. Ara ara, katı mutabakat, üzücü şekillerde ortaya çıktı. 8 Haziran 1980'de Tahran'daki "Amerikan Suçları" adlı konferanstan dönüşünü müteakip Ramsey Clark'la ABC'nin "Sorunlar ve Cevaplar" adlı programında röportaj yapıldığında, soru soranlar kendilerinde bir tek "gerçek keşfetmeye yönelik" soru sormak hakkı dahi görmediler. Sordukları her soru düşmancaydı ve Clark'ın bu konferansa gitmiş olmasını "vatan haini" bir tutum olarak değerlendiren yönetimin tutumunu aksettiriyordu.¹⁵

Zaman zaman, örneğin John Kifner'in zekice yazılmış dört parçalık makale dizisinde (New York times Mayıs, 29, 30, 31 ve Haziran 1) ve Shaul Bhakhash'ın New York Review of Books dergisine yazdığı yazıda (26 Haziran), süregelen ve güç kaynakları, sıradan kavramsal veya kesinlikle ampirik terimlerle kavranamayan İran Devrimi'ni anlamaya çalışan ciddi ve düşünce mahsûlü gayretlere rastlanıyordu. Yine de, benim kanaatimce, eğer rehinelere serbest bırakılmış olsaydı böyle yazılar hiçbir zaman yazılmayacaktı. Sefaret işgali (alçakça, kanunsuz, öfke uyandırıcı, İran'a kısa vadede yararlı uzun vadede zararlı) Amerika'nın bir uyanış krizi içine girmesine neden oldu. İran ara ara da olsa, Asya'da hemen tümüyle unutulmuş, çantada keklik sayılan bir sömürge olmaktan çıkıp Birleşik Amerika'nın kendi kendisini tahlil etmesini sağladı. İran Devrimi'nin ısrarla sürmesi, tedirgin edici ve beklenmedik dayanma süreci, basının tek yanlı ve dar görüşlü tavrını daha yararlı ve eleştirel bir şekle dö-

208

nüştürmeye yöneltti. Kısacası, elçilik işgali sadece durağan bir öfkenin yerine yeni bir süreç, zaman içinde kendisine ait bir tarih geliştirdi ve bu tarih içinde basın ve Amerikalılar kendilerini o zamana kadar gördüklerinden çok daha yalın bir biçimde gözlemlediler. Bu oluşumun böyle olmasını, elçiliği basan militanlar mı istemişlerdi ya da onların İran'da normal koşullara dönmelerini bu mu geciktirdi;

bunu söylemek için henüz çok erken. Muhakkak olan şu ki, şimdi daha çok sayıda Amerikalı, iktidar savaşının ne olduğunu anlıyor (Beni Sadr'la Beheşti'nin, geri planda pusuya yatmış bir Humeyni ile iktidar kavgalarını hissetmeyen kaldı mı?). Ve yine kesinlikle, eskisine oranla çok daha fazla Amerikalı böyle b r karmaşaya ve hatta İran-Irak savaşına, "bizim" düzenimizi empoze etmeye kalkışmanın yararsızlığının farkına vardı. Buna rağmen, Beheşti'nin yükselmesinin hangi koşullarda gerçekleştiği, solla sağ arasındaki çatışmanın şekli, İran ekonomisinin durumu gibi cevaplandırılmayan ve çok sayıda gelişmeye gebe pek çok sorun vardır.¹⁶

Araştırılmayan ve artık ele almamız gereken şeyler İran krizini oluşturan şeylerdir. İran neden önemlidir? İslamiyet neden Önemlidir? Her ikisi hakkında neleri bölmemiz, ne tür şeylerden haberdar olmamız gerekir? Bu üçlü soru soyut değildir; güncel siyasetin ayrılmaz bir parçası olmanın ötesinde başka kültürlerle yönelik bilimsel araştırmaların ve yorumların da hayati birer parçası olmak zorundadır. Olayların kökenine, ancak iktidar ile bilgi arasındaki ilişkiyi su yüzüne çıkararak inebiliriz. Bu noktada araştırmamızı bu ilişkiye yönelteceğiz.

209

Üçüncü Bölüm

'Bilgi' ve İktidar

210

I. İslamiyeti Yorum Politikası: Şabloncu Bilgi ve Karşıtı

İslamiyet'in ve Batı'nın, ne kendileri ne de birbirleriyle barışık olmadıkları günümüz koşullarında, bir kültüre mensup kişilerin, başka bir kültürü anlaması mümkün müdür türünden bir soru sormanın tümüyle faydasız olduğu düşünülebilir. "İlim Çin'de olsa arayınız" der çok iyi bilinen bir İslam buyruğu ve Yunan'dan bugüne insana ve doğaya ilişkin her türlü bilginin bulunması gerekliliği Batı'da alışılmış bir uygulamadır. Ancak Batılı düşünürler çoğunlukla, bu arayışın çatlaklarla sonuçlandığına inanırlar. "Bilginin İletilmesi" adlı kitabıyla modern Batı düşüncesinin en hevesli ve kendi kendisini teşvik eden unsurlarına Öncülük ettiği kabul edilen Bacon bile, bilgiyi engelleyen putların tamamen ortadan kaldırılıp kaldırılamayacağına ilişkin tereddütlerini dile getirir. Bacon'un saygılı öğrencisi Vico, insan bilgisinin insanın kendi yarattığı bilgi olduğunu açıkça söyler. Bu durumda dışımızda kalan gerçekler "insan aklının biçimlendirmeleri"nden başka birşey değildir. Uzakta ve yabancı olan şeyler hakkında' nesnel bilgi edinme olasılığı Nietzsche'den sonra daha da azalır. Şüpheli ve kötümser arka plana karşın, Batı'da İslamiyet'i öğrenmeye çalışanlar (ve konumuz dışı olmakla beraber, İslam Dünyası'nda Batı'yı inceleyenler) genel olarak şaşırtıcı bir şe-

211

kilde güvenli ve iyimserdirler. Avrupa'nın ilk oryantalistlerinin İslam Dünyası'nın bir parçası olduğu "orient" çalışmalarının, evrensel bünye ulaşan yol olduğundan kuşkuları yoktu. Bunlardan birisi. Baron d'Eckstein, 1920'lerde şöyle diyordu:

"Cuvier ve Humbolt'un doğanın gizlerinin, düzeninin dünya için ne ifade ettiklerini Öğrendikleri gibi, Abel Remusat, Saint-Martin, Silvestre de Sacy, Bopp, Grimm ve A.W. Schlegel de, bir dilin sözcüklerinde insan düşüncesinin ilk yapısını ve ilkel temellerini izleyecek ve keşfedeceklerdir."⁷

Birkaç yıl sonra Ernest Renan "Mahomet et les origines de l'Islamisme" adlı eserinin önsözünde, "la science critique" diye adlandırdığı şeyin açıklamasını yapıyordu. Jeologlar, tarihçiler ve dilbilimciler, diyordu Renan, "ilkele" yani temel ve ilk olana, **tabu** cisimlerin sabırla izini sürmek suretiyle erişir. İslamiyet, doğuşunun oldukça yakın olması ve asıl, yani orijinal olmaması nedeniyle Özellikle önemli bir fenomendir. Bu nedenle, diye sonuca varıyor Renan, islamiyet'i araştırmak demek kesin ve bilimsel bilgi elde etmek demektir.³

Oryantalizmin İslamiyet dalı, belki de bu mutlu tavır nedeniyle şüpheli akımlardan uzak ve kendi kendisini metodolojik bir biçimde sorgulamak zorunda kalmadan gelişti. İslamiyet üzerinde çalışan Batılılardan çoğu, zaman ve mekan kısıtlamalarına rağmen İslamiyet veya İslamiyet'in bir unsuru hakkında gerçek ve objektif bilgi edinebileceklerine inandılar. Diğer taraftan, İslamiyet'in ne olduğu konusunda Renan kadar ayıkça cüretkar az kişi bulunur. Bir başka deyişle, kariyer **sahibi** hiçbir bilim adamı Renan kadar halis bir tavırla "İslamiyet insan gelişmesinde kemikleşmiş bir ilkel dönemi yansıttığı için öğrenilmesi kolaydır" diyecek kadar küstah değildir. Bununla beraber, girişiminin doğruluğundan şüphe eden İslam araştırmacılarının çağdaş bir Örneğini de bulmuş değilim.

Bulamamış olmamın bir nedeninin İslamiyet araştırmalarının lonca nitelikleri olduğunu

212

düşünüyorum. Son iki yüzyıldır kuşaktan kuşağa aktarılan lonca adabı gereğince, oryantalist bilim adamları kullandıkları yöntemlerle ilgili olarak, diğer beşeri sahaların hemen hepsinde karşılaşılan sorgulamalardan ve eleştirilerden korunmakta ve kabul görmektedirler.

Buna tipik bir örnek, şimdi Amerika'da çalışan ve oturan Ünlü bir İngiliz bilim adamının 1979 yazında "Amerikan Scho-lar"da yayımlanan "Ortadoğu Araştırmalarının Durumu" adlı makalesidir. Tümden bakıldığında, makale rutin işleri tembel ve ilginç olmayan bir tavırla gözden geçiren bir kafanın ürünü.

Ancak okuyucuya ilginç gelen, yazarın entelektüel meselelere bitaraf kalmasından çok, oryantalist olduğunu varsaydığı kültürel soy kütüğünden bahsettiği kısımlar. Aktarmaya değer:

"Batı dünyasında, İslamiyet ve Ortadoğu araştırmalarında yeni bir dönemin açılması Rönesans'a rastlar. Burada en Önemli yeni unsur, belki de, bugün insanlık tarihindeki yerini hala muhafaza eden benzeri olmayan bir entelektüel "merak"tı. Çünkü o zamana kadar yabancı ve pek de düşman olmayan medeniyetleri inceleme ve anlamaya yönelik benzer bir istek veya gayret yoktu. Toplumların çoğu kendilerine bir şeyler borçlu olduklarına ve onlardan türediklerine inandıkları atalarını araştırmaya çalışıyorlardı Yabancı ve daha güçlü bir kültürün egemenliği altında yaşayan toplumlar İse kendilerine hükmedenlerin dillerini öğrenmeye, üsluplarını anlamaya çalışmaya mahkum edildiler... Fakat Avrupa imalatı, uzak ve yabancı kültürleri incelemek (daha sonra Avrupa kökenli deniz aşırı ülkeler de aynı işi yaptılar), Rönesans'tan bu yana "yepyeni ve tümüyle farklı" bir anlayışı ifade eder. Bugün Ortadoğu halklarının birbirleriyle pek az (Asya ve Afrika'nın İslam olmayan kültürleriyle daha da az) ilgileniyor olmaları önemlidir. Hint ve Çin dillerini öğrenme yolundaki tek ciddi girişim Türkiye ve İsrail'de (bölgede Batı yaşam biçimini bilinçli olarak seçen iki ülke) yapılmıştır. Avrupalı ol-

213

mayan medeniyetler bugün bile, öyle bir "entelektüel merak" sahibi olmanın nedenini anlamakta çok güçlük çekerler. İlk Avrupalı Mısırolog ve arkeologlar Ortadoğu'da kazıya başladıkları zaman yerli halk, büyük çoğunlukla, yabancıların kendilerinin bile unuttukları cedlerinin kalıntılarını çıkarmak için bunca vakit, gayret ve para sarfetmelerine, bunca riske ve zorluğa katlanmalarına anlam verememişlerdi. Bu nedenle, daha rasyonel sebepler aradılar. Basit köylülere göre arkeologlar hazine peşindeydiler. Daha seçkin kentlilere göre de ya casus ya da ajan. Birkaç arkeologun devletlerine bu tür hizmet etmiş olmaları, yerlilerin yanılgısını azaltmadığı gibi, onların insanlık tarihine yeni bölümler ve Ortadoğu halklarının öz-bilincine yeni boyutlar ekleyen girişimlerini anlamaya muktedir olmadıklarının acı bir göstergesidir. Bu idrak güçlüğü bugün bile sürmektedir ve yantalistlere hazine avcıları veya emperyalizm ajanları diye bakmakta ısrar eden bazı akademisyenleri de etkilemektedir. Bu yeni entelektüel merak, Avrupalıları okyanusların ötesindeki yer ve yabancı topraklara götüren keşifler sayesinde tatmin edile Bunlar, entelektüel kalıpları kırmakta yardımcı oldular ve &_ çok inceleme için hem bir teşvik unsuru yarattılar hem de fırsat verdiler."¹

Delillere dayanmayan değerlendirmelerden öte birşey içermeyen bu makale, bizzat oryantalistlerin yazıları veya Rönesans'tan günümüze kadar sıralanan Avrupa tarihi araştırmacıları veya Augustine'le başlayan yorum tarihçilerinin yazdıkları her-şeye ters düşmektedir. *Yepyeni ve tümüyle farklı* ve dolayısıyla salt entelektüel olduğunu varsaymak durumunda olduğumuz -ve yeni bir metni okuyan hiç kimsede bulunduğu inanmadığımız bir özellik: - "merak"ı bir tarafa bıraksak bile, burada sırf yazara güvendiğimiz için kabul edebileceğimiz pek az şey var. Çünkü Donald Lach veya J.H. Parry gibi tarihçileri okuduğunda, insanın Avrupalıların yabancı kültürlerle ilgilenmesinin ticaret, fetih

214

veya bir kaza sonucu doğduğuna inanması geliyor. "İlgi" ihtiyaçtan doğar; "ihtiyaç" ise iştihâ, korku, merak vb. şeylerin tecrübe ile saptanmış birlikteliklerine dayanır ve bütün bunlar insanoğlu ne zaman ve nerede yaşamışsa orada mevcut olmuştur.

Dahası, bir kültür, kişiyi o kültürle karşı karşıya getirecek koşullar oluşmamışsa nasıl incelenebilir? Avrupa'nın yabancı kültürlerle duyduğu ilgiye gelince, bu koşullar her zaman ticari, sömürgeci veya askeri yayılma, işgal veya imparatorluk biçimlerinde tezahür etmiştir. Ondokuzuncu yüzyıl Alman üniversitelerinde Sanskritçe üzerine çalışılıyor veya hadisler kanunname şeklinde toplanıyor veya halifelik anlatılıyorken bile, oryantalistler hayal edildiği gibi saf bir entelektüel meraka değil, bizzat üniversitelere, kütüphanelere, meslektaşlarına veya kariyerlerini sürdürmelerini sağlayan sosyal Ödüllere güveniyordu. Devasa Avrupa imparatorluklarının kurulma nedenlerini ve onlara ilişkin bilgi birikiminin sadece *yepyeni entelektüel merak* sonucu ortaya çıktığını iddia etse etse, Swift'in "Gulliver'in Seyahatleri" kitabındaki Lagado Akademisi profesörlerinden Dr. Pangloss edebilir!* O cahil, o Avrupalı olmayan yerlilerin, bilim adamlarının "entelektüel merak"larını bu kadar şüpheyle karşılamış olmalarına şaşırılmamak lazım. Batılı bir bilim adamının Batılı olmayan bir ülkeye sembolik veya dolaysız da olsa, bir Batı gücü tarafından açılan bir denklen geçmeden, kendi kendisine girdiği nerede görülmüştür? Antropolojide, emperyalizm ve etnolojinin suç ortaklığı hakkında⁶ kopan kavgalardan haberi olmaması, bu oryantalist** özgü cehalet ve kibirin bir endikasyonudur. Oysa Levi-Strauss kadar despot bir kişilik bile, emperyalizmin etnolojik saha araştırmalarında rol oynayan bir güç olmasından duyduğu üzüntüyü değilse bile sakıncaları dile getirmişti.

• Kitapta Dr. Pangloss, saçma bir öğretim kuruluşunun ondan daha saçma üyesi idi. (AA) ** Bernard Lewis

215

"Saf merak" açıklamasına ilişkin protestolarımızı bir yana bıraksak bile, bu yazının, bizlere uzak ve yabancı toplumların kültürel ve tarihsel gerçeğini aktaran Ortadoğu araştırmalarının, esas itibarıyla kusursuz bir kapasitesi olduğunu savunduğu konusunda sanırım birleşeceğiz. Aynı makale, bir süre sonra da oryantalist bilim dalının "siyasal nitelik" kazanması tehlikesinden bahsederek, pek az bilim adamının ve fakültenin bu tehlikeden kurtulabildiğini söylemektedir. Öyle anlaşıyor ki, yazarın gözünde siyaset, dar görüşlü ittifaklar anlamına gelmektedir. Gerçek bilim adamları sanki küçük kavgaların üstündedirler ve sadece fikirler, edebi değerler ve yüksek prensiplerle uğraşırlar. Lewis'in hiç Örnek vermemiş olması Önemlidir, Bununla beraber, yazısının tek ilginç tarafı, bilimselliğe ve bilimsel yöntemlere sadece sözde kalan bir çağrı yapmış olmasıdır. Siyasal olmayan Ortadoğu araştırmaları gerçeğinin ne olduğuna veya ne olması gerektiğine gelince, yazar susmayı yeğlemektedir. Diğer bir deyişle, tavırda, biçimde, süslü sözlerde ve nihayet ideolojide önemli olan bilimsellik "dünyevilik" diye adlandırabileceğimiz şey arasındaki ilişkiler, tarafsız, "siyaset dışı bilimsel gerçek" hülyasını devam ettirmek için, bilerek ve isteyerek gizlenmiştir.

Bu bize, yazdığını iddia ettiği sahadan çok, yazarın kendisi ile ilgili birşeyler söylüyor. Bu durum, Batılı olmayan toplumlar hakkında yazmaya çalışan bütün çağdaş Avrupalı ve Amerikalıların peşini bırakmayan bir gariplikti. Bilim adamlarının arasında bu olayın farkında olanların sayısı da azdır. 1973'de Ortadoğu Araştırmaları Derneği (Middle East Studies Associati-on), Ford Foundation (Vakfı) ile işbirliği yaparak, bölgenin tümünü taramak suretiyle halihazırdaki durumunu, gereksinimlerini, geleceğini ve problemlerini saptamak üzere bir uzman grubu görevlendirdi. Sonuç,⁷ "Ortadoğu Araştırması: Beşeri ve Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Bilimsellik" isimli büyük ve yoğun

216

bir ciltti. Kitap Leonard Binder tarafından yayıma hazırlandı ve 1976'da basıldı. Birden fazla insan tarafından yazıldığından, kalitesi yeknesak olmamakla beraber, okuyucu tıpkı Levvis'in "American Scholar"daki makalesinde olduğu gibi buradaki buhran ve aciliyet havasına şaşırmaktadır. İngiliz meslektaşlarından daha az ünlü olmayan, bu kitabın yazarlarına göre de, Ortadoğu araştırmaları yeterince ilgi görmeyen, fonları olmayan, bilim adamlarının sayısı kısıtlı ve hasılı, yıpranmış bir bilim

dalı (İşin garibi, araştırmaya ön ayak olan bir Ortadoğu Araştırmaları Derneği -MESA- Araştırma ve Eğitim Komitesi üyesi daha bir kaç yıl önce, Amerikan hükümetine konuya ilişkin olarak verdiği bir raporda İslamiyet ve Araplar hakkında yapılacak araştırmaları küçümsemiş; bu saha, Birleşik Devletler için kültürel ve siyasal açıdan ikinci derecede önemi haiz bir sahadır⁵ demişti). Fakat Leonard Binder dile getirilen problemlerin altında nelerin yattığını giriş yazısında açıkça söylüyor. Binder'ın ilk cümlesi, "Birleşik Devletler'de bölgesel araştırmalar geliştirmenin temel nedeni siyasal olmuştur." diye başlıyor ve bir Ortadoğu uzmanının karşılaştığı örgütsel ve felsefi meseleleri, Ortadoğu araştırmalarının içinde bulunduğu toplumun bir parçası olduğunu (ki bu bir vakadır) gözden kaçırmadan tek tek ele alıyor. Bu sahada, örneğin, araştırmaya sosyal yapıdan mı, dinden mi başlamalı veya bir bilim adamı fert başına düşen milli gelirden çok siyasal yapıya mı önem vermeli gibi en temel sorunların bile değersiz olmadığını ve "hükümet Ortadoğu'ya ilişkin çalışmalara değer verdiği sürece... sorunun devam edeceğini",¹ ürettikleri gerçeklerde siyasetin etkilerinin neler olduğunu özetliyor. Binder, üretim söz konusu olduğunda her bilim adamında ortaya çıkan bir "değer yönlenmesi" vardır diye sürdürüyor ve fakat "bilim dallarının geleneksel kurallarının" kişisel "ad hoc yargılarTn (ad hoc - anında, üzerinde düşünülmeden, AA) sap-

217

tırıcı etkilerini azalttığını iddia ediyor." Ancak bilim dallarının neyi nasıl yaptıklarını açıklamadığı gibi, insan yargılarını nasıl olup da semavi analizlere dönüştürebildiklerini de söylemiyor. İddiasının sonuna, sanki bu sorulara cevap vermek ister gibi, bir de gereksiz şekilde muğlak ve ilgisiz bir beyan ekliyor: bilim dalları, diyor, "bize bölge çerçevesinde ortaya çıkan ahlaki meseleleri de inceleyebilmemiz için yöntem getirirler." Hangi ahlaki meseleler? Hangi yöntemler? Hangi bölge, hangi çerçevede? Açıklama yok. Tersine, Binder'in şaşırtıcı bir ciddiyetle vardığı sonuç, bir taraftan okuyucuyu bilim dallarına güvenmesi gerektiği yolunda düşündürürken, diğer taraftan da bu bilim dallarının nasıl bir işlevi olduğu hakkında hiçbir fikir vermiyor. Ortadoğu araştırmalarının üzerinde kaba bir siyasal baskı olduğu kabul edildiği zamanlarda bile, bu baskıların yok sayılması ve oryantalist öğretilerin mukaddes otoritesinin yeniden tesis edilmesi gibi endişe verici eğilimler mevcuttur. Bu otoritenin, Batılı uzmanların, Orient ve İslamiyet hakkında yıllar yılı eleş-tirilemeyen beyanatlar vermelerine izin veren gücünden kaynaklandığını da tekrarlamak gerekir. Zaten, Batı'da Orient hakkında oryantalistlerden başka konuşan kimse de yoktur. Ne on dokuzuncu yüzyıl oryantalistleri ne de Leonard Binder gibi bir yirminci yüzyıl bilim adamları, "sahanın" (dikkat edelim Orient'in kendisinin veya halkının değil) Orient ile ilgili bilinmesi gereken herşeyi Batı kültürüne öğretebileceğinden kuşku duymazlar. Dolayısıyla, bu bilim dalının dilini konuşan, kavramlarını yayan, tekniklerini uygulayabilen ve itimadını kazanan herkes, önyargıdan ve içinde bulunduğu koşullardan kurtulabilecek ve bilimsel açıklamalarda bulunabilecektir. Ve bu kendi kendine yeterli, kendi kendine hatalarını düzelten ve yine kendi kendini onaylayan güç, bugün daha hala ve hayret verici derecede rahat bir tavırla oryantalizme süslü sözlerini verebilmektedir. Birider'e göre, ahlaki meselelerin ne olduğuna Orient

218

halkı değil, bilim adamları karar verirler ve "bize bölge çerçevesinde ortaya çıkan ahlaki meseleleri inceleyebilmemiz için yöntem" getirenler, bölge halkının istemleri veya günlük yaşamlarının ahlak anlayışı değil, bilim dallarıdır. Diğer taraftan, "bilim dalları"nın faaliyetlerden çok kurumları temsil etmelerinin nedeni budur. Dahası, bilim dalları kendilerini incelemek ve yaptıkları işler üzerinde düşünmek yerine, irdeledikleri (bir bakıma da kendi yarattıkları) bir konuyu düzenler ve normale indirgerler. Bence sonuç, başka bir kültüre ilişkin bilgi olarak takdim edilen şey, totolojik girişimden başka bir şey olamaz. İslamiyet çalışmalarında birtakım önemli aşamalar kaydedildiği doğrudur. Metinler saptanmış ve klasik İslamiyet'in pozitivist tasvirleri yapılmıştır. Ancak çağdaş İslamiyet'in insan boyutu veya yorum olayının zorlukları söz konusu olduğunda günümüz Ortadoğu araştırmalarının bilim dallarının uzun boylu işe yaramadığını görüyoruz.

Bugün İslamiyet'e ilişkin hemen hiçbir çalışma bağımsız ve çağdaş baskıların aciliyetinden korunmuş değildir. Gerçek, eserlerinin "gayri-siyasal" nesnelliğinden bahseden çok sayıda oryantalistin iddialarından farklıdır ve ne tüm entelektüel ve kültürel aktivitelerin ekonomik güçler tarafından çok önceden yaratıldığını söyleyen kaba maddecilerin mekanik kaderciliğini, ne de bilim dallarının teknik

verimliliğine kayıtsız şartsız güvenen uzmanların mutlu güvenlerini yansıtır. Bu iki aşırı ucun ortalarında bir yerlerde yorumcuların "çıkarları" devreye girer ve kültürün bütününe yansır.

Ancak burada da inanmak isteyeceğimizden daha az çeşit ve bağımsızlık vardır. Akademik veya antika olduğu düşünülebilecek bir konuyu, ilgi duyulan bir konu haline getiren şey, eğer Batı toplumunda (diğerlerinde de aşağı yukarı böyledir) bir takım uygulamaları yürürlüğe koyabilen, günlük olayları heybetli bir kurumsal otorite ile sindiren güç ve irade değildir de nedir?

219

Basit bir örnek bu noktayı açıklığa kavuşturacaktır; daha geniş açıklamalara sonradan gireriz.

Günümüz Avrupa ve Amerikan kamuoyu nezdinde, İslamiyet özellikle tatsız bir "haberdir". Basın, hükümet, jeopolitik strateji yapımcıları ve genellikle topluma mal olmamakla beraber, İslamiyet uzmanı akademisyenler hep bir ağızdan İslamiyet'in Batı'yı tehdit ettiğini haykırırlar. Ancak bu, İslamiyet'i hakaret veya ırkçı bir yaklaşımla karikatürize etme olayının sadece Batı'ya özgü olduğu anlamına gelmez. Bunu söylemediğim gibi, söyleyenlerle de aynı fikirde değilim. Benim söylediğim, İslamiyet'e ilişkin olumsuz imajların İslamiyet'in kendisi nin "ne olduğuna" değil (çünkü İslamiyet doğal bir vaka değil belirli bir ölçüde Müslümanlar ve Batı tarafından - anlatmaya çalışageldiğim şekilde- yaratılan bileşik bir yapıdır), belirli **toplumun** etkili çevrelerinin İslamiyet'in ne olduğuna ilişkin düşünceleridir. Bu çevrelerin kendi İslamiyet imajlarını empoze etme güçleri ve istemleri vardır ve dolayısıyla kendi imajları, başkalarıminkinden daha geçerli ve daha çok "gündemde"dir. Birinci bölümde bahsettiğim gibi bu imaj, sınırları tesbit eden ve *bel* ki uygulayan bir "fikir birliği" sonucu oluşur.

Konuyu açıklamaya yardımcı olması açısından, 1971-78 yılları arasında, üniversite seminerleri için pek çok siyasal ve sosyal nedenle göz alıcı bir yer olan Princeton Üniversitesi'ne Ford Vakfı tarafından finanse edilen dördü seminer dizisini. _ hatırlayalım. Bir üniversite olarak ününe ilaveten, Princeton yaklaşık elli yıl kadar önce Philip Hitti'nin kurduğu ve son zamanlara kadar "Oryantal İncelemeler Fakültesi" diye bilinen çok saygın bir "Yakındoğu İncelemeleri Programı" vardır. Bugün bu program, benzer programların hepsinde olduğu gibi, sosyal ve politika bilimcilerinin hakimiyeti altındadır. Örneğin klasik İslam, Arap ve İran edebiyatları, müfredat ve öğretim üyelerinin adedi itibariyle çağdaş Yakındoğu ekonomisi, siyaseti, tarihi ve

220

sosyolojisinden daha az önem taşır. Bu programın ülkenin bir numaralı sosyal bilimler vakfı alan Ford Vakfı'yla işbirliği, Birleşik Devletler'de çok büyük bir otorite gücünü temsil eder ve etmesi için de özel çaba sarfedildiğini eklemeliyim. Böyle bir vesayet altında ele alınan herhangi bir konu, Princeton önerdiği ve Ford Vakfı finanse ettiği için, Önerileri, önemsedikleri, öncelikleri ve sonuçları itibariyle hemen hiç sorgulanmayan bir ehemmiyet kazanacaktır. Kısacası, akademisyenler tarafından düzenlenmelerine ve yürütülmelerine rağmen, ulusal çıkarların korunması olarak düşünülmüştür ve ilerde göreceğimiz gibi, bilimsel mecburiyetlerin neler olduğuna, seçilen konulara ilişkin siyasal tercihler karar vermiştir. Bu açıdan baktığımızda, Princeton ve Ford Vakfı'nın ortaçağ Arap gramerinin inceliklerini inceleyecek lüks seminerlerle ilgilenme ihtimalinin -bu seminerler entelektüel açıdan diğerlerinden çok daha önemli olsalar bile -pek az olduğuna dikkat etmekte yarar vardır. t

Hal böyleyken, bakalım Princeton seminerlerinin konuları neydi ve katılanlar kimlerdi? İlk seminerin konusu "Müslümün Afrika'da kölelik ve ilişkin kurumlarıydı. Seminerde Afrikalıların Müslüman Araplara duydukları öfke ve korku üzerinde yoğunlaşıldı ve "bazı İsrailli bilim adamlarının" Afrika ülkelerini "geçmişte memleketlerinde adam bırakmayan" Arap uluslarına pek fazla güvenmemek gerekliliği konusunda uyardıkları anlatıldı. "İslamiyet'te Kölelik" adlı bir konuyu seçmek suretiyle, semineri düzenleyenler, Afrikalı Müslümanlarla Arap Müslümanlar arasındaki ilişkileri bozması muhakkak bir konuya değiniyorlardı. Bu amaca ulaşmalarını güven altına almanın bir yolu da seminere, Arap dünyasından hiçbir bilim adamı davet etmemekti,

Bir ikinci seminer, "millet" konusunu ele aldı ve ana teması "Ortadoğu'daki Müslüman devletlerde azınlıkların, özellikle dini azınlıkların durumu"ydu.¹³ "Millet"ler, Osmanlı İmparatorlu-

221

ğu içindeki kısmen bağımsız azınlık gruplardır. İmparatorluğun dağılmasından ve birtakım İngiliz ve Fransız koloni rejimlerinden sonra, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yakındoğu'da kurulan devletlerin çoğu ya ulus-devlet statüsündeydiler ya da Öyle olmaya çalışıyorlardı. Örneğin İsrail, etrafındaki

Müslümanlar çerçevesinde ele alındığında, dini bir azınlık sayılabilirdi; bir diğeri Lübnan ise Amerika ve İsrail tarafından silahlandırılan ve desteklenen büyük Ölçüde militan eğilimli gayrimüslim bir azınlık tarafından parçalanacaktı.

Doğal bir akademik konu olmaktan çok uzak olan "millet sistemi", konusu ve formülasyonu itibariyle, Müslüman dünyasının karmaşık milliyet ve etnik problemlerine ilişkin bir siyasal tercihin dile getirilmesinden başka bir şey değildi. İncelenmesi ne neden olan akademik sebepler ne olursa olsun, millet sistemi, (Osmanlı veya Batılı) emperyalist güçlerin büyük ve ilerde ayrılıkçı olmaları muhtemel kitleleri bölmek suretiyle yönettikleri bir zamana geri dönüştür. Oysa, bölgedeki Sünnilerin büyük bir bölümüne ve bazı azınlıklara göre, çağdaş İslam Dünyası'nın yakın tarihi, teknik ve dini grupları bir tür dünyevi (belki de birleşik) demokrasi altında birleştirmek için verilen mücadele tarihidir.

Bölgedeki devletlerden hiçbirisi bu konuda başarılı olamamışlar; ancak İsrail ve Lübnan'daki aşırı sağcı Maruniler, etnik azınlıkların yurt dışındaki bir patron veya büyük güçle ikili anlaşmalar yapmak suretiyle otonom kalmalarını sağlayan bir devlet yapısına dönmek için eyleme geçmişlerdir. Filistin Arap azınlığı (ne kadar garip bir tanımlama!) hakkında konuşmak üzere seminere davet edilen kişinin bir İsraili profesör olduğuna bakılırsa, semineri düzenleyenlerin Filistin sorununun çözümünü tesadüfe bırakmak istemedikleri aşikardır. Kölelik seminerinde olduğu gibi, burada da, çoğunluğu teşkil eden Sünniler-den kimse davet edilmemişti. Bu kadar nazik bu konu hakkında Birleşik Devletlerce, üstelik böyle bir zamanda (1978) bir se-

222

miner yapılmış olması ve İslam idaresi olarak tanımlanan (ve Birleşik Devletler dış politika saptayıcılarına İlerde faydası dokunabilecek) konuya ilişkin seminere, İslam idaresine esas itibariyle düşman olan çok sayıda dini ve etnik azınlıkların davet edilmiş olmasını bilimsel "merak"la açıklamak mümkün değildir. Dahası, seminerin baş konuşmacısı ile daha önce bahsettiğim Batılı entelektüel merakı öven ve herşeyde bir siyasal art niyet arayan, akademisyenleri ve Avrupalı olmayanları kınayan bilim adamının aynı kişi olması da tesadüf değildir.

Üçüncü seminerde çağdaş Ortadoğu toplumlarını anlamak için kullanılabilecek psiko-analitik ve davranış teknikleri üzerinde duruldu ve sunulan tebliğler bir kitap haline getirildi. Seminere gelince, beklenildiği gibi oluştu. "Ulusal kişilik" araştırmaları,¹⁴ üzerinde genellikle konuşulan bir konuydu (Ali Banu-azizi'nin "İranlı kişiliği" denilen şeyi sık sık ve güçlü bir şekilde eleştirmesi ve "İranlı kişiliği" denilen şeyin, birtakım planları olan emperyalist güçlerle olan ilişkisini çok doğru bir şekilde sergilemiş olması da Önemli değildi)¹⁵ Seminerin vardığı sonuç da en kötü tahminleri doğrular nitelikteydi. Tebliğlerin toplandığı kitap Müslümanların bir hayal dünyasında yaşadığını tekrarlayıp duruyordu; aileleri baskıcıydı, liderlerinin çoğu psikopattı, toplumları olgunlaşmamıştı vb. Bütün bunlar, bu toplumları "olgunlaştırmak" gibi bir niyetleri olan bilim adamları değil de, tarafsız objektif ve değer yargılarından arınmış bilim adamları tarafından söyleniyordu. Bu bilim adamlarının (ne kadar tarafsız ve değer yargılarından arınmış olurlarsa olsunlar) hükümet ve iş alemindeki mevkilerinin ne olduğu; bulgularının, hükümetin Müslüman dünyaya ilişkin politikasını nasıl etkileyeceği; daha güçlü bir toplumun daha zayıf bir toplumu incelerken kullanacağı psikolojik yöntemlerin neler olabileceği gibi konular üzerinde düşünülmemiştir bile.

Bu konular "Yakındoğu'da Toprak, Nüfus ve Toplum: İsla-

223

miyet'in Kuruluşundan 19. yy'a Kadar Ekonomik Tarihi" isimli dördüncü seminerde de araştırılmadı. Diğerleri gibi bu seminer de kendisini bilimsel ve tarafsız olarak takdim etti; oysa, dış görünüşünün altında oldukça önemli bir politika sorunu yatıyordu: çağdaş Müslüman devletlerde toprakların mülki dağılımı, nüfus yoğunlukları, devlet otoritesinin istikrar ve istikrarsızlık Ölçütlerinin neler olduğunun saptanması. Seminerde sunulan her tebliğin nesnellikten uzak olduğunu düşünmemeliyiz. Organizatörler gayet akıllı bir biçimde, tebliğler arasında bir "denge" sağlamaya dikkat etmişlerdi ve tümünden bakıldığında seminerin ciddi ve sorumlu bir görünüşü olması için çaba göstermişlerdi. Ancak seminerin, sadece parçalarının toplamı olduğu gibi bir düşünce tuzağına da düşmemeliyiz. Tebliğlerin konularının seçimi ve genel gidişatı itibariyle İslamiyet'i ya bir düşman fenomen olarak düşündürmek ya da dikkatleri İslamiyet'in belirli politikalarla idare edebilecek bir takım unsurlarına çekmek amacı güdüliyordu.

Princeton seminerleri bu veçheleriyle, örneğin savaş sonrası Çin'inin Amerikan bilim çevreleri tarafından incelenmesi gibi, Üçüncü Dünya devletlerine ilişkin araştırmalarının tarihçeleriyle aynı doğrultudadır. Aralarındaki tek fark İslamiyet araştırmalarının daha yeni yeni ortaya¹⁶ çıkıyor olması

ve daha halen modası geçmiş, "İslamiyet" sözcüğü gibi anlaşılamayacak kadar muğlak kavramları ve ne beşeri bilimler ne de bölgede olup bitenlerden haberi olan bir "entelektüel deyim"i kullanıyor olmalarıdır. Bugün hala gerek Yahudilik gerek diğer Asyalılar veya zenciler için kullanıldığında ortalığı ayağa kaldıracak bir takım hükümler İslamiyet için verilebilmekte ve İslam tarihi ve toplumu araştırmaları; Nietzsche, Marks ve Freud'dan bu yana, yorum teorilerindeki her yeni aşamayı bir kenara iterek yapılabilmektedir.

Bütün bunların sonucu olarak, historiyoğrafinin yöntem so-

224

runlarıyla ilgilenen bilim adamlarını, İslam tarihi araştırmalarının pek azı tatmin edebilecek durumdadır. Olayın bir başka cephesi, Princeton seminerlerinde olduğu gibi, akademik İslamiyet araştırmalarının (psikoloji seminerinin tebliğlerinin toplandığı kitap gibi) çok az sayıda basılmaları, hayli ayrıcalıklı birkaç yayın organında eleştirildikten sonra ortadan kaybolmalarıdır. İşte genel kültürün bir parçası olmaktan isteyerek kaçınan bu tavır, İslamiyet üzerinde çalışan bilim adamlarının dilediklerini yapmalarına ve basının Müslüman halkların ırkçı karikatürlerini yaymalarına fırsat vermektedir. Bilimsel otorite, varlığını bu yoldan sürdürürken haber tüketicileri devasa dozlarda İslam cezası, harem oyunları gibi şeylerle onlarca yıldır beslenmektedir. Uzmanların kamu karşısına uzman olarak çıkmaları da "Batı"nın hiç beklemediği bir zamanda bir krizle karşı karşıya kaldığı dönemlerde görünür. Bu defa da, söyledikleri (bir Fransa veya İngiltere söz konusu olmuş olsa yapacakları gibi) kültürel yakınlık nedeniyle yumuşatılmadan veya arıtılmadan, kamuya doğrudan doğruya aktarılır. Uzmanlar zaten tedirgin kitleye, "somut bir 'nasıl halledilir' seti"ne sahip (tabir Dwight MacDonal'dındır) teknisyenler olarak sunulurlar. Ve Christopher Lasch'ın alıntılıdığım" cümlelerine cevap verdikleri için de, halk onlara sevecenlikle yaklaşır.

"Uzmanlara, teknisyenlere ve menajerlere bugüne kadar rastlanmadık derecede büyük bir talep var (Lasch bu talebin "endüstri sonrası düzen" tarafından yaratıldığını söylüyor). Teknoloji devriminin, nüfus artışının ve soğuk savaşın bitmeyen acil sorunlarının yarattığı baskılar altında kalan iş adamları ve hükümet, sadece eğitilmiş uzmanların anladığı ve sistematize edilmiş verilerin devasa mekanizmasına gittikçe daha çok bağımlı hale geldiler. Üniversitelerin kendileri de seri halinde uzman Üreten endüstrilere dönüştüler.""

Uzman pazarı o kadar cazip ve paralıdır ki, Ortadoğu'ya iliş-

225

kin çalışmalar hemen tümüyle belirli taleplere yönelir. Ağırlığı olan yayın organlarının ve hatta seçkin uzmanlar tarafından son zamanlarda kaleme alınan kitapların, "Niye Ortadoğu Araştırmaları? *Kimin için* Ortadoğu Araştırmaları?" temel sorularını sormamalarının bir nedeni de budur. Yöntem sorunlarının tedavülde kalkması, pazarın (hükümet, şirketler, vakıflar) oluşmasıyla aynı zamana rastlar. Müşteriler memnun ya da en azından itiraz etmiyorlar ise, kişi kendisine birşeyi neden yaptığını sormak ihtiyacını duymayacaktır. Daha da kötüsü, bilim adamı üzerinde çalıştığı konuyu bir bölge ve bir halk olarak görmekten de vazgeçebilir. Eğer "İslamiyet" üzerinde çalışıyorsa, "İslamiyet" bir muhatap olmaktan çıkar; bir meta olur. Genel sonuç bir tur kurumlaştırılmış kötü niyettir. Sahanın şeref ve haysiyeti dış eleştirmenlere karşı korunur, siyasal partizanlığı reddeden "bilimsel belagat" bilinçli olarak küstahlaşır ve bilimsel "kendi kendini kutlamalar" bütün bu uygulamayı sonsuza dek pekiştirir.

Betimlemeye çalıştığım, kadın veya erkek, bilim adamının kendisinden çeşitli çıkarların talep eder gibi göründükleri şeyleri cevaplamak için bir başına çalıştığı ve esas itibarıyla ıssız bir uğraş olduğudur. Gerçek yorumlar temel olarak değil, Ortodoks bir loncanın kılavuzluğunda iş görür ve hepsinden öte, genel kültür seviyesi çalışmasını "gettolaştırmak" suretiyle, kriz dönemleri dışında önemsiz kılar. Başka bir kültürü anlamak için gerekli iki şarttan -yabancı kültürle baskı altına alınmamış, gerçek bir alışveriş ve yorumlara özen- hiçbir tanesi mevcut değildir ve bunların olmaması demek, İslamiyet'i aktarırken yalnızlık, taşralılık ve kısır döngü içinde dönüp durmak demektir. Önemli olan, böyle şeylerin İslamiyet'i aktarma işleminin gerçek bir yorum değil, bir güç gösterisi olduğunu teyit etmesidir. Basının İslamiyet hakkında istediğini söylemesi, istediğini söy-leyebilmesindendir. Sonuçta örneğin, İslam cezası ve Afga-

226

nistan'daki "iyi" Müslümanlar gibi şeyler hiçbir ayırım gözetilmeksizin baş rollere çıkarılır ve "fikir birliğinin" Birleşik Devletler'in çıkarlarına uygun olarak değerlendirildiği veya basının iyi bir hikaye olduğunu düşündüğü şeylerin dışında hiçbir şey araştırılmaz. Üniversite çevreleri de ulusal veya iş

dünyasının İhtiyaçları olarak değerlendirdikleri şeyleri cevaplarlar. Sonuç, İslamiyet'e ilişkin ayrıntılar bütününden sadece uygun olan konuların seçimidir. Dahası, kölelik, millet sistemi vb. gibi bu konular, İslamiyet'i tanımladıkları gibi İslamiyet'in nasıl araştırılması gerektiğini de -bu arada tam oturtamadıkları birşeyler var-. sa onları atarak- tanımlarlar. Hükümetin, bir üniversitenin veya bir vakfın Ortadoğu araştırmaları programlarının geleceği hakkında (ki bu aslında, "Bu İslam Dünyası'nı" ne yapacağız? demenin bir başka biçimidir) konferanslar düzenlediği zamanlarda bile, kavramların ve amaçların aynı şekilde hırpalanmaktan kurtulamadıklarını görürüz. Değişen hemen hiçbir şey yoktur. Statükonun tekrarına pek çok kişi oynamıştır ve üzerine oynananların en Önemlilerinden birisi de iyi işleyen himaye sistemidir. İster üniversiteye, ister hükümete, İster iş dünyasına mensup olsun, bu sahadaki kıdemli uzmanlar hem birbirleri hem de araştırmaları himaye edenlerle ilişki içindedirler. Genç bilim adamları, iş imkanları ve ağırlığı olan dergilerde yazı yayımlamak şöyle dursun, tahsisat için dahi bu şebekeye muhtaçtırlar. Ünlü öğretim üyelerini veya onların eserlerini eleştirmeye kalkışmak, örneğin bir edebiyat veya tarih dalında olduğundan çok daha risklidir. Kitap eleştirilerinin sudan ve genellikle övgü yüklü olması bu nedenledir. Eleştiri hemen her zaman mümkün olan en bilgiç sözcüklerin arasında saklanır ve ne yöntem ne de varsayımlar konusuna değinmez. Çok garip olduğu halde her zaman tekrarlanan bir olay, bilimsellikle bu bilimselliğin üretildiği toplumun içindeki çeşitli güçlerin arasındaki ilişkinin incelenmesinin ihmal edilmesidir. Ve ne zaman bu sükutu eleştiren bir ses

227

duyulsa, konu etnik kökenlere ve ideolojiye dönüşür: eleştiren^ ya bir Marksist ya da bir Filistinlidir (veya İranlıdır veya Sur yelidir veya Müslümandır) ve biz "onların ne olduğunu" zaten biliriz. Kullanılan kaynaklara gelince, onlara daima atıl muamelesi yapılır." Öyle ki, çağdaş İslam topluluğundan veya bir eyle minden veya bir kişiliğinden bahsederken, bilim adamı "kanıt" olarak bahsettiği şeyi gösterir. Bu "kanıt"ın cevap verme hakkının veya haysiyetinin olduğu durumlara da pek ender rastlanır. İlginç olan bir başka husus da Batılı uzmanların İslamiyet hakkında Müslümanların kendi yazdıklarını (bilimsel mi? kanıt teşkil edebilir mi? nasıl değerlendirilmesi gerekir?) metodolojik bir şekilde araştırma girişiminde bulunmamış olmalarıdır.

Yine de, ortamın bunca kuraklığına rağmen ve belki de bundan dolayı, İslamiyet hakkında bazı değerli bilgiler sergilenmiş bazı bağımsız kafalar çözü geçmeyi başarmışlardır. Ancak İslamiyet'e ilişkin yazıların çoğunun (hepsinin değil) önemsizliği entelektüel tutarsızlığı (lonca mutabakatı bir yana) ve yorumlmasının nedenleri, bütün girişimlere egemen olan eski dostumuz iş dünyası -hükümet-üniversite şebekesine bağlanabilir. Ve sonuçta Birleşik Devletler'in İslamiyet hakkındaki düşünceler tayin eder. Böyle olmasa bunca başarısızlığa rağmen, İslamiyet hakkında bu kadar garip bir bilgi birikimi gelişir, gürbüzleşir, içe girer ve yerleşir miydi?

Amerika'nın İslamiyet'e dogmatik bir inanç kadar güçlü bir kış biçiminin gerçek niteliğini anlamamanın en iyi yolu, İslam Dünyası'ndaki selefleri İngiltere ve Fransa'nın durumu ile karşılaştırmaktır. Bu ülkelerde de hükümetin ticaret politikalarını formüle eden ve hatta uygulayan bir İslamiyet uzmanları kadrosu vardı. Fakat her ülkede de acil olan kolonilerin idaresiydi. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar sürdü. İslam Dünyası bir dizi bağımsız sorunlar bütünü olarak görülüyordu ve bu sorunlara ilişkin bilgiler pozitivistik ve ayrıntısızdı. Fran-

228

sa'da "mission civilisatrice", İngiltere'de koloni halkının kendi kendisini idaresi biçimini alan İslam zihniyeti hakkındaki soyutlamalar ve teoriler ara ara bu kolonilere ait genel politikalarda etkili olurdu, ancak bu, her zaman belirli bir politika saptandıktan ve yerleştirildikten sonra söz konusuydu.

İslamiyet hakkında açıklamalar esas itibarıyla İslam Dünyası'ndaki ulusal (hatta kişisel ekonomik) çıkarlara gerekçe bulmak üzere düzenlenmişti. Bugün Fransa ve İngiltere'deki İslamiyet uzmanı bilim adamlarının halka malolmuş isimler olmasının ve artık koloni imparatorlukları olmamalarına rağmen, hala fonksiyonel olmalarının nedeni, bu iki Ülkenin bu gün bile İslam Dünyası'ndaki nüfuzunu sürdürmek istemeleridir. Pek çok nedenden dolayı bu kişiler sosyal bilimci değil hümanisttirler ve kültürel çevrelerde destekleniyor olmalarının nedeni, bu toplumdaki geniş entelektüel ve ahlaki cereyanlardan çok, endüstri devrimi sonrası uzmanlık tapınmasıdır. Fransa'da Rodinson büyük bir filolog ve aynı zamanda iyi tanınan bir Marksisttir, Hourani İngiltere'nin meşhur bir tarihçisi ve eserlerinden açıkça görüldüğü gibi¹⁰ liberaldir. Ne var ki, her iki ülkede de böyle şahsiyetler teker

teker yok oluyorlar. Ve onların yerini alacak olanlar, muhtemelen Amerikan stili sosyal bilimciler veya antikite uzmanları olacaktır.

Birleşik Amerika'da benzer bilim adamları sadece Ortadoğu veya İslamiyet uzmanları olarak tanınırlar. Bir başka deyişle "uzman" sınıfına aittirler ve İslam Dünyası'nın çağdaş toplumları söz konusu olduğundan işlevleri krizlerle uğraşmaktır. İtibar görmelerinin nedeni, Amerika açısından İslam Dünyası'nın stratejik bir önemi olmasından ve bu bölgenin problemlili (her zaman bunlar gerçek problemler olmasa bile) bir bölge olarak görülme-sindendir. İslam kolonilerine sahip oldukları onlarca yıllık sürede hem İngiltere hem de Fransa bir koloniyel uzmanları sınıfı yaratmış olmalarına rağmen, bu sınıflar Amerika'da olduğu gibi Ortadoğu araştırmaları -hükümet-iş adamları türünden bir it-

229
tifak şebekesi kurmuş değillerdir. Arap ve İran İslam kurumları profesörleri, çalışmalarını İngiliz ve Fransız üniversitelerinde yürüttüler, koloni bakanlıklarına ve özel sektöre zaman zaman danışmanlık yaptılar ve yardım ettiler; bazen kongreler topladıkları da oldu. Fakat özel sektör, vakıflar veya hükümet tarafından finanse edilen bağımsız bir yapı oluşturmadılar.

Bu nedenledir ki, Birleşik Devletler 'de İslam Dünyası jeopolitik ve ekonomik çıkarlar (devasa bir boyutta) çerçevesinde öğrenilir ve aktarılır. İslamiyet'e ilişkin bilgileri üreten mekanizma ise çok büyüktür ve kontrol altına alınamaz. İncelediği kavimlerle arasına petrol şirketleri, çevik kuvvet konuşmaları (bkz., Newsweek kapak konusu "Petrol Kuyularının Savunması: ABD Askeri Yığınağı" 14 Haziran 1980), Dışişleri Bakanlığı'nın Ortadoğu "yardımcıları", şirketler ve vakıflar ile kıdemli oryantalist profesörler giren bir Arap veya Birleşik Arap Emirlikleri öğrencisi ne yapabilir? Bir taraftan "kriz hilali" türünden acili-yet faraziyeleri, diğer taraftan bilimsellik, iş alemi ve hükümet arasındaki ilişkilerin günden güne gürbüzleştiği bir ortamda, bir başka kültüre ilişkin bilgilerin gerçek niteliği ne olabilir?

Bu bölümü, soruyu iki somut kısımda cevaplamaya çalışarak bitireyim. Birinci kısım, İslamiyet'in şabloncu bir biçimde aktarılması olarak adlandırabileceğimiz gerçek koşullar, veriler ve rakamlardır. Çok benzer bir durum Avrupa'da da oluşuyor olmasına rağmen ben Birleşik Devletler üzerinde duracağım. Amerikan Ortadoğu araştırma merkezleri üzerinde Fransızların yaptığı bir araştırmaya göre, 1970'de, ABD'de bölge dillerini öğreten 1650 uzman 2659 lisans üstü ve 4150 lisans Öğrencisine (Ortadoğu "bölge" araştırmaları öğrencilerinin %12 ve %7.4'ü)⁷ ders veriyorlardı. Ortadoğu'ya ilişkin çeşitli konular üzerinde Öğrenim gören öğrencilerin toplam sayısı, 22300 lisans öğrencisi ve 6400 lisans üstü olmak Üzere 28700'dü (toplamın %12.6'sı). Buna rağmen son yıllarda bu konuda doktora yapan-

230

ların sayısı görece olarak azalmıştır: Amerika'da doktora yapanların yüzde birinden az. Amerikan üniversitelerindeki Ortadoğu araştırma merkezleri" üzerinde Richard Nolte (petrol şirketinin bir yan kuruluşu olan Esso Middle East tarafından finanse edilmiş olması ilginçtir) tarafından yapılan bir araştırmaya göre (1979), Eğitim Bakanlığı bölge araştırmalarını "hükümet, iş dünyası ve eğitim konularında istihdam etmek üzere süratle ve çok sayıda uzman yetiştirmek için" desteklemektedir. Üniversiteler bakanlığın bu görüşünü benimsemişlerdir. Nolte, "Üniversiteler açısından bu merkezler, üniversite üretimini pazarlamakta kullanılacak yeni ve umut verici bir mekanizma demektir. Merkezler bir yandan daha kolay pazarlanabilecek bir mamul yaratırken (yani, kullanışlı öğrenim dallarının bölge uzmanları ve gelecekte çok daha büyümesi beklenen pazarlar için profesyoneller) diğer taraftan da bu mamullerin pazarlarını yaratıyorlardı." demektedir. Master programlarına gelince, Nolte, "hükümet, iş dünyası, bankacılık ve diğer pazarlar Ortadoğu konusunda bilgili master sahipleri için, ekonomik ve politik unsurlar nedeniyle oldukça hareketliydi" diyordu."

Daha önceden sözünü ettiğim Princeton seminerlerinin akademik çevrelerde entelektüel düşünceleri biçimlendirmekte kullanılmaları gibi, bu pazarlar da üniversite müfredatına şekil vermektedirler. Örneğin, Ortadoğu araştırmalarında en büyük ağırlık İslam hukuku, Arap-İsrail çatışması konuları üzerindedir ki, bunların önemli olmalarının nedeni açıktır. Nolte'a göre, bu gelişimin bir sonucu edebiyatın ve bu merkezlerde okumaya gelen çok sayıda Ortadoğulu öğrencinin ihmal edilmesidir. Dahası, Nolte'un konuştuğu direktörler, merkezî akademik açıdan meşru ve yararlı bulduğu bir takım Arap ilişkili faaliyetlerin men edilmesi veya lüzumsuz addedilmesi yolunda kampus dışı, organize birtakım siyasal baskıların devreye girdiği münferit olaylardan bahsetmişlerdir. Arap kültür olayları, film gösterileri, konuk

231

konusmacılar, Araplar tarafından yapılan bağışların kabulü türünden herhangi bir şey, bu siyasal baskılara hedef olabiliyordu. Bu baskıların bilincinde olmaları hemen her direktörün tepki duyacağı ya da kulak arkası edemeyeceği kadar yaygın yasaklamalar getiriyordu. Direktörlerden bazıları işlerin daha iyiye gittiğinden bahsederken diğerleri aynı kanıda değillerdi." Bütün bunlar -siyaset, pazarlar, baskılar- kendilerini değişik biçimlerde hissettirirler. Çağdaş Ortadoğu hakkında ihtiyaç duyulan uzmanlık, pek çok kursun, pek çok Öğrencinin üretilmesiyle sonuçlanır ve iyi para getiren ve hemen uygulanabilen türden bilgilerin kabul görmesi için güzel görülür bir baskı yaratır. Metodolojik araştırmaların hiçbir zaman yapılamaması olayın başka bir sonucudur. Şöyle ki, Ortadoğu'yu meslek edinmek isteyen bir öğrenci doktora yapmak için gerekli uzun ve kuru yıllardan sıkılır (bütün bunu yaparken sonuçta bir öğretim üyesi olacağı garantisi de yoktur) ve dolayısıyla doktora yerine, en çok iş olanağı sağlayan kuruluşlara (hükümet, petrol şirketleri, uluslararası yatırımcılar, müteahit firmalar) cazip gelecek bir konuda ya bir master ya da uluslararası incelemeler diploması alır ve sonuçta üzerinde çalıştığı konu mümkün olduğu kadar çabuk tamamlanacak bir va-ka-araştırmasına döner. Bütün bunlar, İslamiyet veya Ortadoğu araştırmalarını akademik çevrelerin entelektüel ve ahlaki değerlerinin dışına çıkarır. Bu durumda, günlük basın (örneğin, entelektüel ağırlığı olan bir dergiye kıyasla), uzmanlık sergilemek için daha cazip bir sahne olarak görünür ve hep bildiğimiz gibi, "öğrenci" katkıda bulunduğu basın tarafından ya bir partizan (ki çok kısıtlayıcı bir konum olduğu için tercih edilmez) ya da Şiilik ve anti-Amerikancılık üzerinde tarafsız yargılarda bulunmak için davet edilen soğukkanlı bir uzman olarak lanse edilir. "Uzman"ın basındaki rolünün kariyerini sağlamlaştırdığı kuşkusuzdur ve zaten büyük ihtimalle, daha önceden iş aleminde veya hükümette de başarılı olmuştur.

232

Bu, bilginin nasıl Üretildiğinin gülünç bir parodisiymiş gibi görünmekle birlikte, İslamiyet'e ilişkin bilgilerin özde ne kadar entipüften olduğunu ve ne kadar dar bir sahada yoğunlaştığını oldukça iyi anlatır. Hepsinden daha Önemlisi, basında yer alan kaba ve basmakalıp beyanları eleştirmek yerine, İslamiyet uzmanı akademi misyonerleri kendilerini "İslamiyet konusundaki mutlak otorite sahibi seçkinler" olarak konumlamak suretiyle bir yandan "yaratır" ve meşruiyetlerini onaylarken, öte yandan da tecrid eden ve dolayısıyla etkisiz kılan sisteme niçin bağımlı olduklarını açıklar. Basın korku ve cehalet üzerine bina edilmiş basmakalıp klişeleri kullanırken İşte bu sistemi aksettirmektedir. Tarif edegeldiklerim düşünsel açıdan kısıtlayıcı gibi görünüyorsa da, ki öyledir, Ortadoğu, İslamiyet ve Üçüncü Dünya'nın diğer yörelerine ilişkin bol miktarda malzeme üretimini engellemiş değildir. Bir başka deyişle, şu anda karşı karşıya olduğumuz durum, Foucault'un demesiyle, bir "nutuk" atmaya "teşvik" durumudur.* Müdahaleci bir sansürden çok farklı olarak, uzak ve yabancı kültürler hakkındaki nutuklara tatbik edilen entelektüel tüzükler, bu nutukların olumlu karşılanmasını, kabul görmelerini ve daha da çoğalmalarını teşvik etmektedirler. Yeryüzünde oluşan pek çok değişikliklere rağmen, sistemin ısrarla aynı noktada kalmasının ve kendisine hizmet edebilecek kişileri etrafında toplayabilmesinin nedeni budur.

İslamiyet ve Barı'ı olmayan toplumların bugünkü aktarıma şekilleri birtakım fikirleri, metinleri ve otoriteleri kanun konumuna getirmektedir. Örneğin, İslamiyet'in ortaçağdan kalma ve tehlikeli olduğu fikri hem kültürel çevrelerde hem de kitleler tarafından çok iyi bilinen bir yer edinmiştir; bu konuda otorite sahibi olarak tanınan kişilerin isimleri sıralanabilir; referanslar verilebilen ve İslamiyet'e ilişkin olaylar sadece uzmanlar veya gazeteciler değil herkes tarafından kolaylıkla yorumlanabilir. Bir başka yönüyle, İslamiyet hakkında bir şey söylemek veya bir

233

cephesini tartışmak isteyen herkes, ilk iş olarak bu fikri (ortaçağdan kalma ve tehlikeli, AA) göz önünde bulundurmak zorundadır. İslamiyet, daha doğrusu hemen her zaman için İslamiyet'e ait olduğu düşünülen malzeme oralarda bir yerlerde bir şey olmak yerine, bu toplumun bağınazlığına dönüştürülür. Kültürel konuların bir parçası olur ve bu kanunları değiştirmek gerçekten çok zordur. Kendisine güç ve dayanıklılık veren ve hepsinden öte "yaşamasını" sağlayan ilişkileriyle birlikte İslamiyet'in "aktarılması" konusunda söyleyeceklerim bu kadar. Bununla beraber halen geçerli olan bir başka İslamiyet bilgisi türü vardır ki buna "karşıt bilgi" (antithetical knowledge) diyorum.²⁶ "Karşıt bilgi"den kastım, yürürlükte olan şablonculuğa karşı çıktıkları düşüncesiyle yazarların ürettikleri bilgi türüdür. Göre ceğimiz gibi, bu yazarlar değişik durumlarda ve farklı nedenler le

muhalefet ederler fakat bunların da nasıl ve hangi nedenlerle İslamiyet'le uğraştıkları sorusu dikkatle ve açık gönüllülükle cevaplandırılmalıdır.

Oryantalizmin geleneksel yöntem eksikliği ve bunu destekleyen değer yargısız objektivitesine duyduğu iyimser güven, muhalif yorumcuların çalışmalarında yerini bilimselliğin siyasal unsurları hakkındaki hararetli tartışmalara bırakır.

Amerika'da üç temel muhalif bilgi türü ve şablonculuğa karşı çıkabilecek güçte üç çevre vardır. Bunlardan bir tanesi genç bilim adamlarının oluşturduğu çevredir. Bunlar büyüklerinden daha ayrıntıca, siyasal açıdan bakıldığında da daha dürüsttürler. İslamiyet'e ilişkin çalışmaların, devletin siyasal faaliyetlerine bir biçimle bağlı olduğunun farkındadırlar ve dolayısıyla objektif bilim adamları olduklarını iddia etmezler. Bunlara göre. Birleşik Devletler'in büyük çapta İslam Dünyası'nı içeren Üçüncü Dünya siyaseti ile uğraşıyor olması sükunetle karşılanacak veya kabullenilecek,, nötr bir gerçek değildir. Daha yaşlı oryantalist -

234

lerden farklı olarak, genellemeci olmayıp belirli konuların uzmanlarıdır ve yapısal antropoloji, matematiksel yöntemler ve Marksist analiz ilkeleri gibi yeni yöntemsel araçları gerçek bir ilgi ile benimser ve çoğunlukla başarılı bir şekilde uygularlar.²⁷ Oryantalist öğretinin etnosentrik biçimine karşı duyarlıdırlar ve çoğu genç oldukları için, mesleklerinin kıdemli mensuplarına pahalı yün elbiseler ve İskoç viskisi sağlayan himaye sisteminin dışındadırlar. Alternatif Ortadoğu Araştırma Seminerleri (Alter-native Middle East Studies Seminars-AMESS) ve Ortadoğu Araştırma ve Enformasyon Projesi (Middle East Research and Information Project-MERIP) gibi girişimler bu gruplarındır. Ve her iki kuruluş da hükümet ve petrol şirketleriyle hiçbir ilişkileri olmayacak şekilde düzenlenmişlerdir. Avrupa'daki benzer kuruluşlarla ilişki içindedirler. Bahsettiğim genç bilim adamlarının hepsi bu kuruluşlara dahil olmamakla beraber, çoğunlukla revizyonist amaçlarına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Hepsi de İslamiyet'i kendilerinden daha yaşlı bilim adamlarının ihmal ettikleri veya bilmedikleri açılardan aktarmaya çalışmaktadırlar. Bir ikinci çevre (sistemik olarak özetlenemeyecek kadar farklı nedenlerle), bu bilim dalına egemen olan şabloncu bilimselliğe ters düşen kıdemli bilim adamlarından oluşur. Örneğin Berkeley Üni-versitesi'nden Hamid Algar ve UCLA'den Nikki Keddie İran Devrimi'nden çok önce, ulemanın (İran'daki Şii din adamları) rolünü ciddiye alan çok az sayıda İranologlardı. Her ikisi de, Pehlevi rejiminin istikrarı konusunda benzer düşünceler dile getirmiş olmalarına rağmen birbirlerinden çok farklı kişilerdir. Aynı şekilde, Şah'a karşı dini olmayan muhalefet hakkındaki araştırmalarıyla ihtilalin siyasal dinamiklerine çok parlak yaklaşımlar getiren Baruch College'den Ervand Abrahamian veya son zamanlarda tanınan Harvard Üniversitesinden Michael G. Fisker ve İngiltere'den Fred Halliday gibi bilim adamları, düşünsel ve akademik nedenlerle İran hakkında çoğunluğun düşünceleri-

235

ne ters düşmekte ve bu nedenle de çağdaş İran'a ilişkin olağanüstü kıymetli eserler üretmektedirler.^{1*} Bu muhalif İslamiyet yazarlarının ilginç tarafı, yöntem ve ideoloji açısından kendilerine haksızlık etmeyen bir klasmana sokulmamalarıdır. Bununla beraber, hiçbirinin yerleşik Ortadoğu araştırmaları kuruluşlarından hiçbir tanesine bağlı ol mamaları çarpıcı bir olgudur. Ve bu, yazarların seçkin ve saygı olmadıkları anlamına gelmez. Gerçekten seçkindirler, ancak pek azı bireysel olarak veya beraber oldukları kuruluşlar itibarıyla hükümete veya iş dünyasına danışmanlık yapmaktadırlar. Bu grubu geçerli statükodan koruyan ve geleneksel İslamiyet yazarlarının ihmal ettiği şeyleri görmelerini sağlayan budur. Yine d bunların ve daha önce sözünü ettiğim genç bilim adamları çalışmalarının etkili olabilmesi için bizimki gibi bir toplumun daha politik davranmaları gerektiğini söylemek durumundayız. Kendilerini şabloncu uzmanlardan ayıran bakış açılarına sahip olmaları yeterli değildir; kendi görüşlerini satmaya çalışmalı 1 böyle bir uğraş yazmanın ve yayımlamanın ötesinde bir çaba gerektirmeyeceğinden, önlerinde daha uzun bir siyasal ve örgütsel uğraş olduğunu görmelidirler. Üçüncü ve sonuncu grup, İslamiyet uzmanları olarak belge lenmemekle birlikte, toplumdaki rolleri genel muhalefet olan bir takım yazarlar, eylemciler ve entelektüellerdir. Bu grup, savaşa ve emperyalizme karşı olanlar, muhalif din adamları, radikal entelektüeller, eğitimciler ve diğerlerinden oluşur. Bunların İslamiyet'e ilişkin görüşleri bazılarının Batı'da her zaman görünen kültürel oryantalizmin etkisinde kalmış olmalarına rağmen, oryantalistlerin hikmetinden hiçbir iz taşımaz. Bununla beraber, örneğin I.F. Stone gibi birisini göz önüne alırsak, bu grubun İslamiyet'e kültürü icabı güvensizlik ve antipatinin, emperyalizme (ister Yahudi, ister Müslüman veya Hristiyan olsun, insanların acı çekmesi karşısında) duyduğu güçlü kızgınlığın yanında

hiç kaldığını görürüz. Stone, Birleşik Devletler'in ihtilalden sonra Şah'ı desteklemeyi sürdürmesinin nelere yol açacağını tahmin edebilen tek kişiydi. Ve ihtilal rejimine daha barışçı bir şekilde yaklaşılmasını öneren, hükümetin veya üniversitelerin uzmanları değil onun gibi insanlardı. Uzmanlık belgeleri olmamasına rağmen, bu insanların sömürge sonrası dünyasının ve dolayısıyla İslam Dünyası'nın büyük bölümlerinin bazı dinamiklerini nasıl değerlendirebildikleri şaşırtıcıdır. Onlar "Müslüman zihniyeti" veya "Müslüman kişiliği" gibi etiketlerin değil, insan tecrübesinin dikkate değer olduğu inancındadırlar. Dahası karşılıklı ilişkiler kurmakta gerçek bir istek gösterirler ve hükümetlerin halklar arasına yerleştirdiği düşmanlığın katı sınırlarını aşmak için bilinçli bir seçim yapmışlardır. İnsan bu noktada, zorunlu olarak Ramsey Clark'ın Tahran'a gidişini ve İran krizinin en kötü günlerinde Richard Faik, William Sloane Coffin, Jr., Don Luce (ve sıralanamayacak kadar çok diğerleri), gibi insanların oynadıkları cesur rolleri ve Fri-ends Service Committee, Clergy and Laity Concemed ve benzeri organizasyonları düşünüyor. Bunların dışında ve muhalif gruplar olarak The Guardian, The Pacific, Seven Days, Mother Jones, m These Times, News Service ve Christianity and Crisis gibi İran ve daha ender olarak İslamiyet hakkında genel anlayışa muhalif görüşlere sayfalarını açan ve kaynaklarını kullanmalarına izin veren bazı haber örgütlerini de saymak gerekir. Aynı oluşum Avrupa'da da tekrarlanmıştı.

Bence bu gruplara ilişkin en önemli şey, bilgiyi "kabullenilmiş" görüşlerin edilgen bir tekrarı değil, etken bir biçimde aranan ve tartışılan bir şey olarak kabul etmeleridir. Diğer kültürlerden, başka önemli siyasal sorunları da içeren bu görüşle ileri Batı toplumunun egemen güçlerinin vesayet ettiği kurumlaşmış uzman görüşleri arasındaki çatışma, içinde yaşadığımız bu dönemin önemli meselelerinden birisidir. Olay, bir görüşün İslam

237

yanlısı olup olmadığı veya kişinin yurt severliği veya vatan hainliği değildir. Dünya ülkeleri birbirlerine giderek daha sıkı bağlandıkça, kaynakların, stratejik bölgelerin ve büyük kitlelerin kontrol altında tutulması daha çok istenir ve gerekli görünecektir. Dikkatle yerleştirilen anarşi ve düzensizlik korkuları, insanların düşüncelerine belli bir benzerlik getirecek ve "dış" dünya söz konusu olduğunda güvensizlik daha da artacaktır. Bu, Batı için olduğu kadar, İslam Dünyası için de geçerlidir. Böyle bir zamanda -ki zaten bu "zaman" başlamış bulunmaktadır- bilgi üretimi ve dağılımı hayati rol oynayacaktır. Oysa, insanlık ve siyaset bilgisinin herhangi bir ırk, millet, sınıf ve din değil, birlikte yaşamak ve toplum için kullanılması gerektiğini anlamadığımız sürece geleceğimiz sallantıdadır.

238

II. Bilgi ve Yorum

İnsan topluluklarına ilişkin bütün bilgilerimiz tarihi bilgilerdir ve bu nedenle yargı ve yorum temelleri üzerine kurulmuşlardır. Bu söylediğim, birtakım olguların ve verilerin olmadığı anlamında değildir. Ancak olgular ve veriler *yorumlanmak* suretiyle önem kazanırlar. Napolyon diye birisinin yaşadığı ve Fransız imparatoru olduğu olgusu tartışılmaz, ancak Fransa'nın gerçekten çok büyük bir hükümdarı mıydı, yoksa ülkenin yıkımına mı neden oldu konusunda yorum ayrılıkları vardır. Tarihi yazılar bu tür anlaşmazlıklardan oluşur; tarih bilgisi bu yazılardan elde edilir. Yorum yorumlayanın kim olduğuna, kime hitap ettiğine, yorum amacının ne olduğuna ve tarihin hangi noktasında yorumlandığına göre değişir. Bu anlamda, bütün yorumların "koşullu" olduğunu söyleyebiliriz: içinde bulundukları koşullarla "ilişkilidirler".²⁹ Yorum, diğer yorumcuların söyledikleriyle ilişkilidir; onları kabul, red veya devam ettirir. Geçmişle veya başka yorumlarla ilişkisi olmayan yorum yoktur. Dolayısıyla, İslamiyet veya Çin veya Shakespeare veya Marks hakkında ciddiyetle yazan biri, bu konularda o güne dek söylenenleri hiç olmazsa önemsiz veya lüzumsuz bir iş yapmamak için, göz önünde bulundurmaktır zorundadır. Hiçbir metin tümüyle orijinal olacak kadar yeni değildir ve olamaz. Çünkü insan toplulukları hakkında yazmak, matematik problemi çözmek değildir ve bu

239

nedenle matematik biliminde ihtimal dahilinde olan beklenmedik keşifler umulmamalıdır.

Diğer kültürlerle ilişkin bilgiler, "bilimsel olmayan" muğlaklığa ve yorumların içinde bulunduğu koşullara özellikle hassastırlar. Buna rağmen başka bir kültür hakkında bilgi edinmek mümkündür ve eğer bugünkü Ortadoğu ve İslamiyet araştırma merkezlerinin sağlamadığı iki koşul sağlanırsa, öyle olması da arzu edilir. Bu koşullardan birincisi: öğrenci, incelediği kültür ve halka karşı sorumlu

olduğunu ve onlarla baskıdan uzak bir ilişki içinde olduğunu hissetmelidir. *Daha önceden bahsettiğimiz gibi, Batı'nın dünyanın Batı olmayan bölgesine ilişkin bilgileri sömürgecilik çerçevesi içindedir. Avrupalı bilim adamı, konusuna bu nedenle egemen bir pozisyondan yaklaşmıştır ve konusu hakkında söylediklerine referans teşkil edenlerin hemen hepsi diğer Avrupalı bilim adamlarıdır.* Bu ve "Oryantalizm" adlı kitabımda sıraladığım pek çok nedenden dolayı, İslamiyet ve Müslümanlar hakkındaki bilgiler sadece egemenlik ve çatışmalardan değil, aynı zamanda kültürden kaynaklanan bir antipati-den oluşmuştur. Bugün İslamiyet, Batı ile taban tabana zıt olarak ve tamamiyle olumsuz bir biçimde anlatılmaktadır; İslamiyet'e ilişkin bilgileri kısıtlayan, bu gerginliktir. Bu çerçeve yaşadıkça, Müslümanlar için yaşamsal Önemde gerçek olan şeyler tanınmaz. Bu durum maalesef özellikle Birleşik Devletler için geçerli olmakla birlikte Avrupa'da da pek farklı değildir.

İkinci koşul, birincisini tamamlar ve destekler. Doğa bilgisinden farklı olarak, sosyal dünya bilgisi yorum diye geldiğim şeyin temelini teşkil eder, yani bilgi statüsüne pek çoğu entelektüel, sosyal ve hatta siyasal olan araçlarla oturtulmuştur. Yorum herşeyden önce, bir üretim biçimidir; insan beyninin bilerek ve isteyerek, ilgilendiği ve araştırmak istediği şeyleri şekillendir-mesidir. Bu tür bir uğraş, zaruri olarak, belli bir zaman ve mekan dilimi içinde yer alır ve belli bir kişi tarafından yürütülür.

240

Bu kişinin belirli bir geçmişi, diğer kültürlerle ilişkin bilgilerin temeli olan koşulları ve amaçları vardır. Dolayısıyla metinlerin yorumlanması, ne klinik bir laboratuvar da yapılır ne de objektif sonuçlar elde edeceğine güvenebilir. Yorum, sosyal bir faaliyettir ve öncelikle kendisini doğuran koşullara bağlıdır. Koşullar ise yorumu ya bilgi statüsüne kavuştururlar ya da bu statüye uygun olmadığını ilan ederek reddederler. Hiçbir yorum bu durumu yadsıyamaz ve hiçbir yorum içinde bulunduğu koşulları yorumlamaksızın bütünlüğe erişemez.

Duygular, alışkanlıklar, gelenekler, ilişkiler ve değerler gibi bilimsel olmayan baş belalarının herhangi bir yorumun gözle görünmeyen parçaları olduğu bellidir. Her yorumcu aynı zamanda bir okuyucudur ve tarafsız ya da değer yargıları olmayan okuyucu diye bir şey yoktur. Bir başka deyişle, her okur hem bir kişisel ego hem de bir toplumun parçasıdır ve bulunduğu topluma her türlü ilişki ile bağlıdır.

Belirli bir anlayışa varabilmek için, yurtseverlik, şövenlik gibi ulusal veya korku ve çaresizlik gibi kişisel duyguları göz önünde bulundurarak, yorumcu esasen uzun bir işlem olan resmi eğitim sürecinde kazandığı mantık ve bilgileri disiplinli bir şekilde devreye sokmaya çalışmalıdır. Yorumcunun içinde bulunduğu koşullarla üzerinde çalıştığı metnin yazıldığı koşullar arasındaki duvarları yıkmak için, önemli gayretler gösterilmiştir. İşte, diğer kültürleri ve toplumları yıkma yolundaki bu girişimler bir yandan öğrenimi mümkün kılarken, diğer yandan da bilgileri kısıtlamaktadır. Bu noktada yorumcu kendi kişisel ve insani koşullarını, incelediği metin ve o metni yaratan insani koşullarla kıyaslamak suretiyle anlar. Bu, ancak kişinin kendi varlığına ilişkin bilincinin, uzak, yabancı ama her halükarda insan olanın bilincini körüklemesiyle mümkündür. Böyle bir oluşumun, geleneksel oryantalistlerin "yeni ve tümüyle farklı bir bilgi" veya Prof. Binder'in "'kendi kendisinin hatalarını düzelten bilim dalları" gibi kavramlarından çok farklı olduğu ortadır.

241

Sonunda bilgi dediğimiz ve hiç de durağan olmayan şeyle oluşan yorum sürecinin, bu (oldukça soyut) anlatımına son bir şey daha ilave edilmelidir. Şöyle ki, çıkarın olmadığı yerde yorum,anlama ve dolayısıyla bilgilenme asla yoktur. Bu, çok sıradan bir gerçek gibi görünse de, hemen her zaman ihmal ve reddedilir. Bir Amerikalı bilim adamının çağdaş bir Arap veya Japon romanını okuması ve şifresini çözmesi girişiminin altında yatanlar, bir kimyagere bir kimya formülünü çözdürten nedenlerden çok farklıdır. Kimyasal elemanlar bilim adamlarında tümüyle elle tutulur nedenlerden dolayı birtakım heyecanlar uyan-dırsalar da, esas itibarıyla sarsıcı etkileri yoktur, insanları duygulandırmazlar. Oysa, yorum olayı tam ters istikamette gelişir. Pek çok teorisyene göre, yorum, yorumlayanın kendi önyargılarının, okuduğu metne yabancı olduğunu hissetmesi ile başlar. Hans-Georg Gadamer'in yazdığı gibi:

"Bir metni anlamaya çalışan kişi onun, kendisine bir şey söylemesine hazırdır. Bu nedenledir ki, yorumlamak üzere eğitilen bir kafa metnin getirdiği yeniliklere baştan beri duyarlıdır. bu tür duyarlılık ne "tarafsızlık" ne de kişinin kendi benliğinden kurtulması anlamındadır; kişi farkında olmadan biriktirdiği önanamları (yani, geçmişteki deneyimlerinin sonucu olan zihninde yer edinen anlam ve yorumları) ve Önyargıları da taşır. Önemli olan insanın kendi eğilimlerinin farkında olması ve metnin kendisini bütün yeniliği ile sunmasına izin vererek önanamlara rağmen kendi gerçeğini sunmasına fırsat tanınmasıdır."³⁰

Dolayısıyla, yabancı bir kültürün ürettiği bir metni okurken dikkat edilmesi gereken ilk şey, kültür uzaklığı, bu uzaklığın gerçek koşulları (zaman ve mekan olarak) ve yorumcunun kendi içinde bulunduğu zaman dilimi ve mekanı içindeki konumudur. Gördüğümüz gibi, şabloncu oryantalistlerin veya "bölge araştırmalarının" yaklaşımı uzaklığı otorite ile dengelemek,

242

uzak bir kültürün yabancılığını bilgi statüsüne yükseltile bilimsel öğretinin ağıdalı, otoriter cümleleri arasında kaybetmek, üzerinde çalıştığı kültürün "yabancı" olması keyfiyetinin yorumcуда hangi kusurları doğurduğundan veya yorumcunun belirli yorumları yapabilmesi için hangi güçlerin onayını aldığından hiç söz etmemektir. Söylemeye çalıştığım şudur: bugün Batı'da, hemen hiç istisnasız, İslamiyet hakkında yazan hiçbir yazar "İsla-miyet" in düşman bir kültür olarak kabul edilmesi olgusunu veya yorumlarda büyük rol oynayan hükümet ve iş dünyasının etkisi altında olan her profesyonel bilim adamının İslamiyet hakkında söylediği her sözün ve edindiği her bilginin "istenir" ve "ulusal çıkarlar doğrultusunda" olduğunu göğüslemiş değildir. Yukarıda incelediğim bu iddianın tipik bir örneği Leonard Bin-der'dir. Binder, bu meselelerden bahseder, ancak hemen sonra, "profesyonelliğe" ve toplu işlevleri "rasyonel objektiflik" maskelerini tehdit edebilecek her şeyi çabucak ortadan kaldırmak olan oryantalist "bilim dallarına" bir cümleyle biat ederek sorunları gözlerden kaybediverir. Bu, toplumda bilgi olarak itibar gören şeylerin, kendilerini oluşturan safhaları silip atmalarının tipik bir örneğidir.

Yorumun bir başka veçhesi olan "çıkarcı" konusu üzerinde daha çok ve daha "somut" bir biçimde durabiliriz. Hiç kimse durup dururken İslamiyet, İslam kültürü veya İslam toplumuyla uğraşmaz. Bugünün endüstrileşmiş Batılı toplumlarının fertleri, İslamiyet ile ya siyasal İçerikli petrol krizleri nedeniyle ya da yoğun basın haberleri veya Batı'nın geleneksel "İslamiyet" uzmanlarının, yani oryantalistlerinin, yorumları aracılığı ile karşı karşıya gelirler. Çağdaş Ortadoğu tarihinde uzmanlaşmak isteyen genç bir tarihçiyi düşünelim. Genç adam veya kadın araştırmaya kalkıştığı sahanın "verilerini" -hiç dokunulmamış sanılan verilerini kalıplara- döken ve şekillendiren üç faktörün rol oynadığı bir durumla karşılaşacaktır. Bu duruma ek olarak, kişinin

243

kendi tarihi, duyarlılığı ve entelektüel yetenekleri de hesaba katılmalıdır. Birlikte düşünüldüğünde bunlar, tarihçinin konusuna duyduğu ilginin önemli bir ölçüsünü teşkil ederler: ilgi, Dışişleri Bakanlığı veya petrol şirketlerinde bir danışmanlık görevi vaadi, ünlü bir bilgin olma istemi, İslamiyet'in harika (veya çok kötü) bir kültür sistemi olduğunu "ispat etme" arzusu biçimlerinde tezahür edebilir. Metinler, profesörler, bilimsel gelenek v içinde bulunulan an, genç tarihçinin İncelemelerinde kendi izle rini bırakırlar. Bütün bunlardan sonra düşünülecek başka şeyler de vardır. Örneğin, 19. yy. Suriye toprak reformu inceleniyorsa araştırmanın en kuru ve en objektif şekli bile, çağdaş Suriye'de geleneksel otoritenin (toprak sahipleri ile ilgili olarak) dinamiklerini anlamak isteyen bir devlet görevlisinin nazarında siyasi geçerlilik kazanmaktan kurtulamayacaktır.

Genç tarihçi, İslamiyet'in ve diğer yabancı kültürlerin şabloncu yorumlamalarının ne kadar kısıtlı olduğunu ancak uzak kültürlerle baskı altına alınmamış bir ilişki kurmak için gayret gösterdiği ve içinde bulunduğu durumun (yani, başka kültürlerle ait bilgilerin kesin olmayıp hangi yorum çevresinde üretilmişse ona göre şekil alacağı) bilincinde olduğu sürece anlayabilecektir. Diğer taraftan İslamiyet hakkındaki muhalif bilgiler, şab-loncu bakış açılarını saf dışı etmek yolunda epeyce mesafe almış gibi görünmemektedirler. Muhalif bilim adamları, İslamiyet'e ilişkin bilgilerin hükümetin kısa vadeli siyasal çıkarlarına boyun eğmesi gerektiği anlayışını reddettikleri için, bilgi ve güç arasındaki karanlık işbirliğine ışık tutmaktadırlar. Böyle yapmak suretiyle, İslamiyet'le hükümetin empoze ettiklerinin dışında, başka ilişkiler kurmayı amaçlarlar. Alternatif ilişkiler aramak demek, alternatif yorumlar aramak demektir ve bu arayış daha titiz bir yöntem uygulama duyarlılığını geliştirir.

Bütün bunlara rağmen, bazı eleştirmenlerin yorum döngüsü dedikleri şeyden kurtulmak kolay değildir.

Uzun sözün kısası,

244

sosyal dünya bilgisi kendisini oluşturan yorumların üstüne her zaman çıkamaz. İslamiyet gibi karmaşık ve kaygan bir fenomen hakkındaki bilgimiz metinler, imajlar ve İslamiyet'in (ki her zaman birtakım olaylar sonucu algılanır) direkt unsurları değil de "temsilleri" veya yorumları olan unsurlardan oluşur. Bir başka deyişle, başka kültürler, toplumlar veya dinler hakkındaki bütün bilgilerimiz dolaylı kanıtlar ve bilim adamının zaman, mekan, tarihi durum, kişisel yetenek ve genel siyasal koşullardan oluşan "kişisel konumu" nun sonucudur. Bu tür bilgileri doğru, yanlış, kötü, daha

iyi veya daha kötü yapan o bilgiyi Üreten toplumun ihtiyaçlarıdır. Bilginin oluşması için elzem olan basit bir bilgiler düzeyi elbette vardır; yoksa örneğin Arapça, Berberice veya o ülke veya toplum hakkında bir şeyler bilmeden Fas'taki İslamiyet hakkında ne öğrenebiliriz? Ne var ki, Fas'taki İslamiyet'in ne olduğu bilgisini, sadece burası ile orası arasındaki basit bir haber alışverişi veya birisinin elinde tuttuğu hareketsiz bir cisim değil, "eğitilmiş" bir makale, bir konferans, politika saptayıcılarına danışmanlık gibi buraya dönük bir amaçla gerçekleştirilen ikili (genellikle) ilişkiler teşkil eder. Bu amaç gerçekleştirildiği sürece, "bilgi" üretildiği kabul edilir. "Bİlgi"nin işe yaradığı başka alanlar da vardır (işe yaramazlığın işe yaradığı durumlar dahil olmak üzere) fakat belli başlı kullanım alanları, bilginin "işlevsel" veya "vasıta" olarak kullanıldığı alanlardır. Bu bakımdan, bilgi olarak kabul gören şeyler çok karmaşık şeylerdir ve bilgilendirme sürecinin kendi gereksinimlerinden çok (bilgiyi bilgi olarak geliştirmek pek ender olarak rastlanılan bir şeydir) dış ihtiyaçlardan doğarlar. Saygın bir Amerikalı bilim adamının Pehlevi rejimine bağlı İranlı seçkinler hakkında yaptığı bir araştırma, hanedanla ilişkileri olan bir politika saptayıcısına faydalı olurken, aynı araştırma Ortodoks olmayan bir İran uzmanının gözünde hatalar ve yanlış değerlendirmelerle dolu olabilir." Yargı Ölçütlerinin bu kadar sert bir biçimde farklılaşması

245

daha iyi mihenk taşlarına, daha belirgin ölçütlere ihtiyacımız olduğu anlamına da gelmez. Ancak bize, kim için, ne amaçla, için ve neden bir bağlamda diğer bir bağlamda olduğundan daha inandırıcı gibi sorunların, yorum olayının doğasında olduğu nu hatırlatır. Yorum, bilgi ve -Matthew Arnold'un dediği gibi kültürün bizzat kendisi, gökten İnme hediyelerin değil, tartışma ların sonucudur. Benim bu kitapta savunduğum tez, üniversite, hükümet . basında gördüğümüz İslamiyet'in geleneksel ve şabloncu ortodoks bir biçimde "aktarılması" olayının, Batı'da herhangi bir şeyin "aktarılması" veya yorumlanmasına oranla çok daha girift çok daha yaygın ve çok daha ikna edici ve etkili olduğudur. Bu "aktarma" hareketinin başarısı, gerçeklik veya doğruluktan çok, onu üreten kişi ve kurumların siyasal nüfuzları ile açıklanabilir. İslamiyet hakkında gerçek bilgi elde etme amacına, bu "harekatın" sadece kıyısından bir fayda sağladığı iddialardan birisidir. Sonuç, sadece belirgin bir İslamiyet bilgisinin değil, belirgin bir İslamiyet yorumunun zaferi olmuştur. Bununla beraber, böylesi yorumlar sorgulanmamış olmadıkları gibi , şabloncu olmayan, meraklı kafaların sordukları cinsten sorulara tümüyle sırt da çevirmemişlerdir.

Bu bakımdan "Negro zihniyeti" etiketi, nasıl siyah Amerikalıların yirminci yüzyıldaki yaşamsal deneyimlerini açıklamaktan aciz kaldıysa, "İslamiyet" etiketinin de İran-İrak Savaşı'nı açıklayamamış olmasını sevinçle karşılamak gerekir. Çünkü bu totaliter kavramlar, onları kullanan ve yaşamlarını bu kavramlarla kazanan uzmanlara kendini beğenmiş, doyum sağlamaktan başka işe yaramamış, ne olayların gerçek güçlerini ne de onları yaratan karmaşık oluşumları açıklamada fayda sağlamışlardır. Sonuç, yeknesak kavramlarla gerçek tarihin olanca gücü ve düzensiz fasılalarla ortaya çıkan olayların arasında gittikçe derinleşen uçurumdur. Ve geçerli sorular soran ve akla yakın cevap-

246

lar bekleyen insanlar ara ara da olsa, kendilerini bu uçurumun dibinde bulurlar. İçinde yaşadığımız dünya hakkında herşeyi kimse tek başına bilemez, dolayısıyla entelektüel iş bölümünün devam edeceğini söylemek kehanet değildir. Üniversite, iş bölümünü zorunlu kılar; bilgi, talep eder ve Batı toplumu, çevresinde örgütlenir. Fakat bence son tahlilde, insan toplumuna ait bilgilerin çoğu sağduyunun, yani ortak insanlık deneyimlerinin geliştirdiği bir duyunun anlayabileceği türdendir -ve bir tür eleştirel değerlendirmeye tabiidir-; Öyle olması da gerekir. Bu iki şey, yani sağduyu ve eleştirel değerlendirme, sadece özel bir sınıfın imtiyazı veya bir avuç diplomalı uzmanın "malı" olmayıp herkese açık, herkes tarafından geliştirilebilecek sosyal ve entelektüel niteliklerdir. Oysa, özel bir eğitim ancak Arapça ya da Çince öğrenilmek istendiğinde veya ekonomik,tarihi veya örneğin nüfus eğrilerinin gidişatı anlaşılmak istendiğinde gereklidir. Böylesi eğitimi verecek yer üniversitedir, bundan hiç kuşku yok. Ancak sorun, eğitimin "lonca"lar üretmeye başladığı ve bu "lonca"ların toplumun gerçekleri, akliselim ve entelektüel sorumluluk ile dirsek temasını kaybedip her ne pahasına olursa olsun, "lonca"yı yaşatmak veya isteyerek ve hiç düşünmeden iktidarın emrine vermek durumuna girdikleri zaman ortaya çıkar. Her iki durumda da yabancı toplumlar ve İslamiyet gibi kültürler açıklanmak ve anlaşılmak yerine "aktarırlar". Yeni yeni hikayelerin uydurulması ve duyulmadık yanlış haberlerin yayılması tehlikesi de vardır.

Son yıllarda, Batılı olmayan dünyanın ve özellikle İslamiyet'in, Amerikalı veya Avrupalı sosyal bilimcilerin, oryantalistlerin veya savaş sonrası bölge uzmanlarının çizdikleri yoldan yürümeyeceğini ispatlayan pek çok kanıt herkesin gözlerinin Önünde sergileniyordu. İslam Dünyası'nın bütünü itibarıyla, ne anti- Amerikan ne anti-Sovyet ne de hangi gelişmeleri gösterece-

247

ği tahmin edilebilir şekilde yeknesak olmadığı kesinlikle doğru-dur. İslam Dünyası'nda yer alan değişikliklerin derin bir açıklamasına girişecek değilim. Söylemeye çalıştığım, bu oluşumların İslam Dünyası'nda yeni ve düzensiz birtakım gerçeklere işaret ettiği ve geçmiş yılların soğukkanlı teorik açıklamalarını sarsan bu düzensizliklerin sömürge sonrası dünyasının başka yörelerinde de görüldüğüdür. "Geri kalmışlık," "Afro-Asyalı zihniyeti" gibi eski formülleri tekrarlamak yeterince aptalcadır; ama oluşumları Batı'nın acıklı çöküşü, sömürgeciliğin müessif sonu, Amerikan gücünün elem verici azalışı gibi yakıştırmalarla bir-leştirmek -kelimeyi kullanmaktan kaçınmamalıyım- dehşet verici bir ahmaklıktır. Atlantik dünyasından mekan ve kişilik olarak binlerce mil uzaktaki toplumların bizim isteklerimize uymalarını sağlamanın hiçbir yolu yoktur. Kişi, bunun iyi birşey olduğunu (ki ben iyi birşey olduğunu düşünüyorum) düşünmeden de tarafsız bir veri olarak kabul edebilir. Her halükarda, "İran'ın kaybı" ve "Batı'nın gerilemesi" gibi şeyleri aynı anda dile getirmenin tehlikesi, "Batı'nın ilerlemesi" ve "İran ve Körfez'i geri alma"nın dışındaki diğer bütün yolları kapatmaktadır. İslam Dünyası'ndaki İngiliz, Fransız veya Amerikan hakimiyetinin sona ermiş olmasına ağlayan "uzmanların son zamanlardaki başarıları, bana göre, politika yapımcılarının akıllarından geçenlerin ve bu uzmanların bilerek veya bilmeyerek hizmet ettikleri, içlerinde yer etmiş saldırganlık ve yeniden fetih ihtiyaçlarının kanıtları olabilir." Aynı orkestrada çalan uyumlu yerlilerin mevcut olması, perişan bir işbirlikçilik tarihine ait olup bazılarının sözlerinin aksine, "Üçüncü Dünya'daki yeni bir olgunlaşma"nın işareti değildir.

İşgal amacının dışında, "İslamiyet" bugün Batı'da anlatılan

İslamiyet değildir. O halde hemen bir alternatif kavram bulmalıyız. Eğer "İslamiyet" sözcüğü bizim için olması gerektiğinden daha az bir anlam ifade ediyor, aktardığından fazlasını karartı-

248

yorsa, yeni yeni iktidar hülyalarını, eski korkuları ve önyargıları teşvik etmeyecek bilgileri nereden - daha doğrusu nasıl- elde ederiz? Kitabımda bu konuda yararlı olabilecek araştırmalardan söz ettim ve bazen de nasıl yapılabileceklerini açıkladım. Hepsinin bilgi denilen şeyin yorum olduğu bilinciyle yola çıkmalarının gerektiğini anlattım. Ancak diğer kültürlerin ve özellikle İslamiyet'in her yorumu, herbir bilim adamının ve düşünürün karşısına dikilen bir seçim meselesidir: idrak, iktidarın mı yoksa eleştirinin, toplumun ve belli bir ahlak anlayışının mı hizmetine verilecek? Günümüzdeki iki yorum girişimi bu seçim olmalı ve ertelemeye değil, kararla sonuçlanmalıdır. Eğer Batı'nın İslamiyet bilgileri tarihi, işgal ve egemenlik düşüncelerine sıkı sıkıya bağlıysa, bu bağların tümüyle koparılmasının zamanı gelmiştir. Bu konuda ne kadar ısrarlı olursa azdır. Zira bunu yapmazsak, uzayan bir gerginlik ve hatta savaşla karşı karşıya gelmekle kalmayıp Müslüman dünyaya, onun çeşitli toplum ve devletlerine pek çok savaş, akıl almaz acılar ve felaketlere neden olacak ayaklanmalar ve hepsinden öte, kendisine tepki, bağnazlık ve çaresizlik tarafından tahsis edilen rolü oynamaya tamamen hazır bir "İslamiyet" doğuşu sunacağız. En iyimser ölçütlerle bile, bu hoş bir ihtimal değildir.

249

DİPNOTLAR

Yeni Baskının Önsözü

1. Lustick, "Fundamentalism, Politicised Religion and Pietism", MESA Bulletin 30, 1996, s.26

Giriş

1. Edward W. Sadi, Orientalism (New York: Pantheon Books, 1978).

2. Edvard W. Said The Question of Palestine (New York: Times Books, 1979).

3. Bu konuda bkz. Robert Graham, "The Middle East Muddle", New York Review of Books, Ekim 23, 1980, s.26
4. J.B. Kelly, Arabia, The Gulf, and the west: A Critical view of the Arabs and Their Oil Policy (Londra: Weidenfeld ve Nicolson, 1980), s. 504.
5. Thomas N. Franck ve Edward Weisband, World Politics: Verbal Strategy Among the Superpowers (New York: Oxford University Press, 1971).
6. Bkz. Paur Marijn, "De Dubbelrol van een islam -Kennen", NRC Handelsblad, Aralık 12, 1979.
7. Bkz. Noam Chomsky ve Edward S. Herman, The Washington Connection and Third World Fascism ve After the Cataclysm: Postwar Indochina and the Reconstruction of Imperial Ideology (Boston: South End Press, 1979); Ronald T. Takaki, Iron Cages: Race and Culture in 19th Century America (New York: Alfred A. Knopf, 1979).
8. Bkz. David F. Noble ve Nancy E. Pfund, "Business Goes Back to College", The Nation, 20 Eylül 1980, s. 246-52.

Birinci Bölüm: İslamiyet'i Aktarma: Haber Olarak İslam

1. Bkz. Edward W. Said Orientalism, s. 49-73.
2. Bkz. Norman Daniel, The Arabs and Medieval Europe (London: Longmans, Green and Co., 1975) ve İslam and the Making of An Image (Edinburgh: University Press, 1960); Erskine B. Childers, The Road to Suez: A Study of Western-Arab Relations (London: Mac Gibbon and Kee, 1962), s. 25-61.
3. Bkz. Edward W. Said, "Bitter Dispatches From the Third World", The Nation, 3 Mayıs, 1980, s. 522-25.
4. Maxime Rodinson, Manism and The Modern World (London: Zed Press, 1979); ayrıca bkz. Thomas Hodgkin, "The Revolutionary Tradition In İslam", Race and Class, 21, No.3 (Kış 1980), s. 221-37.
5. Bkz. Hichem Djait, L'Europe et l'İslam (Paris: Editions du Seuil, 1979); Alain Grosrichard, Structure du serail: La Fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique (Paris: Editions du Seuil, 1979).
6. Bkz. Maxime Rodinson, La Fascination de l'İslam (Paris: Maspero, 1980).
7. Albert Hourani, "İslam and the Philosophers of History", Europe and the Middle East (London: Macmillan and Co., 1980), s. 19-73.
8. Syed Hussein Alatas, The Myth of the Lazy Native: A Study of the Image of the Malay, Filipinos, and Javanese from the 16th to the 20th Century and in the Ideology of Colonial Capitalism (London: Frank Cass and Co., 1977).

251

II

9. Bkz. Martin Kramer, Political İslam (Washington D.C: Sage Publications, 1980). 10 Atlantic Community Quarterly 17, No.3 (Sonbahar 1979): 291-305, 377-78. Marshall Hodgson, The Venture of İslam, 3 cilt (Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 1974). Bu kitap hakkındaki bir değerlendirme için bkz. Albert Hourani, Journal of Near Eastern Studies 37, No.1 (Ocak 1978): 53-62.
12. Bkz. Morroe Berger, "Middle Eastern and African Studies: Developments and Needs", vs. Department of Health, Education and Welfare, 1967; ayrıca bkz. Said, Orientalism, s. 287-93.
13. Michael A. Leden ve William H. Lewis, "Carter and the Fall of the Shah: The inside Story", Washington Quarterly 3, No.2 (Bahar 1980): 11-12; William H. Sullivan, "Dateline Iran: The Road Not Taken", Foreign Policy 40 (Sonbahar 1980): 175-86; ayrıca bkz, Scott Armstrong, "The Fall of the Shah", Washington Post, Ekim 25, 26, 27, 28, 29, 30 - 1980.
14. Hamid Algar, "The Oppositional Role of the Ulama in Twentieth Century Iran", Scholars, Saints, and Sufis: Muslim Religious Institutions Since 1500 (ed. Nikki R. Keddie) (Berkeley, Los Angeles ve Londra: University of California Press, 1972), s. 231-55. Ayrıca bkz. Ervand Abrahamian, "The Crowd in Iranian Politics, 1905-1953", Past and Present 41 (Aralık 1968):

- 184 - 210; aynı yazarın "Factionalism in Iran: Political Groups in the 14th Parliament, 1944 - 46", Middle Eastern Studies 14, no.1 (Ocak 1978): 22-25; yine aynı yazarın "The Causes of the Constitutional Revolution in Iran", International Journal of Middle East Studies 10, 252
- no.3 (Ağustos 1979): 381 -414; ve "Structural Causes of the Iranian Revolution", MERIP Raporları, no. 87 (Mayıs 1980): 21-26. Ayrıca bkz. Richard W. Cottam, Nationalism in Iran (Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 1979).
15. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki İran'ı anlatan en iyi çalışmalardan biri için bkz. Fred Halliday, Iran: Dictatorship and Development (New York: Penguin Books, 1979)
16. Edward Shils, "The Prospect for Lebanese Civility", Politics in Lebanon (ed. Leonard Binder) (New York: John Wiley and Sons, 1966), s.1-11.
17. Makohn Kerr, "Political Decision Making in a Confessional Democracy". Politics in Lebanon (Ed. L. Binder).
18. Daha fazla bilgi için bkz. Moshe Sharett's Personal Diary (Tel Aviv: Ma'ariv, 1979); Livia Rokach, Israel's Sacred Terrorism: A Study Based on Moshe Sharett's Personal Diary and Other Documents (Belmont, Mass.: Association of Arab-American University Graduates, 1980). Ayrıca Lübnan'daki CIA etkisi için bkz. Wilbur Crane Eveland, Ropes of Sand: America's Failure in the Middle East (New York: W.W. Norton and co. 1980).
19. Elie Adib Salem, Modernization Without Revolution: Lebanon's Experience (Bloomington ve Londra: Indiana University Press, 1972), s. 144; Aynı yazarın diğer bir çalışması için bkz. "Form and Substance: A Critical Examination of the Arabic Language", Middle East Forum 33 (Temmuz 1958): 17-19.
20. Clifford Geertz, "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States", 253
- The Interpretation of Cultures (New York: Basic Books, 1973), s. 296.
21. Paul ve Susan Starr, "Blindness in Lebanon", Human Behavior 6 (Ocak 1977): 56-61.
22. Bu konuyu incelemiş olduğum bir makale için bkz. The Question of Palestine, s.3 - 53.
23. Bkz. Ali Jandaghi, "The Present Situation in Iran" Monthly Review, Kasım 1973, s. 34-47. Ayrıca bkz. Stuarî Schaar, "Orientalism at the Service of Imperialism", Race and Class 21, no.1 (Yaz 1979): 67-80.
24. James A. Billi, "Iran and the Crisis of '78", Foreign Affairs 57, no.2 (Kış 1978-79): 341.
25. William O. Beeman, "Devaluing Experts on Iran", New York Times, 11 Nisan, 1980; James A Bili, "Iran Experts: Proven Rights But Not Consulted", Christian Science Monitör, 6 Mayıs, 1980.
26. Bkz. Noam Chomsky, "Objectivity and Liberal Scholarship", American Power and the New Mandarins: Historical and Political Essays (New York: Pantheon Books, 1969), s. 23-158.
27. Bkz. Said, Orientalism, s. 1263-66.
28. Koloni dünyasını etkileyen bilim ve siyaset arasındaki bağlantı için bkz. Le Mal de voir: Ethnologie et orientalisme: Politique et epistemologie, critique et autocritique, Cahiers Jussieu no.2 (Paris: Collections of 10/18, 1976).
29. Bkz. Edmund Ghareeb (ed.), Split Vision: Arab Portrayal in the American Media (Washington, D.C.: Institute of Middle Eastern and North African Affairs, 1977). Ayrıca bkz. Sari Naşir, The Arabs and the English (Londra: Longmans, Green and Co., 1979), s. 140-72.
- 254**
30. James Peck, "Revolution versus Modernization and Revisionism: A Two-front struggle", China's untempted Revolution: From 1840 to the Present (ed. V.G. Nee and J. Peck) (New York: Pantheon Books, 1975), s. 71. Ayrıca bkz. irene L. Gendzier, "Notes Toward a Reading of the Passing of Traditional Society", Review of Middle East Studies 3 (Londra: Ithaca Press, 1978), s. 32-47.
31. Pehlevi rejiminin "Modernleşme" sürecinin bir değerlendirilmesi için bkz. Robert Graham, Iran: The Illusion of Power (New York: St. Martin's Press, 1979). Ayrıca bkz. Thierry- A. Brun, "The Failures of Western Style Development Add to the Regime's Problems" ve Eric Rouleau, "Oil Riches Underwrite Ominous Militarization in a Repressive Society", Iran Erupts (ed. Ali Rıza Nobarî)

- (Stanford, Calif: Iran - American Documentation Group, 1978). Ayrıca bkz. Claire Brieie ve Pierre Blanchet, *Iran: La Revolution au nom de Dîew* (Paris: Editions du seuil, 1979).
32. Konu hakkında Gush Emunim'de ilginç materyallere rastlanabilir.
 33. Bkz. Garry Wills, "The Greatest Story Ever Told", *Columbia, Journalism Review* 17, no.5 (Ocak - Şubat 1980): 25-33.
 34. Bkz. Maman R. Buheiry, *U.S. Threats Against Arab Oil: 1973-1979*, IPS Papers no.4 (Beirut: Institute for Palestine Studies, 1980).
 35. Bu, özellikle bir Amerikan sendromudur.
 36. Fritz Stern, "The End of the Postwar Era", *Commentary*, Nisan 1974, s. 27-35.
 37. Daniel P. Moynihan, "The United States in Opposition", *Commentary*, Mart 1975, s. 44.
 38. Robert W. Tucker, "Öl: The Issue of America Intervention", *ComeıUary*, Ocak 1975, s. 21-31.
 39. Tucker, "Further Reflections on Oil and Force", *Commentary*, Ocak 1975, s. 55.
 40. *Encounter* 54, no.5 (Mayıs 1980): 20-27.
 41. Gerard Chaliand, *Revolution İn the Third World: Myths and Prospects* (New York: Viking Press, 1977).
 42. Bkz. Christopher T. Rand. "The Arabian Fantasy: A Dissenting Viem of the Oil Crisis", *Harper's Magazine*, Ocak 1974, s. 42-54 ve aynı yazarın *Making Democracy Safe for Oil: Oilmen and the Islamic East* (Boston: Little, Brown and Co., 1975). Ayrıca bkz. John M. Blair, *The Control of Oil* (New York: Pantheon Books, 1976); Robert Engler, *The Brotherhood of Oil: Energy Policy and the Public Interest* {Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 1977).
 43. AyatoUah Khomeini's mein Kampf: *Islamic Government by AyatoUah Ruhollah Khomeini* (New York: Manor Books, 1979), s. 123. Ayrıca bkz. Fred Halliday, "The Revolution Turns to Repression", *New Statesman*, 24 Ağustos, s. 260-64 ve aynı yazarın yorumları, *The Iranîan*, 22 Ağustos, 1979; Nikki R. Keddie, *Iran, Religion, Politics, and Society: Collected Essays* (Londra: Frank Cass and Co., 1980).
 44. C. Wright Mills, "The Cultural Apparatus", *Power, Politics, and People: The Collected Essays of c. Wright Mills* (ed. Irving Louis Horowitz (Londra, Oxford, New York: Oxford University Press, 1967), s. 405-6.
 45. Bkz. Herbert I. Schiller, *The Mind Managers* (Boston: Beacon Press, 1973), s. 24-27.
 46. Herbert Gans, *Deciding What's News: A Study of "CBS Evening News", "NBC Nightly News", "Newsweek" ve "Time"* (New York: Pantheon Books, 1979).
 47. Gay Talese, *The Kingdom and the Power* (New York: New American Library, 1969); Harrison Salisbury, *Without Fear or Favor: The New York Times and Its Times* (New York: Times Books, 1979); David Halberstam, *The Powers That Be* (New York: Alfred A. Knopf, 1979); Gaye Tuchman, *Making News: A Study in the Construction of Reality* (New York: Free Press, 1978); Herbert I. Schiller, *Mass Communication and American Empire* (Boston: Beacon Press, 1969), *Communication and Cultural Domination* (White Plains, N.Y.: International Arts and Sciences, 1976); Michael Schudson, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers* (New York: Basic Books, 1978); Armont Mattelart, *Multinational Corporations and the Control of Culture: The Ideological Apporatus of Imperiahsm* (Brighton, Sussex: Harvester Press, 1979).
 48. Robert Darnton, "Writing News and Telling Stories", *Daedalus* 104, no.2 (Bahar 1975): 183, 188, 192.
 49. Tedd Gitlin, *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left* (Berkeley, Los Angeles ve Londra: University of California Press, 1980).
 50. Sacvan Bercovitch, "The Rites of Assent: Rhetoric, Ritual, and the Ideology of American Consensus", *Myth, Popular Culture, and the American Ideology* (ed. Sam Girgus) (Albuquerque: University of New Mexico Press, 1980), s. 3-40.
 51. Bkz. Raymond Williams, "Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory", *New Left Review* 82 (Kasım Aralık 1973): 3-16.

52. Bkz. Michael P. Rogin, Andrew Jackson and the Subjugation of the American Indian (New York: Alfred A. Knopf, 1975); Ronald T. Takaki, Iron Cages; Richard Drinnon, Facing West: The Myth of Indian -Hating and Empire - Building (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980); Frederic Tüner, Beyond Geography: The Western Spirit Against the Wilderness (New York: Viking Press, 1980).
53. Bkz. Chomsky ve Herman, After the Cataclysm.
54. Bu konu hakkında özellikle bkz. Herbert Şehitler ve Armond Mattelart, no. 47.
55. Bkz. Franck ve Wiesband, World Politics.
56. Müslüman Arap toplumlarındaki Batı tarzı seçkinlerin rolü için bkz. John Waterbury ve Ragaci El Mallach, "The Middle East in the Coming Decade: From Wellhead to well-Being?" (New York: McGraw-Hill Book Co., 1978).
57. Rodinson, "İslam and the Modern Economic Revolution", Marxism and the Muslim World, s. 151.
58. age., s. 154-55.
59. Mohammed Arkoun, Contribution à l'étude de l'humanisme arabe au IV^e-X^e siècle: Miskawayh, Philosophe et historien (Paris: J. Vrin, 1970); ayrıca aynı yazarın Essais sur la Pensée Islamique (Paris: Maisonneuve and Larose, 1973); ve "La Pensée" ve "La vie", L'Islam: Hier. Demain (Paris: Buchet/Chastel, 1978), s. 120-247.
60. Albert Hourani, "History", The Study of the Middle East: Research and Scholarship in the Humanities and the Social Sciences (ed. L. Binder) (New York: John Wiley and Sons, 1976), s. 117.
61. Bkz. Eşbal Ahmad, "Post-Colonial Systems of Power", 258 Arab Studies Quarterly 2, no.4 (Sonbahar 1980): 350-63.
62. Bkz. Michael M.G. Fischer, Iran: From Religious Dispute to Revolution (Cambridge: Harvard University Press, 1980). Ayrıca bkz. Marshall Hodgson, The Venture of Islam.
63. Bernard Lewis, "The Return of Islam", Commentary, Ocak 1976, s. 39-49; Said, Orientalism, s. 314-20; Elie Kedourie, Islamic Revolution, Salisbury Papers no.6 (Londra: Salisbury Group, 1979).
64. W. Montgomery Watt, What is Islam? 2. Baskı (Londra ve New York: Longmans, Green and Co., 1979), s. 9-21.
65. Albert Hourani, Arabic Thought In the Liberal Age, 1798-1939 (Londra ve Oxford: Oxford University Press, 1970).
66. Bkz. Adonis (Ali Ahmad Said), Al-Thabit wal Mutahawwil, Cilt.I, Al-Usul (Beirut: Dar al Awdah, 1974). Ayrıca bkz. Tayyib Tizini, Min al-Turath ilal-Thawra: Hawl Nathariya Muqtaraha fi Quadiyyat al-Turath al-'Arabi (Beirut: Dar Ibu Khaldum, 1978); Jacques Berque, L'Islam au défi (Paris: Gallimard, 1980).
67. Hodgson, Venture of Islam, 1:56.
68. Ali Shariati, "Anthropology: The Creation of Man and the Contradiction of God and İblis, or Spirit and Clay", On the Sociology of Islam: Lectures by Ali Shariati (Berkeley, Calif.: Mizan Press, 1979), s. 93.
69. Shariati, "The Philosophy of History¹: Cain and Abel", On the Sociology of Islam, s. 97-110.
70. Bkz. Thomas Hodgkin, "The Revolutionary Tradition in Islam" ve Adonis, Al-Thabit vval Mutahawwil.
71. Said, Orientalism, s. 41.
72. Bkz. Tom Engelhardt, "Ambush at Kamikaze Pass", 259 Bulletin of Concerned Asia Scholars 3, no. 1 (Kış-Bahar 1971): 65-84.
73. Eric Hoffer, "Islam and Modernization: Muhammed, Messenger of God", American Spectator 13, no. 6 (Haziran 1980): 11-12.
74. L. J. Davis, "Consorting with Arabs: The Friends Oil Buys", Harper's Magazine, Temmuz 1980, s. 40.
2. 3. 4. 5. 6.

7.

İkinci Bölüm: İran Hikayesi

1. Salisbury, without fear or favor, s. 158. age., s. 163. age., s. 311. age., s. 560-61. Kedourie, Islamic Revolution. Bkz. Rodinson, "Islam Resurgent?", Gazelle Review (ed. Roger Hardy) (London: Ithaca Press, 1979), s. 1-Roy P. Mottahedeh, "Iran's Foreign Devils", Foreign Policy 38 (Bahar 1980): 28. Ayrıca bkz. Eqbal Ahmad, "A Century of Subjugation", Christianity and Crisis 40, no. 3 (3 Mart, 1980): 37-44.

Bkz. Robert Friedman, "The Gallegos Affair", Media People, Mart 1980, s. 33-34.

William A. Dorman ve Ehson Omeed, "Reporting Iran the Shah's Way", Columbia Journalism Review 17, no.5 (Ocak-Şubat 1979): 31.

10. Fazlur Rahman, Islam (Chicago: University of Chicago Press, 1979), s. 37.

11. Kermit Roosevelt, Counter coup: The Struggle for the Control of Iran (New York: McGraw - Hill Book Co., 1979).

12. Hamid Algar, "The Oppositional Role of the 'Ulama in 20th Century Iran", Scholars, Saints, and Sufis, s. 231-55.

260

9.

13. Bkz. Richard Deacon, The Israeli Secret Service (New York: Taplinger Publishing Co., 1978), p. 176-77.

14. Bkz. Aime Guedj ve Jacques Girault, Le Monde: Humanisme, objectivite et politique (Paris: Editions Sociales, 1970); Philippe Simonnot, Le Monde et le Pouvoir (Paris: Les Presses d'aujourd'hui, 1977).

15. Bkz. Clark, "The Iranian Solution", The Nation, 21 Haziran, 1980, s. 737-40.

16. Bkz. MERIP Reports, no. 88 (Haziran 1980): 3-31 ve no. 89 (Temmuz-Ağustos 1980): 3-26.

Üçüncü Bölüm: Bilgi ve iktidar

1. Giambattista Vico, The New Science (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1968), s. 96.

2. Raymond Schwab, Le Renaissance orientale (Paris: Payot, 1950), s. 327.

3. Ernest Renan, "Mahomet et Les origines de l'islamisme", Etudes d'histoire religieuse (Paris: Calmann-Lévy, 1880), s. 220.

4. Bernard Lewis, "The state of Middle East Studies", American Scholar 48, 3 (Yaz 1979): 366-67; S. Tümer, Marx and the End of Orientalism (Londra: George Allen and Unwin, 1978).

5. Bkz. Donald F. Lach ve Carol Flaumenhaft, Asia on the Eve of Europe's Expansion (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1965); Donald F. Lach, Asia in the Making of Europe, 1. cilt, A Century of Wander (1977); J. H. Parry, Europe and a Wider World (Londra: Hutchinson and Co., 1949) ve The Age of Reconnaissance (Londra: Werdenfeld and Nicolson, 1963); K. M. Panikkar, Asia and Western Dominance (Londra: George Allen and Unwin, 1959); İbrahim Abu

261

6. 7.

9.

10.

Lughod, Arab Rediscovery of Europe: A Study in Cultural Encounters (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1963); ve Masao Miyoshi, As we Saw Them: The First Japanese Embassy to the United States 1860 (Berkeley, Los Angeles ve Londra: University of California Press, 1979).

Bkz. Said, Orientalism.

Bkz. Bryan S. Tümer, MERIP Reports no.68 (Haziran 1978), s. 20-22.

Bkz. Said, Orientalism, s. 288-90.

L. Binder, "Area Studies: A Critical Assessment", Story of the Middle East, s. 1.

age., s. 20.

11. age., s. 21.

12. Proposal to the Ford Foundation for Two seminar Conferences, Program in Near Eastern Studies, Princeton University (1974-75), s. 15-16.

13. age., s. 26.

14. L. Cari Brown ve Norman Istkovitz, *Psychological Dinimensions of Near Eastern Studies* (Princeton, NJ.: Darwin Press, 1977).
15. Ali Banvazizi, "Iranian 'National Character': A Critique of Some Westem Perspectives", *Psychological Dimensions of Near Eastern Studies* (ed. Brown ve Istkovvitz), s. 210.
39. Ayrıca bkz. Benjamin Beit-Hallahmi, "National Character and National Behavior in the Middle East: The Case of the Arab Personality", *International Journal of Group Tensions* 2, no.3 (1972): 19-28; Fouad Moghrabi, "The Arab Basic Personality", *JJMES* 9 (1978): 99-112 ve aynı yazarın "A Political Technology of the Soul", *Arab Studies Quarterly* 3. no.1 (Kış 1981).
- 262
16. Bkz. "Special Supplement: Modern China Studies", *Bulletin of Concerned Asia Scholars* 3, no. 3-4 (Yaz Sonbahar 1971).
17. Dwight Macdonald, "Howtoism", *Against the American Grain* (New York: Vintage Books, 1962), s. 360-92.
18. Christopher Lasch, *The New Radicalism in America, 1889-1963: The Intellectual as Social Type* (Nevv York: Vintage Books, 1965), s. 316.
19. Bkz. J.C. Hurewitz, "Another view on Iran and the Press", *Columbia Journalism Review* 19, no.1 (Mayıs Haziran 1980): 19-21. Buna cevap olarak bkz. Said, "Reply", *Columbia Journalism Review* 19, no.2 (Temmuz-Ağustos 1980): 68-69.
20. Rodinson ve Hourani'nin son kitapları hakkındaki görüşlerim için bkz. *Arab Studies Quarterly* 2, no. 4 (Sonbahar 1980): 386-93.
21. İrene Ferrera - Hoeschstetter, "Les Etudes sur le Moyen Orient aux Etats-Unis", *Maghreb-Mashrek* 82 (Ekim - Kasım 1978): 34.
22. Richard H. Nolte, *Middle East Centers at vs. Universities*, Haziran 1979, s. 2.
23. age., s. 40, 46, 20.
24. age., s. 43,24
25. M. Foucault, *The History of Sexuality, Cilt 1: An Introduction* (New York: Pantheon Books, 1978), s. 34.
26. Harold Bloom, *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry* (New York: Oxford University Press, 1973), s. 93-93.
27. Bkz. Peter Gran, Judith Tucker, Basem Musallem, Eric Davis ve Stuart Schaar.
28. Bkz. not. 14, 15 ve 62 (1. Bölüm).
29. Bu konuyu incelediğim bir makale için bkz. "Reflections on Recent American¹ 'Left' Literary Criticism",
- 263
- Boundary* 28, no.1 (Sonbahar 1979): 26-29.
30. Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method* (New York: Seabury Press, 1975), s. 238.
31. Bkz. Ali Jandaghi, "The Present Situation in Iran", *Monthly Review*, Kasım 1973, s.34-47.
32. Bkz. J.B. Kelly, *Arabia, the Gulf and the west*; Alistair Home, "A Savage war of Peace: Algeria, 1954-1962", *Times Uterary Supplement*, 21 Nisan, 1978, s. 447-50; Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire: From the First Century A.D. to the Third* (Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press, 1976).
- 264